

AMISOS

AMISOS

Yıl/Year: 2020 Aralık/December

Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 9

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2020 ♦ Cilt/Volume: 5 ♦ Sayı/Issue: 9

TARANDIĞI İNDEKSLER

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2020 ♦ Cilt/Volume: 5 ♦ Sayı/Issue: 9

Başeditör / Head-Editor

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Editörler / Editors

Doç. Dr. Akın TEMÜR
Doç. Dr. Hakan ÖNİZ
Doç. Dr. Fevziye EKER

Editör Yardımcıları / Vice Editors

Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL
Dr. Öğr. Üyesi N. Tuba YİĞİTPAŞA

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ
Doç. Dr. Alan Michael GREAVES
Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN

Yazı İşleri /Sekretariat

Arş. Gör. (MA) Gülferi AKIN ERTEK

Kapak Tasarım / Cover Design

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Kapak Resmi / Cover Design

Orhan Alper ŞİRİN, Çakalca – Karadoğan Höyüğü Kore Heykelcikleri
Aralık / December 2020, Samsun / TURKEY

Dergi Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, 55139-Samsun/TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,
Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY
Tel: 00 (90) 362 312 19 19 / 4687 **Mobil:** 0 (505) 110 12 94 **Faks:** 00 (90) 362 457 60 81
E-posta: amisos.dergi@gmail.com, amisos@omu.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi <http://dergipark.gov.tr/amisos>

© 2016 Uluslararası Amisos Dergisi. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2016 *The Journal Of International Amisos*. All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

Makalelerin Tarandığı İntihal Programı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Sümer ATASOY	(Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye)
Prof. Dr. Isabella CANEVA	(Retired Lecturer, Italy)
Prof. Dr. Yaşar E. ERSOY	(Yaşar Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Sergey FAZLULLİN	(Moscow State University, Russia)
Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ	(Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU	(Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT	(Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye)
Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE	(Oxford University, England)
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	(Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Alan Michael GREAVES	(Liverpool University, England)
Doç. Dr. Haydar YALÇIN	(Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye)

Danışma Kurulu / Advisory Borad

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Veli BAHSALİYEV	(Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nahçıvan)
Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK	(Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adnan DİLER	(Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Murat DURUKAN	(Mersin Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYSMAZ	(Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Deniz Burcu ERCİYAS	(Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Marcella FRANGİPANE	(Retired Lecturer, Italy)
Prof. Dr. Hamza GÜNDÖĞDU	(Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ KORTHOLT	(Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Stephan KROLL	(Ludwig-Maximilians-Universität München, Germany)
Prof. Dr. Irena LAZAR	(Primorska University, Slovenia)
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE	(Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI	(Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Marina PUTURİDZE	(Tbilisi State University, Georgia)
Prof. Dr. Andrzej PYDYN	(Nicolaus Copernicus University, Poland)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER	(The German Archaeological Institute, Turkey)
Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ	(Ankara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Blazej STANİSLAWSKI	(Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Poland)
Prof. Dr. Michele STEFANİLE	(University of Naples l'orientale, Italy)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT	(Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU	(18 Mart Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Jak YAKAR	(Tel Aviv University, Israel)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN	(Deutsches Bergbau-Museum, Germany)
Prof. Dr. Levent ZOROĞLU	(Batman Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN	(Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Hülya BULUT	(Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Murat KARADEMİR	(Selçuk Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Erkan KONYAR	(İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Thomas ZIMMERMANN	(Bilkent Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Güner COŞKUNSU	(Autonomous University of Madrid, İspanya)
Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN	(Hitit Üniversitesi, Türkiye)

Amisos Dergisi Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın içerik, kapsam ve düzeni ile ilgili kararlar yayın kurulu üyelerinden gelen teklifler doğrultusunda yayın kurulu başkanı tarafından alınır.

Kapsam ve İlkeler

Dergi konu olarak, antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik gibi sosyal bilim alanlarındaki ana konular ile bunlarla ilgili, ilişkili veya yardımcı konuları ve bunlarla ilişkili yorum, yaklaşım ve kuramları kapsar. Dergi kapsamına uygun olarak bilimsel yenilik getiren, özgün araştırma ve yorum makaleleri, haberler, kazı raporları ve kitap tanıtımlarını içerir.

Makalelerin dergimizde yayınlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu taahhüt etmiş olurlar. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilir. Yayımlanmak üzere verilen makale eğer yazarın bir tezinden (lisans, yüksek lisans veya doktora) üretilmişse bunun başlığı veya ilk paragraf cümlelerinden birine konulacak dipnot ile açıklanması gerekmektedir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye yazı gönderen bir yazar makalelerin yayımlanmama hakkının editör, hakem ve bilim kurulu üyelerinde saklı olduğunu ve onlardan gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.

The Journal of International Amisos

The Journal of International Amisos is a peer-reviewed and refereed international journal published biannually (June - December). Decisions regarding publication, content, scope and formation of the journal are taken by the chairman of the editorial board in line with the proposals from the members of the editorial board.

Scope and Principles

The journal includes main topics in social science such as anthropology, archeology, archaeometry, epigraphy, philology, history of art, conservation/restoration, history of architecture, history of museology and the topics related with social sciences, interpretations, approaches and theories. The journal includes original researches and reviews that bring scientific innovation, articles, news, excavation reports and book reviews in accordance with its scope.

In order for the articles to be published in our magazine, they must not have been published elsewhere or accepted for publication. The authors commit that the article they submit to the journal is unique and has not been published previously or sent to any other journal for publication even if it is on a different language. The articles presented at a scientific meeting but not published are acceptable for publication in our journal with the condition to be specified. If the article for publication is produced from a thesis of the author, it must be specified in the footnote that placed in one of the phrases in the first paragraph. The scientific responsibility of the manuscripts belong to the authors. A writer who submits a paper is considered to be committed that the editor, referee and scientific committee member's right to not publish the articles and to make future amendments, corrections and additions there to.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Nizam ABAY

- Lykaonia’da Mithras Kültünün İzlerine Dair Bazı Değerlendirmeler 270-280**
Some Evaluations On The Traces Of The Mithras Cult In Lykaonia

İsmail ÖZTÜRK

- Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii
Kubbe Yazısı 281-303**
Dome Calligraphy Of Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Mosque

Şahabettin ÖZTÜRK

- Günümüze Ulaşamamış Geleneksel Van Evlerinden Selahattin
Selçuk Evi..... 304-323**
*Selahattin Selçuk House, One Of The Traditional Van Houses
Could Not Survive Till Today*

Gamze KAYMAK-HEINZ

- O Şimdi Bir Cami; Panhagia, Antalya Kesik Minare 324-342**
It's A Mosque Now; Panhagia, Kesik Minare From Antalya

Murat TOSUN

- Dara (Anastasiopolis) Verileri Işığında Yukarı Mezopotamya’da
Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Phokaia
Kırmızı Astarlı Seramikleri..... 343-361**
*Late Roman-Early Byzantine Period Phokaian Red Slip Wares In Upper
Mesopotamia In The Light Of The Dara (Anastasiopolis) Data*

Ramazan GÜNDÜZ

- Seydişehir Çevresinde Tespit Edilen Yeni Yerleşmeler (2020 Yılı
Yüzey Araştırmaları Kapsamında)..... 362-385**
*New Settlements Detected Around Seydişehir (Within The Scope
Of Surveys In 2020)*

Soner ÖZEN

- Kaunos’tan Kabartmalı Pithos Parçaları..... 386-401**
Fragments Of Relief Pithoi From Caunus

Abdulahdi DURUKAN - Ahmet Cuneydi HAS

- Pisidia Bölgesindeki Karadiğın Tepesinden Ok Ve Mızrak Uçları..... 402-412**

Arrow And Spearheads From Karadiğın Hill In Pisidia Region

**Mesut YILMAZ - Serap SEVGİ - Bekir ESKİCİ - Y. Selçuk ŞENER –
Mevlüt ELİÜŞÜK**

**Kısmen Baraj Gölü Suları Altında Kalacak Olan Hasankeyf Yamaç
Külliyesinin Sağlamaştırılması, Korunması Ve Sergilenmesine
Yönelik Uygulamalar.....413-439**
*Application Studies For Conservation, Consolidation And Exhibition Of
Hasankeyf Yamaç Külliyesi That Will Be Partly Underwater Of The Lake Dam*

Murat KARADEMİR – Melike DEMİRTAŞ

Günümüze Ulaşamayan Bir Kültür Mirası: Koyunyeri Köyü Camii..... 440-454
A Cultural Heritage That Has Not Survived To This Day: Koyunyeri Village Mosque

DERLEME / COMPILATION

Evrensel Barış BERKANT

**Sibirya’da Üst Paleolitik Çağ’da Simgesel Davranışlar Ve
Taşınabilir Sanat Nesneleri..... 455-502**
Symbolic Behavior And Portable Art Objects In The Upper Paleolithic In Siberia

Havva Ahsen ŞİMŞEK

**Lifespan Changes: From Lower Paleolithic Humans To Anatomically
Modern Human 503-512**

KAZI – ARAŞTIRMA / EXCAVATION - RESEARCH

Orhan Alper ŞİRİN

**Çakalca – Karadoğan Höyüğü Kurtarma Kazısı: Amisos’ta Miletos
Kolonizasyonuna Dair Buluntular..... 513-551**
*Çakalca – Karadoğan Mound Rescue Excavation: Finds On Miletos
Colonization In Amisos*

Dergi Yazım Kuralları..... 552-561
Publication Instructions

9. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 9TH ISSUE

Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN	(Ordu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Semih GÜNERİ	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülay APA KURTİŞOĞLU	(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN	(Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Sami BAYRAKTAR	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya BULUT	(Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömür Dünya ÇAKMAKLI	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Aydın ERÖN	(Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış GÜR	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Eylem GÜZEL	(Onyediy Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaş MARAŞLI	(Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Korkmaz MERAL	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin METİN	(Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ÖZKURT	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İhsan AYTEK	(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Savaş ALTUN	(Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Göknil ARDA	(Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Günnur AYDOĞDU	(Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BİLİR	(Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şehrigül ERDEK	(Işık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN	(Ordu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meral HAKMAN	(Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hacer KARA	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat TEKİN	(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TOP	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ YANMAZ	(Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Turgay YAZAR	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi N. Tuba YİĞİTPAŞA	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay YÜCEL	(Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Görevlisi Cafer KELKİT	(Cumhuriyet Üniversitesi)

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

Küresel ölçekte yaşanan Covid-19 pandemisi nedeniyle devam eden olumsuz koşullar ve DergiPark site yenilemesi sırasında yaşanan veri kayıpları nedeniyle çeşitli aksaklıklar yaşanmıştır. Ancak her geçen gün gelişen ve büyüyen kurullarımız ve yazarlarımız ile birlikte yapmış olduğumuz özverili çalışmanın ardından yeni sayımızı ilginize sunmaktan mutluluk duyuyorum. Yayın hayatında 5. yılını dolduran dergimizin gerek bu sayıda gerekse daha önceki sayıların yükünü üstlenen yayın ve danışma kurullarına, hakemlerimize ve dergiye destek veren tüm akademisyen ve araştırmacılara teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu sayımızda yayımlanan makalelere **DOI** numarası verilmeye başlanmıştır. Dergimiz **DRJI, Scientific Indexing Services, Google Scholar, SOBIAD, ResearchBib, Infobase Index** “Alan İndeksleri Tarfından Taranan Uluslararası Hakemli Dergi” konumunda olup, **Index Copernicus ve TR Dizin** ise değerlendirme aşamasındadır.

Dergimizin 5. cildinin 9. sayısı ile daha karşınızdayız. Bu sayıda arkeoloji ve sanat tarihiyle ilgili makaleler yer almaktadır. Bunun yanında kazı raporunu içeren yazımız da bulunmaktadır.

Bu sayımızda arkeoloji alanına ait 5 makale Nizam ABAY, Murat TOSUN, Ramazan GÜNDÜZ, Soner ÖZEN, Abdulhadi DURUKAN - Ahmet Cuneydi HAS, 1 derleme Evrensel Barış BERKANT, antropoloji alanına ait 1 derleme Havva Ahsen ŞİMŞEK ve sanat tarihi alanına ait 5 makale İsmail ÖZTÜRK, Şahabettin ÖZTÜRK, Gamze KAYMAK-HEINZ, Mesut YILMAZ - Serap SEVGİ - Bekir ESKİCİ - Y. Selçuk ŞENER – Mevlüt ELİÜŞÜK, Murat KARADEMİR – Melike DEMİRTAŞ’a aittir. Ayrıca Uzman O. Alper ŞİRİN kazı raporu siz değerli okuyucu ve araştırmacılarla buluşmuştur. Bilimin yavaşladığı, sekteye uğradığı hatta grup çalışmalarının yapılamadığı böylesine olumsuz bir ortamda çalışmalarını ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz. Bu sayının hazırlanmasında katkı ve desteğini esirgemeyen arkadaşlarımıza da teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2021 Haziran ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz. Yeni sayımızda buluşmak üzere...

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA
Baş Editör

AMİSOS / AMISOS
MAKALELER / *Articles*

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 270-280
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.833437

Özgün Türü / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 30. 11. 2020
Kabul Tarihi/ Accepted: 07. 12. 2020

LYKAONİA'DA MİTHRAS KÜLTÜNÜN İZLERİNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER

SOME EVALUATIONS ON THE TRACES OF THE MİTHRAS CULT IN LYKAONİA

Nizam ABAY*

Öz

Bir Aryan topluluğu olarak karşımıza çıkan Mithras, başta güneş olmak üzere ışık, adalet ve anlaşma tanrısı olarak da kabul görmüştür. Mithras kültü Hindistan'dan başlayıp İran ve Mezopotamya üzerinden Anadolu'ya sonradan da Roma'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Hindistan'da Mitra, İran'da Mithra ve Roma'da ise Mithras olarak karşımıza çıkan bu kült, Anadolu kültürleriyle etkileşime geçerek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kendine yer bulmuştur. Bu yerlerden biri de Lykaonia Bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lykaonia'da Antik Çağ, Mithras'a ait kültürel unsurların görülmeye başlandığı dönemdir. Bu kültürel unsurlar genelde epigrafik, nümizmatik ve heykeltıraşlık eserlerle ilgilidir. Bu eserlerden yola çıkarak yapmış olduğumuz inceleme ve araştırmalar ışığında Lykaonia Bölgesinin Mithras kültüne ait izleri sorgulanmaktadır. Bu çalışma da Lykaonia kentlerinde Mithras kültürüyle ilgili derli toplu olmayan kaynakları ve yeni bilgileri bir kontekst halinde bilim dünyasına sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lykaonia, Mithras, Kült, Antik Dönem, Kültürel Unsurlar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Alaadin Keykubat Kampüsü, Selçuklu/Konya/Türkiye. E-posta: nizamabay21@gmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8334-4436>

Abstract

The Mithras cult arose in Aryan society. Mithras is known as the god of light, justice and contracts. The Mithras cult first emerged in India and then spread from Iran and Mesopotamia to Anatolia and Rome. The cult of this god, known as Mitra in India, Mithra in Iran and Mithras in Rome, interacted with Anatolian cults and found a place in various regions of Anatolia. One of these regions was Lykaonia.

The Ancient Age was when cultural elements of Mithras appeared in Lykaonia. These cultural elements mostly consist of epigraphic, numismatic and sculpture artifacts. In light of the examination of these artifacts, this study describes the traces of the Mithras cult in Lykaonia. Its aim is to present a contextualized compilation of various sources and recent information on the Mithras cult in Lykaonian cities.

Keywords: Lykaonia, Mithras, Cults, Ancient Age, Cultural Elements.

Giriş

Lykaonia, Antik Dönem’de Konya ve Karaman illerinin büyük bir bölümünü içine alan bölgenin ismi olarak bilinmektedir¹. Lykaonia bölgesinin idari durumu tarihi süreç içinde değişiklikler gösterdiğinden, bölgenin sınırlarını kesin çizgiler ile tanımlamak oldukça zordur². Antik Dönem’de en geniş sınırlandırmayı Strabon yapmış diyebiliriz. Strabon, bölgeyi; batısı Phrygia, doğusu Kappadokia, kuzeyi Galatia, güneyi Toroslarla çevrili bölge diye tanımlar³.

Xenophon Anabasis adlı eserinde, İskenderin Darius'a karşı yaptığı seferde bölgeyi; Phrygia'nın en son kenti olarak tanımladığı Ikonion'un doğu tarafından başlatır ve beş günlük yürüyüş mesafesindeki Dana (Niğde civarında Kilisehisar-Kappadokia şehri)'ya kadar uzandığını söyler⁴.

Plinius (MS 23-79) Tetrahia ex Lykaonia= Lykaonia Prensiği'nden söz ederken Ikonion ve Toroslardaki Thebase ve Galatia ile Kappadokia hududundaki Hyde'yi de içine alan 14 şehirden bahseder⁵.

Mithras Kültü (Genel Özellikler)

“Mith” ifadesi en eski olarak Hinduizmin “Rig Veda” adlı kutsal metinlerde görülmüştür. Ahlaksal düzenin yöneticisi ve koruyucusu Varuna ile birlikte anılır⁶. Antik Arilere ait güneşle ilişkilendirilen bu tanrı MÖ 2000 yıllarında beri bilinmektedir⁷. Pers kökenli olarak da bilinen Mithras’ın Farsça karşılığı olan “Mihr” yalnızca “güneş” anlamına gelen bir sözcük olmakla kalmaz, aynı zamanda Mitra olarak Sankritçe “dost, arkadaş”, Mithras olarak da Avesta’da “anlaşma, sözleşme” anlamını taşır⁸. Mithras’ın tarih sahnesine ilk çıkışı da Hititlerle Mitanniler arasındaki XIV yy’a ait anlaşma metinlerinde karşımıza

¹ Raimond 2004, 100.

² Ruge 1927, 2253-2265.

³ Strabon XII, 11,10.

⁴ Xenophon, 1,11,19.

⁵ Plinius NH. V, 95.

⁶ Carnoy 1917, 66.

⁷ Bilgin 1996, 110

⁸ Jones 1915, 752.

çıkılmaktadır. Burda Hitit yazıtında “Miidraashsriill” adlı bir tanrının Mithras olduğu ve Mintaniler'in koruyucu tanrısı olduğu ifade edilmiştir⁹.

Persler'de ise Mithras, Avesta kaynaklarında Ahura Mazda'nın yarattığı tanrı olarak kabul görmüştür. İyiliği temsil eden Ahura Mazda ile kötülüğü temsil eden Ahriman arasındaki savaşta, iyinin koruyucusu ve adalet tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰. Avesta metinlerinde Perslerin savaşa giderken dua ettikleri tanrı olarak verilmiştir¹¹. Aynı zamanda Zerdüştlük öncesi ışık tanrısı olarak bilinir¹². Mithras inancının İran coğrafyası dışına yayılmasında ise Perslerin zaferleri ile Antik İran'da din adamı sınıfını oluşturan magilerin misyonerlik faaliyetleri etkili olmuştur¹³. MÖ 550 yılından itibaren de Anadolu'ya yerleşmeye başlayan magilerin etkisiyle Mithras dini; Pontus, Kappadokia, Phrygia ve Galatia'la birlikte küçük Asya'ya girmiştir¹⁴. Magiler, Anadolu'da Kybele kültü ile karşılaştıktan sonra Mithras kültü ile Kybele kültürünü birleştirdiler. Böylece İran ve Mezopotamya'da Anahita ile birlikte anılmış olan Mithras, Anadolu'ya girdikten sonra Tanrıça Kybele ile etkileşime geçti. Kybele, Anahita'nın yerini aldı ve Mithras, Kybele ile birlikte anılmaya başladı¹⁵. Perslerin büyük İskender'e yenilmesiyle de Mithras dini Yunan ve Roma dünyasına kadar yayıldı¹⁶. Pers kökenli olan Mithra, ışık tanrısı olması dolayısıyla Yunan güneş tanrısı Helios ile özdeşleştirilmiştir. Persler'in güneş tanrısı olarak tanımlanmıştır. Mithras böylece Helios, Serapis gibi güneş tanrılarıyla bir tutulmuştur¹⁷. Roma Dönemi'nde ise Mithras, yenilmeyen ve hiç bir zaman da yenilmeyecek olan güneşi (sol invictus) temsil etmekte ve askerlerin cesaret, başarı ve özgüvenini simgelemektedir.

Ancak yukarıda değindiğimiz tüm bu bilgilerin aksine Mithras'ın Pers kökenli olmadığı tezini savunan yazarlar da karşımıza çıkmaktadır. Sayıları çok olmakla birlikte birkaçını örnek vermek gerekirse tarihçi Plutark ve David Ulanseydir¹⁸. Tarihçi Plutark'a göre Mitraizmin kökleri MÖ 67'de Pompei tarafından Anadolu'nun Kilikia kıyılarından temizlenen korsanlara kadar gitmektedir. Mitraizm en önce Anadolu'nun güneydoğu kıyılarındaki Kilikia bölgesinin korsanları arasında ortaya çıktığı görüşünü savunur¹⁹. Bir diğer muhalif görüş Ulansey, Mitrazim'de bilginin çok değerli ve güçlü olmasından dolayı belki de gizleme amacıyla Perseus'un Mithras adıyla anılabileceğinin üzerinde durur²⁰. Bunun yanında Ulansey MÖ I. yy'da Anadolu'yu egemenliği altına alan Pontus kralı VI. Mithridates Eupatorun da bu isim değişikliğinde etkili olmuş olabileceğinin de ekler. Şöyle ki, ona göre mitolojik olarak Perseus'un soyundan geldiğine inanılan Kral VI. Mithradetes Eupator'un Roma'ya karşı ittifak içinde olduğu Kilikalı korsanlara çok yakın ilişkide olmasının ve Pers Tanrısı Mithra'nın adını taşımasının korsanların yeni tanrı için Latince haliyle “Mithras” ismini benimsemelerinde etkili olması açıktır. Dolayısıyla Ulansey, Perseus ve Mithras'ın özdeşleştirilerek yeni kültür tanrısına Latince formuyla Mithras adını vermiş olduğunu ileri sürmüştür.²¹ Kral Mithradetes'in kendisini Perseus ile çok yoğun bir şekilde özdeşleştirdiğini ve basılan sikkelerde Perseus'un yanı sıra Perseus gibi giyinmiş Mithradetes'in tasvirlerinin

⁹ Vermaseren 1963, 13.

¹⁰ Plut. Artax. 4; Q. hist. Alex. IV 13 (49) 12.

¹¹ Clemen 1931, 42.

¹² Graves 1959, 312.

¹³ Vermaseren 1963, 18.

¹⁴ Arslan 1999, 431.

¹⁵ Burkert 1999, 19.

¹⁶ Arslan 1999, 427.

¹⁷ Strabon XV 3,13.

¹⁸ Ulansey 1998, 50-51.

¹⁹ Plut. Vit. Pomp. 24; 46-120.

²⁰ Ulansey 1998, 106.

²¹ Üzümlü 2016, 33-63; Ulansey 1998, 108-109.

yer aldığı bilinmektedir²². Nitekim Mithras kültü konusunda en son ve kabul gören çalışmaları ile karşımıza çıkan Ulansey'e göre de²³, Mithras Perseus soyundan gelmektedir. Mithras aslında Perseus'dur. Daha sonra ismi değiştirilmiştir²⁴. Ulansey, Mithras ile Perseus'un aynı varlıklar olduğunu Perseus takımyıldızının gökteki Mithras'ın tauroktonideki yerini işgal etmesi olarak gördüğümüz astronomik olguyla da açıklar²⁵. Dolayısıyla, bu çalışmadaki hedeflerimizden biri de epigrafik, nümizmatik ve heykeltıraşlık kaynaklarından Mithras'ı hem Pers kökenli bir kült hem de Perseus bağlamında dikkate alarak, bu bilgiler ışığında, Lykaonia'da Mithras kültürünün varlığını sorgulamaktır. Her ne kadar çalışmamızda değerlendirdiğimiz kanıtların bazıları açık bir şekilde Mithras kültüne işaret etse bile bazılarının ise şüpheli ya da üzerinde bir fikir birliğine varılamamış olmasından ötürü tartışma götürmektedir.

Lykaonia Bölgesinde Mithras İzleri

Nümizmatik Kaynaklar

Perseus, Lykaonia'daki İkonium (Konya) şehrinin kurucusu olarak da bilinmektedir. Bunun da mitolojik nedeni şöyle açıklanır. İkonium'da bir ejderha şehre musallat olur, kadın ve kızları yer. Nihayet Jüpiter'in oğlu Perseus ejderhayı öldürerek halkı bu beladan kurtarır. Halk da ona olan şükranını belirtmek için şehrin bir kapısı üzerine Perseus'un bir resmini koyar. Resim demek olan "ikon" dan dolayı şehre de İkonium adı verilmiştir²⁶. Dolayısıyla Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen İkonium sikkeleri üzerinde yer alan Perseus tasvirleri bu gerekçyledir²⁷ (Res. 1). Ulansey'e göre yukarıda ayrıntılı işaret ettiğimiz gibi Mithras da Perseus soyundan gelmektedir. Mithras aslında Perseus olup sonradan ismi değiştirilmiştir. Perseus ise Tarsus kent kurucusu olarak kabul edilirdi. Perseus resmi Kilikia kent paralarında görülmektedir²⁸. Tabi Perseus'un tapınımı sadece Kilikia bölgesi ile kalmayıp Toros sıra dağlarının ötesine geçtiği bilinmektedir. Örneğin Perseus, Lykaonia'daki İkonium (Konya) şehrinin kurucusu olarak da tanınır. Nitekim İkonium'un Hellenistik ve Roma dönemi birçok sikkelerinde Perseus'un Gorgo'nun kesik başını tutar şekilde betimi yer almaktadır. Bu görüş bağlamında İkonium sikkeleri üzerinde görülen Perseus ile Mithras arasında bir bağ olduğunu gösteren kanıtlar oluşmaktadır. İkonium Perseus'u ile Mithras figürü arasındaki bu kanıtlarda üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, Mithras ve Perseus figürlerinin etkileyici benzerliğini başlıkları oluşturuyor. Mithras ve İkonium sikkeleri üzerindeki Perseus her zaman frig veya Mithras külahı ile görülmektedir (Res. 2-3). Perseus'un bu külahı Tanrı Hades tarafından görünmezlik için verilmişti. Bu sayede Medusa'yı öldürebilecekti. Bu Mithras külahı Yunan ve Roma sanatında onu giyen kişinin "İranlı veya sadece Anadolu veya doğulu" olduğunu gösterirdi²⁹. Dolayısıyla Perseus'un giydiği Hades'in başlığının sık sık bir Mithras külahı olarak gösterilmesi, Mithras ile Perseus arasındaki bağlantıyı daha güçlendirir niteliktedir. Nitekim Ulansey, Perseus'un İran ve Persler ile bağlantılı olduğunu söyler³⁰. Saudavar, "Mithras şapkasına benzer başlığın

²² Imhoof – Blumer 1898, lev. 172, 180.

²³ Ulansey 1998.

²⁴ Ulansey 1998, 49.

²⁵ (İlkbahar ekinoksu Boğa'da iken gök ekvatoru ekliptik üzerinde Perseus'un altından veya üzerinden geçmektedir ayrıntılı bilgi için bkz. Ulansey 1998, 69-75.)

²⁶ Sami 1314, 3782.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abay 2018, 218-222, kat. no. 67-92, 172-174.

²⁸ Ulansey 1998, 49.

²⁹ Ulansey 1998, 36.

³⁰ Eskiden Perseus'un Persler ile ilişkili olduğuna inanılırdı, ama ismi İranlı (Persian) anlamına gelmediği için ona bir oğul uydurdular ve adına İranlı anlamına gelen "Perses" dediler. Bu isim Yunan edebiyatında, Persler tarihte önem kazanmadan önce de kullanılıyordu. Böylece Karyandalı Skylax, Aşiklos, Hellaniskos ve Herodotos Perseus'u İran ile bağdaştırdılar (Ulansey 1998, 37; Howe 1954, 216).

günümüzdeki diğer benzerlerine Konya'daki Mevlevi dervişlerinin giydikleri yüksek ve tepesi düz-oval keçe külah başlıklarında görmekteyiz” der³¹. Saudavar, Antik Çağın yayılmacı dini olan Mithras kültü ile günümüzdeki Konya ve çevresinde bulunan bazı etnografik unsurlar arasında bağlantı kurmaktadır. Kökeni İran'a bağlı bir nevi kardeşlik teşkilatı olan “Mithraizm” sonraki dönem örneklerinde kendilerine meşruluk kazandırmak için İslam büyüklerinin geçmişini kendi hiyerarşisine dayandırmıştır³². Buna göre dervişler iki işareten tanınırlardı. Bunlardan bir tanesi Frig külahına benzer şapka, diğeri ise 3 noktalı düğme şekilli bir semboldür. Saudavar ayrıca Mithra adetlerinden olan postun Mevlevi dergâhlarında yerini seccadeye bırakmış olduğunu söyler³³.

İkonium sikkeleri üzerinde yer alan Perseus ikonografisinin³⁴ ikinci benzerlik bağı, Perseus'un tıpkı tauroktoni de (Res. 4) Mithras'ın boğayı öldürürken her zaman ters yöne bakar durumudur (Res. 5). Ulansey'e göre Perseus'un Medusa'yı öldürürken başka tarafa bakma durumu ikonografik olarak Mithras'la o kadar büyük paralellik göstermektedir ki Mithras tauroktonisinin yaratılmasında rol oynamış olabilir³⁵. Benzer görüşleri savunan Saxl'a göre de Perseus'un Medusa'yı öldürürken başka tarafa bakmasını her ne kadar Medusanın bakışının öldürücü olmasıyla açıklasa da buradaki ters yönlere bakış tarzı Mithras'ın canlandırılmasında etkili olmuş olabilir³⁶. Dolayısıyla burada Mithras ile Perseus'un arasındaki bu ikonografik paralellik, bu iki figür arasında bir bağ olduğunu göstermesi açısından iyi birer örnek oluşturmaktadır.

İkonium sikkeleri üzerinde betimlenen Perseus ile Mithras arasındaki üçüncü benzerlik ise Perseus'un Medusa'yı öldürürken elinde tuttuğu kesici ucu kıvrık bıçak olan harpedir. Tıpkı Mithras'ın boğayı öldürürken elinde gördüğümüz kesici alet gibi. Perseus'un harpesi Mithras ikonografisinde önemli bir simge olarak görülmektedir. Çünkü harpe Perses adlı kültün beşinci derecesinin simgesi olarak kabul edilir³⁷. Aynı harpe, Mithras kültürünün yedi kademesi ile ilgili sembol gruplardan ikisi içinde yer almaktadır³⁸. Mithras ile Perseus'u benzeştiren bu kanıtların varlığı rastlantı olmasa gerek. Bu nedenle Lykaonia'da İkonium sikkesi üzerinde yer alan Perseus ve Mithras arasında ele aldığımız bütün bu mitolojik ve ikonografik özellikler Lykaonia'da Mithras kültü etkisini kanıtlar niteliktedir.

Epigrafik Belgeler

Lykaonia Bölgesinin önemli bir antik yerleşkesi olan Derbe'de bir mimari yapı ögesi olan korniş tespit edilmiştir. 38 cm yüksekliğinde 1.64 cm genişliğinde 0.67 cm derinliğinde olan bu korniş üzerinde 2 satırlık yazıt yer almaktadır.

Yazıt:

[Α]ρούκιος ἀνέστησε Τήλεφον καὶ Μᾶρκον καὶ Σέξτον [υἱὸς(?)] | [κ]αὶ ἑαυτὸν ἀετὸν καὶ Ἀμμουκιν Βαβοου τὸν π[α|τέρα] ἀετὸν τειμῆς χάριν³⁹.

Yazıt da Loukios; kendisinin, oğullarının ve babasının heykellerini diktiği konusu geçmektedir. Ancak konudan ziyade yazıtta geçen bir kelime dikkat çekicidir. Bu kelime ise Loukios ve babasının kavram olarak “ἀετός” olarak tanımlanmasıdır. Mithras kültü ile ilişkisi

³¹ Saudavar 2014, 54, fig. 80.

³² Saudavar 2014, 26.

³³ Saudavar 2014, 34, fig. 155.

³⁴ Abay 2018, 235, kat. no. 174; Sikke örnekleri için bkz. 218-222, kat. no. 67-92, 172-174.

³⁵ Ulansey 1998, 36.

³⁶ Saxl 1931, 14.

³⁷ Üzümlü 2016, 66.

³⁸ Ulansey 1998, 48.

³⁹ MAMA VIII, 37, no. 207.

bulunan kelime karşılığı “ἀετὸν”dur. Kartal anlamına gelen “ἀετός”,⁴⁰ Mithras kültüründeki yedi dereceden ziyade⁴¹ Mithraik yerel derecelerden⁴² birine karşılık geldiği düşünülmektedir (Res. 6). Nitekim Mithras kültü ile ilgili yazılı kaynaklarda Mithraik derecelerden birinin de “ἀετός” derecesinin olduğudur. Bu dereceler yerel aşamalar olarak nitelendirilir⁴³. Rohde’ye göre, bu yerel derecenin Derbe’de bir korniş üzerinde bulunan bu yazıtla kanıtlanmaktadır⁴⁴.

Lykaonia Bölgesi’nde Mithras izine ait bir diğer örnek Konya’nın Ilgın ilçesinde ele geçen bir stel örneğinde karşımıza çıkmaktadır. 0.87 cm yüksekliğinde 0.45 cm genişliğinde 0.19 derinliğinde olan stelin üzerinde kemerli niş içinde örgülü saçlarıyla bir kadın büstü görülmektedir. Bu kadın büstünün altında ise 3 satırlık Grekçe satır yer almaktadır⁴⁵. Yazıt da: “Αὐρ. Μίθρες τῆ ἰδία ἀδελφε / ἀναστασία ἀνέστησεν / μνήμης χάριν” ifadesi geçmektedir⁴⁶. Yazıtta “Μίθρες” kelimesinin geçmesi ilginçtir. Bu kelime Mithras⁴⁷ kavramına karşılık gelmektedir. Persli bir isim uzantısı olarak görülmekte olup Mithras kültürüyle ne kadar ilişkisi var saptamak zor ama Persli bir şahıs ismi olarak da düşünülebilir.

Konya iline bağlı Çumra ilçesinde yer alan Arık ören yerinde ele geçmiş bir kaya bloğunun üzerinde görülen bir diğer yazıt örneği de Mithras kültürüne işaret etmektedir⁴⁸. Bu yazıt “λεοντιον”dır. Bu kelime aslan anlamına geldiği için Mithras kültüründe tauroktonide karşımıza çıkmaktadır. Aslan ve kartal betimlerinin Mithras kültü için ilgili semboller olarak açıklanmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur, çünkü yazıtlara göre İsauria veya Lykaonia’da Mithras’a dair bir kanıt yok denecek kadar azdır. Aslan, Mithras yedi basamaklı hiyerarşisi içerisindeki dördüncü basamağı oluşturan bir derecedir. Öte yandan aslanlar, Hitit döneminde kapıların ve mezarların koruyucusu olarak biliniyor⁴⁹.

Heykeltıraşlık Eserleri

Bugün Karaman ilinin bir ilçesi olan Emirgazi yerleşim yerinde 30 cm boyutunda olan miğferli bir Roma asker heykeli bulunmuştur (Res. 7). Tunik giymiş olan bu Roma askerinin sağ elinde Mithras’ın kayadan doğumuna atıfta bulunan bir sembolik betim görülmektedir⁵⁰. Figürün diğer eli ise aslan başının yer aldığı bir sütun üzerindedir⁵¹. Ramsay’e göre heykeliğin, aslan derecesindeki bir askeri temsil ettiğini düşünmektedir⁵². Nitekim Mithraik dereceler içerisinde aslanın yer aldığı bilinmektedir. Bu derece dördüncü

⁴⁰ DNP I, 212.

⁴¹ Yalnızca erkeklerin kabul edildiği Mithras kültüründe yedi dereceden oluşan bir hiyerarşi yapısı görülmektedir. Erginlenme törenleri adı verilen bu dereceler sırasıyla, Corax (Kuzgun), Nymphus (Gelin), Miles (Asker), Leo (Aslan), Persa (Persli), Heliodromus (Güneşin ulağı) ve Pater (Baba)’dır (Jerome. epist. CVII 2). Vermaseren’e göre bu yedi bilgi derecesi yedi gezegene denk gelmektedir. Corax Merkür, nymphus Venüs, miles Mars, leo Jüpiter, perses Ay, heliodromus Güneş ve pater Satürn ile temsil edilmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Vermaseren 1969, 514).

⁴² Yerel dereceler arasında görülen “ἀετός” kavramı haricinde “ἱέρακες” ve “ὑαίνας” adı verilen bir diğil derecelerde bilinmektedir. Bu yerel dereceler Mithraik yedi dereceden daha önce olduğu düşünülmektedir. Nitekim eski kalınlardan bu Mithraik yedi derece kanıtlanmamaktadır. Örneğin Dura Europos ve Tuna’da yedi dereceden biri kabul edilen heliodromus kelimesi geçmemektedir (Porph. de abstinentia. IV, 16).

⁴³ Porph. de abstinentia. IV 16,

⁴⁴ Rohde 1894.

⁴⁵ MAMA VII, 24, no.126.

⁴⁶ MAMA VII, 24, no.126.

⁴⁷ Röhr 2009, 156.

⁴⁸ MAMA VIII 54, no. 308.

⁴⁹ Röhr 2009, 156, dn 544.

⁵⁰ Mithras’ın başındaki Frig külâhı dışında tamamen çıplak olarak bir kayadan doğduğu kabul edilir. Yukarıya kaldırdığı ellerinde hançer ve meşale tutmaktadır. Bu görünüşüyle kayadan doğan hayat veren niteliklere sahiptir (Vermaseren 1963, 75).

⁵¹ Ramsay 1909, 217 vdd, 308 vdd. Pl. 17; Vermaseren 1956-1960, 50; no. 20.

⁵² Ramsay 1909, 217, 308.

aşama olarak görülmekte olup ateş elementini temsil etmektedir⁵³. Güran'a göre askerin elinde betimlenen kayadan doğum imgesi ve aslan figürü Mithraiktir. Dolayısıyla bu heykeltik Lykaonia'da Mithras kültürünün varlığına kanıt olarak gösterilebilir⁵⁴.

Konya Arkeoloji Müzesi'nde MS 2. yy ait Herakles lahdinde Herakles'in 12 işinin temsil edildiği bölümlerde Mithras etkileri görülür (Res. 8a-b). Lahitte birinci betim alanında Mithras şapkası giyen Amazon kraliçesi Hippolyte bir at üzerinde Herakles'i sağ eliyle iterken görülmektedir. İkinci betim alanında ise Heraklesin boğayı öldürürken Mithras başlıklı bir figür tarafından engellenmek isterken betimlenmiştir. Mithras başlığı olan bu figürün tanrı Mithras kültürü ile ilişkili olabileceği ihtimal dahilindedir. Ancak mitolojide boğayı öldürme hakkı sadece Mithras'a aittir⁵⁵. Herakles ise Mithras gibi, Perseus gibi görevlerin adamıdır. Perseus gibi hem doğuda hem de batıda çok sevilmektedir. Doğuda Perseus batıda ise Herakles ön plana çıkar. Ve bu ikili Mithras ve Herakles'in beraberliği ve benzerliği Anadolu halkı tarafından sevilen tasvirlerden birisidir⁵⁶. MS 1-2. yy'da toplumun her katmanından binlerce insan Mithras adına yemin etmeye başlamıştı⁵⁷. Böylesine popüler bir tanrı, Greko-Romen tanrı panteonuna girip kendisini Yunan mitolojisiyle harmanlaması doğaldır. Nitekim Konya Arkeoloji Müzesinde sergilenen MS 2. yy'a ait bir lahit üzerinde Mithras'ı Herakles döngüsüne entegre ederken bu harmanlama süreci kendini açıkça göstermektedir.

Sonuç

Anadolu'da Lykaonia Bölgesi'nde yer alan Neolitik dönemden itibaren tapınım yerleşmelerine konu olan İkonium, Derbe, Çumra, Emirgazi ve Iğın kentlerinde, Antik döneme tarihlenen Mithras kült izleri oldukça ilgi çekicidir. Bu izler, Mithras'ın pek bilmediğimiz bir yönüne bir bakış açısı sağlamıştır. Çünkü Mitraizmin merkezinde her ne kadar Pers ideolojisini yattığını bilsek de Lykaonia bölgesinde Greko-Romen etkisinin Mithras'ın içeriğini zenginleştirdiğini görmekteyiz. Örneğin, Hindistan'da, İran'da ve Roma'da farklı isimlerle adlandırılan Mithras'ın, Anadolu'da özellikle Lykaonia İkonium'da Hellenistik ve Roma döneminde Grek tanrısı Perseus'la karşılaşarak bir takım etkileşim içerisine girdiği görülmüştür. Bu anlayış; Mithraizm ve Mithras Perseusla birleşerek İkonium'da kendisine yer bulmuştur şeklinde yorumlanabilir. İkonium sikkelerinde Perseus'un Mithras'la paralellik gösteren ikonografik özellikleri bu durumu doğrulamaktadır. Astrolojik olgularda bu birleşmeyi tamamen onaylıyordu. Muhtemelen bu sayede İkonium, şehrin kimliğine Hellenistik damgasını basan, destansı geçmişi bulunan, Perseus gibi kahramanlarla hem Yunanlıya öykünmenin bir yolunu hem de Hellenistik dönem öncesinden kalma İranlı kültürel unsurların (Mithraizm) etkisinde kalan yerel halkın isteğini karşılıyordu diyebiliriz. Bir bakıma Mithraizm siyaseti altında bu kültürün kurtarıcı ve birleştirici rolünü düşünmek hiç de olağandışı görülmemelidir.

⁵³ "Leo" derecesine erişmeden önce su ve ateş ile arınan adayın tören sırasında suya dokunmaması ve ellerini su yerine balla yıkaması gerekmektedir (Tert. Adv. Marc. I 13).

⁵⁴ Güran 2010, 47.

⁵⁵ Saudavar 2014, 282.

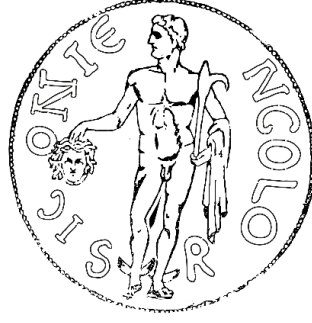
⁵⁶ Saudavar 2014, 290.

⁵⁷ Saudavar 2014, 282.

Kaynakça

- Abay, N. *Lykaonia Sikkeleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- Arslan, M. 1999, "Roma Dönem'i Kilikya Şehir Sikkelerinde Mithras Kültü", *Olba*, II, 425.
- Bilgin, M. S. 2003, *Zarathustra*, İstanbul.
- Burkert, W. 1999, *İlkçağ Gizem Tapıları*, (Çev., Sina Şener), Ankara: İmge Kitabevi.
- Calder, H. W. M. 1927, "Missak ΛΑΤΥΠΙΟΣ?", *JHS*, 47, 178-179.
- Carnoy, A. J. 1917 "The Moral Deities of Iran and India and Their Origins", *AJT*, 21/1, 58-78.
- Clemen, C. 1931, *The Religions of the World*, London.
- DNP, Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, 1996.
- Graves, R. 1959, *The Greek Myths*, Penguin Books: Baltimore-Maryland, U.S.A.
- Güran, S. 2010, *Küçük Asya'da Mithras Kültü*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Howe, T. P. 1934 "The origins and Function of the Gorgon Head", *Aj Arch*, 38, 341-58.
- Imhoof-Blumer, F. 1898 "Coin-Types of some Klikian Cities", *JHS*, 18, 161-180.
- Jerome. epist. (St. Jerome, Epistula) = Jerome, Select Letters, trans. by F. A. WRIGHT, Harvard 1933 (Loeb Classical Library).
- Jones, H. S. 1915, *Mithraism*, Encyclopedia of Religion and Ethics, C.VIII, New York.
- MAMA VII, 1956, *Monumenta Asiae Minoris antiqua: Monuments from Eastern Phrygia*, Ed. W.M. Calder, Manchester.
- MAMA VIII, 1962, *Monumenta Asiae Minoris antiqua IV: Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland*, Eds. W. M. Calder – J. M. R. Cormack Aphrodisias. Manchester.
- Plinius, *Natural History*, Çev. Human Resources Rackham, London: The Loeb Classical Library, 1958.
- Plut. Vit. Pomp. 24, 1, *Plutarch, Plutarch's Lives*, (Çev. Bernadette Perrin), Cilt. 5, Cambridge: Harvard University Press, 1968, 46-120.
- Porph. de. abstinentia (Porphyrios, De abstinentia ab esu animalium) = Plutarkhos, On Abstinence from Animal Food, şurada: The Select Works of Porphyry, trans. by T. Taylor, London 1823.
- Q. hist. Alex. (Quintus Curtius, Historiae Alexandri Magni) = Quintus Curtius, History of Alexander I, trans. by J. C. ROLFE, Harvard 1946.
- Raimond, E. 2004, "La Problématique Lukkienne", *Colloquium Anatolicum*, III, 93-146.
- Ramsay, W. 1909, *The Revolution in Constantinople and Turkey: A Diary*, London.
- Rohde, E. 1894, *Psyche: Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, III, Freiburg.
- Röhr, B. 2009, *Kult und Fest in Lykaonien*, Hamburg.
- Ruge, W. 1927, *Lykaonia maddesi. Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart.*

- Sami, Ş. 1314, *Kamus-ül-Alam V*, İstanbul.
- Saudavar, A. 2014, *Mithraic Societies from Brotherhood ideal to Religion's Adversary*, Houston.
- Strabon, 1993, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika; XII, XV)*, Çev.: A. Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Saxl, F. 1931, *Mithras: Typengechichtliche Untersuchungen*, Berlin: Heindrichkeller.
- Turcan, R. 1996, *The Cults of the Roman Empire*, Wiley-Blackwell.
- Ulansey, D. 1998, *Mithras Gizlerinin Kökeni: Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, (Çev. Hüsnü Ovacık), İstanbul.
- Üzüm, H. 2016 “Mithra Her yerde: Mithra Senkrtizmi: Mitranın Greko-Romen ve Doğu İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 33-63.
- Xenophon, *Anabasis I (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Tanju Gökçol. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.
- Vermaseren M. J. 1956-1960, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, I-II, The Hague.
- Vermaseren, M. J. 1963, *Mithras, the Secret God*, (trans. Therese ve Vincent Megaw), London.
- Vermaseren, M. J. 1969, *Hellenistic Religions*, Historia Religionum, I: Religions of the Past, Leiden.
- Vermaseren, M. J. 1982, *Mithriaca III: The Mithraeum at Marino. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans L'Empire Romain*, Brill.

Res. 1: İkonium sikkeleri üzerindeki Perseus tasviri.

Res. 2: Via Tiburtinadan Mithras büstü. (1996, pl.30).

Res. 3: İkonium sikkeleri üzerinde yer alan (Turcan başlıklı Perseus büstü. (Abay 2018, 229, kat.no 133).

Res. 4: Mithras'ın tauroktoni sahnesi. (Vermaseren 1982, pl. XXII).

Res. 5: İkonium sikkesi üzerinde yer alan Perseus betimi. (Abay 2018, 229, kat.no.174).

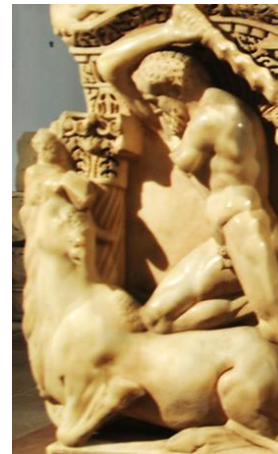
Res. 6: Ostia'da mozaik zemin üzerinde Mittraik Semboller. (Saudavar 2014, Fig. 4).

Res. 7: Emirgazi İlçesinde ele geçmiş bir Mithras etkili heykelcik. (Calder 1927, 178, Fig. 1).

a

b

Res. 8 a-b: Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki Herakles Lahdi üzerindeki Mithras etkili tasvirler.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 281-303
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.821784

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 05. 11. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 03. 12. 2020

ALSANCAK HOCAZADE AHMED RAGIB ÜZÜMCÜ CAMİİ KUBBE YAZISI

DOME CALLIGRAPHY OF ALSANCAK HOCAZADE AHMED RAGIB ÜZÜMCÜ MOSQUE

İsmail ÖZTÜRK*

Öz

Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii İzmir'in Alsancak semtinde 1950 yılında inşa edilmiştir. Cami mimari ve tezyinat özellikleri açısından ön plana çıkmıştır. Caminin tezyinat programında hat sanatı uygulamaları zenginliği, üslubu, malzeme ve orijinalliği açısından ön plandadır. İstanbul dışında bir eserde hat sanatı açısından nitelik itibarıyla ortaya konan uygulamalar dikkate değer bulunmuştur. Camideki hat sanatının geleneksel uygulama alanlarından biri kubbe yazısıdır. Yazı devrinin ünlü hattatlarından, Hamid Aytaç'ın talebesi, Mustafa Halim Özyazıcı imzasını taşımaktadır. Kubbe yazısının niteliği yazının metin ve form özellikleri, uygulama tekniği, tarihsel çerçevede temsil ettiği mevki ve günümüzdeki durumu açılarından incelenmiştir. Tarihsel çerçeveyi açıklamak için verilen kubbe yazısı örnekleri devrinden kalan örneklerden seçilmiştir. Bu örnekler Rüstem Paşa Camii, Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, Kasımpaşa Cami-i Kebir kubbe yazısı uygulamalarıdır. Tarihsel çerçeveyi aktarmak için kubbe yazıları ile ilgili yazı örneklerinin de temel özellikleri, form ve içerdikleri metin bilgileri verilmiştir. Bu

* Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Çanakkale/Türkiye.
E-posta: ismailozturk@comu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7672-7431>

camilerin kubbe yazılarının tamamının görselleri verilerek konumuz desteklenmiştir. Çağdaş uygulama örneği olarak Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı seçilmiştir. Böylece Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısının kronolojik olarak hat sanatı tarihinde oturduğu zemin temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alsancak, Cami, Kubbe Yazısı, Hat Sanatı, Hattat

Abstract

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Mosque was built in İzmir's Alsancak district in 1950. The mosque stands out in terms of its architectural and decorative features. In the decoration program of the mosque, calligraphy applications are at the forefront in terms of richness, style, material and originality. The practices put forward in terms of calligraphy in a work outside Istanbul have been found remarkable. One of the traditional application areas of calligraphy in the mosque is dome writing. It bears the signature of Mustafa Halim Özyazıcı, Hamid Auatç's student, one of the famous calligraphers of the period of writing. The nature of the dome writing has been examined in terms of the text and form features of the writing, its application technique, the position it represents in the historical framework and its current situation. The examples of dome inscriptions given to explain the historical framework were chosen from the examples from the period. These examples are Rüstem Pasha Mosque, Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Pasha Mosque, Hekimoğlu Ali Pasha Mosque, Kasımpasha Great Mosque dome writing applications. In order to convey the historical framework, the basic features, form and text information of the inscriptions related to the dome writings are given. Our topic is supported by providing the images of all the dome inscriptions of these mosques. Thus, Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Mosque dome inscription is chronologically based on the ground in the history of calligraphy.

Keywords: Alsancak, Mosque, Dome Calligraphy, Calligraphy, Calligrapher

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii, İzmir Alsancak semtinde, Şair Eşref Bulvarı ile Ali Çetinkaya Bulvarı'nın kesiştiği köşededir. Cami avlusuna bulvarlara açılan iki kapıdan girilmektedir.

Cami tek kubbenin örttüğü harim, kapalı son cemaat yeri, üstünde mahfil katıyla kuzeybatı köşesindeki çift şerefeli minareden oluşmaktadır. Mimarı Fahri Nişli'dir¹.

Camide iki adet inşa kitabesi bulunmaktadır. Son cemaat yeri giriş kapısı alınlığında Hattat Halim Özyazıcı'nın yazdığı üstte celi sülüs kelime-i tevhit, altında celi talik yazı çeşidiyle Arapça inşa kitabesi görülmektedir. Harim giriş kapısı alınlığında taş mahkuk Hattat Hamid Aytaç tarafından yazılmış ikinci kitabe yarısı Latin alfabesiyle Türkçe, yarısı Arap alfabesi, Osmanlı Türkçesi ve celi sülüs yazı çeşidiyle oluşturulmuştur (Res. 5). Cami, aynı bilgilerin yer aldığı kitabelere göre Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü tarafından h. 1369 (m. 1950) yılında yaptırılmıştır.

¹ Altun vd. 2018, 11.

Son cemaat yeri alınlığı inşa kitabesinde Arapça iki satır talik metinde şu ifadeler bulunur (Res. 6):

قد بنى هذا الجامع الشريف والمعبد المنيف بعناية الله اللطيف عبده الضعيف احمد راغب العريف بخواجه زاده تقبل الله
تعالى خيره وزاد رزقه وطول الله عمره امين سنه 1369

Harim içten 11x11 metre ölçülerinde tek kubbenin örttüğü bir mekandır. Kubbenin sekizgen kasnağı dış köşelerde ağırlık kulesi olarak vurgulanmış taşıyıcıların desteklediği kemerlere dayanmaktadır. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Cami harimi, kubbe kasnağında ve cephelerde bulunan üç sıra pencere ile aydınlatılmaktadır. Zemin kat pencereleri dikdörtgen, üst sıradakiler alçı, renkli cam süslemeli ve sivri kemerlidir. Harime açık mahfil 6.40 metre derinliğinde ve harime doğru 40 cm kadar taşkındır. Mihrap mukarnas yaşmaklı ve alınlığı kitabelidir (Res. 7). Minber mermerden olup korkuluk şebekesi ve yan aynalıkları rumi desenlidir. Minber kapı tepeliğinde Hamid imzalı kelime-i tevhid yazısı bulunmaktadır (Res. 8).

Cami girişten itibaren özenli işçiliğiyle dikkat çekicidir. Son cemaat yeri omuz seviyesine kadar yükselen koyu turkuaz seramikler zemin kat kapı ve pencerelerini de çevreleyerek tüm iç mekânı dolaşmaktadır. Harim ikinci sıra pencereleri kalemişi bordürlerinin üstünde mihrap cephesi ve yan cephelerde üç yönden kesintisiz olarak yazılmış kuşak yazısı bulunur. Otuz üç metre uzunluğundaki kuşak yazısında Cuma Suresi'nin tamamı sıva üzerine kalemişi tekniğiyle yazılmıştır. Kuşak yazısında siyah zemin üzerine zerendud tekniği ile uygulanmıştır² (Res. 9). Kuşak yazısının sonunda da Hattat Halim Özyazıcı'nın ketebesini yer almaktadır (Res. 10).

Cami hariminin kalemişi tezyinatı cephe kemerleri ile başlayarak yoğunluğu pandantif, kubbe pencereleri çevresinde ve kubbede devam etmektedir (Res. 11). Klasik Osmanlı desen ve renklerinin tercih edildiği yoğun süsleme kubbe merkezinde sıva üzerinde koyu zemine zerendud tekniği ile celi sülüs yazı çeşidiyle Hacc Suresi 65. ayet yazılmıştır (Res. 12).

Tezyinatın daha çok pandantifler ve kubbede yoğunlaştığı görülmektedir. Camide hat sanatı uygulamaları ve bu uygulamaların orijinalliği açısından dikkat çekicidir. Biri klasik Arapça inşa kitabesi, diğeri isimlik niteliğinde iki kitabe kapı alınlıklarındadır (Res. 5-6). Mihrap aynalığı ve minber kapısı tepeliğinde mermere mahkuk yazılar, üç cepheyi dolaşan kuşak yazısı, cami takımı yazıları olarak isimlendirilen lafza-i celal, ism-i nebi, dört halife isimleri ile hasaneyn levhaları ve kubbe göbek yazısı camide hat sanatının zengin uygulama alanını oluşturur³ (Res. 7-13). İnşaat esnasında Hocazade Ahmet Ragıp Bey, Hattat Halim Özyazıcı, Nakkaş Stephan Efendi ve birkaç kişinin olduğu fotoğraftan anladığımızı göre sıva üzerine koyu zemine geleneksel üslupla yazılan zerendud yazılar bizzat yazıların hattatı Halim Özyazıcı tarafından uygulanmıştır⁴. Aynı zamanda bu yazılar sıva üstünde olmasına rağmen bir hattat tarafından kâğıda yazılmış gibi teknik yeterliliğe sahiptir. Caminin inşa

² “Zerendud: Yüzeyi altın ile sıvamak, bu usulle süslenen yazılarda da aynı tabir kullanılır.” (Derman: Hat 1997; Özönder 2003, 221)

³ “Cami Takımı denen Lafzatullah, İsm-i Nebî, Cihârîyâr-i güzîn (sırasıyla dört halifenin isimleri: Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r.anhüm), ve Hasaneyn (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) isimlerinin yazılı olduğu levhalardır”. (Berk 2018,100)

⁴ Atilla 2001, 49, 51.

edildiği dönemden bu yana tamir geçirmeyen yazılar ilk günkü güzelliğini ve orijinalliğini muhafaza etmektedir.

Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbesinde bulunan hat sanatı uygulaması bazı yönlerden öne çıkmaktadır. Tarihsel olarak tevarüs ettiğimiz uygulamaların niteliğini kaybetmeden günümüze ulaşan güzel bir örnektir. Aynı zamanda bu örnek geleneksel zincirin, yapıldığı dönemdeki halkalarından biridir. İstanbul merkezli bir sanat olarak nitelenen hat sanatının İstanbul dışında, merkezle aynı niteliğe sahip olarak ortaya çıkması dikkate değerdir. Camide Hamid Ayaç ve Mustafa Halim Özyazıcı'nın yazıları bulunmaktadır⁵. İki isim de caminin inşa edildiği dönemde yaşayan en önemli hattatlardandır.

Bir diğer özelliği, kubbe yazısının ilk yazılışından günümüze hiçbir müdahale geçirmeden taşınmış olmasıdır. Sıva üzerine uygulanan yazılar doğal nedenlerden veya yanlış onarımlardan dolayı değişik ölçülerde tahribata uğramaktadır. Sonrasında yapılan tamir veya restorasyonlar birçok uygulamada orijinalliği bozularak olumsuz sonuç vermekte, yazının estetik nitelikleri aşınmaktadır. Nitekim Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılan Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii, Bali Paşa Camii, Denizli Delikliçınar Camii, Şişli Camii kubbe yazılarının geçirdikleri tamirler sonucu değişik oranlarda orijinalliği bozulduğu görülmektedir. (Res. 1-4, 13).

Kubbe Yazısı (Res. 12-13)

Kubbe göbeğinde yer alan yazı sırasıyla istiaze, besmele, Hac Suresi 65. ayet ve uzun sadeka bölümünden oluşur⁶. Kubbe yazısı celi sülüs müdevver yazı formundadır. (Res. 12)

Kubbe Yazısı Metni:

اعوذ بالله السميع العليم بسم الله الرحمن الرحيم

الم ترى ان الله سخر لكم ما فى الارض والفلک تجرى فى البحر بامرہ ويمسک السماء ان تقع على الارض الا باذنه ان الله بالناس لرؤف رحيم

صدق الله العظيم وبلغ رسوله النبى الكريم

Türkçe Anlamı

Semi' ve alim olan Allah'a sığınarak rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

“Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutanda O'dur, Şüphesiz

⁵ “Mustafa Halim ÖZYAZICI (1898-1964): Sırasıyla Esekapı İptidai Mektebi, Gülşen-i Maarif Rüşdiyesi ve Medreset'ül-Hattatin'den mezun oldu. Rüşdiye'de öğrencilik yıllarında hat sanatını ilk meşkettiği hocası Hamid Ayaç'dır. Medreset'ül-Hattatin'de hocaları Hasan Rıza Efendi, Kâmil Akdik, Hulusi Efendi ve İsmail Hakkı Altunbezer'den farklı yazı çeşitlerinde meşk etti. Mezun olduktan sonra Divan-ı Hümayun Kalemi, Matbaa-i Askeriye, Evkaf Matbaası'nda çalıştı. 1924'te Babiali'de işyeri açtı. Harf inkılabını müteakip bir süre bağıcılık yaptı. 1946 yılında Güzel Sanatlar Akademisi hüsn-i hat hocası olarak görev aldı. 1963 yılında emekli oldu. 1964 yılında Londra asfaltında geçirdiği trafik kazasında vefat etti” (Derman 2011, 23-26; İnal1970, 107)

⁶ “İstiaze: Sözlükte sığınmak korunmak anlamındaki avz ile bu kökten türeyen istiaze aynı anlama gelir. Kıraat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre istiaze cümlesi "eüzü billahi mine's-şeytani'r-racim"dir". (Demirci: İstiaze 2001)

*Allah
insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir”⁷*

Azim olan Allah doğru söyledi ve O'nun resulü ve kerim peygamberi bize tebliğ etti.

Yazı celi sülüs satır istif şeklinde düzenlenmiştir. Bazı yerlerde kelime ve harf grupları üç kademeye kadar istiflenmiştir. Harf bünyelerinden kalan boşluklar okutma işaretleri, mühmel harf işaretleri ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Yazı herhangi bir bölümde sıkışmamış tüm alana dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazı istifinde alan kullanımı açısından en rahat görünen bölüm besmele-i şerifin olduğu kısımdır. Uygulama açısından mükemmel seviyede olan yazı kâğıt üzerine yapılan yazılardan ayırt edilemeyecek derecede güzeldir. Çoğu zaman mimari eserlere yapılan hat uygulamaları hattatlar tarafından yapılmadığından form bozukluklarından imla hatalarına kadar yazıların estetik değerlerini bozan olumsuzluklar görülebilmektedir. Bu camide uygulanmış diğer yazılar gibi kubbe yazısında da herhangi bir uygulama hatası bulunmamaktadır.

Okunma sırasına dikkat edilen yazıda harfler ve birleşik harf grupları arasındaki uyum dikkat çekicidir. Dikey, yatay veya mail kullanılan çizgilerde istif içinde oluşturulan çevresel uyum üst seviyededir. Harf veya harf grupları birbirine çok yaklaşmamış veya birbirinden ayrılmamıştır. Satırın en altında kullanılan mim, rı, vav, ye gibi kaseli ve çanaklı harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) kullanımı ile rı, vav gibi mürsel (uzatılmış) bırakılan harflerin uzantıları yazı alanının alt sınırını, elif, lam kef lamelif gibi harflerin üst bölümleri de yazının üst sınırını belirlemiştir. *تقع, السميع, بلغ* ve *ع* ve *غ* harfleri küplü ve çevresindeki harflerle istif formunun gerektirdiği şekilde değerlendirilmiştir. *النبي* ve *على* kelimelerinde ye harfi ters ye formunda, *بالناس* kelimesinde sin harfi keşideli olarak kullanılmıştır.

Dengeli fakat sıkışık sayılabilecek yazı düzenlemesi için euzü besmele ve sonunda uzun sadeka bölümüyle metin uzatılmıştır.

Eski ve Çağdaş Uygulama Örnekleri

Osmanlı döneminden günümüze cami tezyinatında yapılan hat sanatı uygulamalarının en önemlilerinden biri kubbe yazılarıdır. Kubbe yazıları ile ilgili tarihsel gelenek ve bu geleneğin çağdaş uygulamaları Alsancak Hocaade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısında da görülmektedir. Bu geleneğin en önemli örneklerini yansıtan camiler seçilerek bu camilerdeki yazılar ile Alsancak Hocaade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii yazısının bu geleneğin devamı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Örnek olarak seçilen kubbe yazılarının tamamı İstanbul'da inşa edilmiş camilerdir. Bunlardan Laleli ve Eyüp Sultan selatin camileri, Rüstem Paşa Camii, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve Kasımpaşa Cami-i Kebir paşa camileridir. Bu camilerdeki kubbe yazılarıyla karşılaştığımızda Alsancak Hocaade Camii kubbe yazı uygulamasının Cumhuriyet döneminde ortaya konulmuş güzel bir örnek olarak bu geleneğin son halkalarından biri olduğu daha açık görülmektedir.

Rüstem Paşa Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حليما غفورا

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

⁷ Karaman v.d. 2017, 339.

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁸

Kubbe Yazısı (Res. 14)

Rüstem Paşa Camii kubbe yazısını seçmemizin sebebi yazının devrinden kalmış olma ihtimalinin yüksek olmasıdır. Bunu iki sebebe bağlamaktayız. Birincisi camide 1992-1995 yılları arasında yapılan restorasyonda yazı çevresinde raspa sonucu elde edilen tezyinatın caminin inşa edildiği dönem özellikleri göstermesidir⁹. İkincisi kubbe yazısıyla, camide çok sayıda pencere, kapı alınlıkları veya duvar yüzeylerinde çini panoların merkezinde yapılan yazı uygulamalarının aynı üslubu taşımasıdır.

Besmele ve Fatır Suresi 41. ayetin tercih edildiği kubbe yazısında metin kısadır. Yazı, satır düzeni dediğimiz, okunaklı kitap yazısı üslubundadır¹⁰. Kelimeler ve harf grupları yazı zeminine yakındır. Elif, lam, kef gibi yukarı uzayan harfler ve harf bölümleri merkezde geometrik süsleme alanını oluşturmuşlar aynı zamanda yazı alanını genişletmişlerdir. Yazının tali unsurlarından olan okutma, mühmel (noktasız) harf ve tezyinat işaretleri kullanımı azaltılarak yazı ön plana çıkarılmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa Camii Kubbe Yazısı (Kadırga)

1939 yılında yapılan Sokullu Mehmed Paşa Camii restorasyonunda ana kubbe yazısı, metni aynı kalmakla beraber formu 20. yüzyıl uygulamalarına göre değiştirilmiştir¹¹. Restorasyon sonrası kubbe yazısı Alsancak Hocasade Camii kubbe yazısının da hattatı olan Halim Özyazıcı imzasını taşımaktadır. Osmanlı klasik dönemi kubbe yazısının aynı ölçülerde 20. Yüzyıl celi sülüs üslubuyla uygulandığında nasıl sonuç verdiği örneklenmek istenmiştir.

1939-40 Restorasyonu Öncesi Yazısı: (Res. 15)

Rüstem Paşa Camii kubbe yazısıyla aynı metin ve form özelliklerine sahiptir.

1939-40 Restorasyonu Sonrası Kubbe Yazısı: (Res. 16)

Aynı metnin 20. yüzyıl harf ve formlarından da etkilendiği bazı bölümlerin olduğu uygulama önceki uygulamayla üst kısmının nisbeten boş kalması ve yazı merkezindeki geometrik süsleme alanıyla benzeşmektedir. Eskinin olduğu gibi ihyası değildir. الرحيم kelimesinde حيم bölümü ve السموات kelimesinde ت) harfi keşilendirilmiş, boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Bazı yerlerde harflerin üst üste bindirilmesiyle oluşan kademelendirme eski yazıya oranla daha fazladır. Örneğin انه ibaresinin نه bölümü kef (ك) harfi kolunun üstünde, yazı merkezinde geometrik tezyinatın hemen altındadır. Aynı nitelikte uygulama كان ibaresinin nun (ن) harfi yeri için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle eski yazıda yazı merkezine yaklaşmayan harf veya bitişmiş harf grupları yeni yazıda yazı merkezine doğru yaklaştırılmış tüm yazı alanı kullanılmaya çalışılmıştır. Yazının dış kenarına yakın tasarruflar için de benzeri uygulamalar görülmektedir. Örneğin ان امسكهما bölümünde nun (ن) harfi eskisinde altta ve geleneksel kullanıma daha yakın, yenisinde

⁸ Karaman v.d. 2017, 438.

⁹ Yüksel 2004, 449; Erçağ 1992, 21.

¹⁰ “Her yazı çeşidine göre, harflerin ve kelimelerin satır çizgisi üzerinde almaları gereken öyle özel birer yerleri vardır ki, bu yerler sağ ve soldaki harflerin bünyevi özelliklerine göre sürekli değişirler. Bu değişmelere rağmen, harflerin ve kelimelerin, bunlardan doğan bir bütün yazının, bu satır çizgisi üzerindeki yerlerini bize sağlayan bu çizgi değil; bu çizgi üzerinde yer alacak olan yazının kendi mistarıdır. Bu mistara satır düzeni veya kürsü tabir olunur.” (Yazır 1974, 245)

¹¹ Yasan 2019, 159.

üsttedir. Restorasyonda yapılan yeni uygulamada metnin kısa olması yazının daha sade görünmesine yardım etmektedir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4
صدق الله العظيم العزيز الغفور الوهاب

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”.¹²

Azîm, azîz, gafur, vehhab olan Allah doğru söyledi.

Kubbe Yazısı (Res. 17)

Osmanlı klasik döneminin son camisi olarak kabul edilen Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısı uygulaması farklı metin ve klasik dönem uygulama üslubunu devam ettirmesi açısından önemlidir. Metinde besmele, ihlas suresi ve sadaka bölümü yer alır. Satır düzeninin ön plana çıktığı uygulamada lafza-i celaller (الله) üstte diğer kelimeler satır düzenindedir. Uygulama ilkeleri açısından Rüstempaşa Camii kubbe yazısına benzemekle beraber nisbeten uzun metnine göre yazıda satır düzeni ön plana çıkarılmıştır.

Laleli Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان الذى اسرى بعبدہ ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى الذى باركنا حوله لنريه من اياتنا انه
هو السميع البصير
صدق الله العظيم

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir”¹³

Azîm olan Allah doğru söyledi.

Kubbe Yazısı (Res. 18)

Osmanlı klasik döneminden sonra barok mimari etkilerinin hâkim olmaya başladığı dönemde inşa edilen caminin kubbe yazısında eskiye nisbetle yeni uygulamalar dikkat

¹² Karaman v.d. 2017, 604.

¹³ Karaman v.d. 2017, 281.

çekmektedir¹⁴. Laleli camisiyle aynı dönem eseri olan Nuruosmaniye Camii, Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii'ne göre ebat olarak çok büyük olduğu için seçilmemiştir. Fakat Nuruosmaniye Camii ile Laleli Camii kubbe yazısı üsluplarıyla benzerdir.

Laleli Camii kubbe yazısı metninde besmele-i şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve sadeka bölümü yer almaktadır. Uzun metne oranla uygulama alanı dardır. Yazının dış sınırını besmelenin oku belirlemiş adeta hat levhaları çevresinde görmeye alıştığımız cetvel bölümü gibi tüm yazı çevresini dolaşmıştır. Normal ve ters ye (ye-i makuse) harfleri ve العظیم kelimesine verilen keşide yazı merkezinde ikili cetvel oluşturmaktadır. Metin tüm yazı alanına dengeli olarak dağıtılmaya çalışılmış kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Yazı içinde de harflere keşide verilmiş yahut ters ye kullanımı tercih edilmiştir. Bazı bölümlerde yazı istifi dört kademeye kadar çıkarılmıştır.

Kasımpaşa Camii-i Kebir Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاج كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan... ”¹⁵

Kubbe Yazısı (Res. 19)

Kasımpaşa Camii-i Kebir Kubbe Yazısı 19. yüzyılın başlarında Mustafa Rakım'la ortaya çıkan yeni celi sülüs anlayışın kubbe yazılarındaki yansımalarına örneklik etmesi açısından önemlidir¹⁶. Aynı düzenlemeye sahip kubbe yazısı Ayasofya, Hırka-i Şerif, Küçük Mecidiye ve Sinan Paşa camilerinde de uygulanmıştır¹⁷. Kubbe yazısı hicri 1284 (miladi 1867-68) yılında yapıldığı cami takımı yazılarının sonuncusunda yer alan hattat ketebesini ve tarihten anlaşılıyor (Res. 20). Eski ve yeni cami kubbelerinde eserleri olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Kasımpaşa Camii-i Kebir'deki kubbe yazısı 19. yüzyıl örneği olarak seçilmiştir.

Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. ayetin bir bölümünün yer aldığı metin Kazasker Mustafa Efendi'nin yazısı öncesinden ilham alan ve sonrasına işaret eden bir kimliktedir. Yazı istiflenmiş olmasına rağmen harfler birbirine olabildiğince geçirilmemeye çalışılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı klasik dönemi kubbe yazılarından ilham almaktadır. İçinde bulunmuş olduğu çağın özelliklerini gösteren bu yazı aynı zamanda istifin olabildiğince zorlandığı 20. Yüzyıl kubbe yazısı uygulamalarına da kapı açmıştır.

Yazıda bir küplü ha (ح) bir ters ye (ى) kullanımı tercih edilmiştir. Yazıda üst kısım biraz rahat bırakılmak kaydıyla tüm alanlara dengeli olarak dağıtılmaya çalışılmıştır. فيها kelimesinde iki keşilendirme yapılmıştır. Boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyinat

¹⁴ Tanyeli 1994, 191.

¹⁵ Karaman v.d. 2017, 353.

¹⁶ Berk 2003, 162.

¹⁷ Serin 1999, 141.

işaretleriyle doldurulmakla birlikte harflerin birbiriyle bağlantısının azaltılmaya çalışıldığı, başka bir ifadeyle yazının sadeliği tercihi hissedilmektedir.

Celi sülüs yazının Mustafa Rakım'la yeni bir yola girmesinden sonra yapılan en önemli kubbe yazıları uygulamalarından olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı bu yazının benzerleri Ayasofya, Hırka-i Şerif, Beşiktaş Sinan Paşa, Küçük Mecidiye gibi camilerde de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır.

Eyüp Sultan Camii Kubbe Yazısı Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاجه كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضىء ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء و يضرب الله الامثال للناس و الله بكل شىء عليم

Türkçe Anlamı

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹⁸

Kubbe Yazısı (Res. 21)

Eyüp Sultan Camii'ndeki kubbe yazısı Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısıyla aynı dönemde yazılmış, ikisi de hiç restore edilmemiştir. Öğrencilik yıllarından Halim Özyazıcı'nın ilk hat hocası olan Hamid Bey de Özyazıcı gibi uzun bir metin tercih etmiştir.

h. 1377 (m. 1957-58) tarihli Hamid imzalı yazı besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetin tamamından oluşmaktadır. Yazı tüm alana dengeli olarak dağıtılmıştır. Boşlukların nisbeten fazla olduğu alanlarda yazı kalemiyle iri cizm kullanımıyla denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Harflerin birbiriyle bağlanılmasında, asıl metin iç içe geçmesinde bir çekince görülmez. Keşideli harf ters ye ve küplü harf kullanılmıştır. Hocasade uygulamasında olduğu gibi bu yazıda da itinalı bir uygulama vardır. Fakat Eyüp Sultan Camii kubbe yazısında zamanla oluşan tahribat daha fazladır.

Sonuç

1950 yılında İzmir'de Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü tarafından yaptırılan cami hat sanatı uygulamaları açısından ön plana çıkmıştır. Camide yapılmış en önemli hat sanatı uygulamalarından biri de kubbe yazısıdır.

Rüstem Paşa Camii kubbe yazısı ve Kadırğa Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii eski kubbe yazısı hat sanatında satır düzeni olarak isimlendirebileceğimiz bir forma sahiptir. Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısında da aynı üslubun devam ettirildiği görülmektedir. Mimaride barok sanatı etkilerinin görüldüğü dönemde kubbe yazıları tüm yazı alanını kaplayan ve girift yazılan bir forma dönüşmüştür. Laleli Camii kubbe yazısı bu forma

¹⁸ Karaman v.d. 2017, 353.

örnektir. 19. yüzyılda Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin aynı forma sahip kubbe yazısı uygulaması Ayasofya Camii, Hırka-i Şerif Camii, Küçük Mecidiye Camii ve Beşiktaş Sinan Paşa Camii ile örneğini verdiğimiz Kasımpaşa Cami-i Kebir'de uygulanmıştır. Bu kubbe yazısı bir önceki dönemde yapılan Laleli Camii kubbe yazısı uygulamasına göre yazı alanının tamamının kullanılmasına rağmen sadeliği ve okunmasının kolaylığı açısından farklılaşmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle beraber bazı eski camilere yazılan yeni yazılar ve yeni inşa edilen cami kubbelerine yapılan yazı uygulamalarında metinler uzamış, yazılar daha girift hale gelmiştir. Bununla beraber celi sülüs yazı çeşidinde 1800'lerde başlayan ve devam eden gelişim sonucunda harflerin bünyeleri, üslup özellikleri, yazı alanının mükemmel kullanımı, ayrıntılara gösterilen özen gibi özellikler öne çıkmıştır.

Bu uygulamaların en önemlilerinden biri Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısı uygulamasıdır. Aynı dönemlerde yapılan kubbe yazısı uygulamalarının birçoğu yanlış tamir ve restorasyon uygulamaları sonucu günümüze ilk haliyle ulaşamamış değişik oranlarda form bozulmalarına uğramışlardır. Formu bozulmuş kubbe yazısı uygulamalarının bazıları Bali Paşa Camii, Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii, Şişli Camii ve Denizli Delikliçınar Camii kubbelerinde görülmektedir. Makalemizin konusunu teşkil eden Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısı uygulaması ise ilk günkü haliyle günümüze ulaşmıştır.

Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü kubbe yazısı uygulaması celi sülüs yazının usta ismi Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılmış form ve uygulama teknikleri açısından üst seviyede bir yazıdır. Mustafa Halim Özyazıcı hem geleneksel meşk sistemi hem de örgün sanat öğrenimi görmüş, celi yazıları rahatlıkla yazan bir hattat olarak kabul edilmiştir. Uygulama tekniğinin koyu zemin üzerine altınla yapılan ve zerendud olarak isimlendirilen bir vasma sahip olması yazının zamana karşı mukavemetini artırmıştır. Uygulamanın itinayla yapıldığı harf bünyeleri ve yazının tali unsurlarının uygulama esnasında formunu koruması rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Tüm bu veriler ışığında konumuzun esasını teşkil eden Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Camii kubbe yazısı tarihsel süreç içinde oluşan geleneğin yapıldığı dönemdeki güncel yorumu olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Atilla A.N. 2001, "İzmir'in Son Mimari Zenginliği Hocasade Camii", *İzmir Life*, 4, 48-51.
- Berk S. 2018, "Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 3 (1), 97-123.
- Berk, S. 2003, *Hattat Mustafa Rakım Efendi Hayatı, San'atı ve Eserleri*, İstanbul: Kaynak.
- çev. Hayrettin Karaman v.d. 2017, *Kur'an Yolu Meali*, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Derman, M.U. 2011, *Ömrümün Bereketi I*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Didem A. Gökmen, H. Özbakan, F. Uzun, İ. 2018, "İzmir Mimari Belleğinin Önemli Tanığı", *Ege Mimarlık Dergisi*, 100, 10-15.
- Erçağ B. 1992, "Mimar Sinan Eseri Olan Şehzade Mehmet Camii ve Rüstempaşa Camii Restorasyonları", *Mimarlık Dergisi*, 248, 18-21.
- Hat. 1997, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. Cilt. 16, 427-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

- İnal, İ.M.K. 1970, *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İstiaze, 2001, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. Cilt. 23, 318-319. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Tanyeli 1994, “Laleli Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde. Cilt.5, 190-193. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Serin, M. 1999, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Yasan, A, 2019, *Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Hatları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Yazır, M.B. 1974, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, C.II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Yüksel İ.A. 2004, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/ 1520-1566) İstanbul VI*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

RESİMLER

Res. 1: Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı detayı, “1357/1938 Ketebehu Halim”.

Res. 2: Bali Paşa Camii kubbe yazısında, formu bozulmuş “Ketebehu Halim” imzası ve yazı detayı

Res. 3: Denizli Delikliçınar Camii kubbe yazısında, 1373/1954 tarihli “Ketebehu Halim” imzalı yazı detayı.

Res. 4: Şişli Camii ana kubbe yazısı detayı, 1368/1949 tarihli, Mustafa Halim.

Res. 5: Alsancak Hocazade Ahmed Ragıp Üzümcü Camii harim giriş kapısı alınlığı kitabesi

Res. 6: Alsancak Hocazade Camii son cemaat yeri kapısı alınlığı inşa kitabesi

Res. 7: Alsancak Hocazade Camii mihrap aynalığında Bakara Suresi 144. ayetten bir bölümün yer aldığı mermere mahkuk Hamid (Aytaç) imzalı celi sülüs kitabe.

Res. 8: Alsancak Hocasade Camii minber kapı tepeliğinde mermere mahkuk Hamid (Aytaç) imzalı celi sülüs kelime-i tevhid.

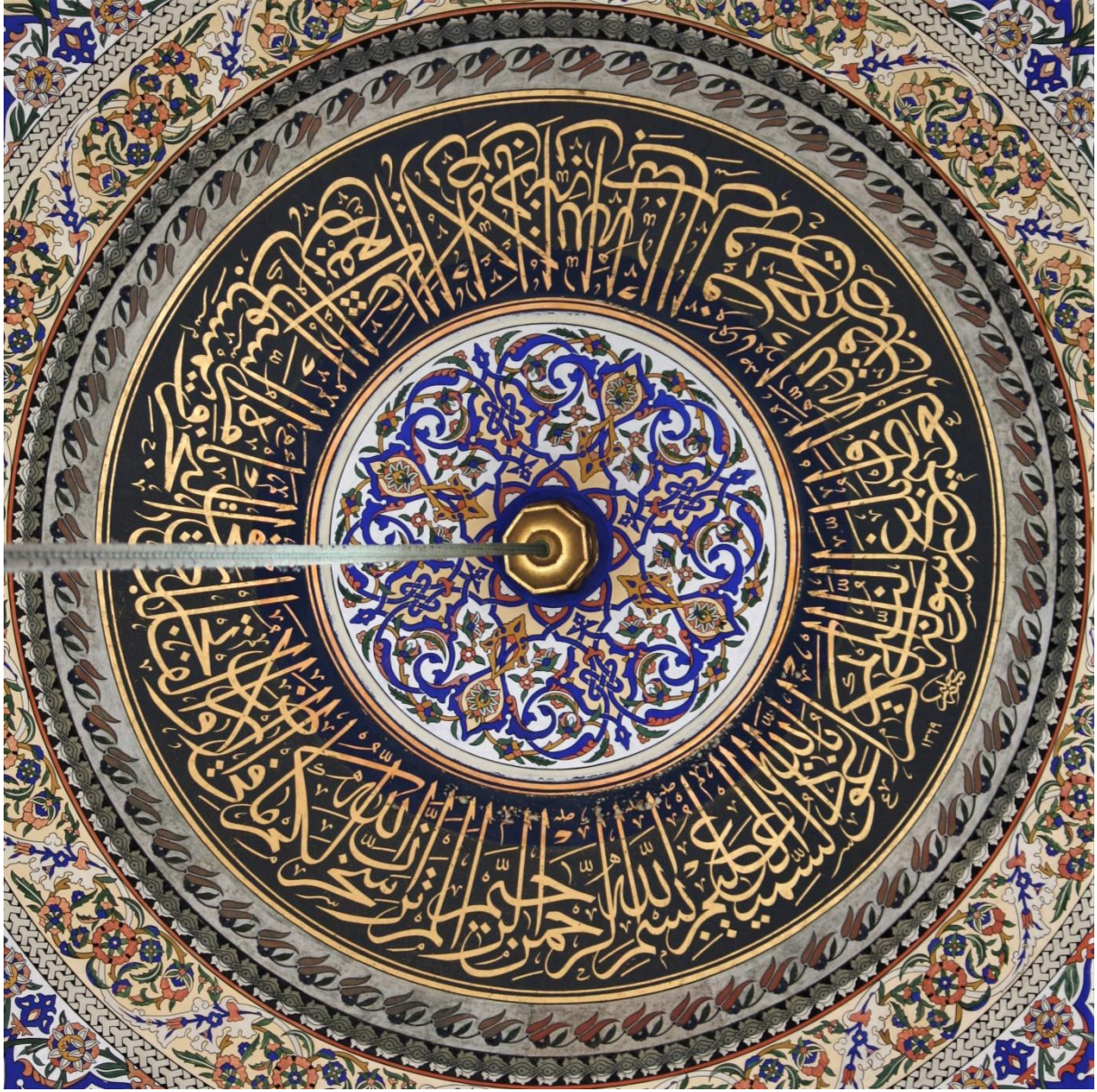
Res. 9: Alsancak Hocasade Camii harim kuşak yazısından bir bölüm.

Res. 10: Alsancak Hocasade Camii harim kuşak yazısı sonunda Hattat Halim Özyazıcı'nın ketebeşi. "Ketebehu el-hac Halim ğufira zünubühu 1369/1950"

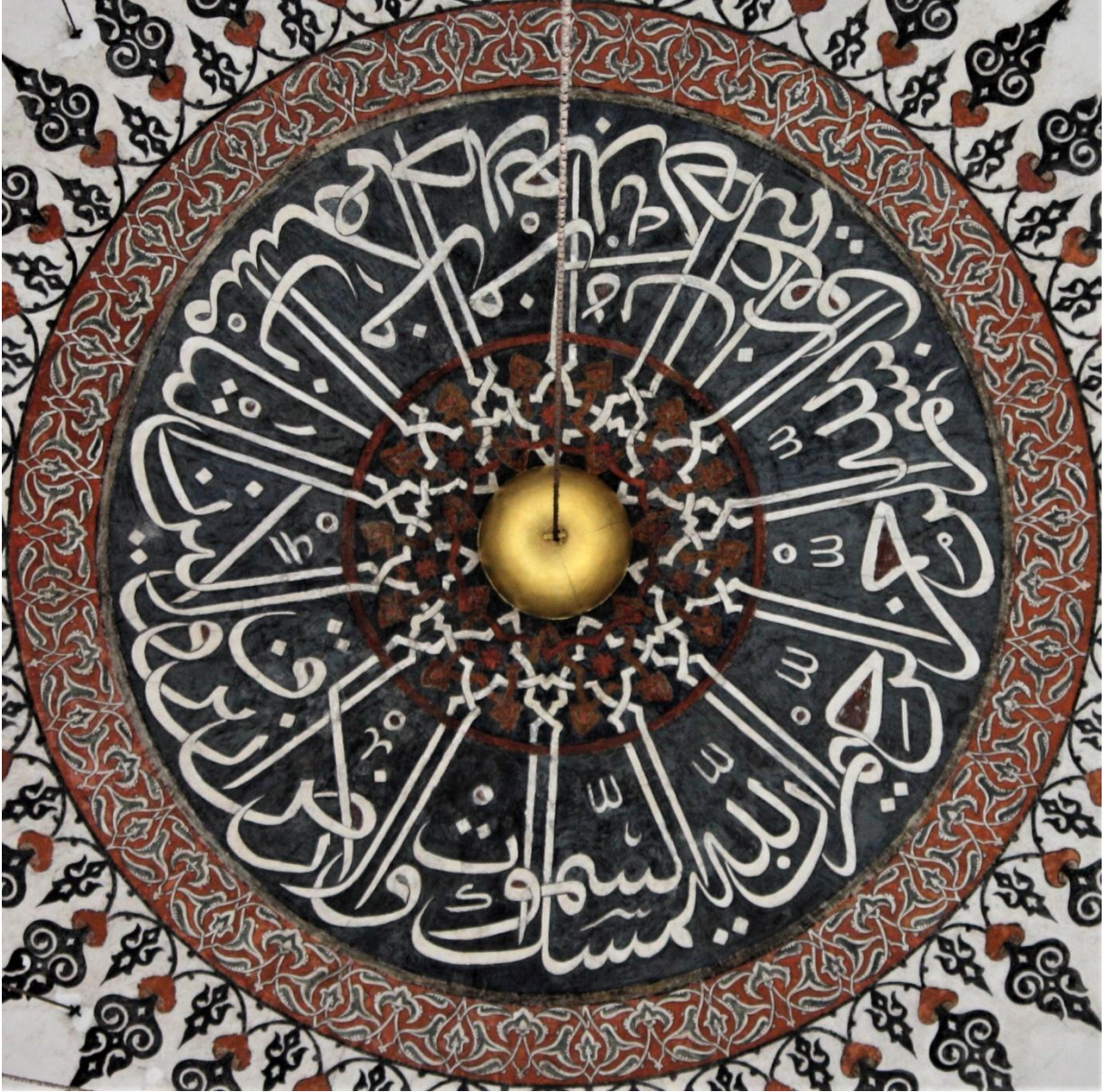
Res. 11: Alsancak Hocaazade Camii kubbesi içten görünüm.

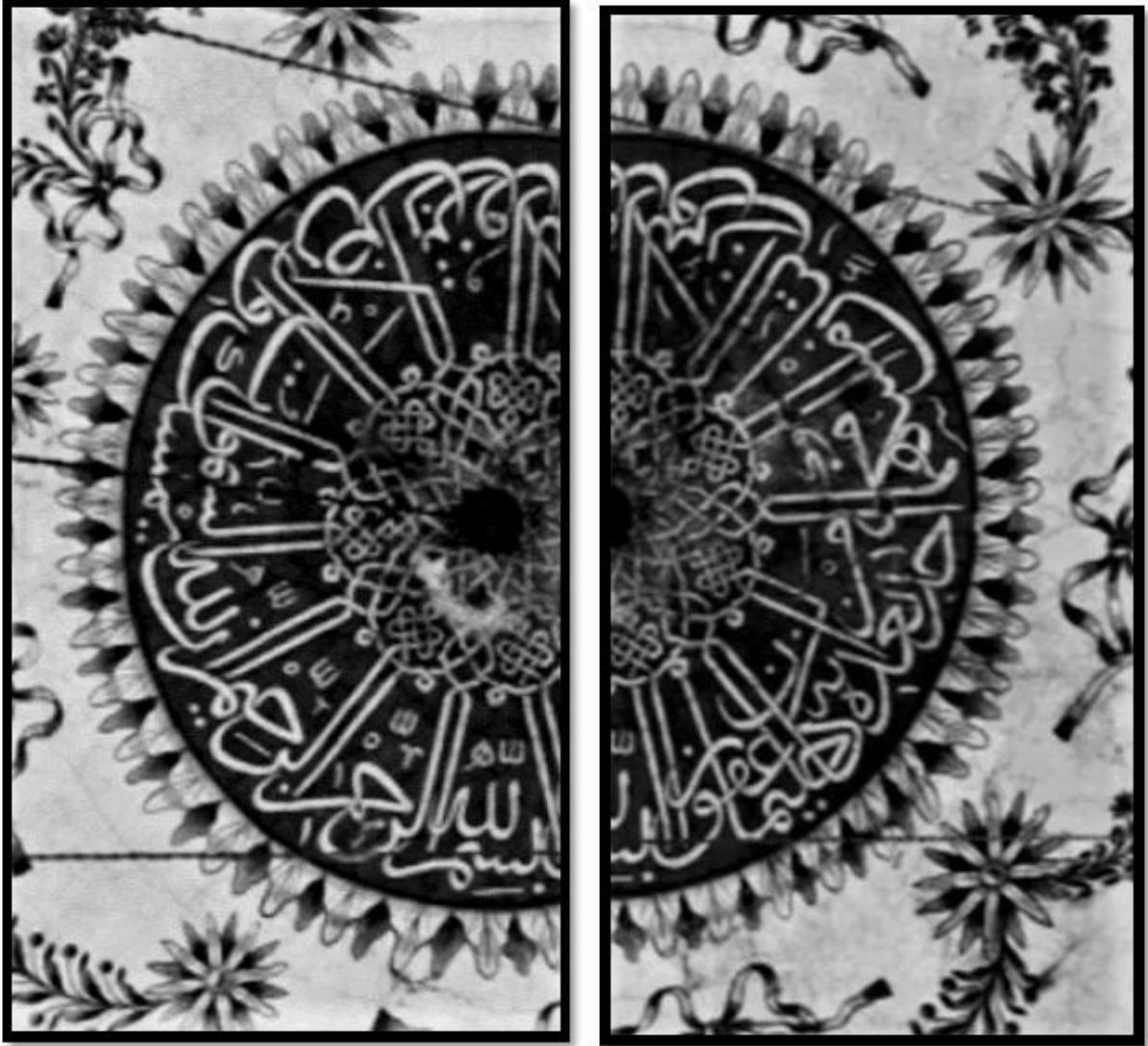
Res. 12: Alsancak Hocasade Camii kubbe yazısı

Res. 13: Alsancak Hocasade Camii 1369/1950 tarihli kubbe yazısında Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın ketebesi

Res. 14: Rüstem Paşa Camii Kubbe Yazısı, Fâtır Suresi 41. ayet.

Res. 15: Sokullu Mehmed Paşa Camii 1939-40 Restorasyonu Öncesi Kubbe Yazısı (Res.: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Yasan 2019, 159'dan alınmıştır)

Res. 16: Sokullu Mehmed Paşa Camii 1939-40 Restorasyonu Sonrası Kubbe Yazısı, Fatır Suresi 41. ayet. Halim Bey'in 1357/1938 tarihinde yazdığı yazı.

Res. 17: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısı, İhlas Suresi.

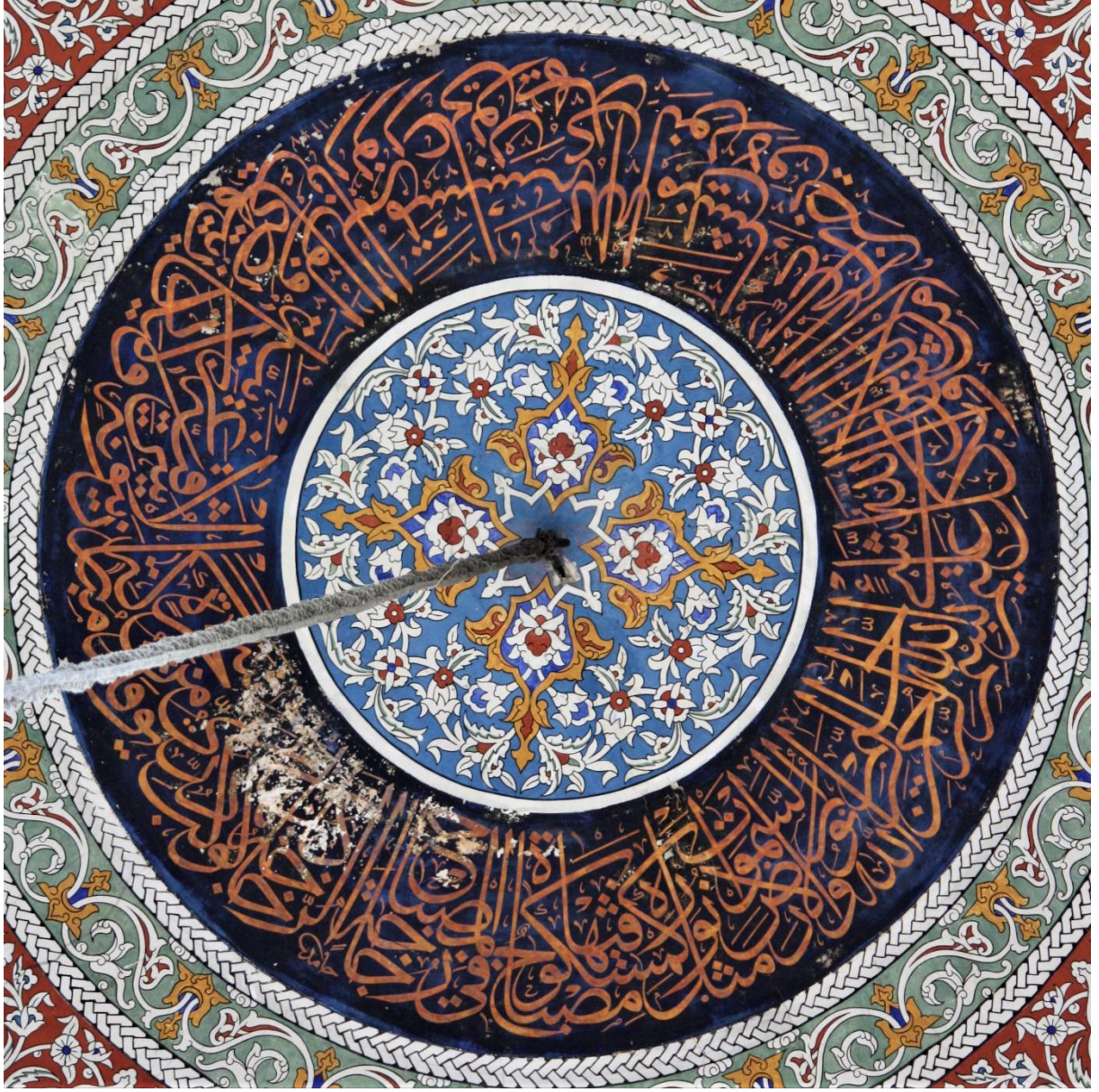
Res. 18: Laleli Camii kubbe yazısı, İsra Suresi 1. ayet.

Res. 19: Kasımpaşa Cami-i Kebir kubbe yazısı, Nur Suresi 35. ayetin bir kısmı.

Res. 20: Kasımpaşa Cami-i Kebir cami takımı yazılarının sonuncusunda hattat imzası ve tarihi, " Ketebuhu el-hac Mustafa İzzet reisü'l-ulemâ 1284/1868.

Res. 21: Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı, Nur Suresi 35. Ayet.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 304-323

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

DOI: 10.48122/amisos.804223

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 02. 10. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 22. 12. 2020

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ GELENEKSEL VAN EVLERİNDEN SELAHATTİN SELÇUK EVİ

SELAHATTİN SELÇUK HOUSE, ONE OF THE TRADITIONAL VAN HOUSES COULD NOT SURVIVE TILL TODAY

Şahabettin ÖZTÜRK*

Öz

Van'da konut mimarisi XX. yüzyılın başlarına kadar, Eski Van Şehri'nde gelişme göstermiştir. Bu dönemin evleri bir ve iki katlı, düz toprak damlı ve kerpiç malzeme kullanılarak bitişik nizamda inşa edilmiştir. 1900 yılından sonra günümüz Van Şehri'nde inşa edilen evlere gruplar halinde arazinin genişliğinden dolayı ayrı nizamda yeni evler ilave edilmiştir. 1970 yılından itibaren günümüz Van şehrinde hızla değişen sosyal hayat şartları halkın betonarme evlere özentisi ile geleneksel evler terk edilerek birer birer yıkılmıştır. Şehrin Koruma İmar Planı'nın hazırlanmayışı, tespit ve tescil yapılmaması yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz Selahattin Selçuk Evi, mimari özellikleri bakımından, iki katlı iç sofalı, ikiyüzlü, ikiden fazla odalı, köşksüz plan içerisinde yer almaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında ya da XX. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği düşünülen ev, 2011 yılına kadar kullanılmıştır. 2011 yılında meydana gelen depremde evin üst katının batı duvarı tamamen yıkılmış, iç bölümlerde ise bazı ciddi strüktürel sorunlar oluşmuştur. Van evleri içerisinde beşik çatılı tek örnek olarak inşa edilen Selahattin Selçuk Evi'ne ait tescil kaydı bulunmamaktadır. Yapı, 2015 yılında mülk sahipleri tarafından tamamen yıkılarak, yerine betonarme çok katlı bir ticari bir bina inşa edilmiştir. Selahattin Selçuk Evi, günümüz Van Şehri'nde XX. yüzyılın

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalı Başkanlığı Zeve Kampüsü, Van/Türkiye. E-posta: sahozturk13@gmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6979-3342>

başlarından itibaren inşa edilen düz topraklı geleneksel Van konut mimarisinden oldukça farklıdır. Sonuç olarak, Van Sivil mimari yapılarının fiziksel olarak korunamayan evlerin doküman olarak gelecek kuşaklara aktarılmasında, mimarlık ve sanat tarihçilerinin bilimsel çalışmalarında yardımcı olmak için önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Van Sivil Mimarisi, Düz Toprak Dam, Kerpiç, Çamur Sıva, Köşk.

Abstract

Housing architecture of Van developed in The Old City of Van until the beginning of XXth century. Houses had been built with adobe material, as one-storey or two-storey attached buildings with flat soil roofs. Detached houses in groups supervened to newly built houses in today's City of Van after the year of 1900 having been rendered possible by available land width. Traditional houses were abandoned and ruined one by one since 1970s because of changes on social lifestyle and the people's emulation for concrete buildings. In the absence of a City Conservation Development Plan, lack of observation and registration have accelerated this ruining process. In terms of architectural features, our case study Selahattin Selçuk House took place in scope of those plans that are two-storey, with inner halls, two facades, more than two rooms, without pavilion. The house which was evaluated as had been built between the end of the XIXth century and the first quarter of XXth century, was occupied until the year of 2011. Western wall of the house's upper floor was destroyed entirely in 2011 earthquake and some critical structural problems were arised in inner sections. A registration record has not been found about Selahattin Selçuk House that had been built as unique barrel roof sampled one among Van houses. The house had been destroyed entirely by its owners in 2015 and a multistorey commercial building have been built over. Selahattin Selçuk House was quite different than architecture of today's flat soil roofed traditional Van housing which have been built in the City of Van since the beginning of XXth century. This difference appeared both outer and inner architectural parts of the building. As a conclusion, it is evaluated that documents about physically unpreserved houses among Van Civic architectural constructions should be transferred to next generations for contributing scientific studies of architects and art historians.

Keywords: Traditional Van Civil Architecture, Flat Soil Roof, Adobe, Clay Plaster, Pavilion.

Giriş

İlk çağlardan XX. yüzyılın başlarına kadar Van ili ve çevresi, stratejik konumundan ve coğrafik özelliklerinden dolayı önemini korumuştur. Bölgeyi kendi hakimiyetine alan her uygarlık başta dini olmak üzere sivil ve askeri yapılar ile donatmıştır. Adeta birer mühür niteliğinde olan mimari yapılar, döneminin, ekonomik, siyasi, sanat ve kültürel yapısının bir göstergesidir.

Araştırmacılar tarafından incelenen geleneksel sivil mimari örnekleri çeşitli tipolojilerde gruplandırılmıştır¹. Bu konuda ülkemizde önemli araştırmalar yapan Sedat Hakkı Eldem "Türk Evi Osmanlı Dönemi adlı üç ciltlik eserinde ev plan tiplerini genel olarak; Sofasız Plan Tipi, Dış Sofalı Plan Tipi, İç Sofalı Plan Tipi ve Orta Sofalı Plan Tipi olmak üzere dört ana grupta değerlendirmiştir². Geleneksel Van Evlerini plan tipolojisi açısından beş grupta incelemek mümkündür.

1-Tek Katlı Evler/İç Sofalı, İkiyüzlü, İki Odalı Plan Tipi

Van evlerinden "İç sofalı, ikiyüzlü, iki odalı plan tipi" cadde ya da sokaktan çift kanatlı ahşap bir kapı ile girilen, iç sofanın her iki yanında, iki odanın bulunduğu tek katlı bir plan tipidir. Sofanın diğer ucunda yer alan bir kapı ile mutfığa girilir. Mutfığın doğusunda kiler, batısında ise mutfaktan daha düşük kotta olan tandır evi bulunur. Tandır evindeki bir kapı ile de bahçeye geçilir. Bu plana sahip tek ev günümüzde tamamen yıkılan Gazi Melül Abbas Biçer Evi'dir³.

2-Tek Katlı Evler/İç Sofalı, İkiyüzlü, İkiden Fazla Odalı Plan Tipi

Tek katlı düz toprak damlı Van evlerinde cadde ya da sokaktan çift kanatlı ahşap bir kapı yardımı ile sofaya girilir. İç sofanın her iki yanında ikiden fazla odanın bulunduğu tek katlı düz toprak damlı ev plan tipidir. Tek katlı düz toprak damlı ikiden fazla odalı evlerden katalogda yer alan beş ev mevcuttur. Bunlar; Hamit Şen Evi, Ambarcı Mehmet Efendi Evi, Hüseyin Mollaoğlu Evi, Cemil Yörük Evi ve Ahmet Bozbey Evi'dir. Tek katlı evlerden Cemal Yörük Evi, Hüseyin Mollaoğlu Evi ve Ahmet Bozbey Evlerinde bodrum katları yer almaktadır.

3-İki Katlı Evler/İç Sofalı, İkiyüzlü, İkiden Fazla Odalı, Köşksüz Plan Tipi

Bu tür evlerin iç sofasına, cadde ya da sokaktan çift kanatlı ahşap bir kapı ile girilir. Bu evler, iç sofanın her iki yanında ikiden fazla odanın bulunduğu iki katlı, düz toprak damlı, köşksüz plan tipine uygun bir düzenlemeye sahiptir. Bu tür planlı evlerde, tandır evi bazen eve bitişik bazen de evden ayrı olarak planlanmıştır.

Bu evler, iç fonksiyonellikleri bakımından, ikiyüzlü, ikiden fazla odalı, iç sofalı köşklü plana sahip evler ile aynı mimari özelliktedir. Ancak bu evlerin giriş cepheleri oldukça yalın bir yapıya sahiptir⁴. İsmet Yörükoğlu Evi'nde, aynı gruptaki diğer evlerden farklı olarak giriş cephesinin ikinci katında bir balkon yer almaktadır. Bu evlerde birisi içeride, diğeri de dışarıda olmak üzere birbirine bitişik iki helâ yer alır. Genellikle bahçede çalışanlar tarafından kullanılan dış helâ bazı durumlarda evden bağımsız da yapılabilir. Mutfakta bir ocak ve biri her gün diğeri de haftada bir yakılmak üzere iki tandır bulunur.

Mustafa Sipahioğlu Evi, İsmail Ödemiş Evi, Hamdi Dinler Evi, İsmet Yörükoğlu Evi, Fahriye Abla Evi, Zekai Görgülü Evi, Haydar Yoğutcuoğlu Evi, Tufan Kaptaner Evi, Şener Demirci Evi, Polat Yörükoğlu Evi, Selahattin Selçuk Evi, Bilal Yörük Evi ve Abdülem Arvas Evi, bu plan tipi örneklerindedir. Bu evler, iç fonksiyonellikleri bakımından, ikiyüzlü, ikiden fazla odalı, iç sofalı köşklü plana sahip evler ile aynı mimari özelliktedir. Ancak bu evlerin giriş cepheleri oldukça yalın bir yapıya sahiptir.

¹ Karpuz 1984, 38-40; Berk 1951, 56-75; Çal 1980, 366,367; Tuncer 1999, 110-480; Sayan-Öztürk 2001, 27,28; Öztürk-Çoşkun 2014, 241-244; Eldem 1984, 16-41; Pektaş 2014, 227-231.

² Berk, 1951, 46-124; Çal 1987, 366, 367; Sayan, 1997, 99, 100; Sayan-Öztürk 2001, 27. 28; Esmer 1992, 58-61; Akkoyunlu 1989, 123-128; Hacıbaloğlu 1989, 8-16; Karpuz 1991, 119; Sayan 2003, 95-112; Karakuş-İbrahimzade-Öztürk 2011, 264-270; Öztürk-Karakuş 2007, 177-185; Öztürk-Karakuş 2008, 318-329; Demirci 2011, 65-79; Şenol, 2007,77; Öztürk-Mithat 2014, 241-244.

³ Öztürk 1998, 24-28; Ünsal-Öztürk1997, 54-58.

⁴ Öztürk 2004,103-104; Öztürk 1998, 24-28.

4-İki Katlı Evler/İç Sofalı, İki Yüzlü, İkidenden Fazla Odalı, Köşklü Plan Tipi

Bu tür evlerde, cadde ya da sokaktan çift kanatlı, tokmaklı zil ya da şakşaklı ahşap bir kapı ile iç sofaya giriş sağlanmaktadır. Evler, sofanın her iki yanında ikiden fazla odanın yer aldığı iki katlı, düz toprak damlı, köşklü plan tipine sahiptir.

Zemin katındaki sofanın her iki yanında ikiden fazla oda bulunur. Sofadaki bir kapı ile helâ, mutfak, hol, çal ve banyodan oluşan servis bölümüne geçilir. Sofada bulunan, tek kollu ahşap merdivenle üst kata çıkılır. Üst katta ortada bir sofa, sofanın yanlarında misafir odaları bulunur. Misafir odalarının bahçe ve sokak yönlerinde simetrik mazgal pencereler vardır. Tavanlar alt katta ahşap yuvarlak kesitli kirişlerle kaplanmış üst katta ise ahşap süslemelidir. Bu tip evlerin giriş cepheleri diğer gruptaki evlere kıyasla süslemeli bir yapıya sahiptir. Bu evlerde tandır evi ve ahır evden bağımsız olarak bahçe içinde inşa edilmiştir. Diğer evlerde olduğu gibi sokaktan bir kapı ile iç sofaya buradan diğer bir kapı ile ikinci sofaya geçilir.

Sofanın yanlarında ön cephe tarafında oturma odaları, arka cephesinde ambar ve tandır evi, orta bölümünde ise mutfak, kiler ve helâ bulunur. Her iki alt sofada bulunan tek kollu ahşap merdivenlerle üst kata çıkılır. Üst kattaki sofaların yanlarında misafir odaları, oturma odaları, kiler, mutfak ve helâ bulunur. Mustafa Dilaver Evi, Abdullatif Saraçoğlu Evi, Hasan Hüseyin Can, Coşkun Yeğinaltay Evi, Kadir Altaylı Evi, Cemal Efendi Evi, Remzi Döner Evi, Niyazi Dayıoğlu Evi ve Cihan Apaydın Evi bu tip ev örnekleri arasında yer almaktadır.

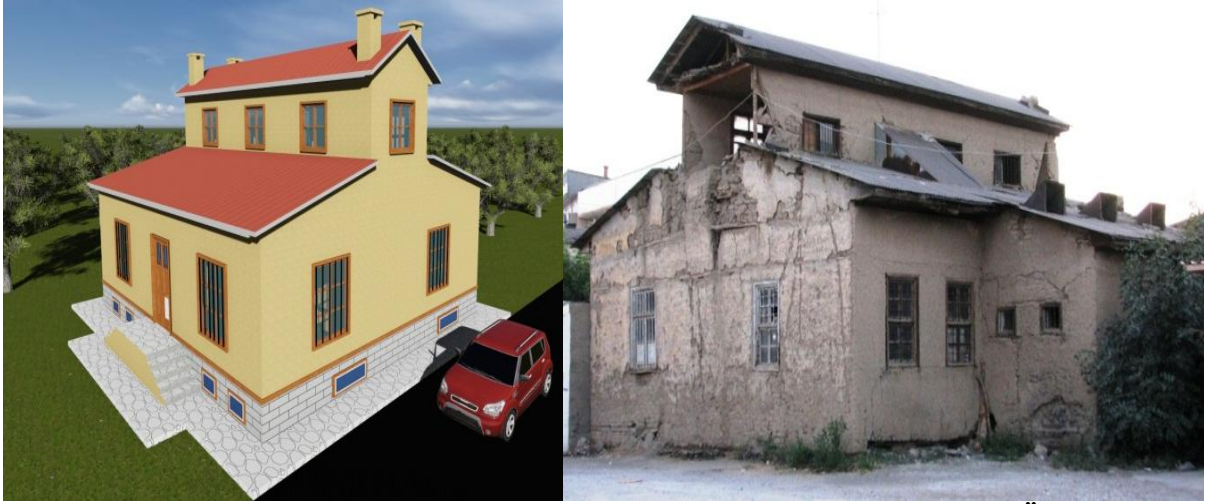
5-İki Katlı Evler/İç Sofalı, İkiyüzlü, İki Odalı, Köşklü Plan Tipi

Bu tür evlerin iç sofasına giriş, cadde ya da sokaktan çift kanatlı, tokmaklı ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu evler, iç sofanın her iki yanında iki odanın bulunduğu iki katlı, düz damlı, köşklü plan tipindedir. Zemin katı sofasının diğer ucundaki bir kapıyla servis bölümüne geçilir. Servis bölümünde yer alan kapılardan biri ile avluya, diğeri ile de bahçeye çıkılır⁵. Bu plan tipindeki evlerde tandır evi evden ayrı olarak bahçe içerisinde inşa edilmiştir. Bu plan tipine tek örnek ise Öğretmen Hilmi Gürler Evi'dir.

Selahattin Selçuk Evi

Çalışmamızın konusunu oluşturan Selahattin Selçuk Evi, günümüz Van şehir merkezinde Bahçıvan Mahallesi tarihi Sıhke Caddesi üzerinde Pafta No: 31, Ada No: 201, Parsel No: 10 ve Daire No:141 de yer almaktadır. Tarihi Sıhke Caddesi'nin güney yakasında yer alan ev, yaklaşık 250 m² lik ticari bir arsa üzerinde kuzey-güney istikametinde zemine kurulmuştur. Selahattin Selçuk Evi'nin kuzeyi Sıhke Caddesi diğer cepheleri ise komşu parseller ile çevrelenmiştir. Evin güneyinde yer alan bahçe ve bahçe içerisindeki avlu, tandırevi ve bostan bölümler 1970 yılında, arsada yapılan imar değişikliğinde ticari olarak belirlenmesi ile ifraz çalışmalarından sonra tamamıyla evden ayrılarak yıkılmıştır.

⁵ Öztürk 1998, 24-28; 2004,103-104; Ünsal-Öztürk 1997, 54-58.

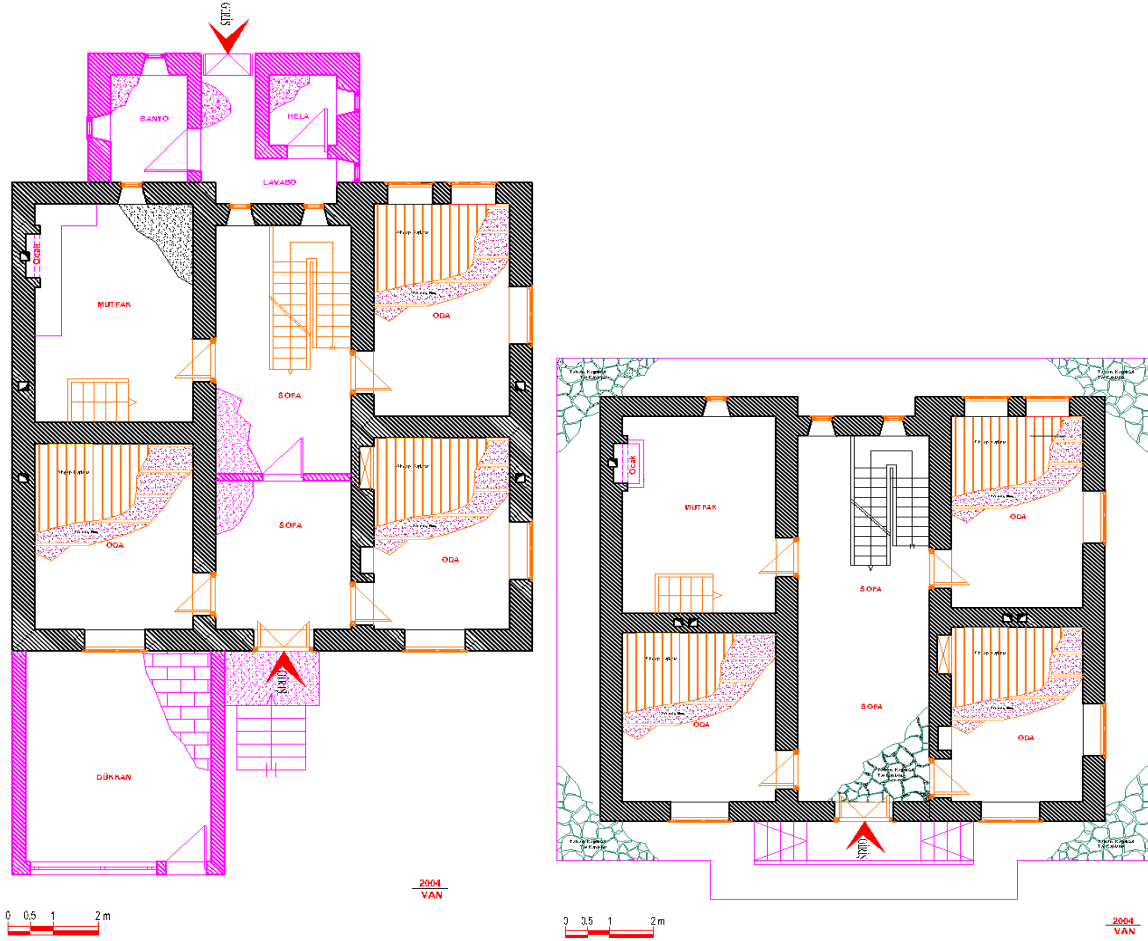

Şek. 1, 2: Selahattin Selçuk Evi Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Görünüşleri (Ş. Öztük-2011)

Selahattin Selçuk yapının yıkılmadan önceki son ticari kullanıcısıdır. Yapılan araştırmalarda evi ilk inşa eden mülk sahibi ve ustasının bilgisine ulaşılamamıştır. Selahattin Selçuk Evi'nin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, mahallenin yaşlı sakinlerinin sözlü beyanları ve diğer geleneksel Van sivil mimari örneklerinin malzeme, yapım teknikleri ve diğer mimari teknik özelliklerini dikkate alındığında evin, XIX. yüzyılın sonlarında ya da XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir.

1980 yılına kadar konut olarak kullanılan ev, daha sonra ticari olarak inşaat malzeme deposu olarak kullanılmıştır. Van ilinde 23.10.2011 ve 09.11.2011 tarihlerinde meydana gelen 7,2 ve 5,6 büyüklüğündeki depremlerde evin üst katının batı duvarı tamamen yıkılmış, iç bölümlerde ise bazı ciddi strüktürel sorunlar oluşmuştur (Şek. 1-4)⁶.

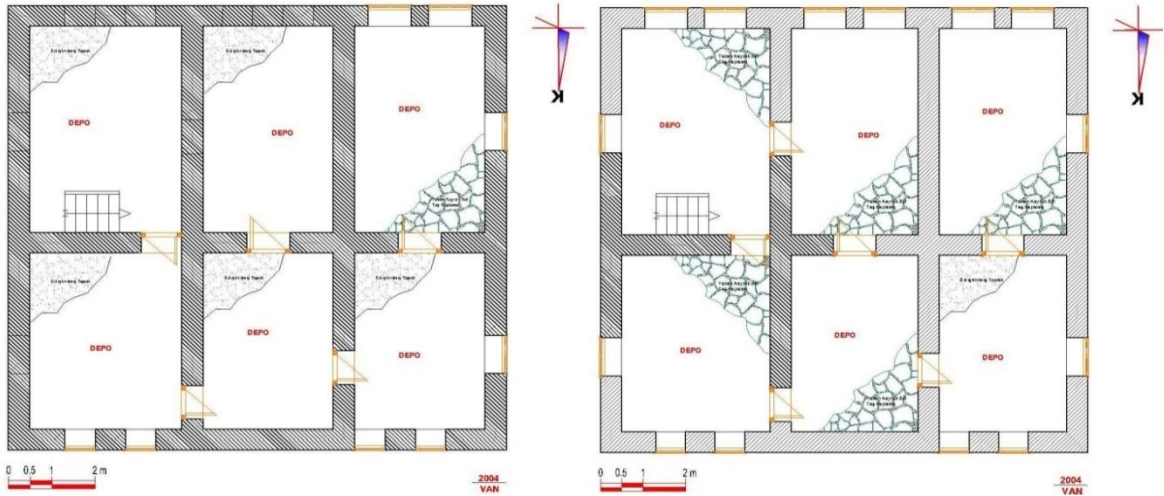
⁶ Öztürk-Yeğin 2012, 235-246.

Şek. 3, 4: Selahattin Selçuk Evi Zemin Kat Rölöve ve Restitüsyon Planları (Ş. Öztürk)

Selahattin Selçuk Evi'nin girişine bazı yapı bölümleri eklenerek 2011 yılına kadar ticarethane olarak kullanılmış, Van evleri içerisinde beşik çatılı tek örnek olarak inşa edilen Selahattin Selçuk Evi'ne ait tescil kaydı bulunmamaktadır.

Yapı, 2015 yılında mülk sahipleri tarafından tamamen yıkılarak, yerine betonarme çok katlı bir ticari bir bina inşa edilmiştir. Selahattin Selçuk Evi'ne ait tüm mimari rölöve, restitüsyon ve diğer belgeleme çalışmaları, 2004 yılında hazırlanmıştır⁷.

Şek. 5, 6: Selahattin Selçuk Evi Bodrum Kat Rölöve ve Restitüsyon Planları (Ş. Öztürk)

⁷Öztürk 2018, 263-286.

Selahattin Selçuk Evi; iki katlı, ayırık nizamda, iç sofalı, ikiden fazla odalı, köşksüz ve beşik çatılı plan tipinde kerpiçten inşa edilmiştir. Eve giriş kuzeyden 1.30 m. genişliğindeki beş merdiven basamağı yardımı ile zeminden 1.10 m. yüksekliğindeki bir platform ile sağlanır.

Evin kuzey duvarının ortasında yer alan 1.35 m. genişliğindeki çift kanatlı ahşap bir kapı ile sofaya girilir. 2.99x9.40 m. ölçülerindeki sofa, kuzey-güney yönünde gelişen dikdörtgen formda planlanarak, güney beden duvarına iki adet kuşkanat mazgal pencere açılmıştır. Sofanın taban kaplaması ahşap olup sonradan 0.15 m. kalınlığındaki bir duvar ile doğu batı istikametinde ortadan ikiye ayrılmıştır. Sofanın doğu ve batı bölümlerine dört oda yerleşmiştir (Şek. 5-8).

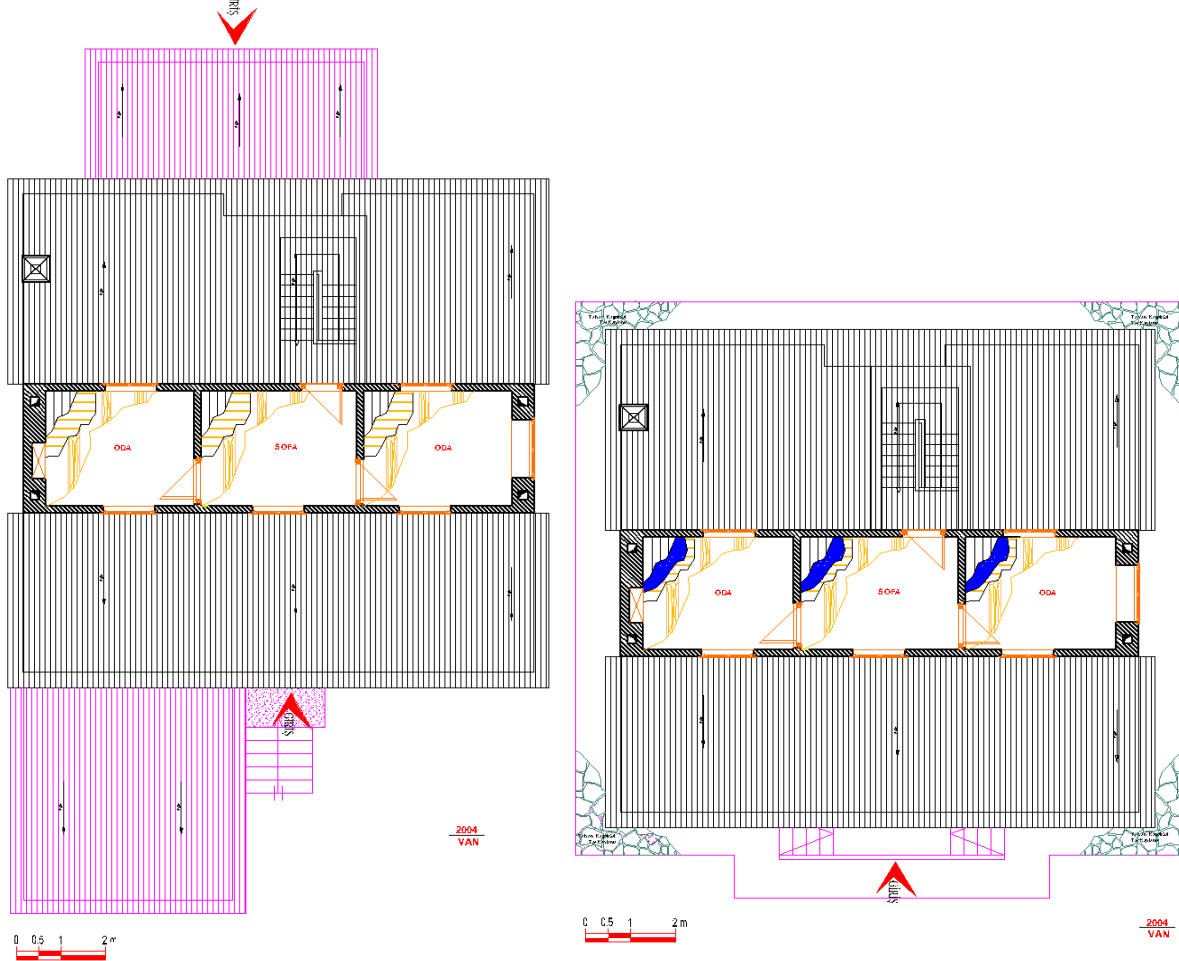
Şek. 7, 8: Selahattin Selçuk Evi Zemin Kat Oda ve Mutfak Ocak Görünüşleri (Ş. Öztürk-1999)

Sofanın kuzeydoğu köşesindeki 3.00x4.47 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı odaya 1.00 m. genişliğindeki tek kanatlı ahşap bir kapı ile girilir. Odanın kuzey ve batı duvarlarında birer pencere batı duvarında biri sonradan kapatılmış iki adet ahşap dolap nişi bulunur. Sofanın kuzeybatı köşesinde yer alan 1.10 m. genişliğindeki tek kanatlı ahşap kapı ile dikdörtgen planlı odaya girilir. 3.50x4.33 m. ölçülerinde olan odanın, kuzey duvarının ortasında 1.30 m. genişliğinde bir pencere yer alır.

Şek. 9, 10: Selahattin Selçuk Evi Zemin Kat Ahşap Merdiven Görünüşleri (Ş. Öztürk-1999)

Sofanın doğu duvarının ortasında yer alan 1.00 m. genişliğindeki tek kanatlı ahşap kapı ile 3.00x4.93 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı odaya geçiş sağlanır. Odanın güney duvarında iki, doğu duvarında ise bir adet pencere yer almaktadır (Şek. 5-8)⁸. Selahattin Selçuk Evi'nin bodrum katına, mutfak içerisinde bulunan ahşap bir merdiven ile inilir. Bu bölüm günümüzde tamamıyla kapatıldığı için bodrum katına güney cephede yer alan dış kapı ile girilir. Bodrum katı, altı ayrı bölümden oluşmuş ve depo-ambar olarak kullanılmaktadır.

Şek. 11, 12: Selahattin Selçuk Evi Üst Kat Rölöve ve Restitüsyon Planları (Ş. Öztürk)

Bu mekânlar kuzeyde üç, batıda iki ve güneyde bir olmak üzere toplam altı pencere ile aydınlanmaktadır. Bu mekânların zeminleri sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır. Evin üst katına zemin katın sofasının güneybatı köşesinde yer alan 0.75 m. genişliğindeki çift kollu ahşap merdiven ile çıkılır. Üst katın orta bölümü bir sofa iki odadan meydana gelmiştir. Üst katın diğer bölümleri ise kuzey ve güney yöne doğru eğimli çatı ile örtülüdür. Üst katın sofası 2.67x2.88 m. ölçülerinde yaklaşık kare formundadır. Sofanın kuzey duvarında yer alan bir pencere ile iç aydınlatma sağlanmaktadır. Sofanın batısında yer alan dikdörtgen planlı oda 2.61x3.65 m. ölçülerindedir (Şek. 5-8).

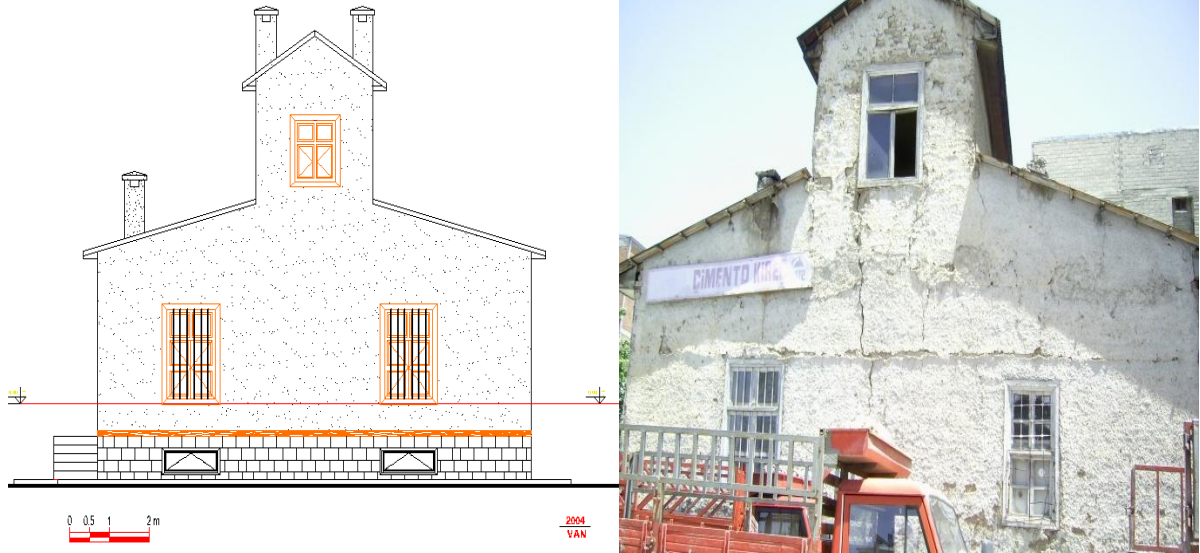
Oda kuzey, güney ve batı duvarlarına açılan birer pencere ile aydınlatılmaktadır. Sofanın doğu bölümünde 2.58x3.65 m. ölçülerinde olan odanın kuzey ve güney duvarlarında 1.17 m. genişliğinde iki pencere ile 0.30 m. derinliğinde, 0.80 m. genişliğinde bir ahşap dolap nişi yer almaktadır. Üst katın doğu ve batı duvar kalınlığı 0.50 m. kuzey ve güney iç duvar kalınlığı ise 0.16 m. olup hıms tekniğinde inşa edilmiştir. Üst kat sofa ve odaların zemin kaplaması ahşaptır (Şek. 9-12).

⁸ Öztürk 2018, 263-286.

Selahattin Selçuk Evi'nin zemin, bodrum ve üst katlarında banyo ve hela bulunmamaktadır. Ancak bu bölümler muhtemelen evin güneyindeki bahçe içerisinde yer alan tandır evi ya da başka bir ek yapı içerisinde yer almaktadır.

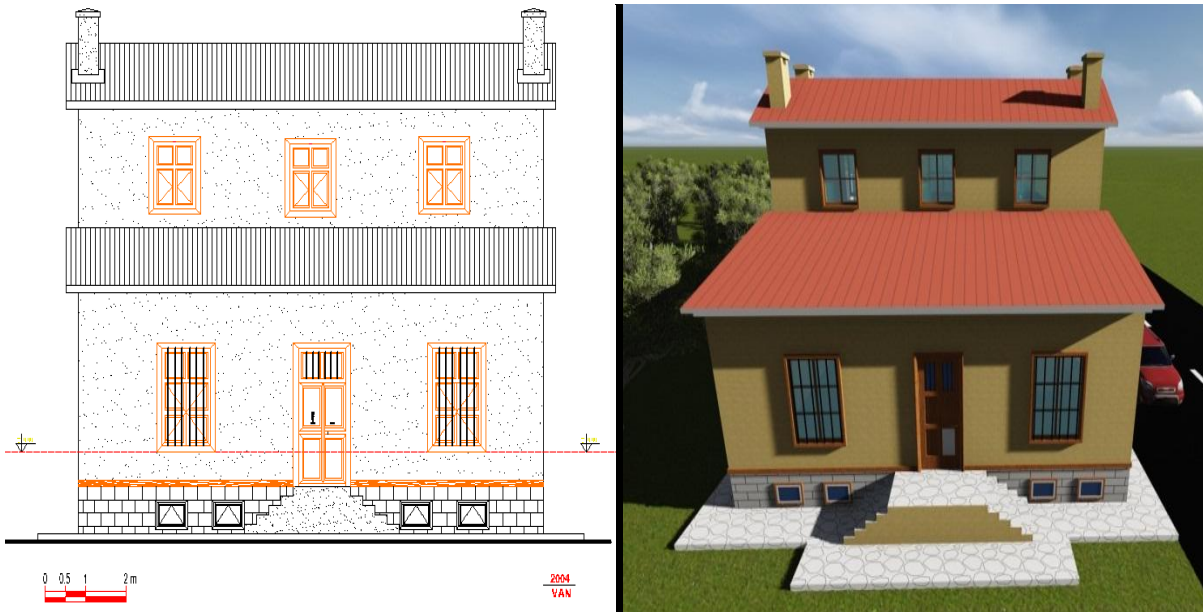
Cepheler

Selahattin Selçuk Evi'nin tüm cepheleri dıştan 1.00 m. genişlikte kayrak sal taş döşemeli tretuvar ile çevrelenmektedir. Evin batı cephesi, 10.90 m. genişliğinde ve 9.50 m. yüksekliğindedir. Cephe zeminden 0.90 m. yüksekliğe kadar dört sıra yonu taş örgülü olan subasman 0.15 kalınlığındaki ahşap hatıl ile son bulur⁹.

Şek. 13, 14: Selahattin Selçuk Evi Batı Cephe Restitüsyon ve Görünüşü (Ş. Öztürk-1999)

Ahşap hatıl üzeri kerpiç üzeri çamur sıvalı duvar 3.73 m. yükselerek dışa taşınılı ahşap saçak yardımıyla beşik çatıya geçiş yapmaktadır. Beşik çatı ortasına yerleştirilen üst kat 2.60 m. daha yükselerek tekrar ahşap saçak yardımıyla beşik çatı ile tamamlanmaktadır. Üst katın ortasına dikdörtgen formlu pencere yerleştirilmiştir (Şek. 13-19).

Şek. 15, 16: Selahattin Selçuk Evi Kuzey Cephe Restitüsyonu ve Görünüşü (Ş. Öztürk)

⁹ Öztürk 2018, 263-286.

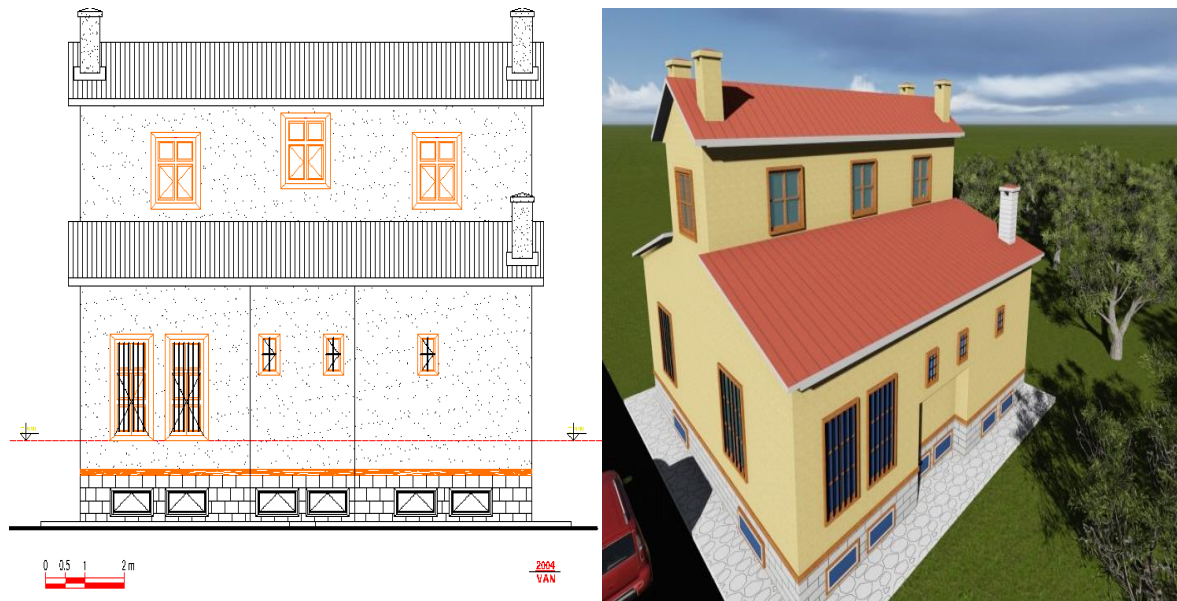
Zemin ve bodrum katlarına simetrik olarak yatay ve düşeyde aynı aks üzerinde yer alan dikdörtgen formlu dört, toplam beş adet pencere, üç adet baca ve cephenin kuzeyinde yer alan giriş merdiven çıkıntısı ile cepheye hareketlilik kazandırılmıştır (Şek. 13-21). Kuzey giriş cephesi 11.50 m. genişliğinde, 9.50 m. yüksekliğindedir. Cephenin ortasında yer alan giriş kapısı platformuna doğu ve batı yönlerde beş adet merdiven rıhtı ile çıkılır. Giriş kapısının her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş pencereler yer alır.

Şek. 17: Selahattin Selçuk Evi Kuzey Görünüşü (Ş. Öztürk)

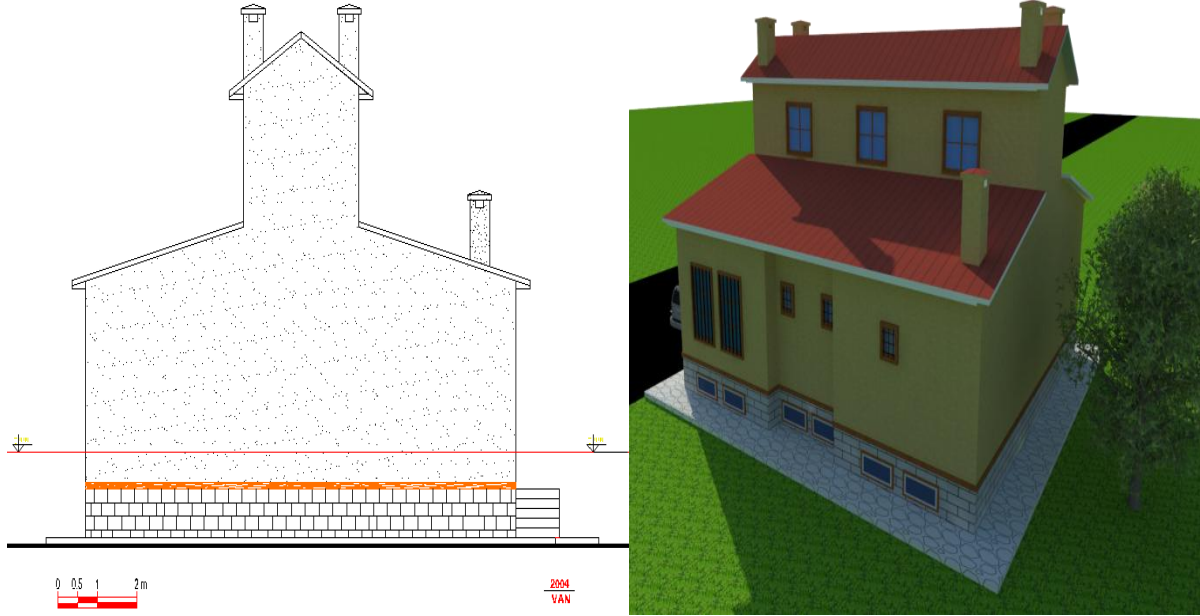
Yonu taş örgülü subasman üzerinde giriş merdiveninin her iki yanında aynı mimari özelliklere sahip ikişerden toplam dört adet pencere yer alır. Ahşap hatıl üzerinde 3.50 m. yükselen çamur sıvalı kerpiç duvar, saçak yardımıyla eğimli çatıya geçiş yapar.

Çatı 1.25 m. yüksekliğinde olup üst kat beden duvarı 2.60 m. yükselerek tekrar beşik çatı ile tamamlanır. Çatının her iki köşesindeki külahlı bacalar ve üst katta aynı yatay doğrultudaki üç adet pencereler cephenin hareketlenmesinde önemli rol oynar.

Şek. 18, 19: Selahattin Selçuk Evi Kuzey ve Kuzeybatı Cephesi (Ş. Öztürk)

Evin güney cephe ölçüleri ve mimari formu kuzey cephe ile benzerlik arz etmektedir. Subasman üzerinde altı adet aynı yatay aksta dikdörtgen formlu pencere; zemin katta ikisi büyük, üçü daha küçük pencere; üst katta üç adet pencere ile biri zemin, diğer ikisi üst kat çatısında yer alan bacalarla cephede hareketlilik sağlamıştır. Evin doğu cephesi, batı cephesinin form ve mimari, taşımaktadır ve tamamıyla sağır konumdadır (Şek. 13-21).

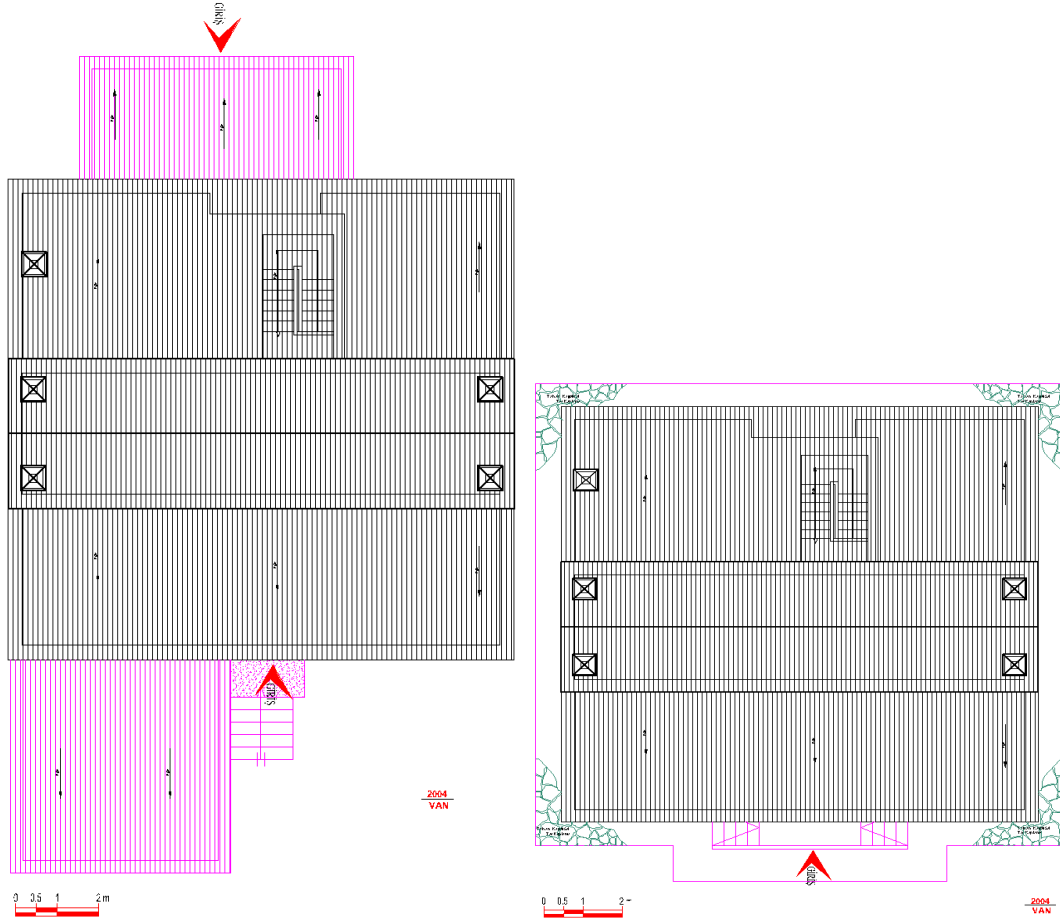

**Şek. 20, 21: Selahattin Selçuk Evi Doğu ve Kuzeybatı Cephesi (Ş. Öztürk)
Örtü Sistemi**

Selahattin Selçuk Evi'nin örtü sistemi kuzey ve güney cephelerine iki kademeli, kuzey ve güneye eğimli beşik çatılı ve saç kaplama örtülüdür. Beşik çatı, 1150x12.20 m. ölçülerinde dört yönde 0.35 m. genişliğinde ahşap saçaklıdır.

Yapıda, üst kat çatısında simetrik olarak yerleştirilmiş dört adet, zemin katta ise bir tane olmak üzere toplam beş adet, 0.60x0.60 m. ölçülerinde külahlı baca bulunmaktadır (Şekil 22,23)¹⁰.

¹⁰ Öztürk 2018, 263-286.

Şek. 22, 23: Selahattin Selçuk Evi Çatı Rölöve ve Restitüsyon Planları (Ş. Öztürk)

Süsleme

Selahattin Selçuk Evi'nin gerek cephelerinde gerekse iç mekânında herhangi bir süsleme kullanılmamıştır. Ağır kış şartlarına maruz kalan Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki evler, iklim, malzeme, plan tipi, mimari işlev ve biçim olarak Anadolu'nun diğer bölgelerindeki evlerden farklılık göstermektedir¹¹.

Yapım Malzemesi ve Tekniği

Geleneksel olarak inşa edilen Selahattin Selçuk Evi'nin inşasında yapım malzemesi olarak; yonu taş, moloz taş, kayrak sal taşı, ahşap, kerpiç ve metal malzeme kullanılmıştır. Bağlayıcı malzeme olarak da çamur kullanılmıştır.

Yonu Taş, evin subasman, giriş merdiven basamakları ve giriş platformunun inşasında; Moloz Taş, evin temel duvarlarında kullanılmıştır. Kayrak sal taşı ise evin bodrum katındaki mekânların zemin döşeme kaplamasında ve tretuvarlarda yaklaşık 1.00 m. genişlikte kullanılmıştır.

Ahşap Malzeme; Yapının tüm kapı, pencere ve dolap doğramalarında, beşik çatı iskeletinde, iç merdiven yapımında, zemin ve üst kat zemin kaplamasında, kat döşemelerinde kiriş, lata ve tüm yapının beden ve iç duvarlarında hatıl olarak kullanılmıştır. Metal Malzeme; Evin kapı ve pencere aksesuar, pencere korkuluk ferforjlerinde ve beşik çatı kaplamasında sac olarak kullanılmıştır.

¹¹ Eldem 1984, 16-41; Arsevan 1983, 570-575; Pektaş 2014, 227-231; Arseven 1960, 535-585.

Kerpiç; yapıyı oluşturan beden ve iç bölme duvarların yapımında 0.08x0.30x0.30 ve 0.08x0.15x0.30 ölçülerinde tam ve yarım kerpiç olarak kullanılmıştır (Şek. 24,25)¹². Yapıda bağlayıcı ve sıva malzeme olarak çamur kullanılmıştır. Evin tüm cepheleri ve iç duvarlar saman, kaya tuzu, odun külü karışımı çamur ile sıvalıdır. Sıvalı yüzeyleri kireç badana ile badanalanmış, yalın bir görünüme sahiptir.

Şek. 24, 25: Kerpiç Yapım Görünüşleri (Ş. Öztürk-2005)

Değerlendirme

Van'da konut mimarisi XX. yüzyılın başlarına kadar, Eski Van Kenti içinde gelişme göstermiştir¹³. Geleneksel Van evleri bitişik nizamda bir ve iki katlı düz toprak dam olarak inşa edilmiştir (Şek. 26). 1900 yılından sonra günümüz Van Şehri içerisinde önceden bağ evleri olarak inşa edilen evlere, gruplar halinde yeni evler ilave edilmiştir. Bir ve iki katlı olarak inşa edilen evler, düz toprak damlı ve kerpiç malzeme ile bitişik nizamda inşa edilmiştir. Daha sonra konut mimarisi günümüz Van şehrinin çeşitli mahallelerinde arazinin genişliğinden dolayı ayırık nizamda yapılmıştır.

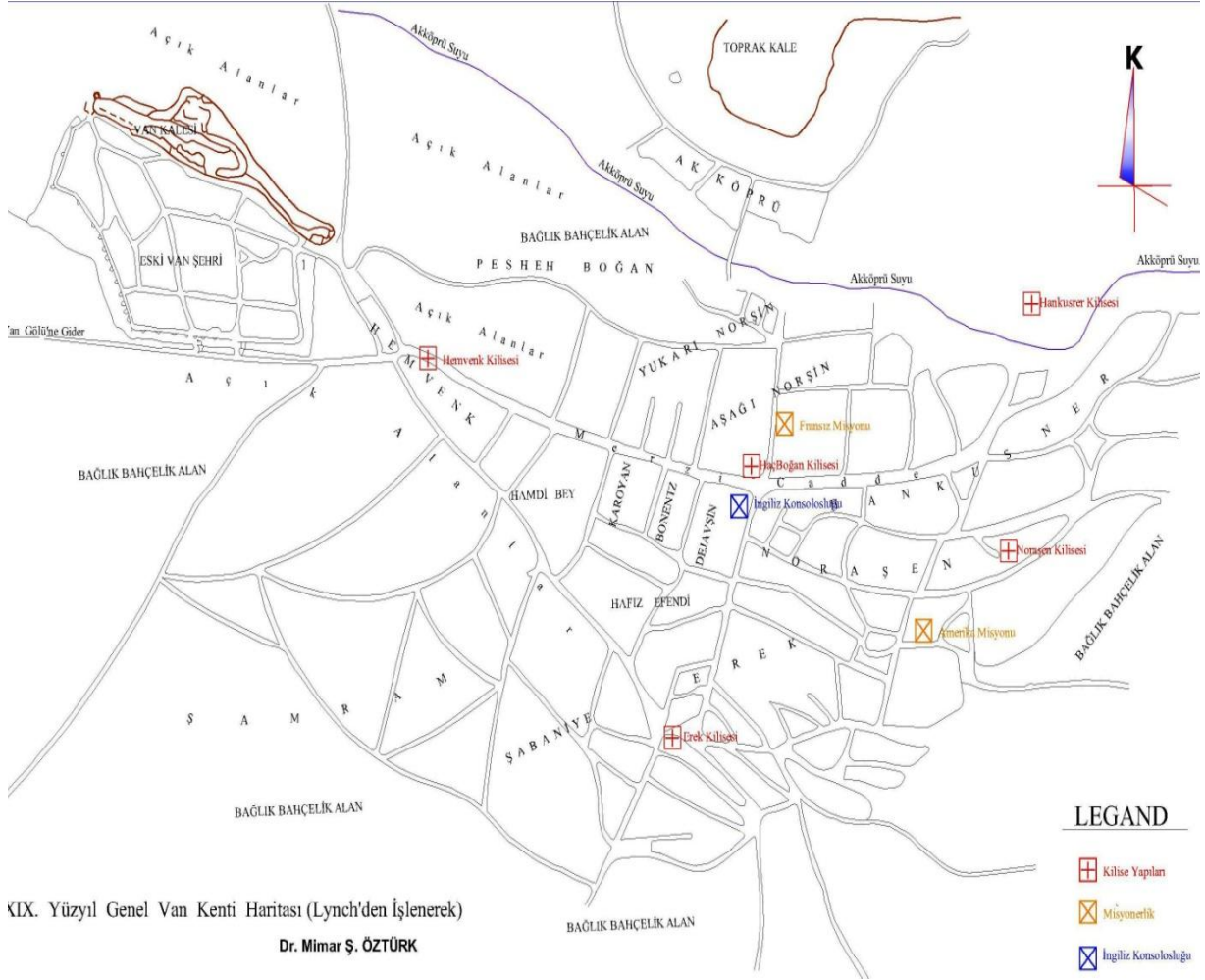
Şek. 26: Eski Van Kenti'nin 1915 Yılı Öncesi Genel Görünüşü (Anonim)

Eski Van Şehri'nde yer alan evler, 1918 yılında Ruslar ve Ermenilerin bölgeden çekilmeleri sırasında tamamen yakılıp yıkılmıştır. 1970 yılından itibaren günümüz Van şehrinde hızla değişen ve gelişen sosyal hayat şartları ve halkın betonarme evlere özentisi sonucunda geleneksel evler terk edilerek, birer birer yıkılmıştır. Bakımsızlık ve ilgisizlik

¹² Öztürk 2013, 121-133; Öztürk 2016, 183-195.

¹³ Mangaltepe 2005, 239.

sonucu önce geleneksel Van evleri, sonra sokaklar ve mahalleler yıkılarak yok olmuştur (Şek. 26-28)¹⁴.

XIX. Yüzyıl Genel Van Kenti Haritası (Lynch'den İşlenerek)

Dr. Mimar Ş. ÖZTÜRK

Şek. 27: XIX. Yüzyıl Van Kenti Haritası (Lynch işlenerek, Ş. Öztürk)

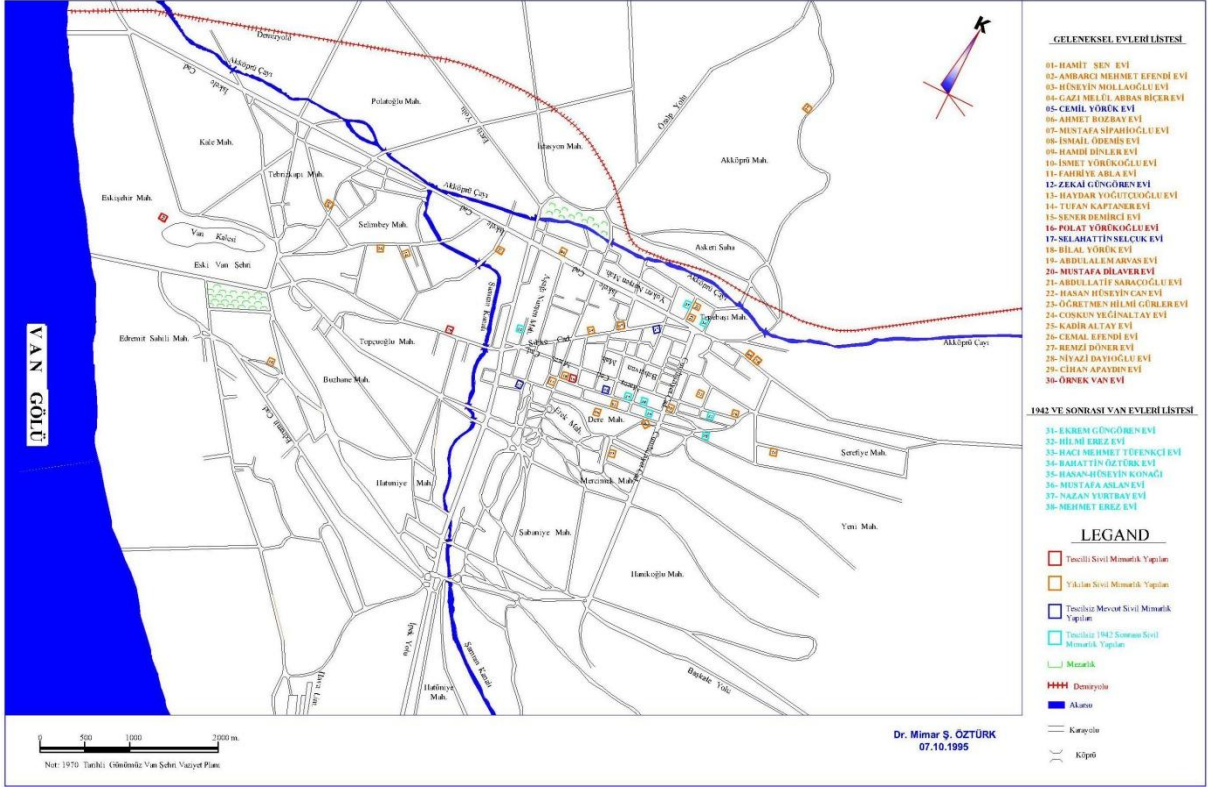
Şehrin Koruma Amaçlı İmar Planı'nın yetkili kurumlar tarafından hazırlanmayışı, tescil ve tespit çalışmalarının yetersizliği bu yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Böylece tarihi ve yüzyılların birikimine sahip olan Van sivil mimari kültürü hızla yok edilerek, kimliksiz ve kültürel hafızasını yitiren kentler içerisinde ön sırada yer almıştır¹⁵. 1994 yılına kadar, günümüz Van kentinde sayıları 40 olan tarihi Van evlerinden bugün kısmen ayakta kalan tek örnek mevcuttur. Eski Van Şehri'nde ve günümüz Van şehrinde inşa edilen geleneksel konut mimari özelliğinde inşa edilen Müslüman ve Hıristiyan-Ermeni evleri arasında cephe ve iç mimari özellikleri bakımından pek fark görülmemektedir¹⁶.

Ülkemizde özellikle 1940 yılından günümüze kadar geleneksel evlerin hızla yok olması karşısında, birçok araştırmacı ve bilim adamı Anadolu'nun her köşesindeki geleneksel evleri inceleyerek belgelemiştir. Yapılan bu araştırma ve incelemeler daha çok mimar ve sanat tarihçiler tarafından teknik, malzeme özellikleri ve mimari oluşumları hakkında araştırma yaparak tespit edilmiştir.

¹⁴ Ünsal-Öztürk 1997, 54-58.

¹⁵ Öztürk 2018, 10-54.

¹⁶ Öztürk 1998, 24-28.

Şek. 28: Günümüz Van Kenti Van Evleri Haritası (Ş. Öztürk)

Van evlerinin tamamlayıcı bölümlerinin durumu, fonksiyonel yapısı, büyüklüğü, kat adedi gibi unsurlar dikkate alındığında, *İç Sofalı Plan Tipi* olarak kendi arasında iki grupta *Tek Katlı Evler*, *İki Katlı Evler* olarak değerlendirmek mümkündür¹⁷.

Günümüzde Van kentinde tescilli olan iki yapı dışında hiçbir sivil konut mimari mevcut değildir. Tescilli olan yapılardan biri olan Polat Yörükoğlu Evi, "İki Katlı, Ayrık Nizamda, İç Sofalı, İki Yüzlü, İkidenden Fazla Odalı, Köşksüz ve Düz Toprak Damlı" olarak kerpiçten inşa edilmiştir.

Şek. 29, 30: Polat Yörükoğlu Evi Güneybatı ve Kuzeydoğu Görünüşleri (Ş. Öztürk)

1995 yılına kadar konut olarak kullanılan ev, günümüzde kullanılmayan ancak, büyük bir bölümü sağlam olan ve ayakta kalma mücadelesini veren Van evlerinden biridir. Eve

¹⁷ Öztürk 2004, 11-114.

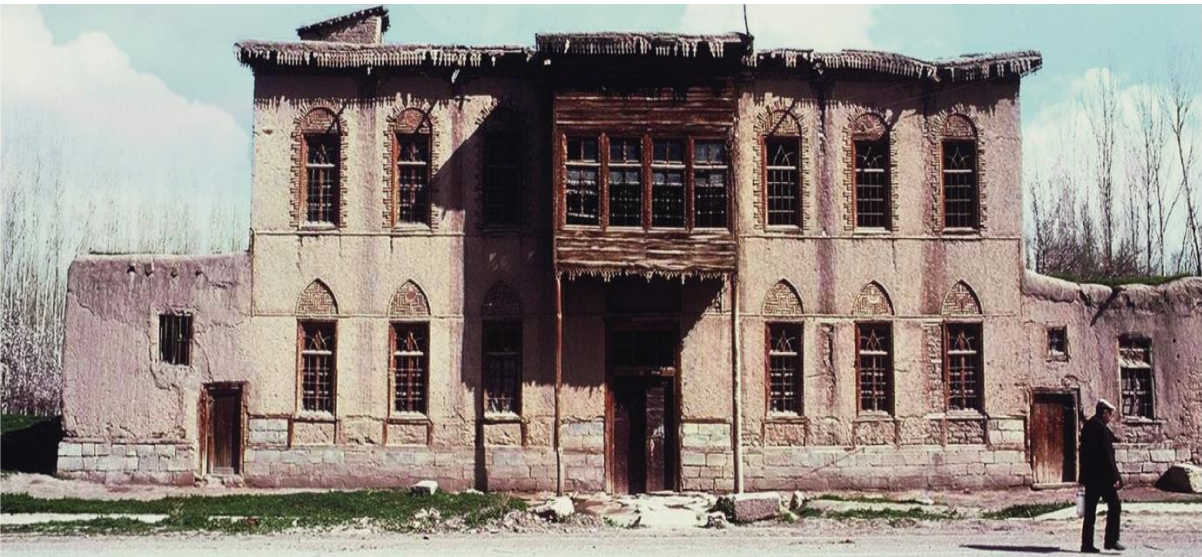
bitişik inşa edilen tandır evinin örtü sisteminde ciddi yıkılmalar mevcuttur. Polat Yörükoğlu Evi, iç fonksiyonellik bakımından geleneksel Van evlerinde harem ve selamlık plan düzenlenmesi olan ender evlerden biridir. Evin kuzeyinde yer alan avlu ve bahçenin güney ve doğusu möhre duvarı ile çevrelenmiştir.

Polat Yörükoğlu Evi, Van Büyükşehir Belediyesi'nin teklifi ile Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından 21.04.2015 tarih ve 854 sayılı kararı ile tescil edilmiştir (Şek. 29-31).

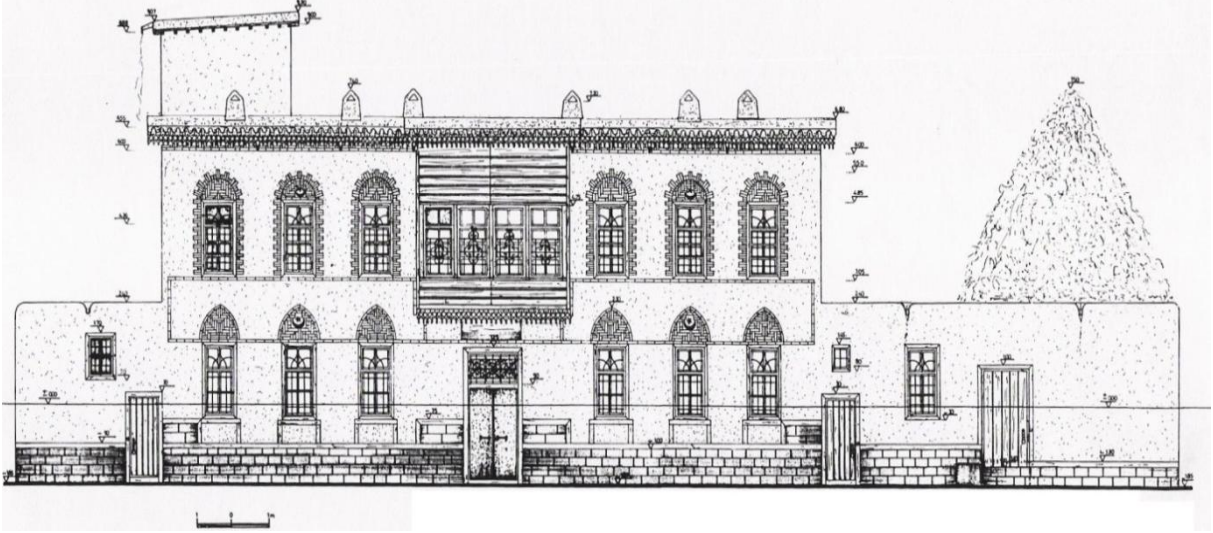
Şek. 31: Polat Yörükoğlu Evi Güneybatı Görünüşü (Ş. Öztürk-1997)

Diğer sivil mimarlık örneği olan yapı ise Tahir Paşa Konağı (Mustafa Dilaver Evi)'dir. 1919 yılında evin üst katı tamamıyla yakılıp yıkılmış, daha sonra yeniden aslına uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Van'ın konut mimarisinin özelliklerini tümüyle üzerinde taşıyan evin, az bir bölümü ayakta kalma mücadelesi vermektedir. 76 Pafta, 136 Ada, 17 Numaralı parselde bulunan ev, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 12.01.1979 tarih ve A-1495 sayılı kararı ile korunması gereken eser olarak tescil edilmiştir.

Şek. 32: Mustafa Dilaver Evi Güney Görünüşü (Ş. Öztürk-1983)

Mustafa Dilaver Evi, günümüzde Van sivil mimarisi içerisinde tescil ve kayıt altına alınan, ancak korunamayan iki tescilli sivil mimari yapıdan biridir¹⁸. Tescil çalışmasından sonra kullanılmayan yapı, 04.07.1987 tarihinde Müze Evi olarak kamulaştırma ve onarım çalışmaları ödenek yetersizliğinden dolayı tamamlanamamıştır. Daha sonra Kültür Bakanlığı'na hazırlanan Van Gölü ve Çevresi Turizm Rekreasyon Master Planı içinde onarımı planlanmış ancak herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yapıya ait rölöve, restitüsyon ve restorasyon proje çalışmaları hazırlanarak Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü'nün 16.03.2003 tarih ve 317-3150 sayılı kararı ile onaylanmıştır (Şek. 32, 33).

Şek. 33: Mustafa Dilaver Evi Güney Cephe Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Mustafa Dilaver Evi, "İki Katlı, Ayrık Nizamda, İç Sofalı, İki Yüzlü, İkidenden Fazla Odalı, Köşklü ve Düz Toprak Damlı" olarak kerpiçten inşa edilmiştir. 2.620 m² arsa üzerinde kurulu olan evin, arkasındaki bahçe kuzey, doğu ve batı yönlerden zeminden yaklaşık 2.00 m. yükseklikteki ihata (möhre) duvarı ile çevrelenmiştir. Günümüzde yapıya ait herhangi kalıntı mevcut değil, tamamıyla yok olmuş bir durumdadır (Şek. 32, 33).

Şek. 34, 35: Selahattin Selçuk Evi Kuzey ve Doğu Görünüşleri (Ş. Öztürk-1999)

Selahattin Selçuk Evi, günümüz Van şehrinde XX. yüzyılın başlarından itibaren inşa edilen düz topraklı geleneksel Van konut mimarisinden oldukça farklıdır. Bu farklılık yapının

¹⁸ Öztürk 2005, 545-553.

hem cephelerinde hem de iç mekânında fonksiyonel olarak kendisini hemen belli eder. Bu durum yapıyı inşa eden ve içerisinde yaşayan insanların Hristiyan-Ermeni vatandaşlar olduğunun ortaya koyar.

Selahattin Selçuk Evi, plan, cephe, örtü sistemi, avlu ve bahçe ilişkisi olarak ender sivil mimari yapılarından biridir. Evin mimari yapısı kullanıcının kültürel, ekonomik gelenek ve göreneğinin bir yansımasının sonucudur (Şek. 34, 35).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en doğusunda yer alan Van ili, coğrafi ve stratejik konumundan dolayı, eski çağlardan günümüze kadar birçok uygarlığın yaşadığı ve çok sayıda mimari eserin bulunduğu Anadolu'nun en eski kültürel ve turizm yerleşim merkezlerinden biridir. Van'da konut mimarisinin oluşumunda temel etkiler; coğrafi koşullar, örf, adet, malzeme, sosyal hayat tarzı ile yaşam koşullarıdır. Geleneksel Van evleri komşu illerden Bitlis, Hakkâri ve Erzurum evleriyle farklılık göstermektedir. Daha çok Orta Anadolu özellikle Konya, Karaman ve çevresinin mimari yapı ve teknik özelliklerini yansıtmaktadır¹⁹.

Bir ve iki katlı olarak kerpiçten inşa edilen evler, Eski Van Şehri'nde arazinin sınırlı olmasından dolayı bitişik düzende, günümüz Van şehrinde ise her ev bağımsız olarak ayrıık nizamda inşa edilmiştir. Ev, bahçe, hayat ve sokak ya da cadde ilişkisi içinde düzenli olarak planlanmıştır. Anonim mimari tarzında mahalli ustalar tarafından inşa edilen geleneksel Van evlerinin üst örtü sistemi düz toprak damdır. Evi meydana getiren mekânlar sofa çevresinde düzenli olarak sıralanarak evin planını oluşturur. Cumba bölümü (köşk) sadece iki katlı evlerin ana giriş cephe bölümünde görülür. Geleneksel Van evlerinin vazgeçilmez özelliği olan ahır, evden ayrı bahçe içinde, tandır evleri ise bazen eve bitişik, bazen de ayrı olarak inşa edilmiştir. Evlerin iç kısmındaki mekânların düzenlenilişi ve isimlendirilişi, aynı bölgenin diğer şehirlerindeki evler ile farklılıklar göstermektedir. Geleneksel Van evlerinin genel plan şemalarını, evleri kullanan ailelerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre genel olarak, tek katlı, iç sofalı, ikiyüzlü plan ve iki katlı, iç sofalı, ikiyüzlü plan tipi olarak kendi arasında ikiye ayrılmaktadır.

1995 yılı başında itibaren tarafından yapılan araştırma ve incelemelerde günümüz Van şehrindeki toplam 40 adet geleneksel Van evlerinin rölöve, restitüsyon ve restorasyon plan ve envanterleri detaylıca hazırlanmıştır. Hazırlanan tüm veriler 2018 yılında iki ciltten oluşan Geleneksel Van Evleri kitabı haline dönüştürülmüştür. Katologda yer alan tüm evleri plan, yapım malzemesi, cephe tipolojisi olarak hem bölge hem de Anadolu geleneksel konut mimarisi ile karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmada Van evlerinde harem ve selamlık bir örnek dışında kullanılmamıştır. Evlerini giriş ana kapısı direk sokak veya cadde ile ilişkilidir. Ahır, tandır evi gibi unsurlar bazen eve bitişik bazen ise ayrıık tarzda bahçe içerisinde yer almaktadır. Tüm evler örtü sistemi düz toprak dam şeklinde tasarlanmıştır.

Son 30 yılda günümüz Van şehrinde çeşitli sebepler ile yıkılarak yok olan içerisinde Selahattin Selçuk Evi'nin de yer aldığı 40 adet sivil mimarlık örneğinin envanter çalışmaları Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalı Başkanlığı'na yapılarak kayıt altına alınmıştır. Bu bilgi ve kaynaklar ile geleneksel Van Sivil mimari yapılarının fiziksel olarak korunamayan evlerin doküman olarak gelecek kuşaklara aktarılmasında, mimarlık ve sanat tarihçilerinin bilimsel çalışmalarında yardımcı olmak için önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Bu planlamaya aykırı olan tek ev ise Selahattin Selçuk Evi'dir. Plan, cephe ve örtü sistemi olarak diğer geleneksel Van evlerinde ayrıılan Selahattin Selçuk Evi'dir. Selahattin

¹⁹ Karpuz 1984, 38-40; Berk 1951, 56-75; Sayan-Öztürk 2001, 27,28; Öztürk-Çoşkun 2014, 241-244; Öztürk 2014, 527-548.

Selçuk Evi, plan ve diğer mimari özellikleri dikkate alındığında iki katlı iç sofalı, ikiyüzlü, ikiden fazla odalı, köşksüz plan tipi içerisinde değerlendirmek mümkündür. Selahattin Selçuk Evi, plan, cephe ve örtü sistemi olarak diğer geleneksel Van evlerinde ayrılmaktadır. Bu durum evin yer aldığı mahallenin Ermeni halkının yoğun olarak yaşaması ya da anonim olarak inşa edilen ustaların Ermeni olması sonucu ile açıklanabilir. Günümüz Van kentinde önemli bir yeri olan ve yakın tarihe kadar kullanılan Selahattin Selçuk Evi'nin tescilsiz olması, evin bulunduğu parselin ticari kullanılması ve ciddi rant kaynaklı olması dolayısıyla tamamen yıkılmış ve yerine çok katlı betonarme bir yapı inşa edilmiştir.

Günümüz Van şehri, son 30-40 yıl içerisinde mimari olarak tamamıyla kimliksizleşerek, mimari hafızasının tamamen yitirmiştir. Sivil mimari yapılarının malzeme olarak kerpiç ve düz toprak olması dışında koruma amaçlı imar planının hazırlanmaması ise bu yok oluş sürecini hızlandırmıştır. Günümüz Van şehrinde 2000 yılları başına kadar çok sayıda şehir merkezindeki birçok mahallede var olan geleneksel Van evleri birer birer yıkılarak, kent kültür hafızasında derin yaralar açmıştır.

Kaynakça

- Akkoyunlu, Z. 1989, *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Arseven, C. E. 1983, *Sanat Ansiklopedisi (Evler)*, İstanbul, 570-575.
- Arseven, C. E. 1960, *Türk Sanat Tarihi (Meskenler)*, Ankara.
- Berk, C. 1951, *Konya Evleri*, İstanbul.
- Çal, H. 1987, "Tokat Evleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1980), 366, 367.
- Demirci, D. 2011, *Isparta Evleri*, Isparta Valiliği İl Kültür Turizm Yayınları: Isparta.
- Eldem, S. H. 1984, *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*, Güzel Sanatlar Matbaası: İstanbul.
- Esmer, M. A. 1992, *Avanos'un Eski Türk Evleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Hacıbaloğlu, M. 1989, *Geleneksel Türk Evi ve Çağımıza Ulaşılmasının Nedenleri*, Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Yayınları: Ankara.
- Mangaltepe, İ. 2005, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Karakuş, Ü. C.-İbrahimzade, K.-Öztürk, Ş. 2011, "Geleneksel Ahlat Evlerinin Plan Gelişimi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (17-21 Haziran 2008, Ahlat), 264-270.
- Karpuz, H. 1991, "Trabzon Evlerinin Mimari Özellikleri", *Türk Halk Mimarisi Sempozyum Bildirileri* (5-7 Mart 1990), 119.
- Karpuz, H. 1984, *Erzurum Evleri*, Ankara.
- Ünsal, B.-Öztürk, Ş. 1997, "Tarihi Van Evlerinin Günümüzdeki İzleri", *Mimarlık İç Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, Sayı.102, 4,5-58.
- Pektaş, C. 2014, *Türk Evi*, Yapı-Endüstri Yayınları: İstanbul.
- Öztürk, Ş. 2016, "Geleneksel Van Evleri", *Van Kültür ve Turizm Envanteri III, Halk Kültürü II*, Van, 183-195.

- Öztürk, Ş. 2018, *Geleneksel Van Evleri C. I-II*, Ormat Matbaacılık: Kayseri.
- Öztürk, Ş. 2014, “Geleneksel Şemdinli Evlerinden Bir Örnek Kayme Konağı”, *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu, 14-16 Kasım 2014*, 527-545.
- Öztürk, Ş. 1998, “Mimari Açından Tarihi Van Evleri”, *Dünyada Van Dergisi*, Sayı.12, 24-28.
- Öztürk, Ş. 2004, “Van Evlerinin Plan Oluşumu ve Gelişimi”, *Van Gölü Havzası Sempozyumu, 08-10 Eylül 2004*, 101-114.
- Öztürk, Ş.-Yeğin, M. 2012, “The Effects of urban Regeneration On Van That Are Focused On Earthquake”, *XXIV. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Dönüşüm: Yaşama ve Mekâna Etkileri*, 235-246.
- Öztürk, Ş. 2013, “Mud Brick, Bat and Natural Mud Brick in the Production Techniques in Van”, *Kerpiç’13, New Generation Earthen Architecture: Learning from Heritage, International Conference 11-15 September, IAU*, 121-133.
- Öztürk, Ş.-Coşkun, M. 2014, *Geleneksel Harput ve Elazığ Evleri*, Grafikkent Dijitalbaskı: Elazığ.
- Öztürk, Ş. 2005, “Geleneksel Van Evlerinde Bir Örnek (Mustafa Dilaver Evi)”, *Sinan Genim Armağanı*, İstanbul, 545-553.
- Öztürk, Ş.-Karakuş, Ü. C. 2007, “Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek (Mehmet Ali Meriç Evi)”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu (04-07 Eylül 2006, Bitlis)*, Ankara, 177-185.
- Öztürk, Ş.-Karakuş, Ü. C. 2008, “Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek (Sıddık Karakuzu Evi)”, *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, (04-07 Eylül 2006, Bitlis)*, 318-329.
- Şenol, S. 2007, *Anadolu Türk Konut Mimarisinde Divriği Evleri*, Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Yayınları: Sivas.
- Sayan, Y.- Öztürk, Ş.2001, *Bitlis Evleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Sayan, Y. 1997, *Uşak Evleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Sayan, Y. 2003, “Sivrihisar Evlerinden İki Örnek”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı.11, 95-112.
- Tuncer, O. C. 1999, *Diyarbakır Evleri*, Nurol Matbaacılık: Ankara.

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 324-342
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.771551

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 19. 07. 2020
Kabul Tarihi/ Accepted: 26. 11. 2020

O ŞİMDİ BİR CAMİ; PANHAGİA, ANTALYA KESİK MİNARE

IT'S A MOSQUE NOW; PANHAGİA, KESİK MİNARE FROM ANTALYA

Gamze KAYMAK-HEINZ*

Öz

Halkın belleğinde minaresinin bir asır boyunca külahsız oluşu ile yer etmiş olan Antalya Kaleiçi'ndeki Kesik Minare'nin kökeni, ilk adı Panhagia olan bir Bizans kilisesine uzanmaktadır. Roma döneminden kalan bir agora içinde, neredeyse tamamı Hellenistik ve Roma dönemine ait yapılardan alınan devşirme malzeme ile muhtemelen M.S. V. yüzyılın 2. yarısı / VI. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Bu özellikleriyle, kentin oluşum ve gelişim sürecinin bir arşivi niteliğindedir. Yapı, kilise olarak kullanıldığı 1000 yıllık bir süreçten sonra muhtemelen Şehzade Korkut (1467-1513) zamanında camiye dönüştürülmüş ve bu işlevini 1896 yılında geçirdiği büyük bir yangına değin sürdürmüştür. Yangından sonraki bir asırdan daha uzun bir süreçte tüm dış etkilere açık ve korumasız olmasına rağmen, 1974 yılında bazı bölümlerinde yapılan sağlamlaştırma dışında, kapsamlı bir müdahalenin yapılmamış olmasının avantajı ile tarihî belge değerinin yanı sıra, estetik ve pitoresk değerleriyle Antalya'nın tarihi ve kültürel çeşitliliğine katkı sağlamayı sürdürmüştür. Külahsız minaresi, kent silüetinde bir işaret ögesi ve kent imgesi olarak sembolik bir değere kavuşmasına vesile olmuştur. Kesik Minare 2019-2020 yılında, yer yer yeniden yapım ölçülerine varan ve geniş çevrelerin tepkisini çeken

* Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul/Türkiye.
E-posta: gamzekaymak@beykent.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9667-0858>

bir restorasyonla tekrar cami olarak işlevlendirilmiştir. Bu yazının amacı, yapılan restorasyonu uluslararası koruma teori ve ölçütlerine göre değerlendirerek, tartışmalara bilimsel ölçekte katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Panhagia, Kesik Minare, Bizans Kilisesi, Cami, Restorasyon.

Abstract

Having been remembered by the public of Antalya for its cone-less minaret for more than a century, the *Kesik Minare* was built as a Byzantine church in an agora dating back to the Roman Period during the second half of the Vth century/early VIth century, and almost all of its construction materials were gathered from buildings from the Hellenistic and Roman Period. Hence, it serves as an archive of the establishment and development process of the city. The building functioned as a mosque until a major fire in 1896. Although it remained exposed to all external effects and unprotected for more than a century following the fire, due to the fact that there was no comprehensive intervention except for some reinforcements in certain sections in 1974, it continued to contribute to the cultural diversity of Antalya with its historical as well as aesthetic and picturesque values. Having attracted the reaction of large circles on a scale partly as extensive as a reconstruction in 2019-2020. The aim of this article is to contribute to the discussions on the current interventions on Kesik Minare on a scientific scale by evaluating the attempt of re-functioning it as a mosque based on international conservation theories and criteria.

Keywords: Antalya, Panhagia, Kesik Minare, Byzantine Church, Mosque, Restoration.

Giriş

Antalya’da halk arasında Kesik Minare olarak adlandırılan yapının bilimsel kaynaklarda Panhagia, Meryem Ana, Hagia Eirene, Korkut Camii, Cumanın Camii¹, Cami-i Şerif, Cami-i Kebir, Ulu Cami gibi tanımlamaları bulunmaktadır. Bizans mimarlığının önemli bir eseri olarak kabul edilmekte ve merkezi plan şeması İstanbul Ayasofyası ile de karşılaştırılmaktadır. İlk evresinde pramitvari çatı örtüsü ile merkezi bir kareyi vurgulayan kilise, süreç içerisinde merkezi kareyi sınırlayan zarif taşıyıcılarının güçlendirilmesi ile önce kubbeli bir kiliseye daha sonra bazilikaya dönüştürülmüştür. Üç farklı plan tipolojisinin aynı yapıda gerçekleştirilmiş olması ile Bizans mimarisi açısından benzersiz bir değişim örneği teşkil etmektedir.²

¹ “Cumanın Camii” genellikle batı literatüründe karşılaşılan bir tanımlamadır. Bk., Lanckoroński 1890, 26; Strzygowski 1903, 168; Rott 1908, 32; Riefstahl 1930, 133; Kautzsch 1936, 183; Verzone 1955, 500; Ballance 1955, 100; Aran 1970, 60; Nausch 1976, 74; Grassi 1988, 83; Kaymak 2009, 3.

² Yapının Bizans kilisesi olarak tarihi kökeni ve zamanla geçirdiği yapı evreleri ile ilgili detaylı bir araştırma için belirtilen kaynağa bakınız. Kaymak 2009, 12.

Türkiye’de son yıllarda kentlerin yüzyıllara dayanan yerel, ulusal ve evrensel kültür mirasına ait birikimleri, ‘restorasyon’ başlığı altında, ‘yeniden canlandırma’ uygulamalarına tabi tutulmaktadır. Uygulamalar, orijinal Bizans kilisesi olup Osmanlı döneminde cami olarak kullanılmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra müzeye dönüştürülmüş olan kiliseleri de kapsamaktadır. Sözkonusu kiliselerin “fethin birer sembolü” olduğu ve hukuksuz şekilde müzeye dönüştürüldüğü iddia edilmektedir, Bu bağlamda Geç Bizans dönemi kiliselerinden biri olan ve 1964 yılında müze yapılan Trabzon’daki Ayasofya 2013 yılında camiye dönüştürülmüştür. Siyasi çevreler tarafından fethin sembolü olarak nitelenen, İstanbul Ayasofya’sının da cami olarak kullanılması isteği belirli zaman aralıklarıyla gündeme getirilmiştir.³

Benzer bir uygulama, İstanbul ve Trabzon Ayasofya’ları gibi yine ‘fethin sembolü’ olarak nitelendirilen Antalya Kesik Minare’de gerçekleştirilmiştir. Daha önce, 1974 yılında Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından harabe durumdaki kilisenin orta ve yan neflerinin bazı bölümlerinde yapılan sağlama işlemleri ile yıkımın ötelenmesinin yanında, yapının estetik görünümüne olumsuz etkilerde bulunmuş ve orijinal döşemenin alt seviyelerine kadar kazılmıştı⁴. 2007-2008 yıllarında, Vakıflar Bölge Müdürlüğü sponsorluğunda, Antalya müzesinin ve çeşitli üniversitelerin katılımıyla ‘kazı, onarım, konservasyon ve düzenleme’ amaçlı başka bir proje gündeme getirilmişti. Bu çalışmada yapının yakın çevresindeki agora vb. kalıntıların daha okunabilir şekilde ortaya çıkarılmasının yanısıra, yıkılma tehlikesi gösteren kısımları çelik kafes konstrüksiyonlarla desteklenmişti⁵ (Res. 1). Bu çalışma ile zaten kazılmış olan taban seviyesinin daha da derinliklerine inilmiş ve güney nefin tonozlarındaki çökmelerin ilerlemesine neden olunmuştu.

19.11.2009 ve 18.05.2011 tarihlerinde Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, Kaleiçi ‘kentsel sit alanı’⁶ içinde yer alan Kesik Minare’nin, çeşitli dönemlerin izlerini barındırmasından dolayı, ‘açık hava müzesi’ olarak işlevlendirilmesine ilişkin bir karar alınmıştır.⁷ Ancak Kesik Minare’nin mülkiyetine sahip olan Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın bünyesinde bulunan ve bölge kurullarının üst kurumu olan Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’na başvurarak kararın 26.09.2012 tarihinde, Kesik Minare’ye ‘cami’ fonksiyonu verilmesi şeklinde değiştirilmesini sağlamıştır⁸.

Bunun üzerine, Antalya Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası şubeleri alınan ‘cami yapımı’ kararına itiraz ederek konuyu yargıya taşımışlardır. Yerel mahkeme 12.07.2013 tarihinde, ‘Kesik Minare’nin çok katmanlı yapısından sadece bir döneminin öne çıkarılmasının

³ Nitekim 10.07.2020 tarihinde, eski bir vakfiyede buranın cami olarak kullanımının vurgulandığı, müze yapılarak bu sürekliliğin haksız yere kesintiye uğratılmış olduğu gerekçesiyle Danıştay, Ayasofya’ya cami statüsünün geri verilmesine karar vermiştir. Bu kararda, daha önce Kesik Minare’de de olduğu gibi, başvuranların ellerinde bir vakfiye olduğu gerekçesi dikkat çekmektedir.

⁴ Kaymak 2009, 216-217.

⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün finansmanını üstlendiği çalışma Antalya Müzesi, Antalya Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü (Prof. Dr. Burhan Varkıvanç) ve İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü’nün (Yrd. Doç. Dr. Engin Akyürek) katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmadan herhangi bir yayın bulunmamaktadır.

⁶ 3. derece arkeolojik sit alanları “koruma altında fakat yeni düzenlemeler ile birlikte kullanıma açık alanlar” ve korumasında kamu yararı bulunan kentsel ve kırsal çevre olarak tanımlanmaktadır.

⁷ 1992 yılında hazırlanan koruma amaçlı imar planındaki plan notlarında da Kesik Minare’nin bulunduğu alan, “Açık Hava Müzesi” olarak belirtilmiştir.

⁸ AKK 2014, 27.

diğerlerini yok sayacağı' gerekçesiyle Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararını iptal etmiştir⁹. Bu sefer de T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, yerel mahkemenin iptal kararını temyize taşımış ve Yargıtay, yerel mahkemenin verdiği 'müze' kararını bozmuştur¹⁰.

Yerel meslek odalarının bu kararın düzeltilmesi için Danıştay'a itirazda bulunmuş oldukları bir süreçte Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü yapının ayağa kaldırılmasını amaçlayan 'restorasyon' projesinin hazırlıklarını başlatmıştır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü bünyesinde, cami projesinin hazırlanmasında ve uygulanmasında akademik danışmanlık görevini yapacak, uygulama esnasında elde edilecek verilerin değerlendirilmesinde yönlendirici olacak, ihale konusu iş ile ilgili bilim dallarına mensup üniversite öğretim üyeleri ile alanında uzman kişilerin bulunduğu bir 'Bilim Kurulu Heyeti'¹¹ oluşturulmuştur.

Nitekim "Kesik Minare Camii (Korkut Camii) yapısal onarım/güçlendirme restorasyon uygulama projesi" olarak, gerekli yapı izinlerine ve uygulamaya temel olacak projeleri de hazırlaması koşuluyla bir yüklenici firmaya verilmiştir. 04.07.2017 tarihinde başlatılan projenin bedeli 12.243.961,68 TL'dir¹². Dikkat çekilmesi gereken konu restorasyon projesinin uygulayıcı firmaya bırakılmış olmasıdır. Bu, sadece taş duvar örme tekniğine hâkim olan bir yüklenici firmanın önereceği projenin masif ve duvar örme tekniğinden farklı bir proje sunmasının mümkün olamayacağı gerçeğinden hareketle bile sorunlu bir yaklaşımdır. Anıt için, daha az müdahaleyi gerektiren daha estetik, daha ekonomik daha uygun çözüm olabilecek 'hafif çelik bir konstrüksiyon ile üstünü örtme' olasılığı gibi önerilerilebilecek başka çözüm örneklerinin daha baştan devre dışı bırakılması anlamına gelmektedir.

5 yıllık bir hukuk sürecinin ardından 2019 yılında ezan, dualar ve kurban kesmi eşliğinde gerçekleştirilen bir temel atma töreni¹³ ile altına Antalya Valisi Münir Karaloğlu'nun adının yazılı olduğu bir plaketin yerleştirildiği ilk temel taşı oturtulmuştur (Res. 2).

İnşaat alanının girişine yerleştirilen bir tabelada 21.06.2020 tarihinde biteceği belirtilen işin kapsamı; güncel rölöve, restitüsyon, restorasyon, güçlendirme ve yapısal onarım olarak tanımlanmaktadır. Uygulayıcı firma ile yapılan görüşmeler göstermiştir ki, yaptırılan üç boyutlu taramalar rölöve olarak nitelendirilmektedir.¹⁴ Halbuki üç boyutlu taramalar ne restitüsyon için, ne de inşaat projesi için kullanılabilir olacak hassasiyete sahip olabilirler. Türkiye'de restorasyon kavramı çok genel bir anlamda kullanılmaktadır; örneğin yeterince delil

⁹ URL 1.

¹⁰ URL 2.

¹¹ Bilim Kurulu'nda; Prof. Dr. Burhan Varkıvaç, Doç. Dr. Feridun Özgümüş, Doç. Dr. Ahmet Güleç, Yrd. Doç. Dr. A. Esin Kuleli, Yrd. Doç. Dr. İhsan Engin Bal yer almışlardır. Hem mülk sahibi, hem de proje yürütücüsü olan bir kurumun kendi bünyesinde oluşturduğu Bilim Kurulu üyelerinin herhangi bir eleştirel görüşü savunabilmelerinin güçlüğü açıktır.

¹² URL 3.

¹³ 08-14 Mayıs tarihleri arasında yapılan Vakıf Haftası kutlamaları çerçevesinde o dönemin valisi Münir Karaloğlu onuruna Kesik Minare'de verilen sahur yemeğine 15 Temmuz kalkışmasında İstanbul'da ilk ezanı okuyan imam getirtilerek buradaki 'ilk' ezan okutulmuştur.

¹⁴ Cumanın Camii ile ilgili yapılmış olan bir doktora tezi kapsamında yapılmış olan araştırmanın kitaplaştırılmış hali uygulamacılar tarafından, kendi ifadelerine göre yoğun kullanılmıştır. Detaylı ve hassas olarak yapılmış ta olsa oradaki çizimler, baskı tekniğine ve okunurluğa bağlı olarak küçük ölçeklerde ve basitleştirilerek verilmiştir. Kitaptaki rölöve yapının yıkılmadan önceki halini değil, ancak harabe halinin belli bir zamanını yansıtmaktadır. Aynı yayındaki restitüsyon önerileri yapının evrelerini anlamaya yönelik, bilimsel bir çalışma olarak yapılmışlardır. Günün birinde rekonstrüksiyon isteyenler, yeni yapımlarında 'özgün belge' gibi kullansınlar amacıyla değil. Çizimlerdeki kesikli çizgiler, araştırmacının garanti veremediği durumları anlatmaktadır.

olmadığından dolayı, faraziyelere başvuru “rekonstrüksiyon” yerine de kullanılmaktadır. Hâlbuki tarihi değeri yüksek olan bir eserde sadece mevcudun özgün yapısının korunması amacıyla sağlanması söz konusu olmalıdır. İçinde ‘iyileştirme’ barındıran rekonstrüksiyon uygulamalarında ‘onarım’ kavramının kullanılması dahi sakıncalıdır.

Diğer taraftan projenin tanıtım tabelasında Kesik Minare Camii’ yanında ‘Korkut Camii’ adıyla yapının geçmişteki cami fonksiyonunun vurgulanmış olması dikkat çekmektedir. Vakıf çalışanları, ‘Şehzade’ Korkut Camii’ olarak adlandırmayı tercih ettikleri caminin “bir taraftan içerde namaz kılınırken, diğer taraftan turistlerin caminin çevresini gezebilecekleri bir müze-cami konseptiyle yeniden ibadete açılacağı”nı vurgulamaktadırlar.

Kesik Minare yapımından itibaren yak. 1000 yıllık süreçte kilise olarak kullanılmıştır, bunu yak. 400 yıl camii olarak kullanımı izlemiş, ardından bir asırı aşan harabelik süreci başlamıştır. Özgün işlevi olan kilise olarak kullanımı aynı zamanda varlığının en uzun sürecini kapsamıştır (Çiz. 1). Dolayısıyla “cami” işlevi yapının ne özgün, ne de en uzun işlevidir. Bu gerçek, yapıya günümüzde “cami” yerine, yeniden “kilise” işlevinin verilmesini savunmak anlamına gelmemelidir. Ancak, yapının geçmişteki cami işlevini vurgulamak, geçmişten arzu edilen, hatırlamak istenen zaman dilimini çekip almanın da etik bir davranış olduğunu savunmak mümkün değildir.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü mensupları, bu konuda ‘miras hakkı’na dile getirerek arşivlerinde ‘cami olarak yaşatılması gerektiği’ne dair vakfiye bulunduğunu iddia etmekte ve mahkemeyi bu gerekçe ile kazandıklarını dile getirmektedirler.¹⁵ Fakat bilimsel literatürde bilinen, kilisenin adının anıldığı en son vakıf kaydı; Flemming’in Osmanlı yazar Refik’ten¹⁶ edindiği, II. Mehmed Dönemi’ne (1451–1481) ait olan bir ‘vakıf kaydı’ olduğu bilgisi¹⁷ ve yazdığı bir kitap eleştirisinde aynı belgeye dayanarak ileri sürdüğü; “*Kesik Minare, Hristiyan cemaatlerinin varlıklarını Osmanlı egemenliğinde de sürdürdüklerini gösteren bir örnektir*”¹⁸ iddiasıdır.

Matthes’in¹⁹ ‘ahlaki ve politik’ tartışmaların en temel kavramlarından biri olarak nitelediği ‘miras hakkı’ kavramı nesnelere, uygulamaların ve yerlerin kontrolünü, erişimini ve korunmasını kapsamaması nedeniyle tartışmaya açık bir konudur. Harvey²⁰ miras ve kimlik arasında “*resmi güçler tarafından mirasın kontrolüne ve kullanımına odaklanma eğilimleri*” gibi bir ilişkiden söz etmektedir. Lowenthal²¹ da “*kendi mirasımızı yüceltiriz, çünkü görünürde doğrudur, çünkü olması gereken odur*” diyerek mirasın anti etik boyutuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ‘miras hakkı’ ve ‘miras kavramı’ koruma bağlamında tartışmaya açık bir değerlendirilmedir.

Korumanın Objektif ve Subjektif Boyutları

Anıtları, ‘tarihin bir belgesi’ olarak korumak, tüm insanlığın ortak arzusudur. Bu istek, çoğu zaman mal sahibinin o yapıyı en verimli şekilde veya istediği gibi kullanma arzusu ile

¹⁵ Kaldı ki, böyle bir Vakfiye olsa dahi yasal açıdan Osmanlı İmparatorluğu’nun sonlanması ve T.C. Devletin kuruluşu ile geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısı ile karar ancak siyasi ve politik bir karar olarak değerlendirilebilir.

¹⁶ Flemming 1924, 71.

¹⁷ Flemming 1964, 108

¹⁸ Flemming 1974, 171.

¹⁹ Matthes 2018, 87.

²⁰ Harvey 2008, 19.

²¹ Lowenthal 2009, 128.

çelişir. Çünkü koruma, çoğunlukla kullanımın kısıtlanması anlamına gelir²². Dolayısıyla bu sınırlamayla, bir taraftan mal sahibinin subjektif haklarına, diğer taraftan doğal bir gelişme olan, her şeyin “geçiciliği”ne bir müdahale sözkonusudur. Anıt, hatırlatma özelliğinden dolayı, geçmişin gözle görünen bir tanığı (şahidi) ve tarihin yaşayan bir belgesidir. Bu özelliği ile de tekindir ve tekrarlanamaz. Bir kültürün, bir ulusun ve nitekim tüm insanlığın ortak mülküdür. Dolayısıyla yerel, ulusal, evrensel kimliğin tanımlanmasına yardımcı kültürel mirasın gelecek nesillere, tarihi tanıklığının değiştirilmeden aktarılması kültürel olduğu kadar, ahlaki bir görev ve sorumluluktur.

Bu ahlaki görev ve sorumluluk, kişisel hakların üstündedir²³. Koruma ile ilgili tüm kararlar, genel geçer ve kontrol edilebilir bilimsel ilkelere ve ölçütlere bağlı kalınarak, mümkün olduğunca ‘tarafli’ değerlendirmeleri devre dışı bırakacak şekilde verilmelidir. Bugün verilen kararlar, gelecekte de geçerliliğini koruyabilmelidir. ‘Zamana göre değişen koruma anlayışı’ anlamsızdır ve kabul edilemez.

Diğer taraftan tarihî, kültürel ve özellikle de sembolik değerlere sahip anıtlar, topluma istedikleri mesajları verme aracı olarak kullanma isteğine bağlı olarak, politikacıların yoğun ilgisini çeker. Politik amaçların devreye girdiği andan itibaren de alınan kararların ‘tarafsız’ ve duygulardan arınmış olması mümkün değildir, Türkiye’de 1980’li yıllarda başlatılan neo-liberal politikaların, 2000’li yıllarda siyasal-islamcı yaklaşımlarla birleşiminin etkileri günümüzde birçok alanda görünür sonuçlar vermektedir. Politik gücün aynı zamanda ekonomik kaynakların dağıtımında etkili olduğu bu ortam toplumda, tahammülsüz ve ayrıştırıcı bir ruh halini yaratmıştır. Toplum o denli kutuplaş(tırıl)mıştır ki, neredeyse hiç bir konuda tartışma mümkün olamamakta, itiraz kabul edilmemekte, itiraz eden dışlanmakta ve muhalif olmakla suçlanmaktadır. Bunun sonucu olarak yaratılan korku ortamında, toplumda zaten çok gelişmiş olmayan tartışma kültürü daha da zayıflatılmaktadır.²⁴

Tartışılan Konu; Restorasyon Yapılsın-Yapılmasın

Kent halkını ikiye bölen Kesik Minare projesi, hem mahkeme sürecinde hem de inşaat sürecinde birçok protestonun veya destekleme yürüyüşünün konusu olmuştur. Son olarak, projeye karşı çıkan çeşitli meslek odaları, sivil toplum örgütleri ve siyasi parti üyeleri inşaat alanında yaptıkları basın açıklaması ile uygulamadan duydukları rahatsızlığı dile getirmişler, minarenin sembolik değerini vurgulayarak, yeni külahını eleştirmişlerdir.²⁵ Öte yandan,

²² Kuban 2000, 158-159.

²³ Kuban 2000, 106.

²⁴ Araştırmalar sırasında, projenin gelişim süreci ile bilgi almak üzere başvuru Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu çalışanları; konunun hassas olduğunu ve kendilerinin bilgi veremeyeceklerini belirterek, bilgiyi uygulamayı yapan kurumdan almamızı önermişlerdir. Akademik camiaya bilgi paylaşımından dahi korkular hale gelmesi üzücü ve endişe vericidir.

²⁵ Antalya Büyükşehir Belediyesi (ABB), Muratpaşa Belediye Meclisi Kaleiçi Komisyonu, Muratpaşa Belediye Meclisi Kültür Komisyonu, Antalya Meslek Odaları Eşgüdüm Kurulu, TMMOB Antalya İl Koordinasyon Kurulu, Antalya Kent Konseyi (AKK), Antalya Tanıtım Vakfı (ATAV), Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (ATSO), Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Antalya Şubesi (HKMO), Antalya Gazeteciler Cemiyeti (AGC), İnşaat Mühendisleri Odası Antalya Şubesi (İMO), Antalya Organize Sanayi Bölgesi (OSB), Batı Akdeniz Sanayi ve İş Dünyası Federasyonu, Antalya İş İnsanları Derneği, Çağdaş Gazeteciler Derneği (ÇGD), Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD), Kalekapısı Esnafı Güçlendirme ve Kalkındırma Derneği ile iş örgütleri olan ANSİAD, ANTİKAD, OSİAD, AGİDER, YÖRSİAD ve ASBİAD gibi kuruluşlardan oluşan Kaleiçi Ortak Akıl Platformu'nun basın açıklamasına CHP Antalya milletvekilleri ve İl Başkanı, İYİ Parti İl Başkanı ile Muratpaşa Belediye Meclisi'nin AKP'li, CHP'li ve İYİ Partili üyeleri destek vermişlerdir (URL 4).

aralarında yine çeşitli siyasi parti grubu üyelerinin, çeşitli vakıf, dernek ve iş örgütlerinin bulunduğu diğer bir grup, karşı açıklama yaparak ‘kentin hafızası korunsun’ diyenleri, aslında ‘din ve cami karşıtı’ olmakla suçlamış ve kınamışlardır.²⁶

Bu kutuplaşmalar ve tartışmalar, sözkonusu olan 1500 yıllık anıtın, neden ve nasıl korunması gerektiğinden çok uzaktır. Müdahaleyi eleştirenler, şeffaf olmayan bir proje sürecinde, tam olarak neyin eksik veya yanlış olduğunu ifade edemezken, örneğin “plan şemasının camiye uygun olmadığı” gibi görüşler dile getirmektedirler. Diğer taraftan projeyi savunanlar eserin ‘fetih camii’ olmasının dışında, bir argüman geliştirememekte, anıtın diğer tüm değerlerini ve özelliklerini ikinci plana itmektedirler.

Kuban, “restorasyonun kabul edilebilir bir etkinlik olması için, ne zamanı geriye çevirmeli, ne de tarihi yeniden yazmaya çalışmalıdır”²⁷ diyerek, restorasyon girişimindeki ‘niyet’e dikkat çekmektedir.

Tartışılmayan Konu; Restorasyonun Niteliği

Kesik Minare’de uygulama ilk olarak minarenin restorasyonu ile başlamıştır. Sıfır derzli, son derece özenli oturtulan taşlarla yapılmış olan minare gövdesi, kum püskürtme yöntemiyle temizlenmiştir. Temizlik etkisiyle genişlemiş olan derzler, hem yatayda hem düşeyde katkı malzemesi oldukça açık renk olan 4-5 cm kalınlığındaki bir harçla doldurulmuştur. Harçlı derzler artık, izleyiciye minare gövdesinin harçlı duvar örgüsü olarak yapıldığı algısı vererek tarihi, özgününden farklı ve yanlış algılatmaktadır. Aynı zamanda bu uygulama ile yapının ‘eski’liğini gösteren ‘patina’sı yok edilmiştir.

Hâlbuki Riegl’in “Modern anıt kültürü” (*Der moderne Denkmalkultus sein Wesen und seine Entstehung*) adlı kitabında, ‘eskilik’ veya ‘yaşlılık’ değeri korunması gereken bir değer olarak önerilmiştir²⁸. Eskilik veya yaşlılık değerinin bir göstergesi olan patina, zaman içinde eserin yüzeyinde oluşan tüm eskimeleri, sararmaları, solmaları ve yıpranmaları kapsar, yapının yaşanmışlığının bir göstergesidir. Minarenin patinası, uygulamacı firma tarafından olumlu ve korunması gereken bir değer olarak benimsenmemiş, uzaklaştırılması gereken bir ‘kir tabakası’ olarak değerlendirilmiştir. Kum püskürtülerek yok edilen patinanın yerine, taş yüzeyine yeni yapı karakteri kazandırılarak, minarenin pitoresk ve estetik görünümü zedelenmiştir. Ahunbay²⁹ bu tür uygulamalarda patinanın yanısıra, ilk taşçı ustasının taşı işlerken yüzeyde bıraktığı özgün izlerin de yok olmasına dikkat çeker

Diğer taraftan minareyi diğerlerinden farklı kılan, esere ‘Kesik Minare’ adını veren, olmayan külahı, alışılmış ve her minarede var olan, sıradan konik bir külahla tamamlanmıştır. Her köşebaşında karşımıza çıkabilen, sıradan bir külah için halkın belleğinin bir parçası ve kentin sembol niteliğindeki bir işaret ögesi yok edilmiştir (Res. 3-4).

Modern Koruma Teorisinin Gelişiminde İki Zıt Kanat; Müdahale ve Müdafaa

Kesik Minare örneğinde iki karşıt görüş olarak yürütülen tartışmalar, modern anıt korumanın başlangıcındaki oldukça kutuplaşmış, restorasyon (müdahale) ve koruma (müdafaa) tartışmalarını hatırlatmaktadır, Bilindiği gibi koruma ve restorasyon pratiğinin tarihini ve

²⁶ AKP, MHP, BBP, SP ve YRP gibi siyasi partilerin il teşkilatlarıyla Diyanet-Sen, Eğitim Bir-Sen, AGC, Alperen Ocakları ve Ensar Vakfı gibi vakıflar, Türkiye Kasaplar ve Besiciler Federasyonu ve Antalya Kasaplar Odası gibi dernekler ve iş örgütleri görüşlerini, Antalya Platformu adı altında birleşerek dile getirmişlerdir (URL 4).

²⁷ Kuban 2000, 106.

²⁸ Riegl 1929, 144, 150, 160.

²⁹ Ahunbay 2016, 104.

teorisini, 19. yüzyılda, bir tarafta restorasyonu (müdahaleyi) diğer tarafta korumayı savunan iki (zıt) kanat belirlemiştir. Tartışmaların müdahaleci kanadında, savundukları kuramları ve buna yönelik uygulamaları ile Eugene Viollet-le-Duc (1814-1879) ve James Wyatt (1746-1813), diğer tarafında korumacı düşünce ve prensipleri ile modern koruma hareketine ivme kazandıran John Ruskin (1819-1900) ve William Morris (1834-1896) yer almışlardır.

Müdahaleci kanadın öncülerinden olan Viollet-le-Duc, yarım kalmış bir yapının restorasyonu sözkonusu olduğunda, “*acaba mimarı bunu nasıl tamamlamak istiyordu, konusunda kafa yorması ve yapının o doğrultuda tamamlanması gerektiği*”ni savunmuştur³⁰. Bu anlayış çerçevesinde, “*Bir binayı restore etmek onu onarmak değildir, onu bakıma almak ya da aynen yeniden inşa etmek de değildir, fakat onu daha önce var olmadığı haldeki nihai bir durumda yeniden tesis etmek demektir*”³¹ söylemiyle tarihî yapıyı sadece tamir etmekle kalınmaması gerektiğini savunur. Bu düşünceyle restoratörün müdahaleleri ile yapıyı, geçmişte sahip olmadığı bütünlüklü, ‘eksiksiz’ bir viziye kavuşturulabileceğini savunmuştur. Ancak, yeni bir bütünlük arayışındaki bu yaklaşım ile müdahalenin boyutlarının, uygulamayı yapanın keyfiyetine bırakılması gibi bir sonuç doğuracağı da açıktır.

Viollet-le-Duc’un savunduğu stilistik ‘restorasyon’un bu radikal metotları ve keyfiyete varan uygulamaları giderek artan tartışmalara neden olmuştur. Tamamen zıt bir düşünceyi korumacı kanattan İngiliz yazar, sanat tarihçi ve sosyal reformcu John Ruskin savunmuştur. Geçmişin ve yaşanmışlığın otantikliğini öne çıkaran, pitoresk ‘harabe estetiği’ni vurgulayarak, tamir etme dışındaki her türlü müdahaleden sakınan ve geçmişe yönelik bir saflık arayışını savunan Ruskin, “*Mimarlığın Yedi Lambası*” (*The Seven Lamps of Architecture*) (1849) adlı eserinde, yapılan restorasyonlarla ilgili görüşlerini;

*“Restorasyon kelimesinin gerçek anlamı, ne kamu tarafından, ne de kamusal anıtlarının bakımını üstlenenler tarafından tam olarak anlaşılmıştır. Restorasyon bir yapının muzdarip olacağı topyekün yıkım anlamına gelir... bir zamanlar mimarlıkta güzel ya da muazzam olan herhangi bir şeyi restore etmek, ölüleri diriltmek kadar imkansızdır... İşçinin ancak eli ve gözüyle verilebilecek olan o tin, hiç bir zaman geri çağrılmaz... Eski olanda biraz olsun yaşam vardır, onun ne olmuş olabileceğine ve ne kaybetmiş olabileceğine dair gizemli öneriler vardır; güneşin ve yağmurun işlediği nazik çizgilerde biraz olsun boşluk vardır...”*³² şeklinde dile getirmiştir.

Korumacılara göre tarihi doku üzerinde insanın veya zamanla doğanın bıraktığı tarihi ve manevi izler nerdeyse kutsaldır. Restorasyonu savunanların aksine bu izleri barındıran herhangi bir mekânın fizikselliğinin ardındaki uyumlu ve bütüncül ruhun, tarihî mevcudiyeti simgeleyen ‘atmosferin’ korunmasını isterler. Bu şekilde belleğin ve kimliğin korunacağını savunurlar³³.

Moderniteyle birlikte çağın gereksinmelerine uyum adına tarihi yapıların kısmen veya tümüyle yıkılmaya başlanmasıyla korumacılar yeni bir koruma politikasına gereksinim duymuşlardır. Riegl daha 1903 yılında, anıtların sahip olduğu güncel kullanım değeri ile hatıra değerleri arasındaki karşıtlıktan dolayı, koruma konusundaki zorunlu sürtüşmeye dikkat

³⁰ Viollet-le-Duc 1990, 222-223.

³¹ Viollet-le-Duc 1990, 195.

³² Ruskin 1989, 194-195.

³³ Kodalak 2013, 101.

çekerek doğru yolun, çeşitli değerlerin dikkate alınarak yapıldığı bir uzlaşmanın gerekliliğini belirtmişti³⁴. Viollet-le-Duc'ten beri öne sürülen ilkelerin hepsinden iz taşıyan, uluslararası ölçekteki bir koruma yaklaşımı, 1964 Venedik Tüzüğü'nde vücut bulmuştur. Amaç fiziksel çevrede nelerin hangi kriterler dâhilinde korunacağını belirlemek, tüm aktörlerin söz hakkına sahip olduğu bir tartışma ve uzlaşmayı gerçekleştirmektir. Daha sonraki yıllarda çeşitli detayların açıklığa kavuşturulduğu bir dizi oturum düzenlenmiştir. Özgün yapı ve otantikliğin Japon geleneği üzerinden tartışıldığı özel bir durum olan Nara oturumu hariç, diğerlerindeki ortak görüş yapının mimarisinin; malzeme, plan, strüktür ve görünüş özellikleriyle yaşatılmasıdır.

Koruma tüzüklerinin dile getirdiği görüşler doğrultusunda şu özellikler sıralanabilir,

- 'yık yeniden yap' yaklaşımı, binanın tarihî değerini 'sıfıra' indirmektedir.
- Orijinal 'gibi' görünen, ama yeniden yapılmış olan kısımlar, yapının özgünlük değerini zedelemektedir.
- Tarihi bir yapının rekonstrüksiyon derecesinde müdahale görmesi durumunda 'koruma' kavramından söz edilemez.

Kesik Minare'nin Korunma Düzeyi ve *Anastylosis* Olanakları

Kesik Minare'de orta nefin duvarlarının büyük bir kısmı, batı duvarı hariç, iki kat yüksekliğinde halen ayakta. Ancak üst örtüsü, güney nefin bir bölümünün tonozları dışında, mevcut değildir. Kuzey duvarı, nartekse denk gelen tek kat yüksekliğindeki bölüm dışında, *stylobat* seviyesine kadar yıkılmıştır (Res. 1-2, 6). Batı cephesinin bazı pencere payeleri yerindedir, bazıları yıkılmıştır. Yerinde olan bloklarda derin çatlaklar ve kırıklar vardır. Eksik olan bloklar bulunabilse dahi, hangi sırayla birbiri üzerine oturdukları artık bilinemez durumdadır. Şakülünde olmayan güney cephesi tek kat yüksekliğinde ayakta, ortasındaki tali giriş kapısının alınlıklı, yarım kubbeli üst kısmı kısmen yerindedir.

Kesik Minare'nin sadece bazı bölümlerinde özünde *anastylosise* yaklaşan uygulamalar mümkündür. Doğu köşe odasının yıkıldığı yerde duran sütunu ve sütun başlığı yeniden yapılandırılabilir ve ayağa kaldırılabilir. Burada bile üzerine oturan tuğla kemerde bütünleme yapılmak zorundadır. Orta nefe girişi sağlayan üç mermer kapıdan günümüze sadece bir tanesi ulaşabilmiştir. Yıkılan diğer kapılardan güneydekinin bulunan kırık parçalarla çerçevesi kısmen tamamlanabilir. Bizans mimarisinin yapım tekniğine de bağlı olarak, Kesik Minare'de *anastylosis* olanağı kısıtlıdır.

Kesik Minare'de Yapılan Kısmi Rekonstrüksiyonlar ve Koruma Tüzükleri

Uluslararası ilkelere göre yapılan koruma uygulamalarında, özgünlük önde gelen bir ölçüttür. Bundan dolayı rekonstrüksiyon kısıtlanmak istenen ve olumsuz karşılanan bir uygulamadır³⁵. Uluslararası platformlarda kabul edilmiş kazı, restorasyon ve koruma ilkelerinin belirtildiği Venedik Tüzüğü ve Lozan Tüzüğü, rekonstrüksiyonun tercih edilmemesi gereken bir koruma yöntemi olduğunu dile getirirler.

Fakat Türkiye'de T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından 5.11.1999 tarihinde kabul edilen 660 no.lu İlke Kararı'nda Müdahale Biçimleri genel başlığı altındaki tanımlamada 'rekonstrüksiyon'un daha esnek değerlendirildiği görülmektedir.³⁶ Buna göre, kültür varlığı niteliği taşıyan ya da kültürel çevreye tarihî katkıları

³⁴ Riegl 2015, 86-90.

³⁵ Mazlum 2014, 72-77.

³⁶ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları, Madde 3, s. 22.

bulunan bir yapı herhangi bir nedenle yitirilmiş ise, mevcut belgelerden yararlanılarak, “*daha önce bulunduğu yapı oturum alanında, eski cephe özelliğinde, aynı kitle ve gabaride, özgün plan şeması, malzeme ve yapım tekniği kullanılarak, kapsamlı restitüsyon etüdüne dayalı rekonstrüksiyon uygulaması*” yapılabilir. Oldukça ‘esnek’ olan bu tanıma dayanarak, ‘çok şey’ yapmak mümkündür, ama ortaya atılan bu ilke ve içeriğin, giderek ‘normalleşmesi’ ve arkeolojik önemi olan eserlerde de uygulanması olasılığından dolayı bile temkinli olunması gereken bir husustur.

Her ne kadar güncel yasal düzenlemeler, Kesik Minare’nin bulunduğu alanı 3. derece kentsel sit alanı gibi değerlendirse de, bunun koruma amaçlı bir iyi niyetten ziyade, daha kolay müdahale edebilmek için yapıldığı iddia edilebilir. Objektif ve bilimsel bir değerlendirmede Kesik Minare’yi ve çevresini, arkeolojik yapıların korunması konusunda geçerli olan Venedik Tüzüğü’nün 15. maddesindeki kazılar başlığı altında ve ‘arkeolojik bir restorasyon’ olarak değerlendirmek gerekir. Buna göre; “*Bütün yeniden inşa işlemlerinden peşinen (a priori) vazgeçilmelidir. Yalnız anastylosis'e yani mevcut fakat birbirinden ayrılmış parçaların bir araya getirilmesine izin verilebilir...*”³⁷. Rekonstrüksiyona mesafeli olunmasının nedeni tahrip olmuş bir anıtın ‘özgün’ durumunun yeterince dökümantasyonunun olmaması nedeniyledir ve sadece bu nedenle bile denenmemelidir. Aksi takdirde faraziyelere başvurulması kaçınılmazdır³⁸.

2000 yılında Riga’da ICOMOS ve ICCROM uzmanlarının rekonstrüksiyon konusunu tartışarak oluşturdukları tüzüğün 1. maddesinde “*Kültürel mirasın kopyalanması genellikle geçmişin izlerinin yanlış temsiline yol açar. Her mimari eser yaratıldığı zamanı yansıtmalıdır...*” söylemi ile kopyadan uzak durulması önerilmektedir. Aynı tüzüğün 2. maddesinde de, “*Özel durumlarda, doğal nedenlerden veya insanların neden olduğu felaketler gibi sıra dışı koşullarda yitirilen, yöre tarihi ve kültürleri için üstün sanatsal, simgesel veya çevresel (kentsel veya kırsal) önem ve anlam taşıyan kültür mirasının rekonstrüksiyonunun kabul edilebileceği*” açıklamasıyla rekonstrüksiyonun ancak çok özel koşullarda uygulanması gereken bir yöntem olduğu vurgulanmaktadır.

Kanun maddeleri kapsamında değerlendirildiğinde Kesik Minare’de rekonstrüksiyon sözkonusu olmamalıdır. Fakat uygulamada yapının kuzey cephesinde ve orta nefin batı cephesinde rekonstrüksiyona başvurulmuştur. Nartekse denk gelen bölümü ile kısıtlı olan mevcut kuzey duvarı, güney duvarı örnek alınarak tamamlanmıştır. Cami olarak kullanıldığı evrede bile harabe olan durumundan dolayı binaya dâhil olmayan kuzey yan nefinin, güney yan nefe analog olarak yeniden yapımı ‘koruma’ amaçlı müdahaleyi aşan bir rekonstrüksiyon örneğidir. Bu adımla gelecek nesillerin bu duvar bölümünü araştırma şansları ellerinden alındığı gibi, cami evresi de yanlış tanıtılmaktadır (Res. 1, Çiz. 2). Aynı şekilde kuzey cephesinin *pastophoriona* denk gelen kısmının güney duvarında da artık varlığı, yapı tekniği, başlangıç ve bitiş noktaları kesin olarak bilinmeyen bir kemer, güney *pastophorionu* ‘örnek alınarak’, yeniden yapılmıştır.

Ahunbay³⁹ da yapının ilk haline ilişkin belgelerin sınırlı olduğu ve yıkım öncesi duruma ait rölöve olmadığı durumlarda, uzaktan çekilmiş fotoğraflar aracılığı ile hayal gücü ve tahminlerle geliştirilen, tarih adına kaygı uyandıran rekonstrüksiyon girişimlerinin

³⁷ URL 5.

³⁸ Kaymak 2009, 217, dn. 453.

³⁹ Ahunbay 2017, 37.

onaylanamayacağını belirtir. Kesik Minare'nin orta nefinin batı duvarında tam da böyle bir uygulamaya gidilmiştir, Orta nefe girişi sağlayan üç mermer kapıdan günümüze sadece kuzeydeki ulaşabilmiştir. Güneydeki kapının *in situ* kalıntılarından genişliği tespit edilebilmektedir, fakat yapıda orta kapıya ilişkin kesin veri elde etmek artık mümkün değildir. Bu duvarın 1950'li yıllardan kalan fotoğraflarından, devşirme mermer kapıların oturtulduğu duvarın, yapının büyük boyutlu devşirme taşlarla örülen diğer duvarlarından farklı olarak, çift taraflı kalıp yoluyla örülmüş harçlı, moloz taş duvar olduğu, kapıların mermer lentolarının bulunduğu kotta, tavanın ahşap konstrüksiyonunu taşıyan korniş bloklarının oluşturduğu büyük boyutlu mermer bloklar dizisi olduğu görülmektedir⁴⁰. Orijinalinde kalıplı olan duvar tekniği, sıvalı olmasından dolayı diğerlerinden ayırt edilmiyordu. Günümüzdeki uygulamada ise derzleri yatayda ve düşeyde sıva ile vurgulanmış gri renkli kesme taş duvar örgüsü içinde yüzer konumda, birbiriyle bağlantısız üç kapı oldukça keyfi ve zorlama bir rekonstrüksiyon örneğidir.

Venedik Tüzüğü'nün 3. maddesinde “*Anıtların korunmasında ve onarılmasındaki amaç, onları bir sanat eseri olduğu kadar tarihi bir belge olarak da korumaktır*” denilerek, korumada belge değerinin önemi vurgulanmıştır. Uygulamaya bu madde ışığında baktığımızda, orta nefe açılan üç kapıyı barındıran, güvenilir verilere dayanmayan bambaşka bir duvar örgüsüyle neyi koruduğumuzun yanıtını bulmak zordur.

Başka bir kısmi rekonstrüksiyon uygulaması apsis bölgesindedir: Kilisede 2. apsis, 4-5 m daha yüksek olan ilk apsisin önüne yerleştirilmiştir. Her ikisi de, yarım kubbe tonozlarının başladığı bir kaç taş dizisinin dışında, artık mevcut değildir. Dışta olan ilk apsisine ait, bezemeli payelerin ayırdığı pencereler mevcuttur. 2. apsisin pencere yapısına ilişkin kanıt yoktur, ancak Riefstahl⁴¹ tarafından çekilmiş bir fotoğraf *biforien* pencereler ile üzerlerinde yer alan *ocülise* dair bilgi vermektedir. Yeni müdahalede, daha alçak olan 2. apsisin yarım tonoz örtüsünün sadece kemer kısmı tamamlanmak istenmektedir. Bu kemer arkadaki 1. apsisin tonoz başlangıçlarını kapatacağından algılama veya daha sonra inceleme olanağı ortadan kalkmaktadır. Bu durumda kilisenin orta nefinde arkasında apsis yarım kubbesi olmaksızın boşlukta asılı bir kemerin görüldüğü, gerçekte hiçbir zaman bu şekilde olmamış olan bir kurgu yaratılmaktadır.

Ek olarak, güneybatı köşe odasında korumalı bir mekânda bulunan ve kapaksız olan lahit⁴² yağmur sularına maruz kalan açık alana taşınmış olmasıyla içi ve dışı yosunlaşarak kirlenmiştir. Taşınma sırasında aldığı hasarların yanında temizlenerek, uygulamacıya konservasyon ücreti kazandıracakı aşıkardır.

Yeni İşleve İlişkin Tartışmalar

Kesik Minare'nin koruma ve bakımının sağlanabilmesi için yeni bir işlev verilmesi doğrudur ve anıtın atıl durması savunulamaz. Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesi tarihi yapıları yeni bir işlev verilmesi konusunda; “*Anıtların korunması, onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için uygun bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir...*” diyerek, işlev verilmesini önermektedir⁴³.

⁴⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara. Dosya adı Kesik Minare/Korkut Camii, Dosya No. 07 00 01/05, Foto No. Yok.

⁴¹ Riefstahl 1930, Res. 76.

⁴² Kaymak 2009, 299, Res. 260.

⁴³ URL 5.

Anıta kazandırılacak yeni işlev, bilimsel açıdan savunulması mümkün olmayan ‘özgün yapısına müdahale’yi birlikte getirmemeli hatta onu korumaya yardımcı olmalıdır. Bu işlev gereği eklenecek yeni elemanlar yapının görsel, mimari, estetik ve tarihî değerlerini kısıtlamamalı, zarar vermemelidir⁴⁴.

Önerilen proje, yapının 100 yılı aşkın bir süredir üstü açık olan görünümünü de onun bir özelliği ve tarihinin bir parçası olarak kabul etmeli, masif ve kapalı bir örtü sistemi tercih etmemelidir. Var olan strüktüre karşıt modern bir formda, cam ve çelik konstrüksiyondan zarif bir asma sistem yardımıyla, özgün yapıyı zedelemekten hafif, şeffaf bir örtüyle, gerekli taşıyıcıların olabildiğince gizli noktalara ve dış kısımlara (!) yerleştirilmesiyle harabeye bir koruma çatısı yapılmalı idi. Hafif çatı örtüsünün yanında, harabe şeffaf duvarlarla çevrilmeli orijinal duvarlara, sağlamlaştırma dışında, dokunulmamalıydı. Benzer uygulamalar Efes Yamaç Evleri’nde ve Göbekli Tepe’de gerçekleştirilmiştir.

Kesik Minare’ye korunması amacıyla yönelik bir işlev verilirken bulunduğu bölgenin tarihi ve turistik konumu da göz önünde bulundurularak, ‘açık hava müzesi’ önerisi tercih edilmeliydi.⁴⁵ En önemlisi kent dinamikleri, yöneticiler, idareciler uzun vadeli kararlar verebilmek adına bir araya gelerek, nesilleri dikkate alan ortak bir çalışmayla ulusal veya uluslararası katılımlı bir yarışma düzenlenmeli ve en uygun çözümü sunan projeler elde edilmeliydi. Uygulanacak projenin seçiminde şeffaf ve katılımcı bir yol izlenmeliydi.

Sonuç ve Öneriler

Kesik Minare’nin “*üstünün örtülmesi dış etkilere karşı korunma durumunu ve kullanım olanaklarını iyileştirecektir*”⁴⁶ tezi doğrudur, ancak ne ve nasıl yapılacağı gibi, ne yapılmaması gerektiği de önemlidir. Halihazırda uygulanan projede var olan taşıyıcı strüktürün kuvvetlendirilmesini gerektiren ağır bir konstrüksiyon seçilmiştir (Res. 6). Bu da, mevcut orijinal yapının önemli bölümlerini değiştirmiş (kuzey cephesi), kısıtlamış (orta nefin batı duvarı) ya da kapatmıştır (batı cephesinin iç yüzü). Çatıyı mevcut duvarlara taşıyabilmek için gerekli olan birçok duvar ve bağlantı, hem özgün yapıya zarar vermiş, hem de binanın sahip olduğu ‘eskilik veya yaşlılık’⁴⁷ değeri kısıtlanmış, buna karşılık yenilik değeri vurgulanmıştır.

Özgün görünümü tam olarak bilinmeyen bölümlerde varsayımlara dayanan, yapının tarihi dokusuna zarar veren, denetimi ve kabulü zor bir uygulama olan rekonstrüksiyonlar yapılmıştır (Çiz. 2). Uygulanan proje, yapının hiçbir evresine uymadığı gibi, tarihi kimliğine de aykırıdır. Uluslararası tüzüklerin rekonstrüksiyon konusundaki kısıtlarını, politik nedenlerle göz ardı eden bu yaklaşım Ahunbay⁴⁸ tarafından, ‘ihya tutkusu’ olarak değerlendirilmektedir. Kuzey cephesinin bütünleme amacıyla yeniden inşası, ‘koruma’ amaçlı bir müdahale olmayıp, cami olarak kullanıldığı evrede bile harabe olan durumundan dolayı binaya dâhil olmayan kuzey yan nefin, güney cephesine analog olarak yapılan rekonstrüksiyonu sözkonusudur (Çiz. 2). Gelecek nesillerin bu duvar bölümünü araştırma şansları geri dönüşümü olmayan uygulamalarla ellerinden alınmıştır.

⁴⁴ Kaymak 2009, 220.

⁴⁵ Pace daha 1923/24 yılında kilisenin harabelerinin, hem Antalya şehir surlarının yıkımı esnasında kurtarılan, hem de Antalya’nın diğer bölgelerinden toplanan yazıt ve heykel parçalarının sergilendiği bir arkeolojik müze olarak kullanımını önermiştir (Pace 1923/24, 413).

⁴⁶ Kaymak 2009, 220.

⁴⁷ Riegl 1929, 144; Bacher 1995, 21.

⁴⁸ Ahunbay 2017, 35.

Kuzey *pastophorionun* güney duvarında, artık varlığı, yapı tekniği, başlangıç ve bitiş noktaları kesin olarak bilinmeyen kemerin, güney *pastophorionu* örnek alınarak yapımıyla tarih, gelecek nesillere olduğu gibi değil, yorumlanarak aktarılmıştır.

Yapıyı yeniden ayağa kaldırmak ve üzerine oturtulan çatıyı taşıtmak için, artık şakulünde olmayan güney duvarı blok, blok yerinden sökülerek, yeniden yapılmıştır⁴⁹ (Çiz. 2). Bu uygulamada özgün olan sadece yapı taşlarıdır, duvarın tarihi değeri sıfırlanmıştır. ‘Orijinal’ gibi görünen, ama yeniden yapılmış olan bu gibi kısımlar, özgün olan kısımlara da şüpheyle bakılmasına neden olmakta ve yapının özgünlük değerini zedelemektedir. Gelecekte, bu yapı bölümü ile ilgili araştırma olanağının ortadan kaldırılmasının yanında tarih, gelecek kuşaklara manipüle edilerek aktarılmıştır. Aynı durum patinası yok edilen ve külah giydirilen Minare için de geçerlidir.

Yapının ilk evresinde en özenli, en kaliteli taşların kullanılmış olduğu batı cephesinde, yerinden kaldırılırsa ufalanır endişesi ile bloklar yerinde bırakılmış olsa da, narteks tarafına, direkt duvarın önüne, çatıyı taşıyacak yeni bir duvar eklenmesi ile bu cephe iç taraftan görünmez kılınmıştır (Çiz. 2). Ayrıca cephenin özgün taşlarının her birinin yeni duvar ile ankraje edilmesi yoluyla orijinal taş geri dönüşümsüz bir müdahale sözkonusudur⁵⁰.

Kent tarihi açısından önemli bir eserin karakterinin değiştirilmesi konusunda halkın görüşleri, onayları ve itirazları dikkate alınmamıştır. Oysaki karar verici mercilerde oturanların hiçbiri bu kentte doğup, büyümüş insanlar değildir. Göreceli olarak kısa sürelerde yönetimde bulunmuş, ama kentin asırlık tarihine geri dönüşümsüz müdahaleler yapmışlardır. Politik ve siyasi bir yaklaşımla ‘hukuki çerçeve’ zorlanarak, yerelde alınamayan kararlar merkezde alınmıştır. Oysaki koruma ve restorasyon konusunda alınan kararların zamanın ruhuna uygunluğundan çok, zamansız ve evrensel genel-geçer kurallara uyması beklenir. Bu tür tepeden inme projeler ve kararlar, Türkiye’nin taraf olduğu bütünleşik koruma yaklaşımına da aykırıdır.

Kesik Minare, Bizans mimarisinin ve Anadolu tarihinin çok önemli bir belgesi idi. Temkinlilik sınırlarını aşan, teknik olarak geri dönüşümsüz bir müdahale ile eşsiz bir eserin özgünlüğüne, otantikliğine zarar verilmiştir. Gelecek kuşakların ellerinde, yapının tarihi verilerine ulaşabilecekleri güvenilir, özgün ve dokunulmamış malzeme sınırlıdır, yapının tarihî belge niteliğini, eski resim ve çizimler üzerinden anlamaya çalışmak zorunda bırakılmışlardır.

Kesik Minare’nin bir asırdan uzun bir süredir sahip olduğu romantik görünümü tarihinin yadsınmaz bir parçası idi. Yaşayan son iki neslin belleğinde en derin etkiyi bu harabe görünümü bırakmıştı. Hem özgün işlevi, hem de en uzun kullanımı kilisedir. Bu iki gerçeği bir tarafa bırakıp, fiziksel bir gereksinme olmadığı halde yapıya bir ara dönem olan cami işlevini geri vermek bilimsel açıdan savunulabilir bir yaklaşım değildir. Hele ki buranın daha önce terkedilmiş, bakımsız bırakılmış veya çöplük olarak kullanılmış olması öne sürülerek halkı, cami ile çöplük arasında bir seçim yaptırma yaklaşımı kabul edilemez. İtalyan koruma uzmanı Gazzola’nın belirttiği gibi, “*Bir mimari anıt artık yapıldığı amaca hizmet edemiyorsa, korunması pratik bir gereklilik olmaktan çıkar, kültürel bir görev haline gelir. Bu konuya verilen önem, gelecek kuşakların kültürel miraslarını korumak için kültürel olgunluğuna ve*

⁴⁹ Yerinden hareket ettirilen taş başına fiyat biçilmesi gibi müteahhitin kazancını artıran uygulamalardan ‘yapının özgünlüğünü korumak adına’ kaçınmak gerekir.

⁵⁰ Bu tür uygulamalarda ödemelerin yapılan dübel bağlantısı sayısına göre hesaplandığı düşünülürse, müteahhitin kazancı ile özgün taş yapılan müdahale doğrusal bir ilişki içindedir. Ne kadar çok müdahale, o kadar çok para!

ivedilik duygusuna bağlı olacaktır”⁵¹ işlevini yitirmiş anıtları korumak, her şeyden önce kültürel bir görevdir, gelecek nesillere iyi örnek olmak sözkonusudur.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. 2017 “Yeniden Yapım (Rekonstrüksiyon) İçin Koşullar”, *Mimar.ist*, 3, 32-37.
- Ahunbay, Z. 2016 *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul*.
- AKK (Antalya Kent Konseyi) 2014 “Kesik Minare’nin açık hava müzesine dönüştürülmesi”, *Antalya Kent Konseyi 2014 Çalışma Raporu*. Antalya, 27-28.
- Aran, B. 1970 “Antalya Cumanun Camisi at Antalya”, *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2, 60-81.
- Bacher, E. 1995 Kunstwerk oder Denkmal? Alois Riegls Schriften zur Denkmalpflege. *Schriften zu Denkmalschutz und Denkmalpflege*, 15, Viyana.
- Ballance, M. H. 1955 “Cumanın Cami’i at Antalya. A Byzantine Church”, *BSR*, 23, 99–114.
- Flemming, B. 1964 *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter, Wiesbaden*.
- Flemming, B. 1974 “Rezension von, Sp. Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century”, *ZDMG*, 124, 165-171.
- Gazzola, P. 1972 “Restoring monuments, historical background”, *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings*, Paris, 15-30.
- Grassi, G. 1988 “Precisazioni sulla Panaghia di Antalya”, *Milion*, I, 83-97.
- Harvey, D. C. 2001 “Heritage Pasts and Heritage Presents, temporality, meaning and the scope of heritage studies”, *International Journal of Heritage Studies*, 7/4, 319-338.
- Harvey, D.C. 2008 “The history of heritage”, B. Graham - P. Howard (eds.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, Aldershot, 19-36.
- Kaymak, G. 2009 *Die Cumanun Camii in Antalya, ihre Baugeschichte und ihre byzantinischen Ursprünge. Bauaufnahme – Bauforschung – Denkmalpflege / Antalya Cumanun Camii, Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni, Rölöve – Yapı Analizi – Anıt Koruma ve Bakımı. ADALYA Ek Yayın Dizisi 9, İstanbul*.
- Kautzsch, R. 1936 *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis siebente Jahrhundert*, Berlin.
- Kodalak, G. 2013 “Güncel Mimarlık Sorunsalları, Koruma”, *Arredamento Mimarlık*, 98-109.
- Kuban, D. 2000 *Tarihi çevre korumanın mimarlık boyutu. Kuram ve uygulama*, İstanbul.
- Lanckoroński, K. G. von, 1890 *Städte Pamphylens und Pisidiens, I. Pamphylien*, Viyana.
- Lowenthal, D. 2009 *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge.

⁵¹ Gazzola’nın 1972, 16.

- Mazlum, D. 2014 “Koruma Kuramının Mimari Rekonstrüksiyona Bakışı”, *Mimarlık*, 380, 72-77.
- Matthes, E. H. 2018 “Who Owns Up to the Past? Heritage and Historical Injustice”, *Journal of the American Philosophical Association*, 4/1, 87-104.
- Nausch, H. W. 1976 *Untersuchungen zur Pfeilerbasilika im 9. Jahrhundert in Kleinasien*, Viyana.
- Pace, B. 1923/24 “Ricerche nella regione di Conia, Adalia e Scalanova”, *ASAtene*, 6/7, 413.
- Refik, A. [1924=1340 Mali] “Fatih zamanında Teke İli”, (Osmanlıca), *TTEM*, 14-2 79, 65-84.
- Riefstahl, R. M. 1930 “Turkish Architecture in Southwestern Anatolia”, *Art Studies, Medieval, Renaissance and Modern*, 8/1, 89-165.
- Riegl, A. 2015 *Modern Anıt Kültü*. Çev, E. Ceylan. İstanbul.
- Riegl, A. 1929 “Der moderne Denkmalkultus sein Wesen und seine Entstehung”, *A. Riegl's Gesammelte Aufsätze*, Augsburg, 144-193.
- Rott, H. 1908 *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- Ruskin, J. 1989 *The seven lamps of architecture*, New York.
- Strzygowski, J. 1903 *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte. Kirchnaufnahmen von J. W. Crowfoot und J. I. Smirnow*, Leipzig.
- Verzone, P. 1955 “Le rovine della Panagia di Adalia”, St. Kyriakidou - A. Xyggopoulou - P. Zepou (eds.), *Pepragmena tou 9. Diethnous Byzantinologikou Synedriou*, Koll. Thessalonike 12-19 Apr. 1953, Beih. 9-1, Thessalonike, 500-509.
- Viollet-le-Duc, E. 1990 *The foundation of architecture*, New York.

İnternet Kaynakları

- URL 1 <http://www.arkitera.com/haber/16717/cami-insaatina-mahkeme-engeli>
- URL 2 <http://www.turizmhaberleri.com/Haberayrinti.asp?ID=34456>
- URL 3 http://www.bekirogluinsaat.com/urunler_detay.asp?id=534
- URL 4 <http://www.turizmhaberleri.com/Haberayrinti.asp?ID=34508>
- URL 5 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- URL 6 <https://turkisharchaeonews.net/object/broken-minaret-antalya>
- URL 7 <http://www.gunhaber.com.tr/haber/Kesik-Minare-de-restorasyon-bir-yil-surecek/415507>
- URL 8 <https://tr.pinterest.com/pin/492299803012536154/>

RESİM VE ÇİZİMLER

Res. 1: Kesik Minare'nin müdahale öncesi 2007 yılında yerleştirilen çelik konstrüksiyonlar ile kuzey doğudan görünümü (URL 6).

Res. 2: Cami inşaatını başlatma ve ilk taşın yerleştirilmesi töreninde zamanın Antalya Valisi ve Vakıf üyeleri (URL 7).

Res. 3: Minarenin restorasyon öncesi görünümü (URL 8).

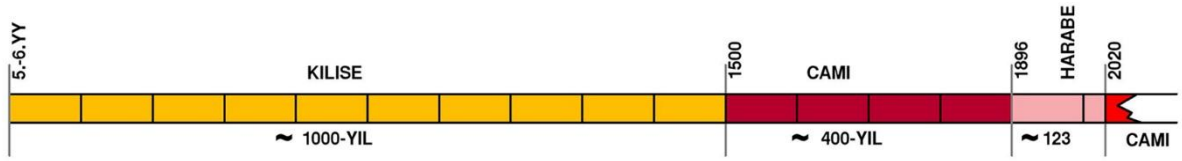
Res. 4: Minarenin restorasyon sonrası görünümü (Kaymak-Heinz 2019).

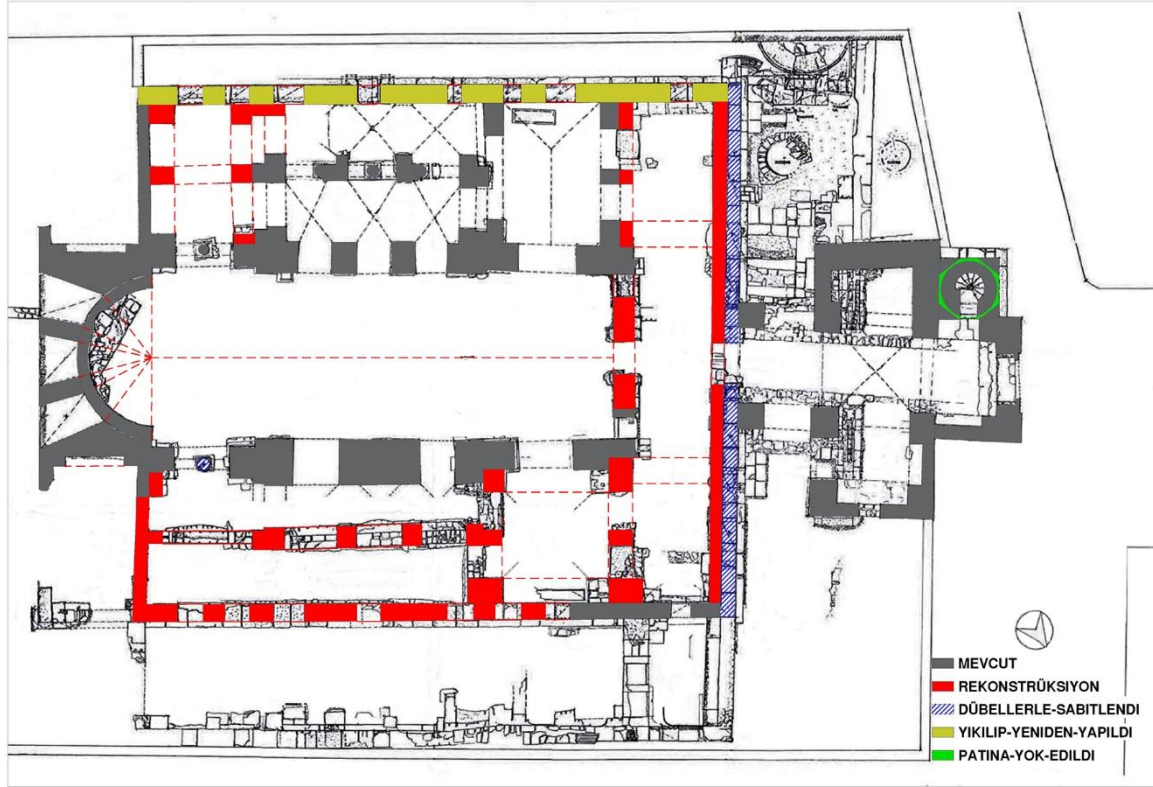
Res. 5: Kesik Minare'nin müdahale öncesi üstten görünüşü (URL 3).

Res. 6: Projenin bitmiş halini temsil eden maket görünümü (URL 7).

Çiz. 1: Kesik Minare'nin yapımından günümüze işlev çizelgesi (Kaymak Heinz).

Çiz. 2: Kesik Minare’de yapılan müdahale türleri ve konumları, (Kaymak 2009, Plan 1’de yer alan rölöve çalışması üzerine 2019 yılında yazarın yerinde yaptığı gözlemleri işlenerek elde edilmiştir).

Atıf – Citation: Tosun, M. 2020, “Dara (Anastasiopolis) Verileri Işığında Yukarı Mezopotamya’da Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *Amisos*, 5/9, 343-361.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 343-361
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.801155

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 28. 09. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 03. 12. 2020

DARA (ANASTASIOPOLIS) VERİLERİ IŞIĞINDA YUKARI MEZOPOTAMYA’DA GEÇ ROMA-ERKEN BİZANS DÖNEMİ PHOKAIA KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLERİ*

LATE ROMAN-EARLY BYZANTINE PERIOD PHOKAIAN RED SLIP WARES IN UPPER MESOPOTAMIA IN THE LIGHT OF THE DARA (ANASTASIOPOLIS) DATA

Murat TOSUN**

Öz

Dara (Anastasiopolis), Yukarı Mezopotamya’da Mardin ilinin 30 km güneydoğusunda yer alan ve son yıllarda yapılan araştırmalar ile bize oldukça önemli bulgular sunan bir yerleşimdir. Kentte 1986’dan bugüne kadar yapılan kazı çalışmalarında ele geçen materyallerden çok azı yayın odaklı sunulmuştur. Sadece Dara’da değil Yukarı Mezopotamya’da da Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler hakkında oldukça az çalışma yapılmıştır. Dara’da çok çeşitli seramik buluntu grupları arasında özellikle hakkında en çok fikir sahibi olduğumuz Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri, Yukarı Mezopotamya’daki varlığı ile yayılım alanının genişlemesi açısından oldukça önemli bilgiler sağlamaktadır. Geç Roma-

* Bu çalışma, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Programı’nda “Dara (Anastasiopolis) Roma ve Geç Antik Dönem (Parth-Sasani) Seramikleri” adlı tamamlanmış doktora tezinin bir bölümünü içermektedir. Tez çalışması, Koç Üniversitesi, Suna & İnan Kıraç Vakfı, Akdeniz Medeniyetleri (AKMED) Araştırma Merkezi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (MSGSÜ BAP) Koordinatörlüğü Başkanlığı tarafından desteklenmiştir. Ayrıca, “Sinan Sertel Bizans Materyal Kültürü” Webinar Etkinliği’nde sunulan bildirinin yayın çalışmasıdır.

** Dr., Arkeolog, Mardin/Türkiye. E-posta: muratsn@windowslive.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0595-8587>

Erken Bizans Dönemi'nde Akdeniz Havzasında hemen hemen her yerleşim biriminde görülen Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler, mevcut kazı buluntuları ışığında Suriye Bölgesi'nde Yukarı Mezopotamya'ya oranla daha fazla ele geçmektedir. Bu seramikler, Dara verileri ışığında Yukarı Mezopotamya'da da sevilerek kullanım görmüş örneklerdir. Ayrıca, şu ana kadar dönemi içerisinde (5-7. yüzyıl) bir Sasani yerleşimi olan Nisibis'te de (Nusaybin) görülen Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerin büyük olasılıkla yakın komşusu Dara'dan buraya ticaret yoluyla götürülmüş olduğunu düşündürmektedir. Çünkü, Dara özellikle 6. yüzyılda bir sınır garnizonu olması yanı sıra doğudan-batıya ve batıdan-doğuya malların girip çıktığı bir gümrük noktasıdır. Bu bilgiler ışığında özellikle "İpek Yolu" üzerinde yer aldığı da bilinen Dara'nın sadece doğudan gelen malların bir gümrük noktası olmayıp aynı zamanda batıdan giden mallarında gümrük görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde Akdeniz'de yoğun olarak kullanım gören Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiklerin deniz ticareti yanı sıra kara taşımacılığıyla da çok uzak diyarlara kadar ulaştırıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dara (Anastasiopolis), Yukarı Mezopotamya, Geç Roma-Erken Bizans Dönemi, Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği, Ticaret.

Abstract

Dara (Anastasiopolis) is a settlement located at 30 km at the southeast of the province of Mardin in Upper Mesopotamia and offers us very important findings with the researches that are made in recent years. Very few of the seized materials have been presented with a focus on publication in the excavations carried out in the city so far since 1986. There has been quite few studies on Phokaian Red Slip Wares not only in Dara but also in Upper Mesopotamia. Among the various ceramic finds in Dara, Phokaian Red Slip Wares, which we have the most insight about, provide very important information in terms of the expansion of the spreading area with its presence in Upper Mesopotamia. Phokaian Red Slip Wares, seen in almost every settlement in the Mediterranean Basin during the Late Roman-Early Byzantine Period, are found more in the Syria Region compared to Upper Mesopotamia in the light of the existing excavation findings. These ceramics are examples of popular use in Upper Mesopotamia in the light of Dara data as well. In addition, it suggests that the Phokaian Red Slip Wares, which were seen in Nisibis (Nusaybin), a Sassanian settlement during its period (5th-7th century), were probably brought here by trade from its close neighbor Dara. Because, Dara is a border garrison, especially in the 6th century, as well as a customs point where wares enter and exit from east to west and west to east. In the light of this information, it is understood that Dara, which is also known to be located on the "Silk Road", is not only a customs point for wares coming from the east, but also undertakes customs mission for wares sent from the west. This situation reveals that Phokaian Red Slip Wares, which were used extensively in the Mediterranean during the Late Roman-Early Byzantine Period, were transported to very distant lands by land transport as well as sea trade.

Keywords: Dara (Anastasiopolis), Upper Mesopotamia, Late Roman-Early Byzantine Period, Phokaian Red Slip Ware, Trade.

Giriş

Dara (Anastasiopolis), Yukarı Mezopotamya Bölgesi'nde yer alan ve özellikle 6. yüzyıl Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun en önemli garnizonlarından birisidir. Yukarı Mezopotamya'da Sasani İmparatorluğu ile olan sınır garnizonu olması yanı sıra Doğu Roma (Bizans)-Sasani ilişkilerinin de başlangıç coğrafyasında yer almaktadır. Komşusu Sasani İmparatorluğunun elinde olan Nisibis'e (Nusaybin) karşılık her an yapılabilecek saldırılarda ilk savunma ve aynı zamanda ilk saldırı hattı olması sebebiyle de Sasani sınırındaki Doğu Roma'nın (Bizans) en müstahkem garnizonu konumunda olmuştur (Res. 1). Dara ayrıca, 6. yüzyıl başlarında İmparator I. Anastasius (491-518) tarafından Nisibis'in geri alınması amacıyla kurulmuş bir kenttir. I. Anastasius sonrası I. Iustinus Dönemi'nde (518-527) müstahkem konumunu koruyan Dara, özellikle I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565) Doğu Roma (Bizans)-Sasani çatışmalarının en yoğun yaşandığı garnizon noktasıdır (Res. 2). Aynı zamanda I. Iustinianus'un generali Belisarius komutasında Sasaniler'e karşı yapılan "Dara Savaşı" ile tarihte en stratejik savaşlardan birinin yapıldığı yerlerden birisi olan şehir, II. Iustinus Dönemi (565-578) sonlarına kadar mevcudiyetini korumayı başarmıştır. Yeni veriler ışığında 577 yılında ilk kez Sasani kontrolüne geçmiş olduğu anlaşılan şehir, 6. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl başlarında Doğu Roma (Bizans)-Sasani çatışmalarında sürekli olarak el değiştirmiştir¹.

Dara'da kazılar sırasında çok sayıda ele geçen Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerden 25 adet örnek bu makale kapsamında değerlendirilmiştir. Hayes'in sınıflandırmasına göre beş farklı form tespit edilmiştir. Bunlardan üç tanesi Hayes Form 3C, üç tanesi Hayes Form 3E, 13 tanesi Hayes Form 3F, beş tanesi Hayes Form 3G ve bir tanesi Hayes Form 10A'dır (Res. 14). Dara'da tespit edilmiş olan bu seramikler, 5-7. yüzyıl aralığında kullanım görmüş olan örneklerdir. Makale kapsamında bu seramiklerin işlevi, tipolojisi, kil, astar, katkı maddeleri ve bezeme gibi özellikleri yanı sıra Yukarı Mezopotamya'da sınırlı kentlerde görülmesi konu alınmıştır. Bu çalışma, Dara'daki Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri ışığında Yukarı Mezopotamya'nın Akdeniz ile olan ticari ilişkilerine bir nebze ışık tutan bir araştırma niteliğinde olup Yukarı Mezopotamya'daki Geç Roma-Erken Bizans çalışmalarının artması ile daha da gelişecek çalışmalara katkı sağlaması amaçlı ele alınmıştır.

Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri

Genel Özellikler

İlk kez Waagé tarafından gruplandırılıp Geç Roma C (Late Roman C Ware) seramiği olarak adlandırılan bu kırmızı astarlı seramikler², olasılıkla Çandarlı üretimi seramiklerin etkisiyle³ 4. yüzyıl sonlarında Afrika Kırmızı Astarlı seramiklerinin doğudaki en büyük rakibi olarak ortaya çıkmış ve Geç Roma C ya da Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri (PKAS⁴) olarak adlandırılmıştır⁵. Yapılan çalışmalar arttıkça son yıllardaki yeni veriler ve çalışmalar Phokaia üretimi⁶ yanı sıra Çandarlı ve Gryneion'da da üretildiği anlaşılan bu seramiklerin Ephessos ve Pergamon'da da üretilmiş olabileceği düşünülmektedir⁷. Bunun yanı sıra Sardeis'te de taklit olarak üretimlerinin yapılmış olduğu anlaşılmıştır⁸. Akdeniz'in hem doğu hem de batısında 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılmıştır⁹. Muhtemelen 5.

¹ Tosun 2018, 458-469.

² Waagé 1933, 298.

³ Hayes 1972, 323.

⁴ Phokaia Kırmızı Astarlı seramikler, bu satırdan itibaren makalede PKAS olarak kısaltılmıştır.

⁵ Waagé 1948, 52; Hayes 1972, 368.

⁶ Langlotz 1969, 379-381; Hayes 1980, 525; Mayet – Picon 1986, 129-142; Williams 1989, 45.

⁷ Empeur – Picon 1986, 143-146; Vaag 2003, 203.

⁸ Rautman 1995, 43, Fig. 4: 1. 5, 8-9.

⁹ Hayes 1972, 323; Tekocak 2006, 54; Adak-Adıbelli 2006, 90.

yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra Vandalların 429 yılında Afrika'yı istila etmesi¹⁰ Afrika'daki üretimin azalmasına neden olurken bu boşluğu, PKAS'lar özellikle 5. yüzyılda doldurmaya başlamış olmalıdır¹¹. 5. yüzyıl ortaları ile Phokaia seramikleri, dönemin bir başka kırmızı astarlı seramiği üreten Kıbrıs¹² ve Mısır¹³ yerleşimlerine kadar girmiş ve hatta bu dönemde Britannia Eyaleti'ndeki İngiltere'nin batı kıyılarına kadar¹⁴ ihraç edilmişlerdir.

PKAS'lar genel olarak stratigrafik yönden iyi incelenmiş olan Atina Agorası¹⁵, Saraçhane¹⁶, Ephesos¹⁷, Samos¹⁸, Korinth¹⁹ ve Knossos'ta²⁰ yapılan kazılar sonucunda ele geçen buluntular ile tarihlendirilmiş ve özellikleri detaylıca açıklanabilmiştir. Daha çok Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yayılmış olan PKAS'lar, Anadolu'da Antiokheia²¹, Tarsus²², Kelenderis²³, Knidos²⁴ ve Parion²⁵ gibi kentler başta olmak üzere Kilikia, Lykia, Karia, Ionia, Aiolia ve Troas Bölgeleri'nde yer alan birçok yerleşim yerinde²⁶; Filistin'de, Kudüs²⁷, Deir Gazali²⁸, Karmiel²⁹, Galile ve Golan³⁰, Ramot Nof³¹, Khirbet Handoma³², Tiberias³³, Samaria³⁴, Tell Keisan'da³⁵, Rama'da³⁶, Beit Jala³⁷ ve Herodium³⁸ yerleşimlerinde; Mısır'da Abu Mena³⁹ ve İskenderiye⁴⁰ yerleşimlerinde; daha az yayılma alanına karşın Batı Akdeniz'de özellikle Libya'nın kıyı yerleşimlerinde⁴¹ ele geçmiştir.

Makale konusunu oluşturan PKAS'ların kil özellikleri genel anlamda açık veya koyu kiremit rengi tonlardadır. Kireç ve kum katkısı gözlenen kil yapısı genel olarak sert bir karaktere sahiptir. Kapların erken üretiminden geç üretime kadar sağlam yapıli özellikleri bozulmamıştır. Astarı kil rengine göre bir ya da iki ton daha koyudur ve yarı parlak veya mat

¹⁰ Grant 2000, 28.

¹¹ Hayes 1997, 63; Adak-Adıbelli 2006, 90.

¹² McClellan – Rautman 1989, Fig. 2; Giudice 1993, Fig. 8; Giudice 1996, Fig. 23; Giudice 1999, Fig. 4.

¹³ Rodziewicz 1976, Pls. 8-9.

¹⁴ Hayes 1972, Map 15, Hayes 1997, 63.

¹⁵ Waagé 1933, 298-300, Pl. IX-X; Hayes 1972, 323-370.

¹⁶ Hayes 1992, 5, 91-103, Fig. 33-52.

¹⁷ Gassner 1997, 137-147, Taf. 44-48; Meriç 2002, Taf. 30.

¹⁸ Unterkircher 1983, 190-191, Abb. 6.

¹⁹ Adamsheck 1979, 98-99, Fig. 10, Pl. 24; Slane 1990, 57-58, Fig. 10.

²⁰ Hayes 1983, 122; Hayes 2001, 435-436, 438.

²¹ Waagé 1948, 51-53, Pl. XI, Fig. 32-34.

²² Jones 1950, Pl. 208; Adak-Adıbelli 2006, 98-122.

²³ Tekocak 2006, 54-59.

²⁴ Doksanaltı 2006, 494-502.

²⁵ Ergürer 2012, 153-188.

²⁶ Genel olarak bkz. Aydın 2019, 110-117.

²⁷ Hayes 1985, 185-186, 193, Fig. 63-64; Tushingham vd. 1985, 62, 90-98; Magness 1992, 144-145, 148, 150-151, Pl. 63, 65, 67; Magness 1999, 202-203, Fig. 3-4.

²⁸ Avner 2000, 38.

²⁹ Dauphin 1991, Fig. 4; Yeivin 1992, Fig. 24.

³⁰ Meyers vd. 1978, 10-11, Fig. 14.

³¹ Ustinova – Nahshoni 1994, 157-177.

³² Sion 1997, 152.

³³ Stepansky 1999, 73-90.

³⁴ Crowfoot vd. 1957, 358, Fig. 84.

³⁵ Landgraf 1980, 54-58, Fig. 14a.

³⁶ Tzaferis 1980, 71-73, Fig. 3.

³⁷ Hizmi – Shabtai 1997, 60.

³⁸ Birger 1981, 130, Pl. 13, No. 13-16.

³⁹ Hayes 1972, 442.

⁴⁰ Rodziewicz 1976, 39-41, Pl. 8-9.

⁴¹ Boardman – Hayes 1973, 1-126.

görünümündedir. Bazı seramiklerde pişmeye bağlı olarak kahverengi, mat siyah veya krem ile beyaz gibi renkler de gözlenmektedir⁴².

PKAS'ların üretim teknikleri hakkında J. Hayes'in yaklaşımı kalıpta yapılmış olabilecekleri yönündedir⁴³; ancak J. Landgraf ve L.E. Vaag gibi araştırmacılar da bu seramiklerin çarkta yapılmış olduğunu düşünmektedirler⁴⁴. 6. yüzyıla kadar üretilmiş olan seramiklerin iç yüzeyleri pürüzsüz ve yarı parlak görünümdeyken 6. yüzyıldan sonra seramiklerin iç yüzeyleri pürüzlü ve daha özensiz bir görünüme sahiptir⁴⁵. Üretimde özellikle 6. yüzyıla kadar olan örneklerde bazen dudak üzerinde rulet bezemeler de görülmektedir⁴⁶. Seramik formları genel olarak tabak, kâse ve çanak şeklinde görülmekte olup bunlarda çok çeşitlilik göstermemektedir. 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başlarında içe kıvrık kenarlı ya da geniş kenarlı formlar üretilirken, 5. yüzyılda görülmeye başlayan dıştan kalınlaştırılmış, yüksek kenarlı formlar ise 7. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmıştır⁴⁷. Ayrıca, üretim süreci içerisinde ağız kenarları hafif veya topuz şeklinde yuvarlatılmış örnekleri de görülmektedir. Gövde bölümleri içe eğik dışbükey formda, kaide bölümleri ise alçak halka diptir⁴⁸.

PKAS'lar da süsleme repertuarı oldukça geniştir. Bu süsleme genel olarak Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerin taklidi şeklindedir. Kapların dış yüzünde dudak kenarlarında rulet, tondoda baskı tekniği ile yapılmış geometrik motifler yanı sıra stilize bitkiler ve hayvan motifleri ile değişik türde haç motifleri gibi bezemeler de görülmektedir⁴⁹.

Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da Görülen Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler

5. yüzyıl ikinci yarısından 6. yüzyıl başlarına kadar özellikle Suriye'nin kıyı kesimleri, kuzeyi, iç bölgeleri ve Kuzey Mezopotamya'da yoğun olarak görülüp 7. yüzyıl ortalarına kadar varlık gösteren PKAS'lar, 5-7. yüzyıllarda tüm Akdeniz'de olduğu gibi⁵⁰ Suriye, Türkiye'nin güneydoğusu ve Kuzey Mezopotamya piyasasında da Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerin en ciddi rakibi olmuştur⁵¹.

Özellikle Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da çoğunlukla PKAS'ların Hayes Form 3 ve 10 tipleri Tell Rifa'at çevresi⁵², Tell Kazel⁵³, Apameia⁵⁴; Humus⁵⁵, Andarin⁵⁶, Qusair al-Saile⁵⁷, Al-Hulla⁵⁸, Tell al-Rum⁵⁹, Balikh Vadisi⁶⁰, Dehes⁶¹, Dibsî Faraj⁶², Resafa⁶³, Qal'at

⁴² Waagé 1933, 298; Hayes 1972, 323-324.

⁴³ Hayes 1972, 294.

⁴⁴ Landgraf 1980, 56-57; Vaag 2003, 203-206.

⁴⁵ Landgraf 1980, 56; Vaag 2003, 204; Adak-Adıbelli 2006, 94.

⁴⁶ Adak-Adıbelli 2006, 94.

⁴⁷ Hayes 1972, 325-370. Ayrıca, Hayes Form 3 üzerine bazı farklı kronolojik öneri için bkz. Mackensen 1991, 79-96.

⁴⁸ Hayes 1972, 342; Adak-Adıbelli 2006, 95.

⁴⁹ Waagé 1933, Fig. 4: 220, 222; Waagé 1948, Fig. 32; Jones 1950, Fig. 165D; Hayes 1972, 350, Fig.72; Williams 1989, Fig. 23: 284; Hayes 1997, 64; Conrad 2000, Abb. 3: 9-10; Adak-Adıbelli 2006, 95-96.

⁵⁰ Vandalların 429 yılında Afrika'yı istila etmesi sonrası Afrika Kırmızı Astarlı seramiklerinin Akdeniz'deki alternatifi, 5. yüzyılda Phokaia üretimi kırmızı astarlı seramikler olmuştur. Bkz. Grant 2000, 28.

⁵¹ Vokaer 2013, 576-579; Kenrick 2013, 52.

⁵² Kenrick 1981, 447, 449-450.

⁵³ Gubel vd. 1990, 28, 31, Fig. 6; Al-Maqdissi 1990, Fig. 47a-c.

⁵⁴ Mertens 1969, Fig. 4.

⁵⁵ Vokaer 2013, 577.

⁵⁶ Mundell-Mango 2002, 314, Fig. 19: 2; Knötzele 2003, 96, Fig. 1: 8-12.

⁵⁷ Konrad 2001, Pl. 82.

⁵⁸ Konrad 2001, Pl. 116: 7-13, Pl. 117.

⁵⁹ Gschwind – Hasan 2006, 327, 375.

⁶⁰ Bartl 1996, 334.

⁶¹ Sodini vd. 1980, 243; Bavant – Orssaud 2001, Fig. 4: 23, 6: 30; Orssaud – Sodini 2003, Fig. 2.

Sem'an⁶⁴, Qoueiq Nehri çevresi⁶⁵, Hama⁶⁶, Khabur Vadisi çevresi⁶⁷, Zeugma⁶⁸, Lidar Höyük⁶⁹, Nisibis⁷⁰ ve Birecik çevresinde⁷¹ görülmüştür.

Dara'dan (Anastasiopolis) Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler

Tipoloji

Dara'dan 25 adet çalışılmış PKAS'lar da beş farklı form tespit edilmiş olup bunlar aşağıda ayrıntılı biçimde açıklanmıştır (Res. 15).

FORM 1 (Res. 3, 3.1-3.3): Dara'da kâse ve tabak şeklinde görülen bu form, içe eğik dışbükey gövdeli; gövde üzeri kazıma ile yapılmış yiv bezemeli; üstte kesik, dıştan çift boğumla kalınlaştırılmış ağızlı ve dışa eğik dışbükey gövdeli; alçak halka dipli yapıya sahiptir. Bu kâse ve tabak formları, 460-490 yılları arasına tarihlenen⁷² Hayes Form 3C olarak bilinmektedir⁷³.

FORM 2 (Res. 4, 4.1-4.2): Dara'da tabak ve çanak olarak görülen bu form, içe eğik düz gövdeli; ağız kenarı çift boğumlu, aşağı sarkık, üstte düz ve kalınlaştırılmış ağızlı yapıya sahiptir. Bu tabak ve çanak formları, 5. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl ilk yarısı arasına tarihlenen Hayes Form 3E olarak bilinmektedir⁷⁴.

FORM 3 (Res. 5-8): Dara'da tabak ve kâse olarak görülen bu form, içe eğik düz gövdeli; üstte içten kesilmiş, dıştan hafif çift boğumla kalınlaştırılmış ağızlı ve dışa eğik düz gövdeli; alçak halka dipli yapıya sahiptir. Bu tabak ve kâse formları, Hayes Form 3F olarak bilinmektedir ve 6. yüzyıla tarihlenmektedir⁷⁵. Hayes Form 3F'ye ait 13 örnekten üç tanesi Dara'da belirli kontekstlerde ele geçmiş olup I. Anastasius-I. Iustinianus Dönemleri'ne (491-565) tarihlenmektedir⁷⁶. Bu form, Dara'da kendi içinde dört alt tipte görülmektedir.

FORM 3.1 (Res. 5, 5.1-5.5): Ağız kenarı bezemesizdir.

FORM 3.2 (Res. 6, 6.1-6.3): Ağız kenarı bir sıra rulet baskı bezemelidir.

FORM 3.3 (Res. 7, 7.1-7.3): Ağız kenarı çift sıra rulet baskı bezemelidir.

⁶² Harper 1980, Fig. B24-25.

⁶³ Konrad 1992, 327-328, Fig. 5: 7-11, Fig. 6.

⁶⁴ Vokaer 2013, 577.

⁶⁵ Kenrick 1981, Fig. 243: 42.

⁶⁶ Lund 1995, Pl. 7-8: 70-91.

⁶⁷ Dorna-Metzger 2001, 15, Fig. 5: 27.

⁶⁸ Kenrick 2009, Fig. 18: 3.

⁶⁹ Gerber 1996, 306.

⁷⁰ Dorna-Metzger 2001, 15.

⁷¹ Wilkinson 1990, B15, 36-37; Algaze vd. 1994, 21, Fig. 31B.

⁷² Waagé 1948, Pl. XI, 941: F-K; Jones 1950, Fig. 208K; Hayes 1972, Fig. 67: 7; Williams 1989, Fig. 22: 269-270; Mitsopoulos – Leon 1991, Pl. 198: M5; Gassner 1997, Pl. 46; Doğer 2007, Pl. III; Çevirici-Coşkun 2014, Res. 4: 66-67.

⁷³ Kismen Hayes Form 3H'ye de benzemektedir. Bkz. Hayes 1972, Fig. 68: 15-16, 28.

⁷⁴ Hayes 1972, 329-338, Fig. 68: 15; Grandi 2007, Pl. 3: No. 1; Japp 2007, Fig. 2: No. 8; Doğer 2007, Pl. III.

⁷⁵ Waagé 1948, Pl. XI: 944, 946; Jones 1950, Fig. 208: O-Q; Crowfoot vd. 1957, Fig. 84: 11, 16; Hayes 1972, Fig. 69: 23-25; Williams 1989, Fig. 22: 274-275; Mitsopoulos – Leon 1991, Pl. 200: M12; Pl. 201: M16; Hayes 1992, Fig. 33: 14: 9-13; Fig. 34: 16: 2-5, 17: 3; Fig. 37: 26: 2, 27: 3; Fig. 50: 31: 12; Çevirici-Coşkun 2014, Res. 4: 70.

⁷⁶ Dara'daki kazı çalışmaları sırasında CCK kodlu alanda ele geçen kontekst verileri için bkz. Tosun 2020, 121, 1067, Çiz. 1.

FORM 3.4 (Res. 8, 8.1-8.2): Ağız kenarı hilal biçimli rulet baskı bezemelidir⁷⁷.

FORM 4 (Res. 9-11): Dara'da çanak ve kâse olarak görülen bu form, içe eğik düz gövdeli; üstte düz, dıştan dikey kesilmiş ağızlı yapıya sahiptir. Bu çanak ve kâse formları, Hayes Form 3G olarak bilinmektedir ve 6. yüzyıla tarihlenmektedir⁷⁸. Bu form, Dara'da kendi içinde üç alt tipte görülmektedir.

FORM 4.1 (Res. 9, 9.1-9.3): Ağız kenarı kalınlaştırılmıştır.

FORM 4.2 (Res. 10): Ağız kenarı dikey-düz ve ağız üst kısmı yuvarlaktır.

FORM 4.3 (Res. 11): Ağız kenarı içe eğik-düz ve ağız üst kısmı düzdür.

FORM 5 (Res. 12): Dara'da çanak olarak görülen bu form, içe eğik düz gövdeli; üstte yuvarlatılmış, altta hafif aşağı sarkık kalınlaştırılmış ağızlı; ağız kenarı ve ağız altı oluk bezemeli yapıya sahiptir. Bu çanak formu, Hayes Form 10A olarak bilinmektedir ve 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlenmektedir⁷⁹.

Kil, Astar ve Katkı Maddesi Özellikleri

Dara'daki 25 adet PKAS formunda dört farklı kil rengi, altı farklı astar rengi, beş farklı katkı maddesi ve iki örnekte ağız kenarına uygulanmış tek renk boya (?) rengi tespit edilmiştir.

PKAS kil renkleri, 2.5 YR 4/8 kırmızı (Res. 6.1-3, 7.1, 8.1, 9.2-3), 2.5 YR 5/6 kırmızı (Res. 5.4-5), 2.5 YR 5/8 kırmızı (Res. 3.1-2, 4.2, 7.3, 8.2, 9.1, 10, 12), 2.5 YR 6/8 açık kırmızı (Res. 5.1-2, 7.2); 5 YR 4/1 koyu gri (Res. 5.3), 5 YR 5/6 sarımsı kırmızı (Res. 11); 10 R 5/6 kırmızı (Res. 3.3, 13), 10 R 5/8 kırmızı (Res. 4.1) şeklindedir (Res. 16).

PKAS astar renkleri, 2.5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengi (Res. 5.5), 2.5 YR 4/8 kırmızı (Res. 5.4), 2.5 YR 5/8 kırmızı (Res. 3.2, 7.2), 2.5 YR 6/6 açık kırmızı (Res. 5.1, 7.3), 2.5 YR 6/8 açık kırmızı (Res. 6.2, 10); 5 YR 3/4 koyu kırmızımsı kahverengi (Res. 11), 5 YR 4/2 koyu kırmızımsı gri (Res. 5.3), 5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengi (Res. 12), 5 YR 5/6 sarımsı kırmızı (Res. 9.1); 10 R 4/8 kırmızı (Res. 6.1, 3; 7.1, 8.1, 9.3), 10 R 5/6 kırmızı (Res. 3.1-3, 4.1-2, 8.2, 9.2), 10 R 5/8 kırmızı (Res. 5.2, 13) şeklindedir (Res. 17).

PKAS katkı maddeleri taşçık (Res. 3.1-2, 4.2, 5.1-2, 4-5; 6.1, 3; 7.1-3, 8.1-2, 9.1-3, 10-13), kum (Res. 3.1-3, 4.1-2, 5.1-5, 6.1-3, 7.1-3, 8.1-2, 9.1-3, 10-13), kireç (Res. 3.1, 3; 4.1-2, 5.1-5, 6.2, 7.2-3, 8.2, 9.1-2, 10, 12-13), mika (Res. 3.2-3, 4.1, 5.1, 3-4; 6.1, 3; 7.1-3, 8.1-2, 9.3, 11, 13) ve bitki (Res. 3.1-3, 4.1-2, 5.1-5, 6.1-3, 7.1-3, 8.1-2, 9.1-3, 10-13) şeklindedir (Res. 18).

Dara'daki iki adet PKAS formunun ağız kenarında astar haricinde bir de boya kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Renk tonundaki farklılık her ne kadar pişmeden kaynaklı olma olasılığını düşündürse de ağız kenarında görülen fırça izleri büyük olasılıkla ikinci bir kat astar uygulamasının yapıldığına işaret etmektedir. Boya rengi, 2.5 YR 3/3 koyu kırmızımsı kahverengi (Res. 6.1, 8.1) şeklindedir.

⁷⁷ Form olarak Hayes Form 3F olan bu tabak formunda ağız kenarında yer alan hilal şeklindeki rulet baskı bezeme daha çok Hayes Form 3E ve 3F'de görülmektedir. Bkz. Hayes 1972, Fig 68: 14, 29.

⁷⁸ Waagé 1948, Pl. XI, 947: A-U; Hayes 1992, Fig. 37: 27: 2; Gassner 1997, 145: 570-571; Grandi 2007, Pl. 3: 1; Japp 2007, Fig. 2: 10; Doğer 2007, Pl. III; Yılmaz 2007, Abb. 3: 3; Çevirici-Coşkun 2014, Res. 5: 85-86.

⁷⁹ Hayes 1972, 343-346, Fig. 71: 2; Çevirici-Coşkun 2014, Res. 3: 63.

Bezeme Özellikleri

Genel olarak Dara'da ele geçmiş olan Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerde kazıma ile yapılmış yiv (Res. 3.1), oluk (Res. 12) ve ağız kenarına yapılmış rulet baskı (tek sıra, çift sıra ve hilal şeklinde tek sıra) (Res. 6.1, 7.1, 8.1) bezemeler görülmektedir. Ayrıca, bir adet baskı (Res. 13) ile yapılmış bezeme de görülmüştür (Res. 19). Bu baskı bezemeli örnek, aşağı da ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

Büyük olasılıkla bir tabağın yalnızca tondo kısmı şeklinde korunmuş olan bu formda baskı ile yapılmış bir haç tasviri vardır (Res. 13). Haçın üst kısmında Yunanca "Rho" kısaltması "P" harfi yer almaktadır. Bu bezeme, Hayes Form 3E'de görülmekte olup yaklaşık 500 civarına tarihlenmektedir⁸⁰.

Değerlendirme ve Sonuç

Dara'da çok sayıda tespit edilip 25 adet örneği makale kapsamında ele alınmış PKAS'larda beş farklı form belirlenmiş olup Form 3 dört, Form 4 üç alt tipte, diğerleri ise tek tipte görülmektedir. Form 1, Hayes Form 3C; Form 2, Hayes Form 3E; Form 3, Hayes Form 3F; Form 4, Hayes Form 3G ve Form 5, Hayes Form 10A olarak tespit edilmiştir.

Kil renklerinde çeşitlilik az olup dört farklı renk belirlenmiştir. Ayrıca, altı farklı astar rengi de gözlenmiştir. Bezeme olarak oluk, kazıma yiv, rulet baskı (tek sıra, çift sıra ve hilal şeklinde) ve bir örneğin tondosuna baskı ile yapılmış haç motifli bezeme mevcut olup bezemesiz olan örnekler daha yoğundur. Katkı maddesi olarak da taşçık, kum, kireç, bitki ve mika yoğun olarak görülmektedir.

Dara'daki PKAS'lardan Form 1, 460-490; Form 2, 450-550; Form 3, 6. yüzyıl; Form 4, 6. yüzyıl; Form 5 ise 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Ayrıca, haç bezemeli bir formun tondo bölümüne ait seramik parçası da 500 civarına tarihlenmektedir.

Tüm Akdeniz Bölgesi'nde görülmesine karşın daha çok Doğu Akdeniz'de yaygın kullanım gören PKAS'ların 6. yüzyılda bir garnizon kent olarak kurulmuş olan Dara'da da görülmesi özellikle dönemi içerisinde bu malların deniz ticareti ile yayılması yanı sıra kara taşımacılığı ile de yaygın kullanım gördüğünü ispatlamaktadır.

Dara'daki kazı çalışmalarında ele geçen PKAS'lar dönemi içerisinde son derece kaliteli ve lüks seramik örnekleridir. Bu seramikler, Yukarı Mezopotamya'da Fırat (Euphrates) Havzası'nda yoğun görülen örnekler olmasına karşın Dicle (Tigris) Havzası'na yakın olan yerleşimlerde çok fazla karşılaşılan örnekler değildir⁸¹. Dara'daki PKAS verileri ışığında Yukarı Mezopotamya'nın en batısında bir Sasani sınır kenti olan Nisibis'de az sayıda görülen bu seramiklerin Dara'dan gitmiş olabileceği ve Sasaniler ile olan ticaretin de çok büyük olasılıkla en yakın Doğu Roma İmparatorluk garnizonu olan Dara üzerinden yapıldığını desteklemektedir.

6. yüzyılda bir garnizon olarak kurulduğunu bildiğimiz Dara'daki PKAS Form 1, 460-490 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu durum kentin bir garnizon olmadan önce de ticari yol ağları üzerinde yer aldığını veya Sasaniler'in elinde bulunan Nisibis'in yeniden ele geçirilmesi amaçlı Dara'nın yine bir üs olarak 5. yüzyılda da kullanılmış olabileme ihtimalini düşündürmektedir.

⁸⁰ Hayes 1972, 332-333, 364-365, Fig. 68: 16; 78: 68m-n; Mundell-Mango 2002, Fig. 19: 3; Doğer 2007, Pl. Vg-1.

⁸¹ PKAS'ların Yukarı Mezopotamya'daki dağılımı için bkz. Makale içinde "Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da Görülen Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler" başlıklı bölümü inceleyiniz.

Yukarı Mezopotamya’da özellikle Dicle Havzası’nda çok fazla karşılaşılmayan PKAS’ların mevcut kazı ve yüzey araştırmaları ışığında her yerleşim biriminde görülmediği ve bu tür lüks seramiklerin yalnızca Doğu Roma İmparatorluğu’nun Yukarı Mezopotamya’daki sınırlı yerleşimlerinde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu sınırlı yerleşimlerden birisi olan Dara, Yukarı Mezopotamya-Akdeniz ilişkilerinin gözlemlendiği nadir kentlerden birisi olmasıyla dikkat çekicidir. Ancak, yine de Yukarı Mezopotamya’da gerçekleştirilecek daha kapsamlı araştırmalar mevcut bu bilgileri de değiştirebilecek potansiyele sahiptir.

Kaynakça

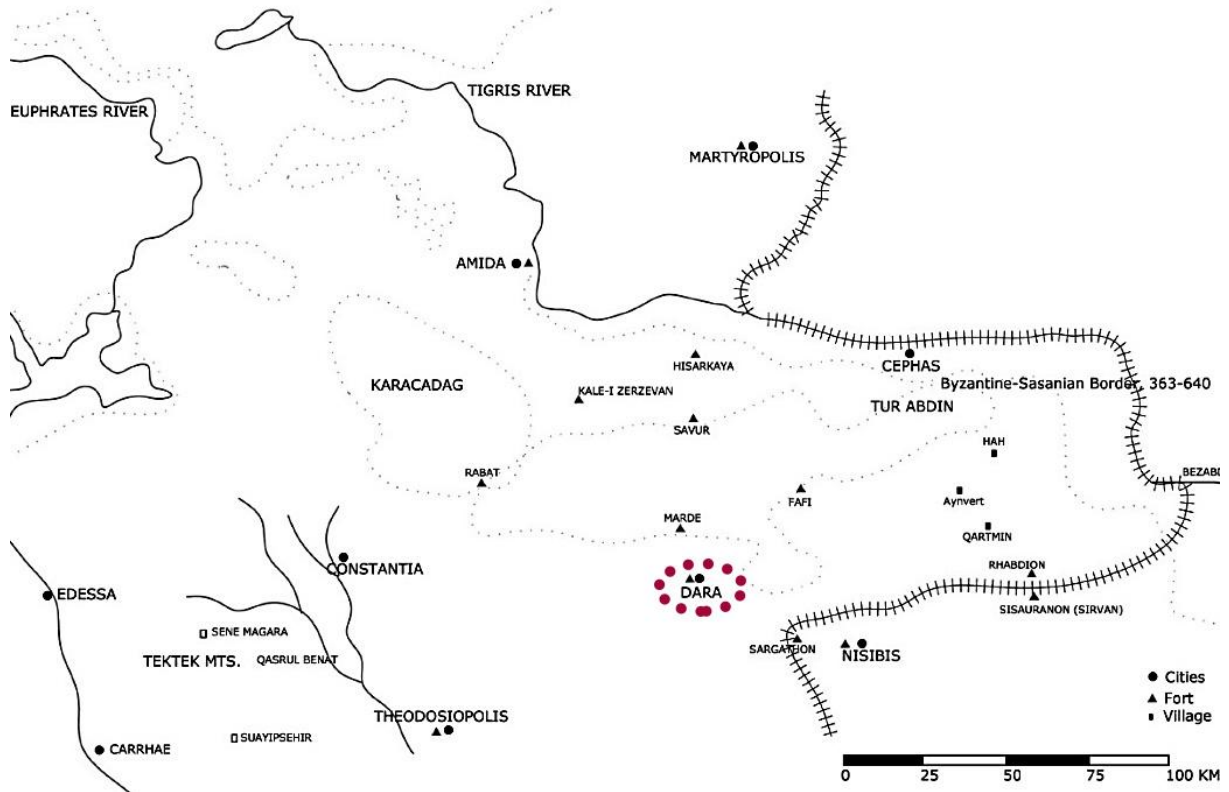
- Adak-Adıbelli, I. 2006, *Tarsus Geç Roma Seramiği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Adamsheck, B. 1979, *Kenchreai, Eastern Port of Corinth IV: The Pottery*. Leiden.
- Algaze, G. – Breuninger, R. – Knudstad, J. 1994, “The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report on the Birecik and Carcemish Dam Survey Areas”, *Anatolica* 20, 1-96.
- Al-Maqdissi, M. 1990, “Tel Kazel, Syria AUB Museum Excavation 1985-87 Preliminary Report: Area III”, *Berytus* 37, 87-93.
- Avner, R. 2000, “Deir Ghazali: A Byzantine Monastery Northeast of Jerusalem” *’Atiqot* 40, 25-52.
- Aydın, S. 2019, *Olba Geç Roma Dönemi Seramik Buluntuları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Bartl, K. 1996, “Balikh Valley survey. Settlements of the Late Roman/Early Byzantine and Islamic Period”, K. Bartl – S. Hauser (eds.), *Continuity and Change in Northern Mesopotamia from the Hellenistic to the Early Islamic Period: Proceedings of A Colloquium Held at the Seminar für Vorderasiatische Altertumskunde, Freie Universität Berlin, 6th-9th April 1994, Berliner Beiträge zum Vorderen Orient* 17, Berlin, 333-348.
- Bavant, B. – Orssaud, D. 2001, “Stratigraphie et Typologie. Problèmes Posés Par l’utilisation de la Céramique Comme Critère de Datation: l’exemple de la Fouille de Déhès”, E. Villeneuve – P. Watson (eds.), *La céramique Byzantine et Proto-islamique en Syrie-Jordanie (IVe–VIIIe siècles ap. J.-C.). Actes du Colloque Tenu à Amman les 3, 4 et 5 Décembre 1994, Bibliothèque Archéologique et Historique* 159, Beirut, 33-48.
- Birger, R. 1981, “Pottery and Miscellaneous Finds of Byzantine Period”, E. Netzer (ed.), *Greater Herodium, QEDEM* 13, 75-78, Pls. 12-13.
- Boardman, J. – Hayes, J.W. 1973, “Excavation at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits II and Later Deposits”, *The British School at Athens. Supplementary Volumes No. 10*, 1-126.
- Conrad, S. 2000, “Stempelverzierte Keramik aus dem Kastell Iatrus (Moesia Secunda)”, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36, 217-224.
- Crowfoot, J.W. – Crowfoot, G.M. – Kenyon, K.M. 1957, *Roman and Later Wares-Samaria Sebaste III: The Objects from Samaria*, London.

- Çevirici-Coşkun, F. 2014, “2005 Yılı Haç Dağı Mevkii Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri”, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri/The Proceedings of the International Symposium on the Archaeology of Hatay and Its Vicinity through the Ages*, Hatay, 145-159.
- Dauphin, C. 1991, “The Excavations of a Byzantine site at Khirbet Jannaba, Et- Tahta”, *Atiqot 20*, 11-118.
- Doğer, L. 2007, “Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora (1997-98 and 2002-03)”, A.O. Uysal – B. Böhlendorf-Arslan – J.W. Orr (eds.), *Byzas 7: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, İstanbul, 97-121.
- Doksanaltı, E. 2006, *Knidos Kap-Krio Kazı Alanı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Dorna-Metzger, F. 2001, “Céramique Byzantino-Sassanide de Nisibe: étude préminaire”, E. Villeneuve – P. Watson (eds.), *La céramique Byzantine et Proto-islamique en Syrie-Jordanie (IVe–VIIIe siècles ap. J.-C.)*. Actes du Colloque Tenu à Amman les 3, 4 et 5 décembre 1994, *Bibliothèque Archéologique et Historique 159*, Beirut, 13-23.
- Empereur, J.Y. – Picon, M. 1986, “A Propos d’un Nouvel Atelier de ‘Late Roman C’”, *Figlina 7*, 143-186.
- Ergürer, H.E. 2012, *Parion Roma Dönemi Seramiği*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Gassner, V. 1997, *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleifunde, Forschungen in Ephesos XIII-1/1*, Wien.
- Gerber, C. 1996, “Die Umgebung des Lidar Höyük von Hellenistischer bis Frühislamischer Zeit. Interpretation der Ergebnisse einer Geländebegehung”, K. Bartl – S. Hauser (eds.), *Continuity and Change in Northern Mesopotamia from the Hellenistic to the Early Islamic Period*, Berlin, 303-332.
- Giudice, F. 1993, “Paphos, Garnisons Camp. Campagna 1989”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 31*, 279-328.
- Giudice, F. 1996, “Paphos, Garnisons Camp. Campagna 1991”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 34*, 171-268.
- Giudice, F. 1999, “Paphos, Garnisons Camp. VI. Campagna”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 37*, 279-314.
- Grandi, E. 2007, “Late Antique Early Medieval (5th-7th cent. AD) Fine Pottery from Archaeological Contexts in Venice’s Lagoon”, A.O. Uysal – B. Böhlendorf-Arslan – J.W. Orr (eds.), *Byzas 7: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, İstanbul, 1-24.
- Grant, M. 2000, *Roma’dan Bizans’a: İ.S. Beşinci Yüzyıl, Z.Z. İlk gelen (çev.)*, İstanbul.
- Gschwind, M. – Hasan, H. 2006, “Die spätrömisch-frühislamische Zivilsiedlung Tall ar-Rum und die spätantike Besiedlung des Euphrattales zwischen Zenobia und Circesium”, *Damaszener Mitteilungen 15*, 321-382, Pls. 58-67.
- Gubel, E. – Badre, L. – Al-Maqdissi, M. – Sader, H. 1990, “Tell Kazel, Syria. Excavations of the AUB Museum, 1985-1987. Preliminary Reports”, *Berytus 38*, 5-124.

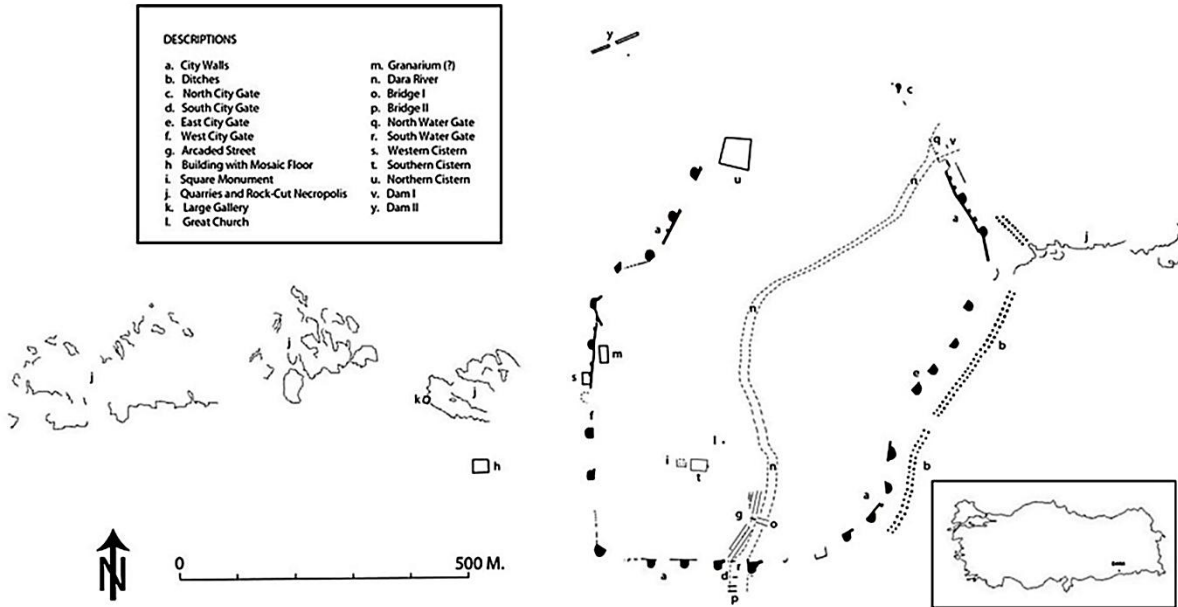
- Harper, R. 1980, "Athis-Neocaesareia-Qasrin-Dibsi Faraj", J.-C. Margueron (ed.). *Le Moyen-Euphrate. Zone de contacts et d'échanges. Actes du colloque de Strasbourg 10-12 mars 1977*, Leiden, 327-348.
- Hayes, J.W. 1972, *Late Roman Pottery*. London.
- Hayes, J.W. 1980, *Supplement to Late Roman Pottery*, London.
- Hayes, J.W. 1983, "The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery", *The Annual of the British School at Athens (BSA)* 78, 97-169.
- Hayes, J.W. 1985, "Hellenistic to Byzantine Fine Wares and Derivatives in The Jerusalem Corpus", A.D. Tushingham (ed.), *Excavations in Jerusalem 1961-1967 I. (ROM)*, Toronto, 181-194.
- Hayes, J.W. 1992, *The Pottery: Excavations at Saraçhane in Istanbul II*, Oxford.
- Hayes, J.W. 1997, *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London.
- Hayes, J.W. 2001, "Early Christian Pottery from Knossos: The 1978-1981 Finds from Knossos Medical Faculty Site", *The Annual of the British School at Athens (BSA)* 96, 431-454.
- Hizmi, H. – Shabtai, Z. 1997, "Khirbet En-Najjar in Beit Jala", *'Atiqot* 32, 57-61.
- Japp, S. 2007, "Late Roman, Byzantine and Ottoman Pottery from Alexandria Troas", A.O. Uysal – B. Böhlendorf-Arslan – J.W. Orr (eds.), *Byzas 7: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, İstanbul, 55-71.
- Jones, F.F. 1950, "The Pottery", H. Goldman (ed.), *Excavations at Gözlikule, The Hellenistic and Roman Periods, Tarsus, Vol. 1*, New Jersey, 149-296.
- Kenrick, P. 1981, "Fine Wares of the Hellenistic and Roman Periods", J. Matthers (ed.). *The River Qoueiq, Northern Syria and its Catchment, Studies Arising from the Tell Rifa'at Survey 1977-7*, Oxford, 459-471.
- Kenrick, P. 2009, "On the Silk Route: Imported and Regional Pottery at Zeugma", M. Mundell Mango (ed.). *Byzantine Trade, 4th–12th centuries. The Archaeology of Local, Regional and International Exchange. Papers of the 38th annual Spring Symposium of Byzantine Studies*, Oxford, 263-272.
- Kenrick, P. 2013, "Pottery Other Than Transport Amphorae", W. Aylward (ed.). *Excavations at Zeugma conducted by Oxford Archaeology 2*, Los Altos, 1-81.
- Keser-Kayaalp, E. – Erdoğan, N. 2017, "Recent Research on Dara/Anastasiopolis", E. Rizos (ed.). *New Cities in Late Antiquity: Documents and Archaeology*, Turnhout, 153-175.
- Knötzele, P. 2003, "Die Kleinfunde aus Androna/al Andarin-ein Vorbericht über die Jahre 1997 bis 2001", C. Strube – U. Hess – C. Meyer – P. Knötzele – C. Haase (haz.), "Androna/al Andarin. Vorbericht über die Grabungskampagnen in den Jahren 1997–2001", *Archäologischer Anzeiger (AA)* 2003, 95-111.
- Konrad, M. 1992, "Flavische und spätantike Bebauung unter der Basilika B von Resafa-Sergiupolis", *Damaszener Mitteilungen* 6, 313-402.
- Konrad, M. 2001, *Der spätrömische Limes in Syrien. Archäologische Untersuchungen an den Grenzkastellen von Sura, Tetrapyrgium, Cholle und in Resafa*, Deutsches Archäologisches Institut, Resafa 5, Mainz.

- Landgraf, J. 1980, "Keisan's Byzantine Pottery", J. Briend – J.B. Humbert (eds.), *Tell Keisan (1971-1976): une cité phénicienne en Galilée*, Fribourg-Göttingen, 51-99.
- Langlotz, E. 1969, "Beobachtungen in Phokaia", *Archäologischer Anzeiger (AA)* 84, 377-385.
- Lund, J. 1995, "A Fresh Look at the Roman and Late Roman Fine Wares from the Danish Excavations at Hama, Syria", H. Meyza – J. Mlynarczyk (eds.), *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean. Advances in Scientific Studies: Acts of the II Nieborów Pottery Workshop*, Warsaw, 134-161.
- Magness, J. 1992, "Late Roman and Byzantine Pottery, Preliminary Report, 1990: Caesarea Papers, Straton's Tower, Herod's Harbour, and Roman Byzantine Caesarea", R.L. Vann (ed.), *Journal of Roman Archaeology* 5, 129-153.
- Magness, J. 1999, "Redating the Forst and Ein Boqeq, Upper Zohar, and Other Cities in SE Judae, and Implications for the Nature of the Limes Palestine" J. H. Humphrey (ed.), *Roman and Byzantine Near East* 2, 189-206.
- Mayet, F. – Picon, M. 1986, "Une Sigillée Phocéenne Tardive (Late Roman C ware) et sa Diffusion en Occident", *Figlina* 7, 129-142.
- McClellan, M.C. – Rautman, M.L. 1989, "The 1987 and 1988 Field Seasons of the Kvalassos-Kopetra Project", *Report of the Department of Antiquities Cyprus* 27, 157-166.
- Meriç, R. 2002, *Spathellenistisch-Römische Keramik und Kleifunde aus Einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos, Forschungen in Ephesos (FiE) IX/3*, Wien.
- Mertens, J. 1969, *Sondages dans la grande colonnade et sur l'enceinte; Apamée de Syrie*, J. Balty (ed.), Bruxelles.
- Meyers, E.M. – Strange, J.F. – Groh, D.E. 1978, "The Meiron Excavation Project: Archeological Survey in Galilee and Golan 1976", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)* 230, 1-24.
- Mitsopoulos-Leon, V. 1991, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos, Kleinfunde 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Forschungen in Ephesos (FiE) 9.2.2*, Wien.
- Mundell-Mango, M.C. 2002, "Excavations and Survey at Androna, Syria: the Oxford Team 1999", *Dumbarton Oaks Papers (DOP)* 56, 307-315.
- Munsell 2016, *Munsell Soil Color Charts*, Washington D.C.
- Orssaud, D. – Sodini, J.P. 2003, "Le 'Brittle Ware' dans le Massif Calcaire (Syrie du nord)" C. Bakirtzis (ed.), *De Rome à Byzance; de Fostat à Cordoue: évolution des faciès céramiques en Méditerranée (Ve-IXe siècles). Actes du VIIe congrès international sur la céramique médiévale en Méditerranée, Thessalonique, 11-16 octobre 1999*, Athens, 491-504.
- Rodziewicz, M. 1976, *Alexandrie I: La Ceramique Romaine Tardive d'Alexandrie*, Warsaw.
- Sion, O. 1997, "Mishor Adummim (Khirbet Handoma)", *'Atiqot* 32, 149-158.
- Slane, K.W. 1990, *The Sanctuary of Demeter and Kore the Roman pottery and Lamps, Corinth XVIII-II*, Princeton-New Jersey.

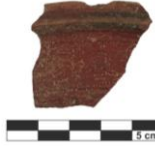
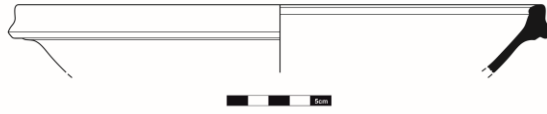
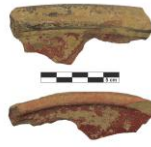
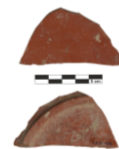
- Sodini, J.P. – Tate, G. – Bavant, B. – Bavant, S. – Biscop, J.L. – Orssaud, D. – Poplin, C. – Poplin, F. – Will, E. 1980, *Déhès (Syrie du Nord). Campagnes I–III (1976-1978): Recherches sur l’habitat Rural, Syria 57*, Paris.
- Stepansky, Y. 1999, “Two Mausolea on the Fringes of the Roman-Period Cemetery of Tiberias”, *Atiqot 37*, 73-90.
- Tekocak, M. 2006, *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Tosun, M. 2018, “Kuruluş, Yükseliş ve Çöküşü ile Roma’nın Mesopotamia’daki Son Varlık Göstergesi: Dara (Anastasiopolis-Iustiniana Nova)”, *Amisos 3 (5)*, 455-480.
- Tosun, M. 2020, *Dara (Anastasiopolis) Roma ve Geç Antik Dönem (Parth-Sasani) Seramikleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Tushingham, A.D. – Hayes, J.W. – Scott, R.B.Y. – Hamrick, E.W. 1985, *Excavations in Jerusalem 1961-1967 (ROM)*, Toronto.
- Tzaferis, V. 1980, “A Roman Bath at Rama”, *Atiqot 14*, 66-75.
- Unterkircher, E. 1983, “Terra Sigillata aus dem Heraion von Samos”, *Athenische Mitteilungen (AthMitt) 98*, 173-214.
- Ustinova, Y. – Nahshoni, P. 1994, “Salvage Excavation in Ramat Nof, Be’er Sheva”, *Atiqot 25*, 157-177.
- Vaag, L.E. 2003, A Closer Look at the Making of Phocaean Red Slip Ware Bowls”, C. Abadie-Reynal (ed.). *Les céramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine Actes de la Table Ronde d’Istanbul 22-24 mai 1996, Varia Anatolica XV*, 203-207, Pls. CXII-CXIII.
- Vokaer, A. 2013, “Pottery Production and Exchange in Late Antique Syria (Fourth-Eight Century A.D.). A Study of Some Imported and Local Wares”, L. Lavan (ed.), *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity, Late Antique Archaeology 10*, Leiden, 567-606.
- Waagé, F.O. 1933, “The American Excavations in the Athenian Agora: First Report”, *Hesperia 2*, 279-328.
- Waagé, F.O. 1948, *Hellenistic and Roman Tableware of North Syria, Antioch-on-the Orontes IV,1: Ceramics and Islamic Coins*, Princeton.
- Wilkinson, T. 1990, *Town and Country in Southeastern Anatolia I: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and other Sites in the Lower Karababa Basin*, Chicago.
- Williams, C. 1989, *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Toronto.
- Yeivin, Z. 1992, “Excavations at Carmiel (Khirbet Bata)”, *Atiqot 21*, 109-128.
- Yılmaz, Z. 2007, “Spätantike Sigillaten aus Priene”, A.O. Uysal – B. Böhlendorf-Arslan – J.W. Orr (eds.), *Byzas 7: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, İstanbul, 123-129.

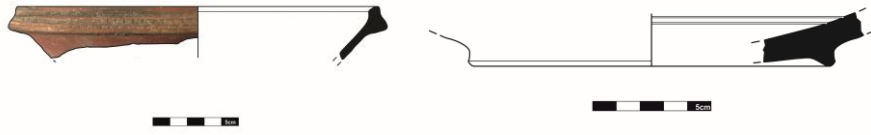

Res. 1: Dara'nın konumu (Keser-Kayaalp – Erdoğan 2017, 154, Fig. 1)

Res. 2: Dara planı (Mardin Müzesi Arşivi)

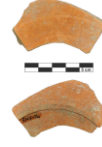
Res. 3**Res. 3.1: Kâse****Res. 3.2: Kâse****Res. 3.3: Tabak****Res. 4****Res. 4.1: Tabak****Res. 4.2: Çanak****Res. 5****Res. 5.1: Tabak****Res. 5.2: Kâse****Res. 5.3: Kâse****Res. 5.4: Tabak****Res. 5.5: Kâse****Res. 6****Res. 6.1: Tabak****Res. 6.2: Tabak****Res. 6.3: Tabak**

Res. 7

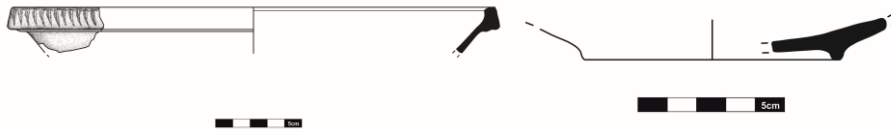
Res. 7.1: Tabak

Res. 7.2: Tabak

Res. 7.3: Tabak

Res. 8

Res. 8.1: Tabak

Res. 8.2: Tabak

Res. 9

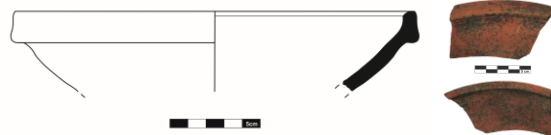
Res. 9.1: Kâse

Res. 9.2: Kâse

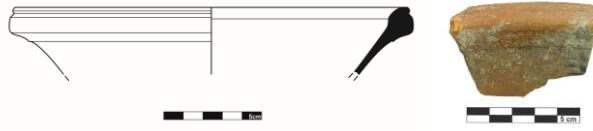
Res. 9.3: Çanak

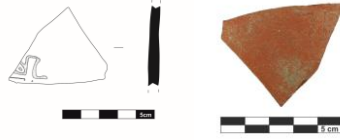
Res. 10: Çanak

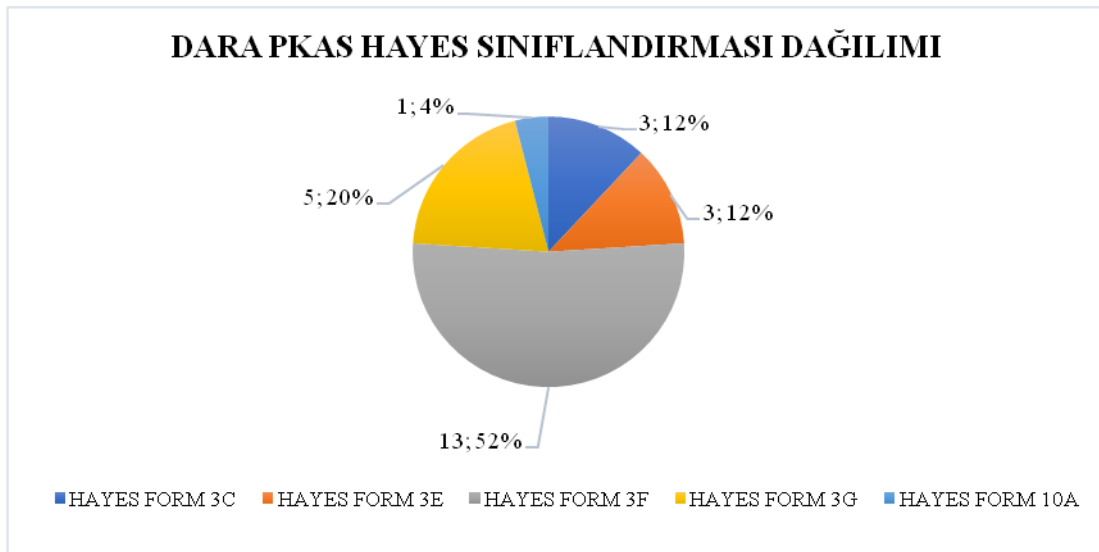
Res. 11: Çanak

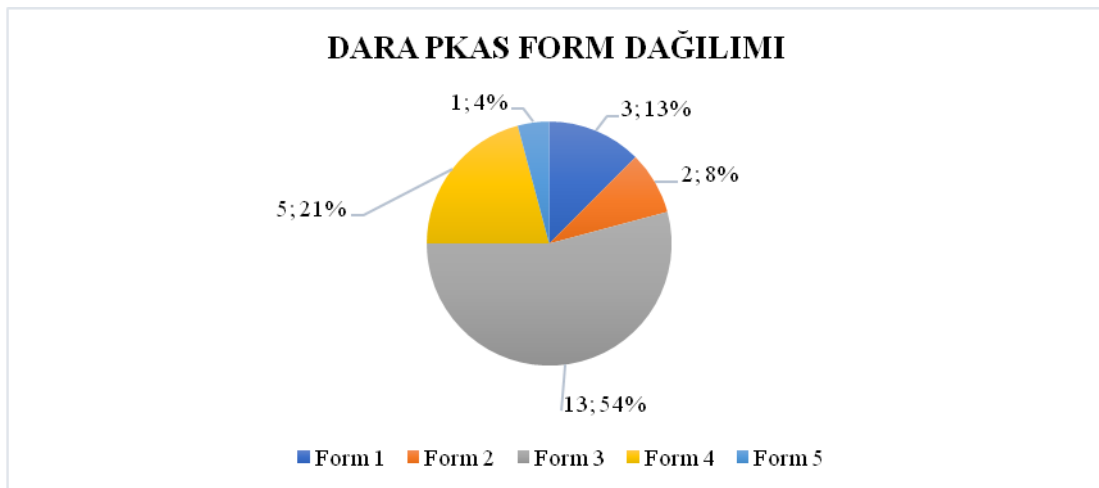
Res. 12: Çanak

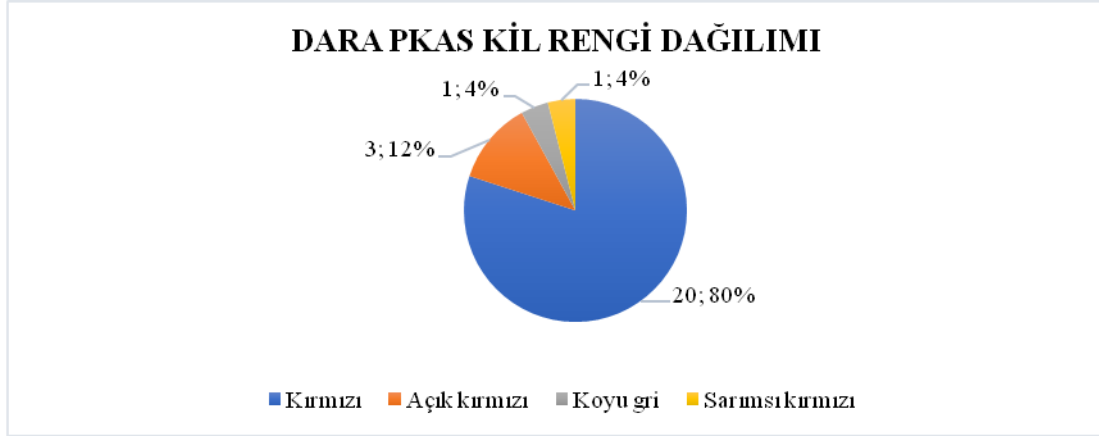
Res. 13: Tabak

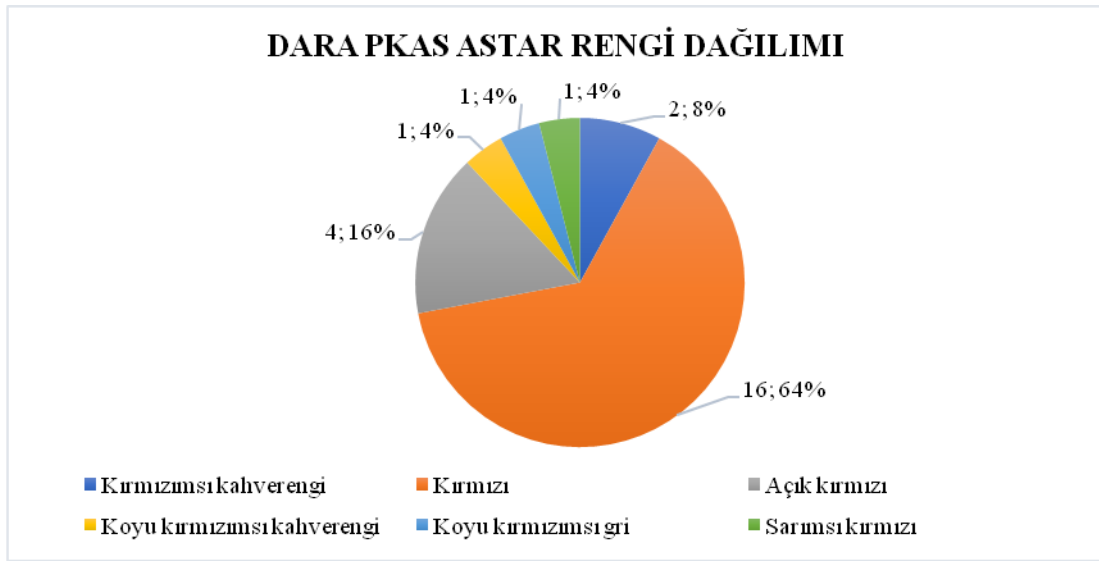
Res. 14: Dara'daki Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerin Hayes'in formuna göre dağılımı

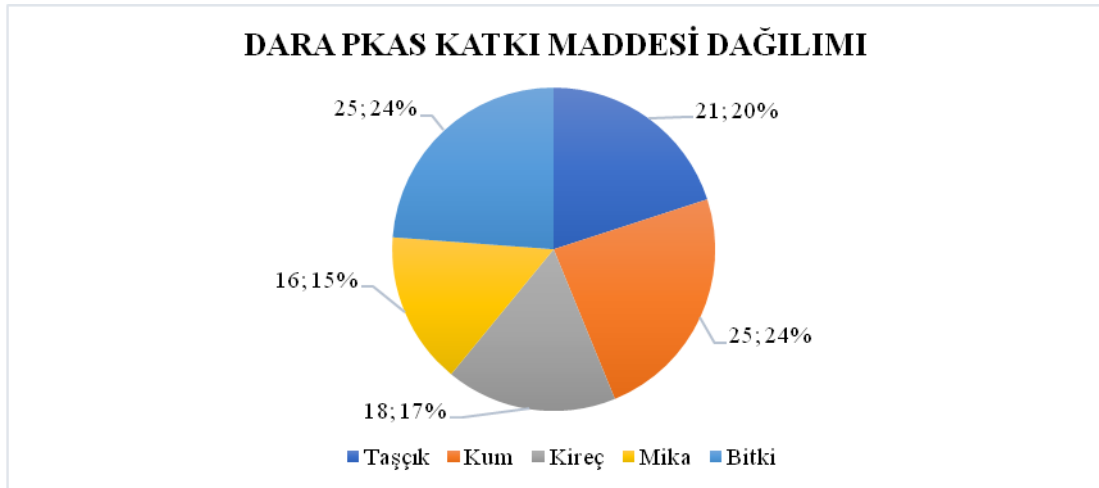
Res. 15: Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği form dağılımı

Res. 16: Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği kil rengi dağılımı

Res. 17: Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği astar rengi dağılımı

Res. 18: Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği katkı maddesi dağılımı

Res. 19: Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği bezeme dağılımı

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 362-385
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.827168

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 17. 11. 2020
Kabul Tarihi/ Accepted: 08. 12. 2020

SEYDİŞEHİR ÇEVRESİNDE TESPİT EDİLEN YENİ YERLEŞMELER (2020 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI KAPSAMINDA)

NEW SETTLEMENTS DETECTED AROUND SEYDİŞEHİR (WITHIN THE SCOPE OF SURVEYS IN 2020)

Ramazan GÜNDÜZ*

Öz

Seydişehir ilçesi, Konya il sınırları içerisinde merkeze yaklaşık 100 km. uzaklıkta, Küpe Dağları'nın eteklerinde, Suğla Gölü'nün kenarında kurulmuştur. İlçenin doğusunda Akören, batısında Akseki, güneyinde Bozkır, Yalılıhöyük ve Ahırlı ilçeleri yer alır. Konumu gereği birçok kültüre ev sahipliği yapmış Seydişehir çevresindeki kültürel zenginlik araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Bölgede ilk kapsamlı arkeolojik çalışmalar 20. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu dönemde Suberde, Erbaba Höyük gibi yerleşmelerde yapılan kazılarda söz konusu yerleşmelerin Neolitik Dönemde göl kenarlarına kurulduğuna dair önemli bulgular tespit edilmiştir. Daha sonra Suğla Gölüne yakın bir noktada 2002 yılında DSİ sulama kanalı açma çalışmaları yapılmıştır. Bu kanal kazısında Gökhöyük Bağları Höyük olarak adlandırılan alanda arkeolojik eserlerin ortaya çıkmasıyla Konya Müze Müdürlüğüne kurtarma kazıları yapılmıştır. Bölgenin Neolitik Döneme tarihlenen, Erbaba Höyük, Suberde Höyük ve Gökhöyük Bağları Höyük gibi yerleşmelerinde açığa çıkarılan buluntulardan Neolitik Dönem alet endüstrisi ve çanak-çömlek yapım teknikleri hakkında önemli bilgiler elde

* Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs/Konya/Türkiye.
E-posta: ramazangunduz@selcuk.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-119X>

edilmiştir. 2020 yılında Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması kapsamında tespit edilen yeni yerleşmelerdeki buluntular bölgede yoğun bir Prehistorik Dönem yerleşmesinin varlığını dair ilk bulguları ortaya koymuştur. Yerleşmelerde yüzeyden toplanan eserlerden bu yerleşim yerlerinin Geç Neolitik, Erken Kalkolitik Döneme tarihlenebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada da 2020 yılı Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması kapsamında Seydişehir ve çevresinde tespit edilen yeni yerleşmeden elde edilen buluntuların bir ön değerlendirmesi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seydişehir, Konya, Neolitik, Kalkolitik, Prehistorya, Suğla Gölü.

Abstract

Seydişehir district was settled on the foothills of the Küpe Mountains near Lake Suğla within the boundaries of Konya Province, approximately 100 km away from the city center. Located around the district are Akören in the east, Akseki in the west, Bozkır, Yalhöyük and Ahırlı in the south. The rich cultural variety around Seydişehir, which has been home to a lot of cultures stemming from its location, has been attractive for the researchers as well. The first comprehensive archaeological studies in the region started in the second half of the 20th century. During this period, excavations in settlements such as Suberde and Erbaba Höyük revealed important findings that these settlements were established on the lakeside in the Neolithic Period. Then, in 2002, DSI works to build irrigation canal were carried out at a location close to Lake Suğla. In this canal excavation, with the unearthed archaeological artifacts in the area called Gökhöyük Bağları Höyük, rescue excavations were carried out by the Konya Museum Directorate. From the finds unearthed in settlements of Erbaba Höyük, Suberde Höyük and Gökhöyük Bağları Höyük, which date back the Neolithic Period, important information about the Neolithic Period tool industry and pottery production techniques was obtained. Findings in the new settlements identified within the scope of the Prehistoric Period Survey of Lake Suğla Vicinity in 2020 revealed the first findings of an intense Prehistoric settlement in the region. The artifacts gathered from the surface in these centers suggest that these settlements date Late Neolithic, Early Chalcolithic Period. In this study, a preliminary assessment is made over the findings obtained from new settlements found in Seydişehir and its surrounding within the scope of the Survey of Prehistoric Period of Lake Suğla Vicinity in 2020.

Keywords: Seydişehir, Konya, Neolithic, Chalcolithic Prehistory, Lake Suğla

Giriş

Seydişehir ilçesi, Konya il sınırları içinde Antik dönemde Trogitis¹ olarak adlandırılan Suğla Gölünü'nün kıyısında konumlanmaktadır². Seydişehir ve civarı Antik Dönemde bölgede hüküm süren siyasi kargaşalardan dolayı zaman zaman Pisidia, Lykaonia ve İsauria gibi farklı bölge sınırları içerisine dahil edilmiştir. Strabon, kendi yaşadığı dönemde Suğla Gölü ve civarını Pisidia Bölgesi içinde göstermektedir³. Antik dönemde Seydişehir yakınlarında Misthia (Fasıllar), Vasada (Bostandere), Arvana (Çatmakaya), Amblada (Asartepe) gibi önemli Antik Yerleşmeler bulunmaktadır⁴. Romalılar Döneminde, İ.Ö. 1. yüzyılda Homanedeisler'in Seydişehir ve/veya Suğla Gölü Çevresinde yaşadıkları ileri sürülmektedir⁵. Günümüzde ilçenin, kuzeyinde Beyşehir, güneyinde Yalılıyık, Ahırlı ve Antalya ili Akseki ilçesi, batısında Derebucak ve doğusunda Akören ilçesi bulunmaktadır (Har. 1). Coğrafi olarak yakınında bulunduğu Suğla Gölü ile Beyşehir Gölü'nün (Caralis)⁶ oluşturduğu (Beyşehir-Suğla Oluğu olarak da adlandırılır) çöküntü düzlüğü üzerinde, bölgeye hakim Küpe Dağları'nın eteklerinde, Suğla Gölü'nün zamanla küçülmesiyle oluşan verimli arazilerin üzerinde kurulmuştur⁷. Kısmen Akdeniz Bölgesi içinde sayılan ilçenin batısını ve güneybatısını çevreleyen dağlar Akdeniz iklimin ilçede görülmesini engellemektedir. Bölge genel olarak karasal iklim etkisi altındadır. Orta Anadolu'nun güneyinde, Göller Bölgesi ile Konya Ovası arasında bir koridor şeklindedir. İlçe sahip olduğu bu coğrafi konum gereği Anadolunun gündey doğusu ile batısını birbirine bağlayan yol ağına da hakimdir. Günümüzde Antalya ilinden Konyaya ve/veya Batı Anadolu'ya giden yollar Seydişehir üzerinden geçer. Seydişehir ve çevresinin Prehistorik Dönemlerden günümüze kadar bir çok kültüre ev sahipliği yapmış olmasının bir sebebi de içinde bulunduğu bu verimli coğrafya ve jeopolitik konumu olsa gerektir. Bölgenin sahip olduğu bu kültürel zenginlik araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi 19. yüzyılda seyyahlar tarafından yapılan gezilerde Seydişehir ve çevresi de incelenmiştir. Arkeolojik çalışmalar ise 20. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır⁸. Bu dönemde yapılan arkeolojik çalışmalarda bölgenin Prehistorik dönemleri hakkında ilk bilgiler elde edilmiştir. Araştırmaları Suberde, Er Baba Höyük gibi yerleşmelerde yapılan kazılar takip etmiştir⁹. Söz konusu yerleşmelerin Neolitik Dönem'de göl kenarlarına kurulduğuna dair önemli bulgular tespit edilmiştir. Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması kapsamında Seydişehir ve çevresi tarafımızdan yeniden incelenmiştir. Bu çalışmalarda tespit edilen (üç) yeni yerleşmeden yüzeyde ele geçen buluntular, bu yerleşmelerin Prehistorik Dönemlere tarihleneceğini ortaya koymuştur. Bu yerleşme yerlerinden biri olan Göktürk Höyük, Seydişehir ilçesinde yer alırken; diğer iki

* Söz konusu çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Dr. Ramazan Gündüz'ün başkanlığındaki Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması YA014208(2020) proje numaralı çalışma ile Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 20401138 numaralı "Seydişehir İlçesi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması" adlı proje kapsamında hazırlanmıştır. Vermiş oldukları izin için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, maddi desteklerinden dolayı da S.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması Projesine maddi, manevi desteğini esirgemeyen Seydişehir Belediye Başkanlığı'na ve Seydişehir Kaymakamlığı'na teşekkür ederiz.

¹ Ramsay bölgede yaşayan Homanadlar üzerine yaptığı çalışmada Suğla Gölünün antik dönemde isminin trogitis olduğunu belirtmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsay 1917, 229-283)

² İzbırak 1972.

³ Strabon, XII. 569 vd.

⁴ Amblada'nın üzümleri ile ünlü bir yer olduğu, üzümlerinden yapılan şaraplarının tıbbi malzeme olarak ihraç edildiği bildirilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Strabon, XII. VII. 2).

⁵ Ramsay 1917, 229-283.

⁶ Ramsay 1961, 434.

⁷ Göl jeolojik olarak Bozkır-Seydişehir-Beyşehir çöküntü teknesinin güney bölümünde yayvan bir çanakta oluşmuştur. Yağışların çok olduğu zamanlarda yüzölçümü 165 km² iken kurak geçen yaz aylarında yüzölçümü 30 km²-10 km² arası değişmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İzbırak 1972, 48.)

⁸ Mellaart 1961, 161.

⁹ Bordaz 1973, 282-288.

yerleşme olan Akkise/Yahyalı Höyük ve Balıklava/Karayaka Höyük ise Ahırlı ilçesinde yer almaktadır (Har. 2). Bu yerleşmelerde yüzeyden yoğun çanak-çömlek parçaları ile birlikte obsidyen ve çakmaktaşıdan alet ve yonga parçaları toplanmıştır. Bunların dışında alanda çok sayıda öğütme taşı ve havan elleri de tespit edilmiştir.

Bölgede Yapılan Araştırmalar

Bilindiği gibi Anadolu toprakları insanlığın en erken dönemlerinden bulunduğumuz bin yıla kadar bir çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürlerle ait yerleşim yerleri ve/veya kalıntıların bir kısmı açığa çıkarılmış ve insanlığın ortak mirası olarak koruma altına alınmıştır. Yerli yabancı birçok bilim insanı Anadolu'nun içinde barındırdığı bu kadim medeniyetlerin izini sürmek için Anadolu'nun farklı bölgelerinde çalışmalar yürütmüşlerdir. İçinde bulunduğumuz Orta Anadolu bölgesinin güneyinde bir çok kültüre ev sahipliği yapmış olan bölgede ilk araştırmalar da 19. yüzyılda seyyahlar tarafından yapılan geziler şeklindedir. Bu çalışmalar daha çok bölgenin Antik Dönemlerini kapsamaktadır. J. R. Sitlington Sterrett'de 1884 ve 1885 yazlarını Anadolu'da geçirmiş bu dönemde Seydişehir ve çevresini gezmiştir¹⁰. 1880 ve 1924 yılları arasında Anadolu'da farklı alanlar için aldığı kazı ve araştırma ruhsatları ile birçok çalışma yapan William Mitchell Ramsay bu dönemde bölgeyi de ziyaret etmiştir¹¹. Ramsay bölgede daha çok antik yazıtlar ve bölge coğrafyası üzerine çalışmış Antik Dönemde Suğla Gölü çevresinde yaşadığı düşünülen Homonadlar olarak bilinen halkın yaşadığı yer hakkında bilgiler vermiştir¹². Bölgede 1910'dan sonra çalışmalar yapan bir başka araştırmacı William. M. Calder'dir. Calder Homonadlar'ın Suğla Gölü çevresindeki dağlık alanlarda yaşadığına dair bilgiler vermiştir¹³. Bölgede ilk kapsamlı arkeolojik çalışmalar 20. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. James Mellaart tarafından 1951 - 1958 yılları arasında Orta Anadolu'nun Güneyinde Konya Ovasını da kapsayan yüzey araştırmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında ziyaret edilen Seydişehir ve çevresinde de birçok yeni yerleşme keşfedilmiştir (Har. 3)¹⁴. Bu çalışmalarda tespit edilen yeni yerleşmelerde yüzeyden bölgenin erken dönemleri hakkında ipucu veren pek çok eser toplanmıştır¹⁵. 1960'lı yıllarda bölge yapılan arkeolojik kazı çalışmaları bölgenin Prehistorik Dönemleri hakkında ilk bilgileri sunmuştur. Bu tarihlerde Jacques Bordaz ve arkadaşları tarafından Seydişehir ve çevresinde (Suberde ve Er Baba höyükte) yapılan kazılarda elde edilen buluntular bölgenin erken dönem yerleşim geleneği hakkında ipuçları verir¹⁶. Bunlara ilaveten Seydişehir ilçe sınırları içinde DSİ'nin sulama kanalı inşaatı sırasında tespit edilen Gökhöyük Bağları Höyüğünde 2002-2005 yılları arasında kurtarma kazıları yapılmıştır. Sulama kanalının geçiş güzergahında kısıtlı bir alanda yapılan kazılarda elde edilen buluntular bölgenin Neolitik Dönemi hakkında daha kesin sonuçlar ortaya koymuştur¹⁷. Seydişehir çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalarda ele geçen kültür kalıntılarında bölgenin ilk sakinlerinin Neolitik Dönem insanları olduğu Kalkolitik dönemde de bölgede yaşamın devam ettiği anlaşılmaktadır. Hasan Bahar tarafından yapılan araştırmalar kapsamında 2000 yılında Seydişehir çevresindeki bazı höyükler gezilmiştir¹⁸. Yine aynı yıllarda Seydişehir merkezde bulunan bir grup Roma Dönemi arkeolojik eser Mustafa Yılmaz tarafından çalışılarak sonuçlar yayınlanmıştır¹⁹. Seydişehir çevresindeki araştırmalara 2006 yılından itibaren

¹⁰ Sterret 1888.

¹¹ Muşmal 2012, 117-134.

¹² Ramsay 1917, 252-263.

¹³ Calder 1910, 76-81.

¹⁴ Mellaart 1961, 161.

¹⁵ Mellaart 1954, 175-240; 1958, 311-353.

¹⁶ Bordaz 1969, 43-71; 1973, 282-288.

¹⁷ Gündüz 2019, 41-52.

¹⁸ Bahar 2003, 257-270.

¹⁹ Yılmaz 2006, 145-160.

Asuman Baldıran tarafından devam edilmiştir. Ancak bu çalışmalar da bölgenin geç dönemlerini açığa çıkarmak maksatlı olup Helenistik, Roma Dönemi ve sonrasını kapsayan çalışmalardır. Genel bir değerlendirme yapıldığında 1960'larda yapılan çalışmalar dışında bu güne kadar yapılan araştırmalar bölgenin Prehistoryası hakkında ayrıntılı bilgi vermekten yoksundur.

2020 Yılı Yüze Araştırmalarında Tespit Edilen Yeni Yerleşmeler

Seydişehir/Göktürk Höyük

Göktürk Höyük, Konya İli, Seydişehir İlçesi, Kesecik Mahallesi sınırları içerisinde Seydişehir merkeze yaklaşık 5 km mesafede yer almaktadır. Yerleşme Suğla Gölünün çekilmesiyle oluşan tarım arazileri içerisinde kalmış olan Kesecik Höyüğe çok yakın bir mesafede bulunmaktadır. Göktürk Höyük, Suğla Gölü'nün kuzeydoğusunda, Suberde Höyük²⁰ ve Gökhöyük Bağları Höyük²¹ Prehistorik Dönem yerleşim yerlerine yaklaşık 2-3 km mesafededir. Yerleşme 2020 yılı Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüze Araştırması kapsamında keşfedilmiştir. Göktürk Höyük, Kesecik Höyüğün yayılım alanlarının incelenmesi sırasında, höyüğün 100 m. doğusunda, bu alanda bulunan yan yana iki adet sulama kanalı²² (Res. 1-2) etrafında yüze çok sayıda pişmiş toprak eserin görülmesi ile tespit edilmiştir. Kanal etrafında ve kesitlerde tespit edildikten sonra belirli bir alanda toplanan çanak-çömlek parçaları (Res. 3-4) olasılıkla bu kanalın açılması sırasında açığa çıkmış olmalıdır. Yapılan incelemelerde yaklaşık 3 metre genişliğinde açılan bir toprak sulama kanalı ve hemen onun yanında yaklaşık 1 metre genişliğinde beton kanal ile höyüğün batı ucunun güney kuzey yönünde ağır tahrip edildiği görülmüştür. Kanalların doğu kenarına açılan bir toprak yol halen kullanılmaktadır. Bu tahribata ilaveten höyüğün kalan kısmının tamamının tarım arazisi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tespiti yapılan bu yeni yerleşimin oturduğu alanın incelenmesi sonucunda, doğu batı yönünde yaklaşık 150 metre güney kuzey yönünde 90 metrelik bir alana oturduğu anlaşılmıştır. Höyüğün ova tabanından yüksekliği de yaklaşık 1.05 metredir. Tahribata uğrayan bu alan ile höyüğün sağlam kalan kısmında Prehistorik Döneme tarihlenen çok sayıda pişmiş toprak çanak-çömlek parçası yanında kısmen geç döneme tarihlenen parçalar tespit edilmiştir (Res. 3-3a). Tespit edilen parçaların gözle yapılan ilk incelemelerinde bir kaç parça Geç Neolitik Döneme (?) (Res. 4) tarihlenebilecek parça yanında çok sayıda Kalkolitik ve Tunç Çağı (Res. 4a) tarihlenebilecek kap parçası tespit edilmiştir. Bunların içinde Tunç Çağı'na tarihlenebilecek kırmızı renkli²³, kalın, parlak astarlı küçük formlu parçalar dikkat çekicidir (Res. 4b). Mellaart bunların Konya, Karaman, Seydişehir ve Beyşehir düzleminde bir hat çizdiğini bildirmektedir²⁴. Bunları dışında bir adet Demir Çağı boyalı seramik parçası (Res. 5) ile olasılıkla Demir Çağı ve sonrasına tarihlenebilecek parçalar (Res. 5a-5b) tespit edilmiştir²⁵. Prehistorik Döneme tarihlenen erken örneklerin tamamı elde üretilmiştir. Bunlar kendi içinde koyu yüzlü kahverengi ve gri tonlarda (Munsell 10YR-2/1,3/1), yalın mallar ve kırmızı astarlı (Munsell 2.5YR-3/6,4/6) mallar olarak ayrılmıştır. Koyu yüzlü parçalar arasında en dikkat çekici olanı

²⁰ Suberde'nin İlk sakinlerinin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de buraya yerleşen Avcı-Toplayıcı bir grup olduğu ileri sürülmektedir (Bordaz 1969, 58-59).

²¹ Gökhöyük Bağları Höyükte yapılan kurtarma kazılarında elde edilen sonuçlara göre yerleşme Seramikli Neolitik Döneme tarihlenmektedir. Gündüz 2019, 43.

²² Bu sulama kanallarından ikincisinin yakın zamanda Konya Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'nun 04.12.2014 tarihli 2412 sayılı kararında Seydişehir cazibe sulaması inşaat projesi kapsamında açılan sulama kanalı olduğu anlaşılmıştır.

²³ Mellaart tarafından (Red Burnish) olarak adlandırılan bu kırmızı astarlılar Konya Ovası Tunç Çağı seramikleri için karakteristik özellikler yansıtmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mellaart 1963, 199-236.

²⁴ Mellaart 1963, 214.

²⁵ Benzer boyalı Demir Çağı Seramik Parçaları Gökhöyük Bağları Höyük'ünde de açığa çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz 2019.

Geç Neolitik, Erken kalkolitik Dönemde yaygın kullanımı bilinen (Chesepot) süzgeç kap parçasıdır (Res. 6) ²⁶. Tespit edilen küçük bir parça olmakla birlikte kabın tamamı ve kullanımı hakkında bilgi verdiğinden önemli bir örnektir. Ele geçen örnekten kabın yapıldıktan sonra henüz fırınlanmadan ²⁷ bir alet yardımıyla çok sık açılan deliklerden süzgeç olduğu tahmin edilmektedir. Bu grup içinde küçük çanak-çömlekler yanında büyük kaba mallarda vardır (Res. 7-7a). İnce cidarlı çanak-çömleklerin yüzeylerinin ağıllı olduğu anlaşılmaktadır. Kalın cidarlı ve kaba formlu oldukları tespit edilen diğer örneklerin ise yalın yüzlü olup yüzeylerinde herhangi bir ağı ve/veya bezeme bulunmamaktadır. Burada ele geçen bir başka önemli buluntu ise kalın cidarlı, kaba, el yapımı, kaideden karın kısmına kadar kısmen sağlam olarak kalabilmiş büyük kap parçasıdır (Res. 8-8b). Bu kabın karın kısmında bulunan akıtacak kısmı kabın ne için üretilip kullanıldığı hakkında bilgi vermektedir. Bu formun en erken örneği Kalkolitik Dönemde Yarıkkaya ²⁸ ve Çamlı Bel Tarlası ²⁹ yerleşmelerinde ele geçmiş ve yayık kabı olarak adlandırılmıştır ³⁰. İncelenen pişmiş toprak parçalardan elde edilen ilk değerlendirmelere göre, bu yerleşmenin en erken Geç Neolitik, Erken Kalkolitik Döneme tarihlenebileceği ve yerleşmede iskânın Demir Çağı sonrasına kadar devam etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Akkise/Yahyalı Höyük

Akkise/Yahyalı yerleşim yeri Seydişehir ilçe merkezine yaklaşık 15 km. uzaklıkta, Akkise sınırları içerisinde yer almaktadır. Yerleşme bulunduğu konum itibarı ile güney yönünde Suğla Gölüne bakan bir yamaçta kurulmuştur (Res. 9). Yerleşmenin etekleri Suğla Gölünün çekilmesiyle oluşan düzlükler ile çevriliyken kuzeye doğru dağlar yükselmektedir. Yerleşmenin bulunduğu arazi yüzeyinde yoğun çanak-çömlek parçaları ile birlikte obsidyen ve çakmaktaşıdan alet ve yonga parçaları tespit edilmiştir. Seramik ve obsidyen parçalar dışında yüzeyde çok sayıda öğütme taşı ile birlikte havaneli de tespit edilmiştir. Ayrıca yerleşim yerinde defneciler tarafından açılan kaçak kazı çukurunun oluşturmuş olduğu tahribat ile taş duvarlı mimari yapı parçasının açığa çıktığı görülmüştür. Çukur içinde görülen mimari yapı parçası yaklaşık 1 m yüksekliğinde ve 2 m uzunluğunda taş duvardan oluşmaktadır. Açıkta olan duvar yapısı incelendiğinde, bölgede bulunabilecek bazalt taşından örülmüş duvarın yaklaşık 10-15 cm kalınlığında 30 cm uzunluğunda düzgün taşlardan örüldüğü görülmektedir. Taş duvar örülürken birleştirici olarak çamur kullanılmıştır. Bu mimari yapının dolgusu içinde ve çukurdan dışarı atılan toprak yüzeyinde yoğun şekilde bulunan pişmiş toprak seramikler ve obsidyen parçalarından bu yerleşmenin Prehistorik Döneme tarihlenebilecek, taş duvar temelli yuvarlak olmayan, dikdörtgen veya kare planlı bir mimari geleneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Res. 10). Orta Anadolu'nun güneyinde Konya Ovası sınırları içerisinde bulunan, Neolitik Dönem'e tarihlenen Çatalhöyük ³¹ ve Can Hasan ³² yerleşmelerinde açığa çıkarılan mimari yapılarda temel seviyesinde taş kullanıldığına dair bir

²⁶ Salque vd. 2013, 522–525; Takaoğlu 2006, 43.

²⁷ Kabın dıştan içe doğru bir aletle delindiği ve henüz hamur suyunu çekmemiş olduğundan aletin bastırılması sonucunda içe doğru taşıdığı görülmektedir.

²⁸ Schoop 1998, 26-32.

²⁹ Schoop 2017, 1-19.

³⁰ Bu makalenin yazarı tarafından bu bölgede süt ve süt ürünlerinin Demir Çağında işlendiğini ortaya koyan bir yayık makalesi bilim dünyası ile paylaşılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. “Yayık: Gökhöyük Bağları Höyüğünde Süt Ve Süt Ürünleri Üretimine Dair Bir Ön Değerlendirme” Gündüz 2020, 325-344). Göktürk Höyük'te tespit edilen süzgeç parçası ve yayık parçası, ise bölgede süt ve süt ürünlerinin Kalkolitik Dönemde işlenmeye başlanmış olabileceğini ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır.

³¹ Mellaart, Çatalhöyük kazılarında açığa çıkarılan mimari yapıların tamamında kerpiç kullanıldığını bildirmektedir (Mellaart 1967, 55).

³² D. French, Can Hasan yerleşmesinde Neolitik Dönem boyunca duvarlar ve kapılarda taş kullanımının çok nadir görüldüğünü bildirmektedir. Can Hasan yerleşmesinde mimari yapı elamanı olarak yaygın kullanılan malzeme kerpiçtir (French 1998, 20).

bulgu yoktur. Bu yerleşmelerdeki mimari yapılar kerpiç temelli ve/veya kerpiçlerle örülen duvarlara sahiptir. Suğla Havzası içinde bulunan Suberde Höyüğünde de kerpiç temelli yapılar vardır. Bunlardan yalnız Gökhöyük Bağları Höyük'te Neolitik Dönem'e tarihlenen yapılardan bazılarının temel seviyesinde taş kullanıldığı kazı raporlarından bilinmektedir³³. Bu bağlamda Yahyalı Höyük yerleşmesinde ileride yapılacak kazılarda açığa çıkarılacak mimari yapılar, Suğla Gölü Havzası'nın Prehistorik Dönem mimari geleneklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yahyalı Höyük'te yapılan belgeleme ve tescilleme esnasında toplam 22 parçadan oluşan yontma taş alet ve alet parçaları tespit edilmiştir. Tespit edilen bu buluntu topluluğu 11 adet obsidyen ve 11 adet çakmak taşından oluşmaktadır. Obsidyenlerden bir tanesi konik dilgi çekirdeği parçası (Çiz. 1), 4 tanesi dilgi bölümü (Çiz. 1e-h), 1 tanesi iki yüzeyli düzeltilenmiş uç (Çiz. 1j), 5 tanesi ise yongalama artığından oluşmaktadır (Çiz. 1). Makroskopik gözlemlere göre siyah renkte olan obsidyen parçaların Orta Anadolu kökenli oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte ele geçen obsidyenin çekirdek parçası ve az sayıdaki yongalama artığına dayanılarak, malzemenin hammadde halinde yerleşime getirildiği ve yerleşim içerisinde yongalanarak aletler elde edildiği düşünülmektedir. Düzgün/paralel kenar ve sırt, sırt çizgisi ve homojen kalınlıkta, hafif içbükey olan dilgi bölümleri yongalamada baskı tekniğinin uygulandığını göstermektedir. Yine bu parçaların kenarlarında da kertik ve cilalanma şeklinde kullanım aşınımları gözlemlenmektedir. Yerleşmede ele geçen çakmak taşları ise 1 adet yonga çekirdeği, 3 adet sırtlı bıçak (Çiz. 1a-c) 1 adet uç (Çiz. 1i) ve 3 adet yongalama artığından oluşmaktadır. Sırtları dik düzeltilerle yapılmış sırtlı bıçaklardan ikisinin kullanım ağızları düzeltilerek keskinleştirilmişlerdir (Çiz. 1b-c). Çakmak taşı uç iki kenardan tek yüzeyli olarak düzeltilmiştir. Yontma taş buluntu yoğunluğunun azlığı, kesin yargılarda bulunulmasını engellemekle birlikte genel bir değerlendirmeye yerleşmede hem çakmak taşı hem de obsidyenin alet yapımında kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Yahyalı Höyük yerleşim yerinde yontma taşlar yanında öğütme taşları ve havaneleri de tespit edilmiştir. Yerleşmenin değişik yerlerinde dağınık olarak kısmen kırılmış çok sayıda öğütme taşı bulunmuştur. Söz konusu öğütme taşları içinde bulunan birkaç kireçtaşı örnek dışında, kalanların tamamı, bazalt taş malzemenin yapılmıştır. Bunların bir kısmının havaneliyle birlikte bulunması, kullanım şekillerini göstermesi bakımından önemlidir (Res. 11). Öğütme taşları kendi içinde iki farklı grup altında değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki yuvarlak formda olanlardır. Bunların dışında kalan ikinci gurubu ise uzun yatay formda olanlar oluşturmaktadır. Bu örneklerden yatay formda olanların diğerlerine göre, daha düz bir yüzeye sahip olduğu görülmüştür. Yahyalı Höyük'te yüzeyde ele geçen en yoğun buluntu gurubu birçok yerleşmede olduğu gibi çanak-çömlek parçalarından oluşmaktadır. Burada form veren ağız ve dip parçaları yanında çok sayıda gövde parçası da yüzeyden toplanmıştır (Res. 12-12a). Bu yerleşmenin çanak çömleği, diğer birçok Seramikli Neolitik Dönem'e tarihlenen höyüklerden de bildiğimiz, genellikle koyu yüzlü olup, koyu kahverenginin farklı tonları yanında kırmızımsı kahve renkte açık mallarla karakterize olmaktadır. Günlük kullanıma yönelik üretilmiş oldukları tahmin edilen pişmiş toprak kapların katı veya sıvı gıdalar konulmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yüzeyde kalın cidarlı, kaba diyebileceğimiz depolama kaplarına ait herhangi bir parça ele geçmemiştir. Gözle yapılan ilk incelemelere göre kaplar kendi içinde form ve yüzey özelliklerine göre farklı guruplara ayrılmaktadır. En genel haliyle değerlendirildiğinde, form olarak küresel gövdeli, dik yükselen içe doğru hafif kapanan ağızlı kaplar, çömlekler ve hafif dışa çekik, açık ağızlı kaplar ise çanaklar olarak ayrılmıştır.

³³ Konya Müze Müdürlüğüne 2002 - 2005 yılları arasında kurtarma kazıları yapılan Gökhöyük Bağları Höyüğü kazı raporlarının ayrıntılı olarak verildiği tez çalışmasında Enver Akgün Neolitik Dönem'e tarihlenen yapıların bir kısmının taş temel üzeri kerpiç duvarları olduğunu belirtmektedir (Akgün 2019, 101).

Burada değerlendirilen koyu yüzey renkli parçalardan, siyahımsı ve/veya grimsi renkli (Munsell 10YR-2/1,3/1), yüzeylerinden yoğun dumana ve ateşe maruz kaldığı anlaşılan çömleklerden bir kısmının pişirme kabı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Çömleklerin diğer bir kısmı ise kırmızı ve/veya kırmızımsı kahverengi (Munsell 2.5YR-4/4,4/6) yüzey rengi bulunan parçalarla temsil edilirler. Parçaların büyük bir kısmının yüzeyinde, kap henüz kurumamış nemli durumda iken perdahlandığını gösteren, yoğun perdah izleri gözle görülebilmektedir. Bazı örneklerin dış yüzeylerinde tahminen pişirmeden kaynaklı alacalanmalar söz konusudur. İncelenen parçalar arasında yüzeyinde boya veya kazıma herhangi bir bezeme, süsleme bulunan örnek tespit edilmemiştir. Bunlar üretim teknikleri açısından değerlendirildiklerinde, çömleklerin tamamının elde yapılabildiği küresel gövdeli, basit ağız kenarlı³⁴ bir forma sahip oldukları görülmüştür. Bu parçaların yapılan ilk makroskopik incelemede kil hamur katkılarında organik katkı bulunmadığı, katkının daha çok ince taşcık ve/veya kum katkı yanında gözle görülebilecek boyutta kireç ve altın mika gibi mineral / inorganik maddelerden oluştuğu anlaşılmıştır. Çömleklerin genelde sıkı dokulu oldukları tespit edilmişken bunlara göre daha küçük formda olan kapların gevşek dokulu oldukları ve daha kırılabilir bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ele geçen parçalardan anlaşıldığı kadarıyla çömlekler daha çok ip delikli tutamak³⁵ kulplardan oluşmakla birlikte bazı örneklerde tutamak kulplarda delik bulunmamaktadır. Çömleklerde kullanılan kulplar hilal, yarım ay veya üçgen diyebileceğimiz formdadır³⁶. Bu tür tutamak formları daha çok Orta Anadolu'nun güneyinde bulunan Prehistorik Dönem yerleşmelerinden, Çatalhöyük Neolitik³⁷ ve Erken Kalkolitik³⁸, Can Hasan Geç Neolitik³⁹ Erken Kalkolitik⁴⁰, Gökhöyük Bağları Höyüğü Neolitik ve Kalkolitik⁴¹, Er Baba Neolitik⁴², Yaka-Köşkhöyük Neolitik Dönem'e⁴³ tarihlenen tabakalardan bilinmektedir. Küçük formlu kaplarda kulpların hemen ağız kenarına, büyük formlu kaplarda ise daha çok kabin kenarına yakın kısmına tutturulduğu görülmüştür. Ele geçen kaide parçalarından kapların en azından belirli bir kısmının kaideye doğru daralan bir forma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kaideler kendi içinde halka kaideliler ve düz kaideliler olmak üzere iki farklı tipe ayrılmıştır. İncelenen pişmiş toprak kap parçaları arasında ikinci gurubu oluşturan örnekler açık kaplar olarak değerlendirdiğimiz çanaklardır. Bunların büyük çoğunluğu yalın yüzeyli ve yüzeylerinin perdahlı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı örneklerin kahverengi ve kırmızının tonlarında (Munsell 2.5YR-4/4,4/6) astarlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle çanak parçalarının içi ve dış renkleri birbirine daha yakındır. Form olarak dik yükselen, hafif dışa çekik, yayvan ağızlı oldukları tahmin edilmektedir. Çanakların tutamaklarının formları da farklılık gösterir. Çanaklarda kullanılan tutamaklar genelde düz bir forma sahipken, çömleklerde kullanılan kulplar hilal, yarım ay veya kulak diyebileceğimiz formdadır. Çömleklerde olduğu gibi çanakların kulplarında da ip delikleri sık görülen bir özellik değildir. Özellikle daha küçük formlu oldukları düşünülen çanaklardaki tutamaklar kullanım yanında daha çok stilize edilmiş kulp izlenimi vermektedir. Burada ele alınan pişmiş toprak parçalardan bazılarının parlak yüzeyli olması yumuşak açkı uygulamasını işaret ederken, bazılarının yüzeylerinin ise mat görünümlü olması yapılan sert açıktan kaynaklanmış olmalıdır. Bu çalışmada incelenen seramik parçalarının tamamı yüzeyden toplanıp temiz dolgulardan gelmediği için çömlekler arasındaki bu özelliklerin

³⁴ Ökse 2012, 119.

³⁵ Ökse 2012, 131.

³⁶ Bu tür tutamakları Turan Efe "at nalı biçimli" olarak değerlendirmiştir (Özsait – Efe 2012, 33).

³⁷ Mellaart 1961, 162, Fig. 2; Özdöl 2006, Fig. 27-140.

³⁸ Gündüz 2013, Fig. 12-14.

³⁹ French 2005, 118-121, Fig. 39-42. 7-4 tabaka.

⁴⁰ French 2005, 171, Fig. 92, 244, Fig. 165. tabaka 2B.

⁴¹ Akgün 2019, kat. 330-333.

⁴² Özdöl 2006, Fig. 147-188.

⁴³ Özsait – Efe 2012, 36, Lev. XIII1, Fig. 33-37.

dönemsel mi yoksa formsal mı olduğu henüz anlaşılammıştır. Yahyalı yerleşmesinde ilerde yapılacak kazılarda açığa çıkan stratigrafisi belli steril tabakalar bu konunun daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Balıklava/Karayaka Höyük

Yerleşme, Seydişehir ilçesine yaklaşık 30 km, Suğla Gölüne 10 km, mesafede olup Ahırlı ilçesine bağlı Balıklava Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Beyşehir'den Çumra'ya geçen DSİ sulama kanalına yaklaşık 1 km. Çarşamba Vadisine bakan bir yamaçta yer almaktadır (Res. 13). Alan Guğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırma çalışmaları sırasında tespit edilmiştir. Çarşamba Vadisinin Suğla Gölüne bakan kısmının araştırılması sırasında sürülü bir tarım arazisi yüzeyinde çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır, bu alanda derinleştirilen çalışmalar sonrasında buranın Prehistorik Döneme tarihlenebilecek bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmıştır. Yerleşmenin mimari geleneği hakkında kesin bulgulara ulaşılamamıştır. Ancak derin sürülen tarım arazi yüzeyinde ve kimi kaçak kazı çukurlarının (Res. 14) atıl toprağında yerlerinden sökülmüş sıvalı düzgün kesitli taş parçaları (Res. 15) tespit edilmiştir. Organik ve inorganik maddelerin karışımıyla oluşturulmuş bu kalın sıvalı taşlar mimaride taş örgülü duvarların kullanılmış olabileceğini akla getirmiştir. Aynı alanda bulunan mimari yapıya ait olduğunu düşündüğümüz bir adet söve taşı (Res. 16) bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Açılan kaçak kazı çukurlarının tekrar kısmen doldurulmuş olmasından yerleşmenin mimari geleneği hakkında kesin bilgi edinilememiştir. Alanda kapsamlı yapılan araştırmalar da sürülü tarım arazisi yüzeyinde Geç Neolitik ve/veya Kalkolitik Döneme tarihlendirilebilecek çok sayıda çanak-çömlek parçaları tespit edilmiştir (Res. 17). Bu parçalar içerisinde yoğunluğu kırmızı (Munsell 2.5YR-3/6,4/6) astarlılar oluşturmaktadır. Bunların dışında kalanlar ise kahverengimsi yüzeyli yalın kaplardır. Bu parçalar arasında dikkat çeken bir örnek ise minyatür çanak parçasıdır (Res. 17a). Parçalar üzerinde bulunan tutamaklar Akkise/Yahyalı Höyükte tespit edilen tutamaklar, Karaman Can Hasan, Konya Çatalhöyük, Gökhöyük Bağları Höyük ve Er Baba ile Isparta Gelen Dost yerleşmesine kadar birçok yerleşmede ele geçen delikli tutamağı olan pişmiş toprak kap parçası örneklerine benzemektedir (Res. 18). Bu tutamak formunun yukarıda ismi geçen kazısı yapılan yerleşmelerin Neolitik ve Kalkolitik tabakalarında birçok örneği bilinmektedir. Bazı kaplarda ise kapların boyutlarının küçülerek sivilize bir hal aldığı görülmektedir (Res. 18a). Söz konusu parçalar yüzeyden toplandığı için kulplarda görülen bu değişimin farklı dönemlere ait olmalarından mı veya farklı form olmalarından mı kaynaklandığı anlaşılammıştır. Bunların dışında havan eli ve ezgi taşları ve bir adet taş kap parçası tespit edilmiştir (Res. 19-20). Balıklava/Karayaka Höyüğü yontmataş buluntu topluluğu toplam 65 parçadan oluşmaktadır⁴⁴. Bunlardan 56 tanesi obsidyen ve 9 tanesi çakmak taşından oluşmaktadır. Bilindiği gibi yatağından alındıktan sonra yerleşim yerine doğal/ham halinde getirilen obsidyen kütleleri bu mermi biçimli çekirdek formuna dönüştürüldükten sonra farklı aletlerde kullanılmak üzere bu mermi biçimli çekirdeklerden baskı yöntemi ile daha küçük parçalar elde edilmektedir. Makroskopik gözlemlere sonucunda Orta Anadolu kaynaklı olduğu düşünülen obsidyen buluntuların içerisinde 1 adet baskı tekniği ile yongalanmış mermi biçimli dilgi/dilgicik çekirdeği (Çiz. 2a), 32 adet dilgi/dilgicik bölümü ve 23 adet yongalama artığı bulunmaktadır. Mermi biçimli dilgi/dilgicik çekirdeği ve çok miktardaki yongalama artığı yongalama işleminin büyük oranda yerleşimde yapıldığını göstermektedir. Dilgi ve dilgicik bölümlerinin çoğu baskı tekniği ile yapılmış olsalar da (Çiz. 2h-o) doğrudan vurma tekniği ile yapılmış olanlar da vardır (Çiz. 2c-g). Bazıları tek (Örn. Çiz. 2h,i), iki kenardan

⁴⁴ Yontma Taş buluntuların ayrıntılı bilimsel çalışmaları daha sonra Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Kerem Demir tarafından bilim dünyasıyla paylaşılacaktır. Yüzey araştırması heyet üyemiz olan Sayın Demir'e aletlerin tipolojileri konusunda verdiği bilgi ve makalede kullanılan yontma taş alet parçalarının çizimleri için teşekkür ederim.

devamlı (Örn. Çiz. 2c) veya kısmi düzelti (Çiz. 2c,m,n) gösteren dilgi/dilgicik bölümlerinin çoğunda kertik ve cilalanma şeklinde kullanım aşınımı izleri gözlemlenmektedir. Bu aşınım izleri bu parçaların orak elemanı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bulunan 9 adet çakmak taşı 1 düzeltili alet (Çiz. 2b), 1 yonga çekirdeği ve 4 adet yongalama artığından oluşmaktadır. Tek kenardan düzeltilenmiş olan dilginin (Çiz. 2b) düzeltili kenarında çok yoğun bir biçimde cilalanma gözlemlenmektedir. Çalışma alanında yapılan detaylı çalışmada küçük buluntular da ele geçmiştir. Bunlar içinde bir adet kemik bız, bezemeli taş ve iki adet boncuk dikkat çekicidir (Res. 21). Ele geçen olasılıkla kolye ve/veya benzeri süslemelerde kullanılacak bezemeli küçük taş obje (Res. 21a) ve küçük taş boncuk (Res. 21b) yerleşmenin takı geleneği hakkında kısıtlı bilgi vermektedir. Bir adet kısmen sağlam bulunan topuz başı şeklinde yuvarlak taş alet de yerleşmenin teknolojik gelişimi hakkında ipuçları vermektedir (Res. 23). Bu yuvarlak taşın ilk yapım aşaması sırasında dış yüzeyleri düzeltildikten sonra olasılıkla çakmak taşı bir uç kullanılarak belki de prehistorik matkap ile bir tarafını belli bir noktaya kadar deldiği karşısını delmeye başladığı sırada taşın yarıldığı ve bu yüzden kullanılmadan atıldığı anlaşılmaktadır. Yapım aşamasında yarılarak atılan bu parça yerleşmede taş alet üretiminin odluğuna dair bir fikir vermekle birlikte kırılmayıp da tamamlanan bu tür delikli taşların ne olarak kullanılmış olabileceği sorusunu akla getirmiştir. Bunlar acaba topuz başı mı, ağırşak mı yoksa balık avlamak için ağa takılan bir ağırlık olarak mı kullanıldığı henüz cevaplanamayan sorulardır. Yerleşmenin hem mimari gelenekleri hem burada tespit edilen eserlerin kullanım amaçları ve/veya üretim teknikleri hem de tam olarak hangi dönemde burada iskânın başladığı ve ne kadar uzun bir süre devam ettiği ise ilerde burada yapılacak kazılarla aydınlanacaktır.

Sonuç ve Öneriler

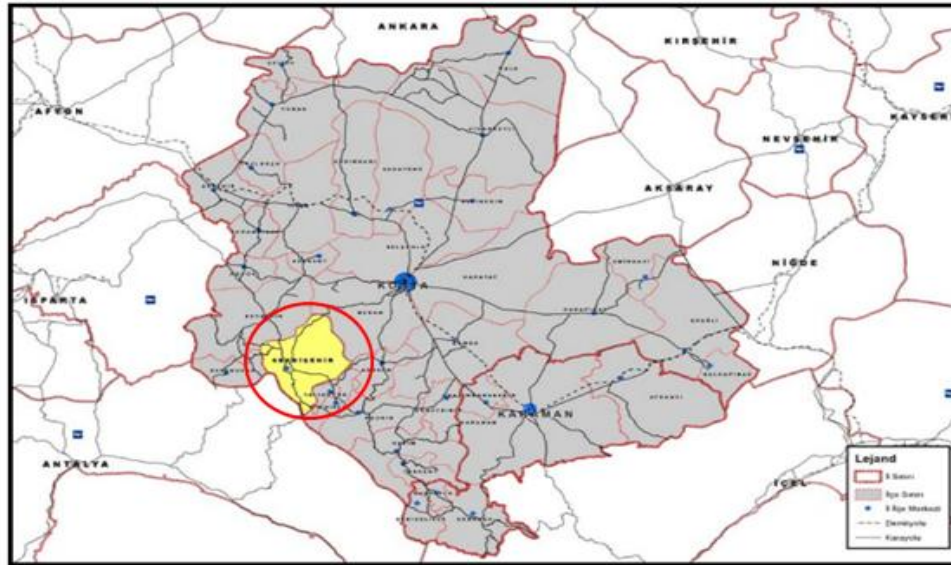
Seydişehir Suğla Gölü'nün kenarında, tarıma elverişli verimli topraklar içinde, Akdeniz ile Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan yol güzergahı üzerinde yer almaktadır. Bölgenin içinde bulunduğu bu coğrafi konum olasılıkla Prehistorik Dönemden itibaren insanları buraya çekmiş ve Neolitik Dönemden günümüze kadar bu bölgede sürekli yerleşim olmuştur. Bölgede daha önce yapılan araştırma ve kazılarda ele geçen buluntular yanında 2020 yılında ilçe ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları bölgenin Prehistorik dönemde yoğun bir yerleşim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Hali hazırda bilinen Prehistorik Dönem yerleşmeleri yanında yeni tespit edilen bu çalışmaya konu olan üç yerleşme Geç Neolitik ve/veya Kalkolitik Dönemde Suğla Gölü çevresinde birbirine çok yakın mesafede çok sayıda yerleşim yerlerinin var olduğunu göstermektedir. Maalesef tespiti yapılan bu üç yerleşmede yoğun tahribata maruz kalmaktadır. Yerleşim yerlerinin tarım arazileri içerisinde kalmasından dolayı sürekli tekrarlanan tarım faaliyetleri ile tahrip edilmeleri yanında Göktürk Höyükte olduğu gibi bazen sulama kanalı veya yol yapım çalışmalarıyla bazense Akkise/Yahyalı ve Balıklava/Karayaka Höyük'te görüldüğü gibi defneciler tarafından tahrip edilmektedir. Bu yerleşmelerde yüzeyden toplanan buluntuların çoğunluğu Geç Neolitik ve/veya Kalkolitik Dönem'e tarihlenebilecek pişmiş toprak kap parçalarından oluşmaktadır. Bunların dışında yine Prehistorik Dönem yerleşmelerinde bulunan yontma taş aletler ve öğütme taşları da mevcuttur. Göktürk Höyük'te Geç Neolitik ve/veya Erken Kalkolitik Döneme tarihlenen pişmiş toprak çanak çömlek parçaları yanında Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağlarına tarihlenebilecek parçalarda tespit edilmiştir. Göktürk Höyüğün mimari gelenekleri hakkında herhangi bir bulgu tespit edilememişken, Yahyalı ve Balıklava/Karayaka Höyüklerinde mimari yapıların taş duvarlı olabileceğini düşündüren veriler elde edilmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında Suğla Gölü etrafında bulunan Seydişehir ve Ahırlı ilçelerinde ilerleyen yıllarda yapılacak arkeolojik kazılar sonucu açığa çıkarılan yerleşmeler bölgenin Neolitik Dönem kültürleri üzerine yeni verilerin elde edilmesine olanak sağlayacaktır. 2020 yılında tespiti yapılan üç yeni yerleşmeden (Balıklava/Karayaka, Göktürk

ve Yahyalı Höyük) elde edilen sonuçlar, en uzağı Seydişehir'e yaklaşık 20 km mesafede olan ve Suğla Gölü çevresinde birbirine çok yakın mesafede kurulmuş olan Suberde, Kesecik Höyük, Göktürk Höyük, Gökhöyük Bağları Höyüğü, Bağra Höyük, Karaviran Höyük ve Akkise/Yahyalı Höyük gibi yerleşim yerleri arasında mikro düzeyde ticari ve/veya kültürel ilişkilerin var olabileceğini işaret etmektedir. Yakın zamanda Suğla Gölü'nün çevresinde bulunan bu yerleşmelerde yapılacak arkeolojik kazılar ile bölgenin Prehistorik Dönemlerinin anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

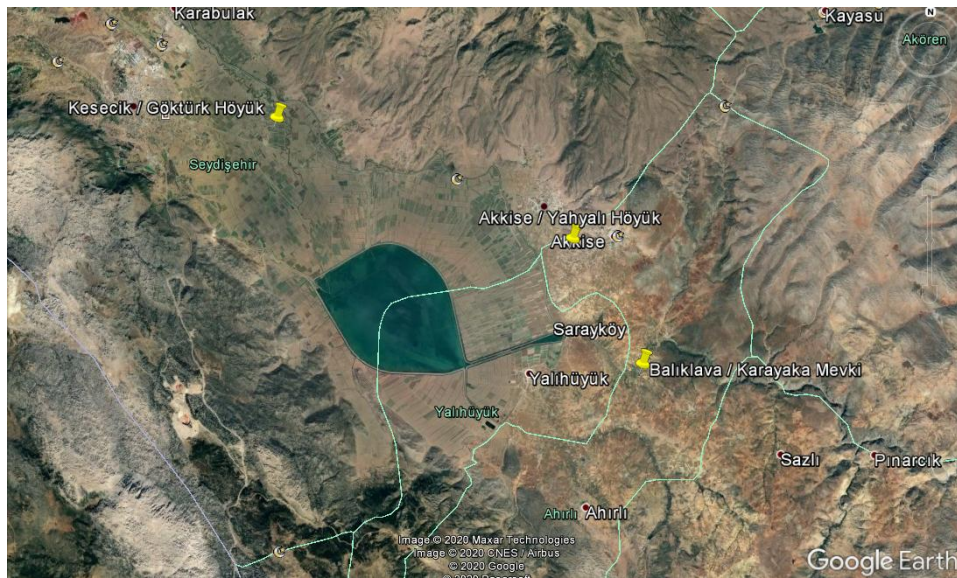
Kaynakça

- Akgün 2019, E. Akgün, *Seydişehir Gökhöyük Bağları Höyüğü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bahar 2003, H. Bahar, "Konya-Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları 2000", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 19/2, 257-270.
- Bordaz 1969, J. Bordaz, "The Suberde Excavations, South-Western Turkey: An Interim Report", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/2, 43-71.
- Bordaz 1973, J. Bordaz, "Current Research in the Neolithic of South Central Turkey: Suberde, Er Baba and Their Chronological Implications", *American Journal of Archaeology*, S. 77, 3, 282-288.
- Calder 1910, W. M. Calder, A Cult Of The Homonades, *Classical Review*. 24/3, 76-81.
- French 1998, D. French, "Canhasan Sites 1: Stratigraphy and Structures", *The British Institute of Archaeology at Ankara*.
- French 2005, D. French, "Canhasan Sites 2: Can Hasan I: The Pottery", *The British Institute of Archaeology at Ankara*.
- Gündüz 2013, R. Gündüz, *Die Dunkel Bemalte Keramik des 6. Jahrtausends v.Chr in der Ebene von Konya*, Master Arbeit, Albert-Ludwigs Universität/ Archäologische Fakultät, – Ur – und Frühgeschichtliche Archäologie. Freiburg-Deutschland, 2013
- Gündüz 2019, R. Gündüz, *Gökhöyük Bağları Höyüğü Demir Çağı Seramiği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gündüz 2019, R. Gündüz, "Lykonias Bölgesinde Yeni Bir Yerleşme, Gökhöyük Bağları Höyüğü", (Ed.) H. Muşmal & E. Yüksel & M. A. Kapar, *Karaman Araştırmaları*, I, 41-5 Palet Yay. Konya.
- Gündüz 2020, R. Gündüz, "Yayık: Gökhöyük Bağları Höyüğünde Süt Ve Süt Ürünleri Üretimine Dair Bir Ön Değerlendirme" *Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 43. 325-344
- İzbırak 1972, R. İzbırak, *Türkiye I*, İstanbul
- Kuzucuoğlu 2002, C. Kuzucuoğlu, "The Environmental frame in Central Anatolia from the 9th to the 6th millenia cal BC", F. Gerard – L. Thissen (Ed.) *The Neolithic of Central Anatolia*, CANew International Table Ronde, İstanbul: 33-58.
- Mellaart 1954, J. Mellaart, "Preliminary Report on a Survey of Pre-classical Remains in Southern Turkey", *Anatolian Studies* 4, 175-240.
- Mellaart 1958, J. Mellaart, "Second Millennium Pottery from the Konya Plain Neighbourhood", *Bulleten*, XXII/87, 311-353.

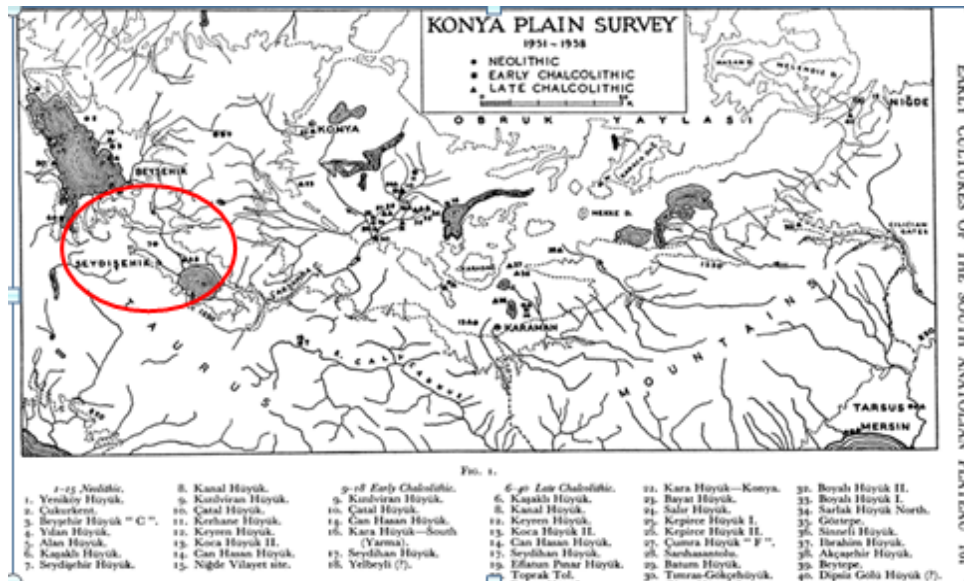
- Mellaart 1961, J. Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau", *Anatolian Studies*, Vol. 11, 159-184.
- Mellaart 1963, J. Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II: The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", *Anatolian Studies*, Vol. 13 (1963), pp. 199-236
- Mellaart 1967, J. Mellaart, *Çatal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill Book Company, New York.
- Munsell (2013). Munsell Soil Color Charts. U.S. Gov. Print.
- Muşmal 2012, H. Muşmal "Ramsay Örneğinde Osmanlı Dönemi Kazı Ruhsatları", *Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyum Kitabı*. Ed. Hasan Bahar, Konya, 117-134).
- Ökse 2012, T. Ökse, *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek Teknik Özellikler, Biçimler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul.
- Özdöl 2005, S. Özdöl, *Anadolu'da Erken Dönem Çanak Çömlek Kültürleri ve Çatal Höyük Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özsait-Efe 2012, M. Özsait, T. Efe. "Yaka Köşk Höyükten Toplanan Neolitik ve Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği", *Arkeoloji Dergisi*, XVII, 31-54.
- Ramsay 1917, W. M. Ramsay, "Studies In The Roman Province Galatia: I. The Homonadeis And The Homonadensian War", *Journal Of Roman Studies*, 7, 229-283.
- Ramsay 1961, W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. M. Pektaş), İstanbul.
- Salque vd. 2013, Salque, M., Bogucki, P. I., Pyzel, J., Sobkowiak-Tabaka, I., Grygiel, R., Szmyt, M., Evershed, R. P. (). Earliest evidence for cheese making in the sixth millennium BC in northern Europe, *Nature*, 493(7433), 522-525.
- Schoop 1998, U.-D. Schoop, "Anadolu'da Kalkolitik Çağda Süt Ürünleri Üretimi. Bir Deneme", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 87, 26-32.
- Schoop 2017, U.-D. Schoop, Innovation versus beharrung: was macht den unterschied des Hethitischen reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.? (Ed.) A. Schachner. *Technologie und innovation im anatolischen chalkolithikum. internationaler workshop zu ehren von Jürgen Seeher*. Istanbul: Ege Yay. 1-19
- Sterret 1888, J. R. S. Sterret, *The Wolf Expedition in Asia Minor, Papers of the American School at Athens III*.
- Takaoğlu 2006, T. Takaoğlu, Patterns of dairying in coastal Northwestern Anatolia. (Ed.) T. Takaoğlu. *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia*, 3, (23-44) İstanbul: Ege Yay.
- Yılmaz 2006, M. Yılmaz, "Seydişehir'den Bir Grup Heykeltraşlık Eseri", *Edebiyat Dergisi*, 15, 145-160.

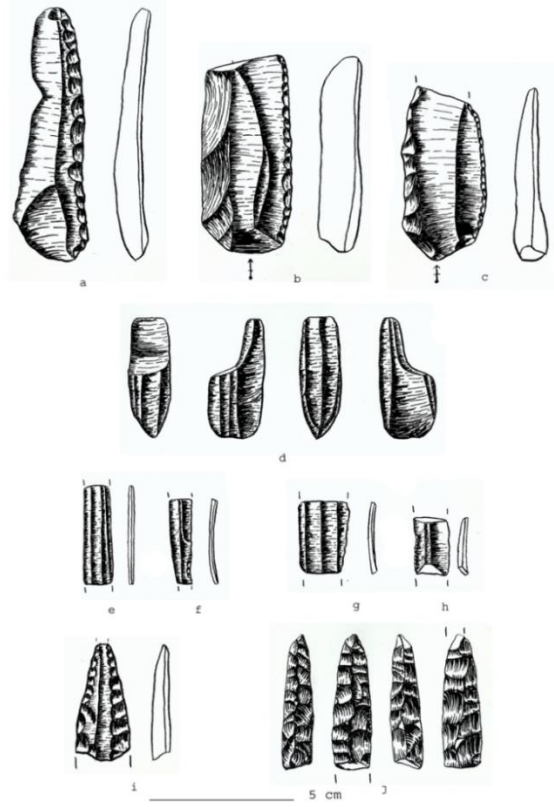
Har. 1.

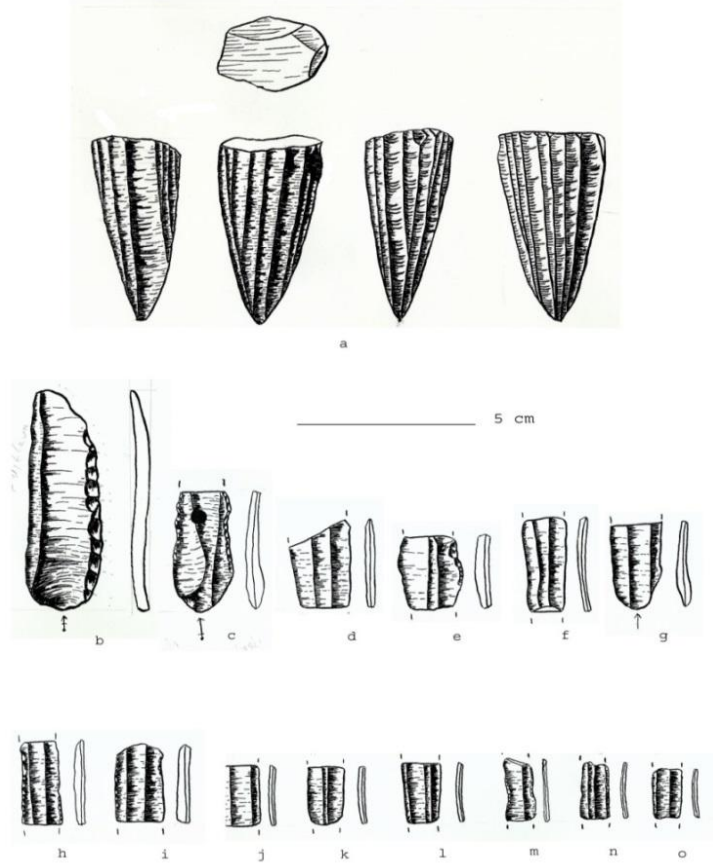
Har. 2.

Har. 3. (Mellaart 1961, 161)

Çiz. 1

Çiz. 2

Res. 1

Res. 2

Res. 3

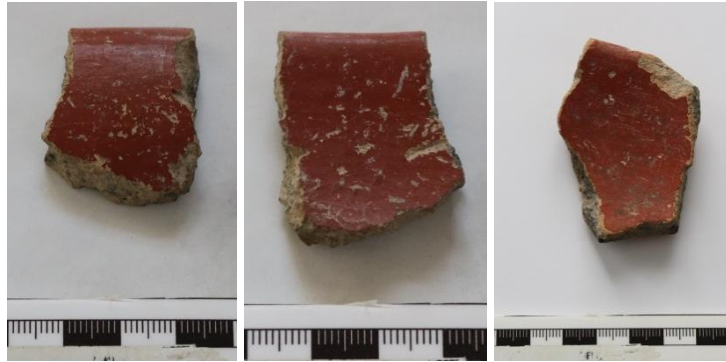
Res. 3a

Res. 4

Res. 4a

Res. 4b

Res. 5

Res. 5a

Res. 5b

Res. 6

Res. 7

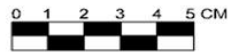
Res. 7a

Res. 8

Res. 8a

Res. 8b

Res. 9

Res. 10

Res. 11

Res. 12

Res. 12a

Res. 13

Res. 14

Res. 15

Res. 16

Res. 17

Res. 17a

Res. 18

Res. 18a

Res. 19

Res. 20

Res. 21

Res. 21a

Res. 21b

Res. 22

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 386-401

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

DOI: 10.48122/amisos.776306

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 01. 08. 2020

Kabul Tarihi/Accepted: 08. 12. 2020

KAUNOS'TAN KABARTMALI PITHOS PARÇALARI

FRAGMENTS OF RELIEF PITHOI FROM CAUNUS

Soner ÖZEN*

Öz

2012 – 2014 yılları kazı çalışmalarında Kaunos akropolünde 6 adet kabartmalı pithos parçası ele geçmiştir. Pithoslar büyük boyutlu erzak kapları olup, kabartmalarında geometrik bezemeler içeren örnekler, MÖ 7. ve 6. yüzyılda, bilhassa Karia Bölgesi ve Rodos, Kos ve Girit gibi bölgeye yakın Ege adalarında karşımıza çıkmaktadır. Ele geçen 6 parçadan biri, Kaunos'taki Arkaik iskanın yer aldığını düşündüğümüz akropol batı yamacında, diğer 5 parça ise yüksek duvarlarla çevrili 152 m yüksekliğindeki akropol zirvesinin hemen alt bölümünde yer alan AT1 Terası dolgusunda ele geçmiştir. Kaunos akropolünde yapmış olduğumuz çalışmalar akropolün, Kaunos'un erken yerleşiminin önemli bir ögesini oluşturduğunu ve aşağı şehir sur bölümlerinin inşasından önce, Kaunos sakinlerinin tehlike anında içerisine sığındığı bir "sığınak kale" olduğunu ortaya

* Dr., FR 3.5 Altertumswissenschaften, Klassische Archäologie, Universität des Saarlandes, Campus/Gebäude B3 1, 66123 Saarbrücken/Germany. E-posta: soner.oezen@uni-saarland.de ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9675-8777>

koymuştur. Makalede, konumuzla bağlantılı olarak bugüne kadar Karia ve Rodos'ta ele geçen pithos buluntuları üzerine yapılan araştırmaların bir özeti ile Kaunos pithos parçalarının tarihlendirilmesinin yanı sıra, bir "sığınak kale" olarak kullanılmış akropolde ele geçen pithosların Kaunos erken yerleşimi bağlamındaki işlevi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaunos, Pithos, Sığınak Kale, Arkaik, Akropol

Abstract

During the excavation campaigns 2012-2014 on the Acropolis of Caunus 6 fragments of relief pithoi were discovered. Pithoi were used as large storage vessels in southwestern Asia Minor and on the nearby islands such as Rhodes, Kos or Crete especially in the 7th and 6th century BC. One fragment was found on the western slope of the Acropolis, where we presume at least one part of the archaic settlement of Caunus. The remaining 5 pieces were found in the filling of a terrace located within the fortification wall of the acropolis. This terrace (AT1) lies directly below the 152 m high peak of the acropolis hill. Our previous research on the acropolis revealed that the acropolis is an important element of the early settlement of Caunus. It was a fortified refuge to where the inhabitants could flee in case of an attack before the construction of the lower city walls. The following article suggests not only two options for the function of the relief pithoi on the acropolis, but also explains what consequences the discovery of the fragments could have for the early settlement history of Caunus.

Keywords: Caunus, Relief Pithoi, Refuge, Archaic, Acropolis

Giriş

Antik Dönem'de bir liman kenti olan Kaunos (Karca adıyla *Kbid*), bugün Akdeniz'den yaklaşık 3 km uzaklıkta, Karia Bölgesi'nin güneydoğusunda yer almaktadır. Arkaik Dönem'deki varlığı yazılı belgelerden bilinen ve arkeolojik verilerle de desteklenen kentte ele geçen erken seramik buluntular, bu yerleşim tarihçesinin Geometrik Dönem'e kadar uzandığına işaret etmektedir. Antik kaynaklarda ismi oldukça sık geçen kent, MÖ 546 yılında Pers Generali Harpagos tarafından kuşatılıp alınmış, İyon Ayaklanması'na MÖ 498'deki Sardes'in isyancılar tarafından yağmalanmasından sonra katılmış, Attika Delos Birliği'ne MÖ 460'dan itibaren 30 yıl boyunca üye olmuş ve MÖ 88 yılındaki Efes Katliamı'nda Mithridates Eupator'un saflarında yer almıştır¹. Antik Çağ'da özellikle köle ticareti, göz hastalıklarına iyi gelen tuzu ve inciriyle ünlü olan şehir, Doğu Akdeniz ile Ege arasındaki gemi trafiğinde stratejik öneme sahip limanı da bir çok Antik gücün sürekli hedefinde yer almış ve sırasıyla Pers, Yunan, Roma ve Bizans egemenlikleri altına girmiştir. Antik kentte bu dönemlerden bir çoğu halen ayakta kalmış yapılar ve kalıntılar 1966 yılından beri devam eden kazılarla araştırılmaktadır. Bilhassa bazı bölümlerinde kuleleri, kapıları ve seyirdimliklerine kadar iyi korunmuş şehir suru ve dünyaca ünlü tapınak cepheli kaya mezarları bu eserlerden en başta gelenleridir.

¹ Marek 2006, 90-103.

Arkaik Pithoslar

Kaunos 2012 – 2014 yılları arasında gerçekleştirilen akropol kazılarında² diğer buluntuların yanı sıra 6 adet kabartmalı pithos parçası (Res. 1-6 / kat. No. 1- 6) ele geçmiştir. Pithoslar ana işlevleri açısından, boyutları genelde 1,5 ile 2 m arasında değişen erzak muhafaza kaplarıdır. Geometrik bezemeli bazı örneklerinde, istisnalar bulunsa da³, pithoslarda süsleme daha çok ön yüzün boyun veya karnın üst bölümlerine uygulanmış, kabın diğer kısımları, kapları çevreleyen plastik bandların dışında süslemesiz bırakılmıştır.

Pithoslar daha çok yapıların depolama mekanlarında⁴ (saray, çiftlik evleri veya evlerde), içerdikleri definlerle nekropollerde⁵ ve nadir de olsa kutsal alanlarda⁶ ele geçmiştir. Muhafaza kabı olarak buldukları mekanlarda çoğu kez zemin içerisine belirli bir yüksekliğe kadar gömülü olarak gün ışığına çıkarılmışlardır⁷. Bu durum hem kaplarda saklanan bal, süt, zeytin yağı, tahıl gibi erzağın sabit ısıda muhafazasına, hem de bu derin kaplar içerisinden kolayca alınmasına olanak sağlamaktaydı⁸. Berges pithoslar üzerindeki kabartmaların da erzak pithoslarının bu şekildeki yerleştirilmelerinden kaynaklandığını, dolayısıyla görülebilen kısımlar olan karnın üstü ve boyunda yoğunlaştığını düşünmektedir⁹.

Pithosların iyi korunmuş örnekleri daha çok nekropollerde ele geçmiştir. Defin işlemi esnasında içlerine toprak doldurulmayan bu işlevdeki pithoslar, üzerlerine gelen toprağın basıncıyla zamanla içe doğru çökmekte, ancak kırılan parçaların bir bütün halinde kalmasıyla tekrar kolayca tamamlanabilmektedir. Bu bağlamda ayrıca önemli olan diğer bir unsur, bu işlevdeki örneklerin gömütlerle birlikte ölünün yanına bırakılan mezar hediyelerinin yardımıyla kesin bir şekilde tarihlendirilmelerinin kolaylaşmış olmasıdır. Dolayısıyla bugüne kadar öne sürülen pithos kronolojilerinin temelini bu mezar hediyeleri oluşturmaktadır. Üçüncü kullanım alanı olan kutsal alanları ele aldığımızda, bu bağlamdaki örneklerin çok az sayıda ele geçtiğini ve bunların işlevi konusunda elimizde fazla veri olmadığını anlarız.

Yavaş dönen çark üzerinde imal edilen pithosların, kulp ve boyun kısmının ayrıca imal edildiği ve kaba eklendiği düşünülmektedir¹⁰. Ön yüzün karnın üstü ve kulplar da dahil olmak üzere boyunda yoğunlaşan kabartma süslemeler için, figürlü¹¹ bezemelerin yanı sıra daha çok üst üste veya yan yana, dikey veya yatay frizler halindeki spiraller (Res. 7, 1-8), balık sırtı motifleri (Res. 8, 12), kuyrukları volütlü veya volütsüz “Y”ler (Res. 7, 16-17), volütlü yatık “V” ler (Res. 7, 12), “S”ler (Res. 7, 9), üçgenler (Res. 8, 1), baklava motifleri (Res. 8, 3) ve

² Kaunos akropol kazıları için bkz. Özen-Kleine ve Özen 2015, 75-90; Özen ve Özen-Kleine 2019, 201-214. Kaunos örenindeki çalışmalarımızı büyük bir özveriyle destekleyen Kazı Başkanımız Prof. Dr. Cengiz Işık’a, Antik kentteki kazı çalışmalarımıza izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Başkent ve Saarland üniversitelerine sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

³ Bezemenin tüm kap yüzeyini kapsadığı bir örnek için bkz.: Jacobi 1931, 308, Res. 341.

⁴ Hoepfner 1999, 166.

⁵ Tümlenebilen pithoslar genelde gömüt kabı olarak kullanıldıkları mezarlıklarda ele geçmektedir. Örneğin Kamiros’un Macri Langoni mezarlığında 10 adet pithos gömütü bulunmuştur, bkz.: Jacobi 1929, 10; 116. Diğer örnekler ve mezar pithoslarıyla ilgili açıklamalar için bkz.: Kinch 1914, 44; Berges 2002, 139-140.

⁶ Kinch 1914, 102-103.

⁷ Bu durumu hem pithosların buluntu durumları, hem de resmedildikleri MÖ 6. ve 5. yüzyıl Attika vazo sahneleri teyid etmektedir. Örnekler için bkz. Korfmann, 164, Res. 11; Karagiorges 2002, 63, Res. 127; Wünsche 2003, 168, Res. 23. 3-4.

⁸ R. F. Docter, s.v. pithoi, DNP Online (15.06.2020).

⁹ Berges 2002, 139.

¹⁰ R. F. Docter, s.v. pithoi, DNP Online (15.06.2020).

¹¹ Frizler veya metoplarda yer alan figürlü bezemeler için bkz. Schäfer 1957, Lev. 1-11; Feytmans 1950, Lev. 23, 1; Berges 2002, 143- 145.

meanderler (Res. 8, 6-10) gibi genelde geometrik bezekler tercih edilmiştir. Üretim izlerinden bu motiflerin nasıl şekillendirildikleri ve kaplar üzerine hangi yöntemlerle uygulandığı da anlaşılmaktadır: Elle modellenen nadir örneklerin yanı sıra¹², kabartmalar genelde ahşap mühürlerin, ya direkt kap hamuru üzerine baskısıyla¹³ ya da bunlardan silindir formulu olanların yine kap hamuru üzerinde bir yönde yuvarlatılmasıyla elde edilebiliyordu¹⁴. Kullanılan ahşap mühürlerin yanı sıra, kaplardan bağımsız üretilen kabartmaların kap üzerine applike edilmesiyle de pithoslar bezenebiliyordu¹⁵. Kabartmaların yakınında gözlenen çerçeve gibi yatay veya dikey çizgiler baskı mühürlere¹⁶, frizlerdeki hafif dalgalanmalar¹⁷ ise kullanılan silindir mühürlere işaret eden detaylardır. Yine silindir mühürlerin yardımıyla meydana getirilmiş frizlere, motif gruplarında düzenli aralıklarla gözlemlenen çatlak izleri işaret etmektedir. Örneğin Kaunos kat. no. 1 ve 2 parçalarında olduğu gibi bazı motiflerde belirli aralıklarla frizde görülen dikey çizgiler, Stokes tarafından doğru bir yorumla, ahşap silindir mühürdeki ince çatlakların hamur üzerinde bıraktığı izler olarak açıklanmaktadır¹⁸. Aynı küçük kalıplarla üretilip, kap üzerine applike edilen süslemelere ise, Berges'e göre bu süslemelerin bazı kısımlarının zamanla kaptan kopup düşmesi ve bunların kap üzerinde bıraktıkları izler işaret etmektedir¹⁹. Berges üretimde kullanılan mühür ve kalıpların ya üretim atölyesine, ya da bizzat çömlekçi ustasına ait olduğunu, dolayısıyla bire bir aynı süslemelerin görüldüğü pithosların aynı atölyede üretildiğini düşünmektedir²⁰.

Bugüne kadar Kaunos'ta ve Kaunos'un yakın çevresinde bulunan Antik yerleşimlerin çoğunda kabartmalı pithos örneği ele geçmiş ve bunlar çeşitli yayınlarla bilim dünyasına tanıtılmıştır²¹. Bunlar arasında, Kaunos'a yakınlığı ve buluntu zenginliği açısından en önemlilerini Rodos Adası'ndaki Kamiros, Ialysos, Vroulia ve Lindos oluşturur. Sözü edilen bu merkezlerin yanı sıra, Knidos ve Ksanthos'ta ele geçen pithos örnekleri de, Kaunos parçalarını doğru yorumlamamızda önemli katkılarda bulunmaktadır.

1950 yılına kadar ele geçmiş Rodos pithos buluntuları Feytmans tarafından geniş kapsamlı bir çalışma ile yayımlanmıştır²². Feytmans kendisinden önce konu üzerine çalışmış araştırmacıların yayınlarını da dikkate alarak, Rodos pithoslarını, tipoloji, hamur özellikleri ve kaplar üzerinde görülen bezemeler açısından gruplara ayırmış ve grupların üretim merkezleri hakkında önerilerde bulunmuştur. Bilhassa ele geçen pithosların buluntu yoğunluğundan yola

¹² Feytmans 1950, Lev. 24, 2; British Museum Online, https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1868-0405-158; Schäfer 1957, katalog bölümünde bezeme tekniği (F) kısaltmasıyla verilmiş pithoslar.

¹³ Bezemenin kabı çevreleyen bandların üzerine uygulanması durumunda mühürlerin, hamurdan kesilip kaba yapıştırılan bu plastik bandlar üzerine baskısıyla. Mühür baskı tekniğiyle oluşturulmuş örnekler için bkz. Hall 1996, 103, Res. 12-14; Schäfer 1957, katalog bölümünde bezeme tekniği (St) kısaltmasıyla verilmiş pithoslar.

¹⁴ Kabartmalı pithoslar üzerinde görülen frizlerin hemen hemen hepsi bu teknikte oluşturulmuştur, Schäfer 1957, katalog bölümünde bezeme tekniği (R) kısaltmasıyla verilmiş pithoslar; Berges 2002, 140.

¹⁵ Yine küçük ahşap kalıpların yardımıyla, bkz. Berges 2002, 140 ve Schäfer 1957 (katalog bölümünde bezeme tekniği (M) kısaltmasıyla verilmiş pithoslar).

¹⁶ Hall 1996, 103, Res. 12-14.

¹⁷ Silindir mührün kap üzerinde aynı hizada yuvarlanamamasından, aşağı veya yukarıya hafif kaymalardan dolayı oluşan dalgalanmalar, bkz. Berges 2002, Res. 29. 30. 34. 36. 39a.

¹⁸ Stokes 1906, 72, Res. 1.

¹⁹ Applike edilen süslemelerin bazı kısımlarının kap yüzeyi ile tamamen bütünleşmemesinden dolayı zamanla oluşan kopmalar, bkz. Berges 2002, 140, Res. 32.

²⁰ Berges 2002, 141.

²¹ Rodos: Feytmans 1950, 135-180; Schäfer 1957, 45-66; Berges 2002, 142-153, Kos: Kantzia 1988, 178, Knidos: Berges 2002, 132; 134-138; Ksantos: Metzger 1972, 69-75, Kaunos: Schmaltz 2000, 48, kat. no. 7-9 Res. 13-15.

²² Feytmans 1950, 135-180.

çıkarak, üretim merkezleri olarak Lindos, Kamiros ve Ialysos'u önermiştir²³. Feytmans yayımlanmış olduğu makalesinde ayrıca pithosların kronolojik gelişimini de incelemiş ve pithoslarla birlikte ele geçen Korinth seramiği bazında bir Rodos pithos kronolojisi öne sürmüştür²⁴. Feytmans'ın kronolojisine göre adadaki pithos üretimi MÖ 640-625 yılları arasında başlamakta ve MÖ 550-520 yılları arasında son bulmaktadır. Ayrıca Feytmans kronolojisinde, Ialysos grubunun daha erken pithosları içerdiğini ve bunların MÖ 7. yüzyılın 3. çeyreğinden, MÖ 6. yüzyılın ortasına kadar üretildiğini, Kamiros grubunun ise daha geç örnekleri oluşturduğunu ve bu grubun pithoslarının MÖ 6. yüzyılın 2. çeyreği ile son çeyreği arasında görüldüğünü ileri sürmüştür. Feytmans'dan sonra pithoslar konusunda kapsamlı çalışmalar yapan Schäfer²⁵ ve Anderson²⁶ tarafından da Kamiros, Lindos ve Ialysos adadaki üretim merkezleri olarak kabul edilmesine rağmen, Feytmans'ın kronolojisi bu iki araştırmacı tarafından reddedilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Feytmans'ın kronolojisinin temelinde, ölü hediyesi olarak gömütlere bırakılan seramik kaplarla pithosların yaklaşık olarak aynı zamanlarda üretildiği varsayımı yatmaktadır. Başka bir deyişle Feytmans, gömüt pithoslarının bazılarının, gömütlere özel üretildiğini ve üretimlerinden hemen sonra bu işlevde kullanıldıklarını düşünmektedir²⁷. Ancak pithoslar konusunda araştırmalarda bulunmuş diğer bir bilimci olan Blinkenberg²⁸ gömüt pithoslarının da önce erzak kabı olarak üretildiğini ve belirli bir kullanım süresinden sonra gömüt kabı olarak kullanıldıkları düşünmektedir. Schäfer çalışmasında Rodos pithoslarını tipoloji ve bezeme şeması açısından yeniden değerlendirmiş, erken (MÖ 740 – 675), orta (MÖ 675 – 600) ve geç (MÖ 600 – 510) olmak üzere üç ana gruba ayırmış ve bu önerisiyle üretim başlangıcını Feytmans'ın aksine 100 yıl daha erkene çekmiştir²⁹. Yine Schäfer erkene çektiği üretim başlangıcının nedeni olarak, pithoslar üzerinde görülen bazı sahnelerin Geç Geometrik Stil'de resmedildiğine işaret etmiştir³⁰.

Karia Bölgesi'nde şimdiye kadar en çok pithos buluntusu Datça Yarımadası'nda ele geçmiş ve bunlar 18. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli yayınlarla bilim dünyasına tanıtılmıştır³¹. Bezemeleri bazında daha çok Ialysos ve Kamiros buluntuları ile ilişkilendirilen³² bu buluntular, Berges tarafından 2002 yılında yayımlanan makalesinde tekrar ele alınmış ve bazı parçalar stilistik ve figür tipolojisi açısından MÖ 7. ile MÖ erken 6. yüzyıl arasına tarihlenmiştir³³. Bu yayınında Rodos pithoslarına da değinen Berges, haklı olarak bilhassa kil analizleri yapılmadan, salt buluntu yoğunluğuna dayanarak bu kapların üretim merkezlerinin belirlenemeyeceğine dikkat çekmiştir. Yine Berges, pithos üretim merkezlerinin, pithosların ele geçtiği Halikarnasos veya Knidos gibi Karia şehirlerinde de yer almış olabileceğine işaret ederek, Schäfer'in Rodos pithoslarının üretiminin Geç Geometrik Dönem'de başlama tezini de reddetmiştir. Kendisi üretim başlangıcını, Feytmans'ın önerdiği gibi MÖ 7. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmiştir. Ancak Berges Feytmans'ın aksine, bu üretim başlangıç tarihini pithoslar üzerindeki figürleri, özellikle Arkaik vazo sanatındaki iyi

²³ Feytmans 1950, 141vdd. Feytmans Vroulia'da ele geçen pithosların da Lindos'ta üretildiğini düşünmektedir.

²⁴ Feytmans 1950, 172-178.

²⁵ 1957 yılında yayımlanan ve Girit, Rodos, Tenos, Rodos ve Boiotia kabartmalı pithoslarını konu alan doktora çalışmasında, bkz. Schäfer 1957, 45 vdd.

²⁶ Anderson 1975, 30 vdd.

²⁷ Feytmans 1950, 141.

²⁸ Blinkenberg 1931, 258.

²⁹ Schäfer tarafından ileri sunulan bu yeni üretim başlangıç tarihi, Anderson tarafından da kabul edilmiştir, Anderson 1979, xlii.

³⁰ Schäfer 1957, 63-66.

³¹ Dümmeler 1896, 229-236; Bean-Cook 1952, 174; 177-178; Berges 2002, 132; 134-138; 158-163.

³² Dümmeler 1896, 230; Bean-Cook 1952, 177.

³³ Berges 2002, 139-153.

tarihlenebilen örnekleriyle karşılaştırarak elde etmiştir. Bu bağlamda Berges, bilhassa Arkaik vazo sanatında oldukça sık resmedilen *kentaur* gibi figürlerin zaman içerisindeki tipolojik gelişimini en önemli tarihleyici kriter olarak almaktadır. Ayrıca Berges, her ne kadar üretim sonunun tarihlenmesinin zor olduğunu söylese de, pithoslarla birlikte bulunan mezar buluntularının MÖ 6. yüzyılın 3. çeyreğine kadar devam ettiğine dikkat çekerek, konumuz olan pithosların üretim sonunun da MÖ 6. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenmesi gerektiğini ima etmiştir³⁴.

Datça Yarımadası'nın yanı sıra, Kaunos'a yakın diğer bir merkez olan Ksanthos'ta da kabartmalı pithos parçaları ele geçmiş ve bunlar Metzger tarafından 1972 yılında yayımlanmıştır³⁵. Metzger Ksanthos pithosları üzerindeki birbirini izleyen spiraller, volütlü yatık "V"ler gibi geometrik motifleri, diğer pithos araştırmacıları gibi Kamiros ve Ialysos örnekleriyle ilişkilendirmiş (Bkz. kat. no. 3), ancak "çentikli zik zak" bandı ile süslenmiş bir parçayı – Rodos merkezlerinden karşılaştırma örneği bulamadığından – yerel üretim olarak değerlendirmiştir³⁶. Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz bu Antik merkezlerin yanı sıra, akropol kazılarımızdan önce Kaunos'ta da kabartmalı pithos parçaları gün ışığına çıkartılmıştır: B. Schmaltz 1995-1998 yılları arasında gerçekleştirdiği palestra kazılarını konu alan makalesinde, bu kazılar esnasında bulunduğu 3 adet kabartmalı pithos parçasını, ele geçen diğer buluntular ile birlikte yayımlamıştır. Schmaltz, palestranın dolgusunda, stratigrafi vermeyen katmanlarda ele geçmiş olan bu parçaları bezeme bağlamında, yine diğer pithos bilimcileri gibi Rodos benzer örnekleriyle karşılaştırmış ve tarihleme konusuna girmeden, Kaunos örneklerinin bezemelerindeki kente özgün olabilecek stilistik detaylara işaret etmiştir³⁷.

Değerlendirme

Pithoslar ve Karia ile yakın çevresindeki buluntular üzerine yapılan çalışmalar hakkındaki bu genel bilgilerden sonra tekrar Kaunos akropol buluntularını ele alacak olursak, bunlardan 5'inin 152 m yükseklikteki akropol tepesi³⁸ ve çevresinde (Res. 9), sadece bir örneğin (Kat. no. 5) akropol batı yamacında³⁹ (Tiyatronun güneyindeki alan, Res.10) ele geçtiğini öncelikle belirtmemiz gerekir. Kat. no. 5 parçasının bulunduğu batı yamacında yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları ve küçük çaplı sondajlar, burada teraslar üzerinde yer almış bir iskanın varlığını ortaya koymuştur. Bulunan seramikler ve gözlenen teras örgü teknikleri, alandaki iskan tarihinin Arkaik Dönem'e kadar uzandığına işaret etmektedir. Akropol batı yamacında zaten Kaunos'taki erken yerleşime ait izler olabileceğini düşündüğümüzden, burada Arkaik Dönem'den bir erzak pithosu parçasının ele geçmesi, bu düşüncemizi desteklemiştir⁴⁰. Ancak akropol zirvesinde ele geçen diğer 5 parça için aynı durum söz konusu değildir. Boyları 2 m'ye ulaşan içleri erzak dolu pithosların ağırlıkları düşünüldüğünde, bunların 152 m yükseklikte bu tepenin üzerine taşınmasının oldukça zahmetli bir iş olduğu kolayca anlaşılır. Ayrıca akropol tepesinin üç yönden yüksek surla çevrili olmasına rağmen, üzerinde erzak pithoslarının varlığını açıklayabileceğimiz iskana rastlanmaması da, buradaki pithos buluntularının işlevi hakkındaki soru işaretlerini bir hayli arttırır.

³⁴ Berges 2002, 146-153.

³⁵ Metzger 1972, 69-75.

³⁶ Metzger 1972, 72.

³⁷ Schmaltz 2000, 48, No. 7.

³⁸ Özen-Özen-Kleine 2019, Res. 2.

³⁹ Özen-Özen-Kleine 2019, Res. 15; Özen-Kleine-Özen 2015, Res. 22.

⁴⁰ Özen-Özen-Kleine 2019, 207; Özen-Kleine-Özen 2015, Res. 21-22, 89.

Kaunos akropolü (Res. 9-10) üzerinde 2012-2014 yıllarında yapmış olduğumuz çalışmalar, akropolün, Kaunos'un erken yerleşiminin önemli bir ögesini oluşturduğunu ve yamaçtaki sur bölümlerinin inşasından önce, savunma duvarı bulunmayan Kaunos erken yerleşim halkının, tehlike anında içerisine sığındığı bir "sığınak kale" olduğunu ortaya koymuştur⁴¹. Böyle bir yerleşim anlayışı akropol tepesinin, üzerinde iskan olmamasına rağmen sağlam yüksek duvarlarla çevrili olmasının nedenini de anlaşılır hale getirmektedir ki, bu durum aynı zamanda bizlere Kaunos hakkındaki en erken bilgileri veren Herodot'un açıklamalarıyla örtüşmektedir⁴²: Herodot, Kaunos'un Pers Generali Harpagos (MÖ 6. yüzyıl ortaları) tarafından fethedildiğini ve Kaunosluların da Pers ordusunun ezici üstünlüğü karşısında Ksanthosluları örnek aldıklarını söyler, yani Ksanthoslular gibi kadınlarını, çocuklarını, kölelerini ve mallarını akropollerinde toplayıp, akropolü ateşe verdiklerini ve son Kaunoslu ölene kadar savaştıklarını ima edererek, Kaunos sivil halkının Arkaik Dönem'de kente yönelik bir tehlike anında, önce emniyetli olan akropole sığındıklarını dolaylı da olsa teyid etmiş olur.

Akropol zirvesinin hemen alt bölümünde, yukarıda sözünü ettiğimiz yüksek duvarlarla çevrili alana girişi sağlayan teyet planlı kapının (G1) yakınında, AT1 Terası yer almaktadır (Res. 10). Terasın orijinalindeki işlevi henüz tamamen anlayamamış olmasına rağmen, G1 Kapısı'nın yakınında, kapı ve alana hakim bir noktada inşa edilmiş olması (Res. 10), kapının güvenliği ile ilgili bir fonksiyonu olduğunu düşündürmektedir. Kabartmalı pithos parçalarının 4 adedi bu terasın kazısı esnasında, terasın stratigrafi vermeyen dolgusunda ele geçmiştir⁴³. Pithos parçalarının da içinde bulunduğu bu dolgu malzemesinin, yaklaşık 130-140 m aşağı kotta yer alan şehir yerleşim alanından değil de, üst kottaki, zirve ve çevresinden daha az bir zahmetle aşağıya, AT1'e taşındığını düşünmekteyiz. AT1 Terası cephe duvar tekniği ile dolgusundan gelen diğer seramikler yardımıyla tarafımızdan Klasik Dönem'e tarihlenmiştir⁴⁴. AT1 Terası'nın yaklaşık 100 m kadar kuzeyinde, akropol tepesinin doğu zirvesinde A20 Terası⁴⁵ yer almaktadır (Res. 10). Terasın 36 x 14 m'lik boyutu ve zirvedeki konumuyla önemli bir kutsal alanın alt yapısını oluşturduğunu düşünmekteyiz ki, üzerinde ele geçen seramik ve heykel parçaları da, bu düşüncemizi desteklemektedir⁴⁶.

Akropollerde ele geçen pithosların işlevlerinin ne olabileceği sorusunu tekrar ele alacak olursak, Kaunos örnekleri için, yukarıda sözünü ettiğimiz verilerin ışığında iki olasılık karşımıza çıkar. Birinci olasılık, akropolün sığınak kale fonksiyonuyla bağlantılıdır: Herodot'un da bahsettiği gibi, düşman ordusunun Kaunos'a yaklaşmasıyla, henüz savuma duvarlarından mahrum olan aşağı şehrin boşaltıldığını, hayvanlar ve diğer önemli malların yanı sıra bilhassa pithosların da hem içlerindeki erzağın düşman eline geçmemesi, hem de kuşatılan halkın kuşatma süresince erzak ihtiyacının giderilmesi adına, güvenli akropol tepesine taşınıp burada emniyet altına alındığını düşünebiliriz. Bu durumda AT1 dolgusunda

⁴¹ Özen-Kleine – Özen 2015, 88-89.

⁴² Hdt. 1, 171; 176.

⁴³ AT1 Terası kazısı için bkz: Özen-Özen-Kleine 2019, 206, Res. 14-15; Özen-Kleine ve Özen 2015, 84, Res. 16. 6. parça (Kat. no. 5) zirvenin hemen alt bölümünde (Güney yönde) yer alan küçük bir mağaranın kazısında ele geçmiştir. Mağaranın girişinde bulunan bu parçanın, birlikte bulunduğu değişik dönemlerden seramiklerin de işaret ettiği gibi, zamanla zirveden buraya aktığı anlaşılmaktadır, bkz. Özen ve Özen-Kleine 2019, 205, Res. 13.

⁴⁴ Kabartmalı pithos parçalarının yanı sıra, teras dolgusundan ele geçen seramiklerin çoğunluğunu, ortası noktalı konsantrik dairelerle bezemeli parçalar gibi Arkaik ve öncesi seramikler oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra teras inşa tarihini belirleyici geç buluntular olarak Attika Kırmızı Figürlü seramik parçaları da yine terasın kazısında ele geçmiştir.

⁴⁵ Özen-Kleine ve Özen 2015, 83, Res. 14.

⁴⁶ Mermer heykel parçalarının yanı sıra oldukça fazla miktarda Arkaik Dönem'den seramik parçaları ele geçmiştir.

ve zirvenin hemen altında yer alan mağarada ele geçen⁴⁷ pithos parçalarının, tehlike anında akropole kaçırılmış erzağın muhafaza kaplarının parçaları olduğunu söyleyebiliriz. İkinci olasılık ise, bu pithosların, A 20 Kutsal Alanı'nda henüz kimliğini bilmediğimiz, ancak Kaunoslular tarafından şehir iskan alanındaki en yüksek tepenin kutsal mekanı olarak hizmetine sunulduğu önemli bir tanrıya adak olarak sunulmuş olabilecekleridir.

Sonuç

İşlevleri ne olursa olsun, Kaunos iskan tarihi açısından önemli olan, büyük miktarlardaki erzağın muhafazasına işaret eden bu Arkaik pithos parçalarının (Kat. no. 1-5), bugüne kadar ele geçen Kuros⁴⁸, erken seramikler⁴⁹ ve yazılı kaynaklarla⁵⁰ birlikte, kentteki Arkaik yerleşimin varlığını daha da perçinliyor olmasıdır. Kaunos'taki yerleşimin erken tarihi açısından ayrıca önem taşıyan parça, kat. no. 6 parçasıdır: Antik kentte bir hayli miktarda ele geçen konsantrik dairesel seramik parçaları⁵¹ ile MÖ 10. yüzyıla tarihlenen amphora⁵² Kaunos'taki muhtemel Geometrik Dönem yerleşiminin ilk işaretleri olarak önceki yıllarda yapılan kazılarda karşımıza çıkmıştır. Fonksiyonuyla bir erzak kabı olan ve dolayısıyla kentteki sürekli iskana işaret eden kat. no. 6 parçasının bulunmasıyla, Kaunos'ta düşünülen Geometrik Dönem'e ait yerleşimin var olma ihtimali oldukça güçlenmiştir. Bu bağlamda ayrıca, stratigrafi veren sondajlarımızdaki buluntularla *terminus ante quem*'ini MÖ 5. yüzyılın ilk çeyreği⁵³ olarak belirlediğimiz akropol zirve duvarının, inşa tekniği ve işlevi bağlamında en yakın örneğini MÖ 8. ile 7. yüzyıl arasına tarihlenen Mykale Meliesi'nin zirvesini çevreleyen duvar tekniğinde bulması oldukça ilginçtir⁵⁴. Melie zirvesinde ele geçen seramikler, zirvedeki iskanın Geç Geometrik Dönem'de başladığına işaret etmektedir. Kaunos'un Melie'yle, duvar tekniğinin de işaret ettiği gibi, aynı iskan tarihine sahip olup olmadığını, ancak gelecek kazı dönemlerinde akropol batı yamacı ve A20 Kutsal Alanı'nda yapılacak kazılar ortaya koyabilecektir.

Katalog

1- KNS 12 37, 02 (Res. 1)

Buluntu Yeri: Akropol, AT1 Terası; *Hamuru:* kahverengi/deve tüyü, kireç ve mika parçacıklı, küçük taş katkı; *Bezeme:* üç ince bandla alttaki ard arda sıralı, birbirleriyle bağlantılı spirallerden ayrılmış kuş (ördek?) dizisi ve spiraller arasında altta ve üstte oluşan üçgen boşluklarda yer alan noktalar⁵⁵. Parça üzerindeki sol spiralin sağ üst bölümündeki bağlantı uzantısını kesen dikey bir kalıp çizgisi. Storkes'e⁵⁶ göre ahşap silindir mühürdeki çatlağın izi, ancak ilginç olan bu izin sağ ve solunda spiral bağlantı uzantısının milimetrik de olsa yukarıya doğru kaymış olmasıdır.

Schäfer tanımladığımız bu spiral bezemenin Rodos pithoslarının orta veya geç gruplarında görüldüğüne işaret etmekte ve bu şekildeki spiralleri MÖ 675-510 aralığına

⁴⁷ Bkz. dn.46.

⁴⁸ Gürman 1976, 83-84.

⁴⁹ Bulba 2009, 11-21.

⁵⁰ Hdt. 1, 171;176; 5, 103.

⁵¹ Her ne kadar bu parçaların Geometrik Dönem'e tarihlenmeleri tartışmalı olsa da bkz. Bulba 2009, 11-21.

⁵² Schmaltz 2000, 47, No. 6, Res. 12.

⁵³ Özen ve Özen-Kleine 2019, 203-205, Res. 3-12.

⁵⁴ Müller-Wiener 1967, 113, Res. 58-59.

⁵⁵ Parçamızda sadece üstteki noktalar gözlense de, spiral bezemenin Kamiros (Schäfer 1957: Beilage II, motif 3) örneklerinden bu noktaların alt aralıklarda da devam ettiği bilinmektedir.

⁵⁶ Stokes 1906, 72, Res. 1.

tarihlemektedir⁵⁷. Ancak parçamız üzerindeki kuş figürleri aşağıya doğru kıvrık kuyruk kısımları ve ortada hafif bükük bacakları ile daha çok Geç Geometrik vazolar üzerindeki kuş motiflerini⁵⁸ hatırlatmakta ve parçamız üzerindeki kuş dizisinin Geometrik Dönem'den olmasa da, en geç MÖ 7. yüzyıldan olabileceğini göstermektedirler.

Benzerleri: Spiraller ve ara boşluklardaki noktalar için bkz.: Salzmann 1875, lev. 27⁵⁹, aynı parçanın bezemesinin çizimi için bkz. Feytmans 1950, 148, 1; Schäfer 1957, Beilage II, fig. 3⁶⁰

MÖ 7. yüzyıl

2- Aynı pithosa ait 2 parça: KNS 12 47, 03; KNS 13 69, 01 (Res. 2)

Buluntu Yeri: Akropol, AT1 Terası; *Hamuru:* Turuncu/kırmızı, kireç ve az mika parçacıklı, küçük taş katkılı; *Bezeme:* üstte İyon diş dizisini andıran ancak iç içe geçmiş zik zakların uç kalıntılarını oluşturan süsleme⁶¹. Altta iki dizi halinde birbirlerini izleyen spiraller. Spirallerin orta ara boşluklarını dolduran köşeleri sivri baklava, üstte ve alttaki aralarda ise yine köşeleri sivri üçgen motifleri. Sağ bölümdeki spiral dizisini boylamasına ortadan kesen (1- KNS 12 37, 02 parçasında olduğu gibi) dikey, ince, silindir mühürdeki çatlağın izi. Feytmans (Bkz. aşağıda) çift spiral ile iç içe geçmiş zik zag motifinden oluşan bu bezemeyi gösteren pithosların Kamiros üretimi olduğunu ileri sürmektedir.

(KNS 13 69, 01): altta üçgenleri izleyen ince bir band, bandın hemen altında başlayan meander?dizisi.

Benzerleri: Spiraller, ara boşluklardaki baklava ve üçgenler için bkz.: Feytmans 1950, 151,6; 175 (Kamiros A II Grup 2, MÖ 6. yüzyıl ortası); Jacobi 1931, 321, Res. 358; Metzger 1975, Lev. 27, 125.

MÖ 6. yüzyıl

3- KNS 12 47, 09 (Res. 3)

Buluntu Yeri: Akropol, AT1 Terası; *Hamuru:* kahverengi /kırmızı, az mika parçacıklı, iri taş katkılı; *Bezeme:* birbirini izleyen dalgalar halinde kabı çevreleyen, üzerleri çentikli kabartma bandlar(organlar).

KNS 12 47, 09 parçası üzerindeki bezeme ile en yakın örneklerini Girit Bronz Çağı pithoslarında bulmaktadır⁶². Ayrıca Geç Minos Dönemi'nden Kıbrıs'tan da aynı benzer bezemeli bir pithos örneği yayınlanmıştır⁶³. Tüm bu örnekler bezemenin Ege havzasında oldukça eskiye giden bir tradisyonu olduğunu göstermektedir. Kaunos parçası ve Girit örneklerinin aksine dalgalar yerine birbirini izleyen benzer, dik zik zaklar şeklindeki bandlarla kabı çevreleyen süsleme örnekleri Kamiros nekropolünde bulunmuştur⁶⁴. Kamiros'un yanı sıra yine benzer bir örnek B. Schmaltz'ın palestra kazıları esnasında Kaunos'ta ortaya

⁵⁷ Schäfer 1957, 56.

⁵⁸ Paoletti 1986, 411, Res. 3; Simon 1981, Lev. II.

⁵⁹ Aynı parçanın görseli için bkz.: https://media.britishmuseum.org/media/Repository/Documents/2016_11/2_11/5a6be6ea_48dd_4092_9ec4_a6b200c17326/preview_GAA73444_xlvi_b_35.jpg (24.07.2020).

⁶⁰ Bu yayında Res. 1, 3

⁶¹ İç içe geçmiş zik zak uçları karşılaştırma örneği için bkz. Feytmans 1950, Lev. 22, Res. 2.

⁶² Kostandinos 2010, 26, Grup VII, Lev. 5, d; Lev. 24, c. Kostandinos, bizim çentikli dalgalar olarak nitelendirdiğimiz bu bezemeyi "organ motifi" olarak adlandırmaktadır.

⁶³ Karagiorgos 2002, 75, Res. 142.

⁶⁴ Jacobi 1931, 308.

çıkarılmıştır⁶⁵. Ancak bugüne kadar en fazla benzer örnek Ksantos'ta ele geçmiştir, dolayısıyla Metzger bu dekorla bezenen pithosların yerel imalat olduğunu düşünmektedir⁶⁶.

Metzger iskan alanında ele geçen Ksanthos örneklerini, stratigrafik açıdan Harpagos istilasından sonraki döneme tarihlemiştir (MÖ 6. yüzyılın dördüncü çeyreğine)⁶⁷. Ancak yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bezemelerin Bronz Çağı'na kadar uzanan örnekleri olduğundan, Kaunos parçasının aşağıdaki tarihlememizden çok daha erken olabileceği ihtimalini devamlı göz önünde bulundurmamız gerekecektir.

Benzerleri: Schmaltz 2000, 49 No.: 15, 9; Metzger 1972, Lev. 27, 118; 28, 129-130; Jacobi 1931, Res. 341.

MÖ 7./6. yüzyıl?

4- KNS 12 51, 01 (Res. 4)

Buluntu Yeri: akropol batı yamacı (H44); *Hamuru:* kaba, kahverengi /turuncu, iri taş ve seramik parçacıkları katkılı; *Bezeme:* üstte kabartma band, üzerinde balık sırtı motifi, altta birbirini izleyen zarif ve ince spiraller.

Balık sırtı ve altındaki spirallerden oluşan bezemeyi içeren benzer parçalar, nadir de olsa Vroulia (Kinch) ve Ksanthos'da (Metzger) ele geçmiştir. Buna karşın balık sırtı motifi, diğer geometrik motiflerle değişik kombinasyonlarda karşımıza çıkmaktadır. Feytmans bilhassa balık sırtı motifini Ialysos ile ilişkilendirmektedir⁶⁸.

Benzerleri: Metzger 1972, 74, Lev. 27, 23; Kinch 1914, Lev. 22, 4. Balık sırtı motifi için: Blinkenberg 1931, Lev.40, Res. 912 a; b; d; Lev. 41, Res. 913; 920. Kinch 1914, Lev. 22, 1a; Feytmans 1950, 142.

MÖ 7. veya 6. yüzyıl ?

5- KNS 13 69, 01 (Res. 5)

Buluntu Yeri: Akropol zirvesindeki mağara (A21Terası); *Hamuru:* açık kahverengi, az mika parçacıklı, küçük taş katkılı; *Bezeme:* üstte iki sıra halinde eğik çentikler, altında bir sıra halinde dikey çentikler, altta ters "S" dizisi. Birbirini izleyen ters veya düz "S" bezeklerini gösteren parçalar, Schäfer tarafından Rodos pithoslarının erken MÖ 740-675 ve geç 600-510 gruplarına verilmektedir.

Benzerleri: Schmaltz 2000, 48-49, 13, 7; Schäfer 1957, 57, Beilage II, figür 9; Feytmans 1950, 163, Res. 15, 13-14.

MÖ 7. / 6. Yüzyıl

6- KNS 14 21, 01(Res. 6)

Buluntu Yeri: Akropol, AT3 Terası; *Hamuru:* kahverengi/turuncu, az mika ve kireç parçacıklı, küçük taş katkılı; *Bezeme:* kabı çevreleyen (aplike) kabartma band üzerine mühür baskı tekniği ile işlenmiş birbirlerini izleyen, ortaları nokta çukurlu daireler. Dairelerin hepsi aynı hizada olmayıp aşağı veya yukarıya hafif kaymalar gözlenmektedir. Bandın alt ve üst yakın çevresinde hiç bir bezeme izine rastlanmamış olması, bezemenin aşağıda verilen benzer örneklerden bir bütün halde ele geçen (Lindos, Feytmans 1950, Lev. 22, 1, Rodos Müzesi Inv.

⁶⁵ Schmaltz 2000, 48-49.

⁶⁶ Metzger 1972, 72-73.

⁶⁷ Metzger 1972, 72.

⁶⁸ Feytmans 1950, 158.

BE 379) pithosta olduğu gibi sadece kabı çevreleyen bandlardan ve bu bandlar üzerlerindeki mühür baskıyla oluşturulmuş dairelerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Yine Lindos'ta ele geçen benzer bir parça, Blinkenberg tarafından Girit, Vrokastro'dan bir örnekle karşılaştırılarak Submiken Dönemi'ne tarihlenmiştir⁶⁹. Ancak bu parça (*Blinkenberg 1931, 257, Lev. 40, 912 c*) ile Kaunos parçası karşılaştırıldığında, Lindos örneğinde de aplike band üzerine baskı tekniğiyle oluşturulmuş bezemenin, parçamızın aksine iç içe bir çok daireden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Kaunos parçasının en yakın örneği, yukarıda bahis ettiğimiz Rodos Müzesi Inv. BE 379 pithosudur. Lindos akropolündeki bir magazinde ele geçmiş olan bu pithos, Schäfer tarafından Lindos pithoslarının erken (Stufe I) grubunun başlangıç tarihinden (MÖ 740) önceye tarihlenmektedir⁷⁰. Her ne kadar Schäfer pithosun tarihlenmesi bağlamında belirli bir zaman dilimi vermekten kaçınsa da, cümlelerinden pithosun tarihi için MÖ 740'dan çok daha öncelerini düşündüğü anlaşılmaktadır. Aynı pithos Anderson tarafından da yukarıda sözünü ettiğimiz Arkaik pithosları konu aldığı doktora çalışmasında incelenmiş ve Geç Geometrik Dönem'e tarihlenmiştir⁷¹. Her iki pithos araştırmacısının Rodos Müzesi Inv. BE 379 pithosunun tarihlenmesi konusunda birleştiği nokta, bu pithosun Rodos pithoslarının kabartmalı geometrik bezemeli (Res. 1-2) örneklerinin üretiminin başlangıcı öncesi bir zamandan, yani en geç Geç Geometrik Dönem'den olduğu görüşüdür. Dolayısıyla biz de KNS 14 21, 01 parçasının en geç MÖ 8. yüzyıldan olduğunu düşünmekteyiz.

Benzerleri: Feytmans 1950, Lev. 22, 1; Blinkenberg 1931, 257, Lev. 40, 912 c.

MÖ 8. Yüzyıl

Kaynakça

- Anderson, L. H. 1975, *Relief Pithoi from the Archaic Period of Greek Art*. Colorado.
- Bean G. ve Cook, M. 1952, "The Cnidia", *BSA*, 47, 171-212.
- Berges, D. 2002, "Archaische Funde aus Alt-Knidos", *IstMitt*, 52, 99-164.
- Blinkenberg, C. 1931, *Lindos, Fouilles de l'acropole 1902-1914*, Berlin.
- Bulba, M. 2009, "Frühe kaunische Keramik – Karisch oder lykisch? ", *Adalya*, 12, 11-27.
- Dümmler, F. 1896, "Pithosfragmente aus Datça", *AM*, 21, 229-236.
- Feytmans, D. 1950, "Les pithoi à reliefs de l'île de Rhodes", *BCH*, 74, 135-180.
- Gürman, O. 1976, "Archaische Plastik im Museum von Bodrum", *AK*, 19, 81-86.
- Hall, J. F. 1996, *Etruscan Italy. Etruscan Influences on the Civilizations of Italy from Antiquity to the Modern Era*, Utah.
- Hoepfner, W. 1999, *Geschichte des Wohnens I. 5000 v. Chr.- 500 n. Chr.* Stuttgart.
- Jacobi, G. 1929, *Scavi nelle necropoli di Jalisso 1924-1928, Clara Rhodos III*, Rodos.
- Jacobi, G. 1931, *Esplorazione archeologica di Camiro I. Scavi nelle necropoli Camiresi 1929-1930, Clara Rhodos IV*, Rodos.

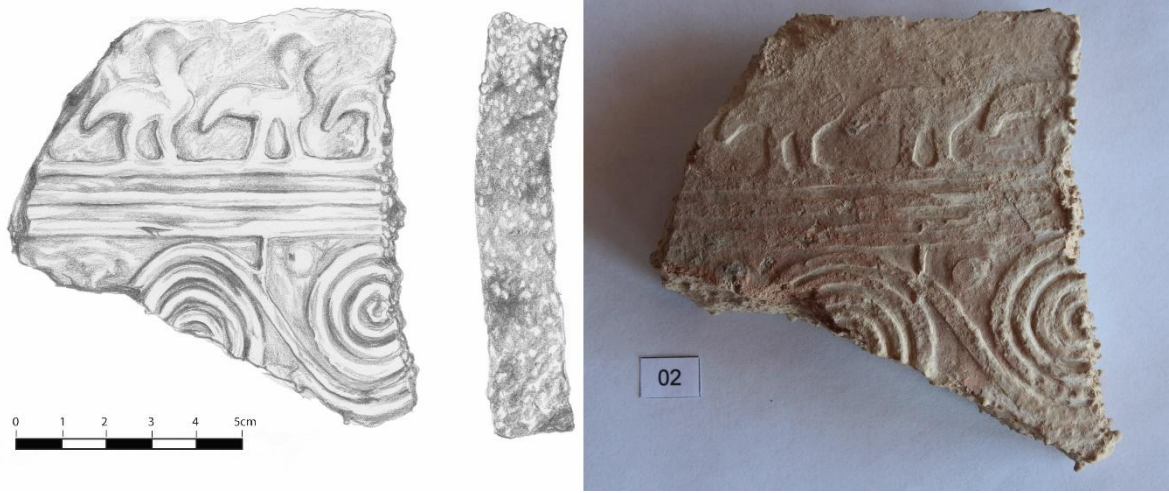
⁶⁹ Blinkenberg 1931, 257.

⁷⁰ Schäfer 1957, 46.

⁷¹ Anderson 1975, xlii, Rh 1.

- Karagiorges B. 2002, *Early Cyprus. Crossroads of the Mediterranean*, Los Angeles.
- Kantzia, C. 1988, "Recent Archaeological Finds from Kos: New Indications for the Site of Kos-Meropis," *Archaeology in the Dodecanese*, (Ed. S. Dietz ve I. Papachristodoulou) Kopenhagen: 175–183.
- Kinch, K. F. 1914, *Fouilles de Vroulia, Rhodes*, Berlin.
- Korfmann, M. O. 2006, *Troia. Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, Mainz.
- Marek, Chr. 2006, *Die Inschriften von Kaunos, Beiträge zur alten Geschichte, Vestigia 55*, Münih.
- Metzger, H. 1972, *Les céramiques archaïques et classiques de l'acropole lycienne, Fouilles de Xanthos IV*, Paris.
- Müller-Wiener, W. 1967, "Panionion und Melie" *JDI, 1967, Ergänzungsheft*, 23, 97-127.
- Özen-Kleine, B. ve Özen, S. 2015, "Neue Forschungen in der antiken Stadt Kaunos" *Beiträge des internationalen Symposiums zur Archäologie in der Großregion 7.- 9. März 2014 in Otzenhausen* (Ed. M. Koch), Otzenhausen: 67–82.
- Özen, S. ve Özen-Kleine, B. 2019, "2012-13 Kaunos Akropol Kazıları" *Karia Arkhaia. La Carie, des origins a le periode pre-hekatomnide, Internationales Symposium in İstanbul 14-16 Oktober 2013* (Ed. K. Konuk/ O. Henry). İstanbul: 201-214.
- Paoletti, O. 1986, "Una coppa geometrica euboica da Tarquinia", *AA, 1986*, 407-414.
- Salzmann, A. 1875, *Nécropole de Camiros: journal des fouilles exécutées dans cette nécropole pendant les années 1858 a 1865*, Paris.
- Schäfer, J. 1957, *Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8. – 6 Jahrhunderts v. Chr. aus Kreta, Tenos und Boiotien*, Regensburg.
- Schmaltz, B. 2000, "die sogenannte Palästraterrasse in Kaunos", *AA, 2000*, 17-49.
- Simon, E. 1981, *Die griechischen Vasen*, München.
- Stokes, J.L. 1905/6, "Stamped Pithos Fragments from Camiros", *BSA, 12*, 71-79.
- Smantoni-Bournia, E. 2004, *La céramique grecque à reliefs: ateliers insulaires du 8e au 6e siècle avant j-c*, Geneva.
- Wünsche, R. 2003, *Herakles-Herkules. Ausstellungskatalog München*, München.

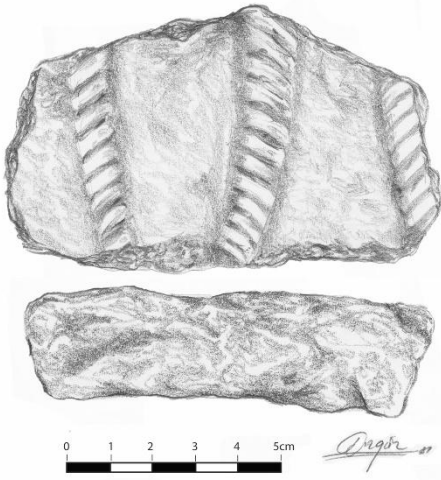
RESİMLER

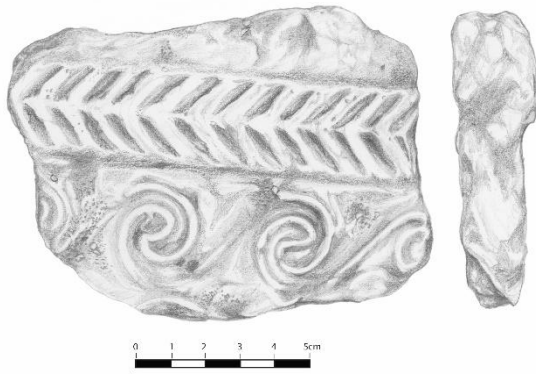
Res. 1: Kat. No. 1 , KNS 12 37, 02 / Cat. Nr. 1, KNS 12 37, 02 (S. ÖZEN)

Res. 2: Kat. No. 2 KNS 12 47, 03; KNS 13 69, 01 37, 02 /
Cat. Nr. 2, KNS 12 47, 03; KNS 13 69, 01 (S. ÖZEN)

Res. 3: Kat. No. 3 , KNS 12 47, 09 / Cat. Nr. 3, KNS 12 47, 09 (S. ÖZEN)

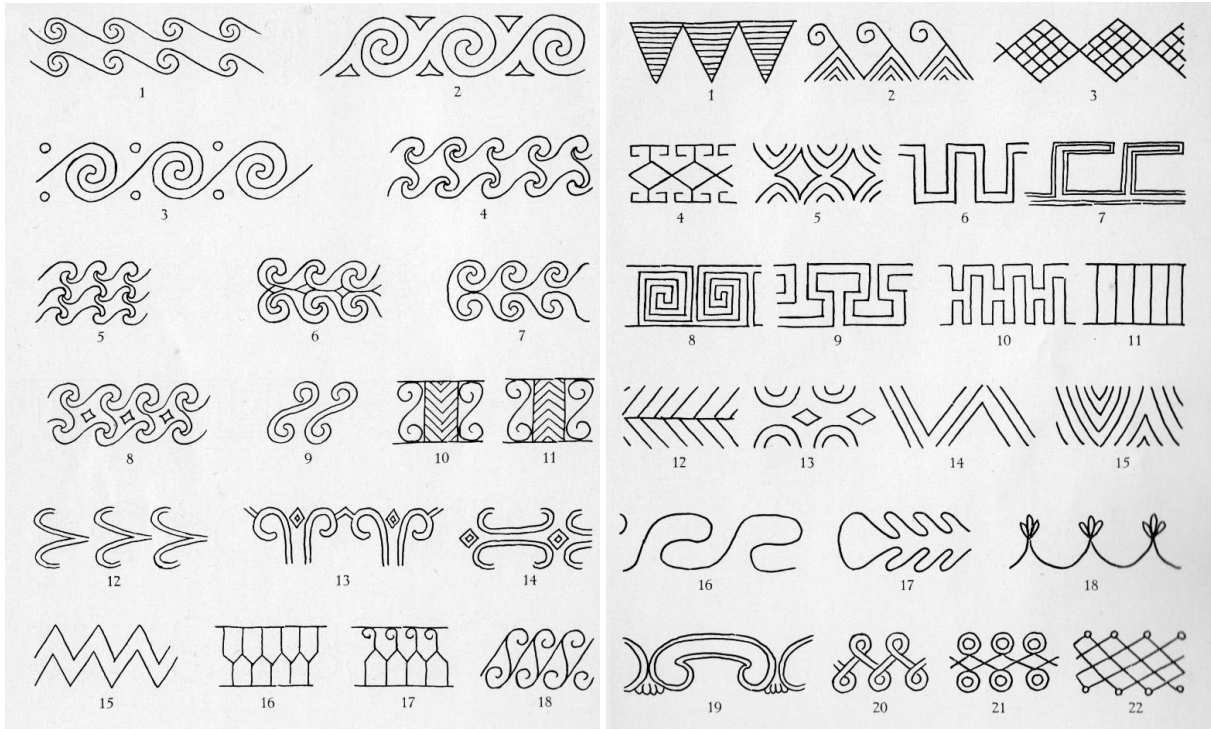
Res. 4: Kat. No. 4 , KNS 12 51, 01 / Cat. Nr. 4, KNS 12 51, 01 (S. ÖZEN)

Res. 5: Kat. No. 5 , KNS 13 69, 01 / Cat. Nr. 5, KNS 13 69, 01 (S. ÖZEN)

Res. 6: Kat. No. 6 , KNS 14 21, 01/ Cat. Nr. 6, KNS 14 21, 01 (S. ÖZEN)

Res. 7-8: Rodos Pithosları Geometrik Bezekleri / Geometrical Ornaments of the Relief Pithoi from Rhodes (Schäfer 1957, Beilage II-III)

Res. 9: Kaunos Akropolü, Kuzeydoğudan / Acropolis of Caunus, from Northeast (S. ÖZEN)

Res. 10: Kaunos Akropolü 2019/ Acropolis of Caunus 2019 (S. ÖZEN)

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2020), ss./pp. 402-412

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

DOI: 10.48122/amisos.829004

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 20. 11. 2020

Kabul Tarihi/Accepted: 08. 12. 2020

PİSİDİA BÖLGESİNDEKİ KARADIĞIN TEPESİNDEN OK VE MIZRAK UÇLARI

ARROW AND SPEARHEADS FROM KARADIĞIN HILL IN PISIDIA REGION*

Abdulhadi DURUKAN - Ahmet Cuneydi HAS**

Öz

Tarih öncesi çağlardan Bizans Dönemi'nin sonlarına kadar taş, obsidyen, demir ve bronz gibi farklı unsurlardan yapılan ve sonraki süreçte de birçok amaç ile kullanımının devam ettiği görülen ok ve mızraktan oluşan gereçler, arkeolojik buluntular içerisinde önemli bulgular arasında sayılmaktadır. Bu çalışmada Pisidia Bölgesi'ndeki yerleşim düzenini en iyi yansıtan alanlardan birisi olarak gösterilen Karadığın Tepesi'nde bulunmuş demir malzemeden ok ve mızrak uçları değerlendirilmiştir. Çağlar boyunca toplumların hem avcılık hem de savaşçı özelliklerini yansıtan bu objeler, buldukları bölgelerde adak, ganimet ve ihtiva ettikleri sembolik anlamlar açısından da oldukça önem arz etmektedir.

* Bu makale malzemelerini çalışmamıza olanak sağlayan Araştırma Başkanı Doç. Dr. Hüseyin METİN'e çok teşekkür ederiz.

** Dr., Erzurum/Türkiye. E-posta: abdulhadidurukan@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5624-0415>

Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs/Erzurum/Türkiye.

E-posta: ahmetchas@gmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4503-0257>

Anadolu'da stratejik önemi olan Pisidia Bölgesini bu perspektifle değerlendirme çabası bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Karadiğın Tepesi, Savaşçılık, Avcılık, Ok, Mızrak

Abstract

From the prehistoric times to the end of the Byzantine Period, tools made of different elements such as stone, obsidian, iron and bronze and which are seen to be used for many purposes in the following period, are considered among the important findings in archaeological findings. In this study, arrow and spear points made of iron material found in Karadiğın Hill, which is shown as one of the areas that best reflect the settlement order in Pisidia Region, were evaluated. These objects, which have reflected both hunting and warrior characteristics of societies throughout the ages, are also very important in terms of sacrifices, loot and symbolic meanings they contain. The effort to evaluate the strategically important Pisidia Region in Anatolia with this perspective constitutes the essence of this study.

Keywords: Pisidia, Karadiğın Hill, Belligerency, Hunting, Arrow, Spear

Giriş

İlk dönemlerden itibaren obsidyen veya çakmak taşından yapılan ok uçları, sonraki süreçte bronz ve demir gibi madenlerden üretilmiştir. Neolitik Döneme tarihlenen duvar resimlerindeki betimler, taştan yapılmış ok uçlarının avcılık ile beraber ortaya çıktığını kanıtlar niteliktedir¹. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ise savaş arabaları içerisinde okçuların betimlenmesi Orta ve Geç Bronz Çağlar'da da kullanımının devam ettiğini göstermektedir². Ayrıca birbirinden farklı form ve ölçülere sahip olan bu objelerin Arkaik Dönem'den Bizans Dönemi'nin sonlarına kadarki süreçte de kullanıldığı kabul bilinmektedir³.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda taş ve obsidyen gibi dönem şartlarında kullanılacak malzemelerden oluşturulmuş basit ve yalın oklardan sonra uzak mesafelere de ulaşan oklar çağlar boyunca en sık kullanılan savaş araçları olmuştur.

Ok uçları form ve kullanım amaçları düşünüldüğünde yaylı oklar ile mekanizmalı oklar olarak iki grupta ele alınmaktadır⁴. Küçük boyutlu ve taşınabilir ok uçlarından oluşan yaylı olanlarının arka kısımlarında saplama bölümü bulunmaktadır⁵. Daha büyük ölçülerde görülen mekanizmalı ok uçlarında ise yay ile kullanılanlara göre ahşap bir gövdeye kovan veya saplama ile monte edilmektedir⁶.

Araştırmamızın diğer bir malzeme türü olan tahta sap ve metal uca sahip olan mızraklarda savaş - avcılık silahlarıdır. Ahşap sapa içi boş kovanlı bir sapla geçirilen kesici metal uç yerine yalnızca ahşap sapın sivriltilerek kullanıldığı mızraklar da mevcuttur. Ahşabın bozulabilir bir malzeme olması ve günümüze ulaşamaması tabii bir durum olduğundan bu gerekle ilgili çalışmalar sadece kesici kısım olan mızrak ucunu kapsamaktadır. Konuyla

¹ Çelikbaş 2016, 185.

² Şahin 2020, 55.

³ Robinson 1941, 387-388.

⁴ Oransay 2006, 93.

⁵ Vujočić 2013, 36-37.

⁶ Yıldırım 2017, 84.

ilgilenen bazı bilim insanları⁷, mızrakları uzun saplara sahip saplama mızrakları ve bunlara göre daha küçük ve hafif olan fırlatma mızrakları olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ok ve mızrak uçları yukarıda da değinildiği gibi savaş unsuru olmanın dışında avcılıkta da kullanıldığından yerleşim yerlerinin dışında da bulunmuştur.

Pisidia Bölgesi Karadiğın Tepesi

Doç. Dr. Hüseyin Metin başkanlığında 2013 yılında başlayan ve 2019 sezonu ile beraber sonlandırılan, Merkez Pisidia'daki Kremna'nın hâkimiyet alanının tespitini içeren "*Kremna ve Çevresi Yüzey Araştırması*" başlıklı proje kapsamında kent çevresinde birbirinden farklı özellikler barındıran çok sayıda yerleşim alanı tespit edilmiştir⁸. Pisidia'daki yerleşim düzeni açısından bu farklılıkları en iyi yansıtan alanlardan birisi Karadiğın Tepesi'dir (Res. 1, Metin 2020, Fig. 2). Bölgenin diğer kırsal yerleşimleri gibi Karadiğın Tepesi hakkında da son araştırmalar haricinde daha önce yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Yalnızca 19. yüzyıl gezginlerinden Davis'in⁹ Karadiğın'e yakın bir mesafeden geçtiği sonucuna ulaşılmıştır.

2013 yılında tespit edilen Karadiğın Tepesi, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 20.01.2014/2356 sayılı kararıyla 1. derece sit alanı olarak tescillenmiştir (K 37.3217 D 030.5239) (Res. 2, Metin 2020, Fig. 3). Kremna'nın kuzeydoğusunda kente kuş uçuşu 5-6 km uzaklıkta olan Karadiğın Tepesi'nde yerleşimin yoğun kaçak kazı faaliyetlerine maruz kaldığı belgelenmiştir. Bölgenin yoğun bir maki bitki örtüsüyle kaplı olması yüzeyden yerleşim tipolojisini belirlemeyi zorlaştırmış ve bundan dolayı Karadiğın Tepesi'nde çalışmalar periyodik olarak sürdürülmüştür¹⁰. Ulaşılması böylesine güç bir alanda yerleşimin zor olacağından dolayı H. Metin bu tepenin sivil yerleşimden ziyade bir haydut yerleşimi olabileceğini ileri sürmüş bu savını Strabon'un aktarımlarına dayanarak güçlendirmeye çalışmıştır¹¹. Ancak 2019 yılındaki detay çalışmalarında elde edilen bulgularla bu düşüncenin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur¹². Zira alanda tespit edilen zeytinyağı üretimine dair işlikler ve yerleşimin tipolojisi, alanda tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığını göstermiştir¹³.

Karadiğın Tepesi'nde yerleşim doğu-batı uzantılı çıkıntıların kuzeybatı yamacında yer alır (Res. 3, Metin 2020, Fig. 5). Bu alan uçurumlu, bir elin parmakları gibi güneyden kuzeye doğru sıralanan beş adet çıkıntıdan oluşmaktadır. Doğusunda tarım arazileri, kuzeyinde Kestros Vadisi'nin bir kolu, güney ve doğu bölümünde ise ormanla kaplı dağ sıraları bulunmaktadır.

Yapılar kuzey ve batıdan uçurumla çevrili alanın batı kısmında kuzey-güney doğrultulu uzanmaktadır. Konutların II ve IV nolu çıkıntılar arasında yoğunlaştığı, güney ve kuzey uçta ise az sayıda olduğu görülmektedir. Gerek alanda yoğun bir kaçak kazı tahribatının olması gerekse yapı kalıntılarının yoğun bir orman örtüsü altında kalması konutların kuruluş

⁷ Vujović 2013, 37.

⁸ Metin 2012, 215-225; Metin - Polat Becks - Becks - Atayeter - Şaroğlu 2014, 321-334; Metin 2014, 1-27; Metin - Polat Becks - Becks 2014, 40-43; Metin - Polat Becks - Becks 2014, 71-78; Metin - Polat Becks - Becks 2015, 38-40; Metin - Polat Becks - Becks 2015, 174-179; Metin - Polat Becks - Becks 2015, 205-216; Metin - Soslu 2016, 311-324; Metin 2015, 22-24; Metin 2015, 655-666; Metin - Soslu 2017, 521-532; Metin, H.-Soslu, S.-Çidem, M., 2017, 161-170; Metin, H.-Soslu, S.-Çidem, 2018, 208-215; Metin - Soslu 2018, 243-254; Metin - Soslu 2019, 277-290; Metin, H.-Soslu, S.-Çidem, M., 2018, 123-129; Metin 2019, 437-445; Metin 2020, 87-88.

⁹ Davis, E. J., (1874), *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London.

¹⁰ Metin 2020, 87-88.

¹¹ Metin 2014, 2.

¹² Metin 2020, 83-96.

¹³ Metin 2020.

diziminin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Kuzeydeki V nolu çıkıntıda belirgin bir mekân kalıntısı tespit edilmiş, bunun dışında çok fazla ize rastlanmamıştır. IV nolu çıkıntı noktasında yoğun kaçak kazı tahribatı olduğu için yapı duvar kalıntılarının yıkıldığı gözlenmiştir. Yine burada da kalıntılar yoğun orman örtüsünün altına gizlenmiştir. Arazi yamacına üç teras alanı yapılarak konut yapımı için uygun zemin hazırlanmıştır.

Karadiğın Tepesi'nde yerleşim planını özetleyen en belirgin alan IV nolu çıkıntının olduğu noktadır. Kaçak kazılarla tahrip edilen bazı alanlarda duvar kalıntılarının net olarak izlendiği görülmüş, bu duvarların genel olarak kuru duvar tekniğinde, çift sıra konglomera taştan basit örgüler şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Konut duvarlarında kullanılan konglomera taşlar, konutların en uç noktasındaki uçurumlu bölümün belli sathlarının kesilmesiyle elde edilmiştir. Böylelikle numaralandırılmış çıkıntılı alanlarda düz yüzeyler oluşturulmuştur¹⁴.

Pisidia Bölgesi Karadiğın Tepesi Ok ve Mızrak Uçları

Karadiğın Tepesi'nde 2013 sezonunda bölgede kaçak kazı yapan şahısların ayırdığı çok sayıda metal malzeme bulunmuştur. Bu grup arasında en dikkat çekici olanı ok-mızrak uçlarıdır. Bu örnekler özellikle Karadiğın Tepesi başta olmak üzere bölgenin kırsal kesimlerindeki yerleşim yerlerinin kullanım aralıkları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Çalışmaya dâhil edilen ok-mızrak uçlarının (Res. 4), kırsal kesimde yaşayan insanların kendilerini dış tehditlere karşı savunma motivasyonunun ürünleri olduğu veya tam tersi istila ürünü oldukları varsayılabilir.

Gövdesi kenarlara doğru keskinleşen dilimlerden meydana gelen ve oldukça sağlam ele geçen iki yönlü piramidal 1 nolu ok ucunun uzunluğu 3.3 cm, genişliği ise 1 cm'dir. Kibyra'dan ele geçen ve MS 6. yüzyıla tarihlendirilen D5 numaralı başka bir ok ucunun dik üçgen şekilli üç kanattan oluşan formu 1 nolu eserimizle benzerlik göstermektedir¹⁵. Bu formdaki demir ve bronzdan ok uçları Pisidia Bölgesi dışında özellikle Batı Anadolu'da Sardes, Smyrna ve Arykanda gibi antik kent kazılarında da tespit edilmiştir¹⁶. Bu kentler dışında Dura Europos ve Kıbrıs'tan ele geçen örneklerin de özellikle gövde ve sap kısımlarına bakıldığında MS 3. yüzyıla tarihlenebileceği öngörülmektedir¹⁷. Bu dönemde görülen ok uçlarının yukarıda değindiğimiz özelliklerinin yanı sıra uç kısımdan sapa kadar inen omurgalı bölüme, MS 3. yüzyıla tarihlendirilen Saalburg'tan ele geçen örnekleri de verebiliriz¹⁸. İki ve üç dilimli ok uçlarının Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Eserimizle yakın özellikler sergileyen bu tipteki ok uçlarının fazla bir değişikliğe uğramadan ortak bir stil içerisinde Orta Çağ'a kadar kullanıldığı ileri sürülmektedir¹⁹. Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz 1 nolu ok ucunu; benzer örneklerden de hareketle gerek form gerekse stil özellikleri açısından MS 3.-6. yüzyıllar arasına tarihlemek doğru olacaktır.

Yer yer aşınma ve kırıklar olsa da genel formun korunduğu 2 ve 3 nolu ok uçları birbirleriyle benzer profil yapısına sahiptir. Bunlardan 2 nolu ok ucunun uzunluğu 8.2 cm, en geniş kısmı ise 0.9 cm'dir. 3 nolu eser ise 8.1 cm uzunluğunda, korunan en geniş kısmı 1.1 cm genişliğindedir. Demirden yapılmış olan ok uçlarının tamamına yakınının uç kısmı, üçgen veya yaprak formu olup geniş ve yassıdır. Ok uçları gövdeye bir saplama ile bağlanmış ve arada bir bilezik ile geçiş sağlanmıştır. Enine kesit veren her iki örneğin sivri uç kısmı

¹⁴ Metin 2020, 87-88.

¹⁵ Demirel 2013, 54.

¹⁶ Yıldırım 2017, 80.

¹⁷ Şahin 2010, 55.

¹⁸ Bishop-Coulston 2006, Fig. 106 (16-19), 167.

¹⁹ James 2004, 195.

kısımları dik açıdır. Kullanım biçimlerine göre farklı özellikler sergileyen ok uçları Anadolu'nun birçok yerinde benzer bir gelişim göstermiştir. Bunlardan Alliano kentinde bulunan demirden ok uçlarına bakıldığında saplamalı ve kare kesitli olanları Roma Dönemi'nde sıklıkla görülen tarzda²⁰ olup 2 ve 3 nolu ok uçlarıyla hem gövde hem de sap kısımlarının benzerliği ile dikkat çekmektedir. Zerzevan Kalesi'nde bulunmuş dik üçgen şeklinde uzun formulu, uca doğru sivrilmiş, kısa saplı ve aşırı korozyona uğramış olan Kat. 44 numaralı eser, 2 nolu eserimizle oldukça benzerdir²¹. Aynı yerde ortaya çıkarılan Kat. 70 numaralı alt kısmı üçgene yakın, uzun saplı, sap ve uç kısımlarının birbirine yakın olduğu ok ucu ise 3 nolu eserimizle hemen hemen aynı formdadır. Zerzevan Kalesi'nden verdiğimiz her iki örneğin de sahip oldukları özellikler MS 6 ve 7. yüzyılları çağrıştırmaktadır²². Bu örneklerden de hareketle 2 ve 3 nolu eserlerimiz için MS 6.-7. yüzyıllar ortak zaman aralıkları olarak kabul edilebilir.

Savaş araçları içerisinde yer alan mızraklar, uzak mesafe silahları arasında ok uçları gibi kullanılmaktaydılar. Gövdeleri farklı uzunluklarda üretilen mızrakların, farklı formlara sahip uç kısımları demir, bronz veya kurşundan yapılabildi. Mızraklar genellikle yassı formda, soket kısımları ise üçgen veya kare kesitli biçimlerde görülebilen uca doğru piramidal yapıdaydılar. Anadolu'da bu formda mızraklar; Midaion, Kubadabad, Korucutepe, Tille Höyük, Taşkun Kale, Sardis, Pergamon, Ephesos, Amorium, gibi pek çok kentin Doğu Roma Dönemi katmanında yaygın olarak bulunmuştur²³. Karadiğin Tepesi'nden ele geçen ve 4 nolu eser olarak değerlendirdiğimiz mızrak ucunun uzunluğu 6.3 cm, en geniş yeri ise 0.6 cm'dir. Pisidia Antiokheiası'nda ele geçen demir mızrak ucunun²⁴, gövdesinin uç kısma doğru sivrilmesi ve soket (sap) kısmının kısıllığı bizim eserlerimiz arasında 4 nolu mızrak ucuyla uyumaktadır. Tüm bu örneklerin yanı sıra; özellikle kısa saplı, yassı biçimli uç kısmının Antiokheia örneği ile benzerliği, 4 nolu eserimizin MS 6.-7. yüzyıllara ait olduğunu düşündürmektedir.

Bir yuva bölümüne sahip olan ve soket kısmı aşırı biçimde korozyona uğrayan 5 nolu mızrak ucunun uzunluğu 7.8 cm, korunan en geniş yeri ise 0.9 cm'dir. Bu örnekle benzer yapıda olan ve Antiokheia'dan ele geçmiş mızrak ucuna bakıldığında yassı uç, gövdeden uca ve silindirik sap kısmına doğru daralan formu ile MS 6 ya da 7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir²⁵. Ağız kısmı keskin köşeli 5 nolu demir mızrak ucunu, sahip olduğu özellikler ve Antiokheia eseri ile benzer niteliklerinden dolayı MS 6.-7. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür.

Dövme tekniğiyle düzleştirilmiş, bıçak sırtı şekilli 6 nolu demir mızrak ucunun uç kısmı sağlam, kuyruk bölümündeki yuvası eksiktir. MS 3. yüzyılda benzer örneklerini gördüğümüz bu mızrak ucunun uzunluğu 3.8 cm, en geniş kısmı ise 1.2 cm'dir. 6 nolu eserle aynı teknik ve formda oluşturulmuş 7 nolu mızrak ucunun uzunluğu ise 7.5 cm, en geniş kısmı 1.3 cm'dir. Belgrat Şehir Müzesi'nde sergilenen ve MS 3. yüzyıla tarihlendirilen Sava'dan ele geçen demirden mızrak uçları (Pl. IV (1-5) Karadiğin örneklerimizden 4 ve 7 nolu mızrak uçlarıyla benzerlik göstermektedir²⁶. Sava örnekleri göz önüne alındığında hem sap hem de uç kısımlarının bizdeki örnekler ile yakınlığı çağdaş olduklarını akla getirmektedir. 6 ve 7 nolu mızrak uçlarının sap bölümlerinin tahrip olması her ne kadar eserlerin tam manasıyla tanımlanmasını zorlaştırırsa da korunan kısımları sınıflama ve tarihleme

²⁰ Baykan 2017, Res. 5, 13.

²¹ Robinson 1941, 394-395, Pl. CXXIII, 1994, 1996: Mitchell 1980, Fig. 119, 246.

²² Yavaş 2017, Şek. 5, 45.

²³ Yavaş - Gökalp 2018, 179-209.

²⁴ Gültekin 2012, 32 ve 109. Kat. 84.

²⁵ Gültekin 2012, 32 ve 110, Kat. No. 85.

²⁶ Vujović 2013, 38-40. Pl. IV (1-5).

imkânı sunmaktadır. Bu anlamda İzmir Arkeoloji Müzesi'nde korunan Metropolis merkezli demir mızrak ucu yoğun korozyona uğramış olsa da formunu koruması bizim için önemlidir. Bu dönemde yaprak formundaki mızraklar, metal bir uç, sap ve arka kısmındaki bıçaktan oluşmaktaydılar²⁷. Saplamalı ve yassı kesitli Metropolis eserinin bu formu, 6 ve 7 nolu mızrak uçlarının eksik olan kısımlarıyla ilgili aklımızda bir form oluşturmamızı sağlamanın yanı sıra tarihleme konusunda da yararlı olmuştur. Bahsi geçen eserler ışığında 6 ve 7 nolu mızrak uçlarının MS 4.-6. yüzyıllara ait stil özellikleri yansıttıklarını söyleyebiliriz.

Sonuç

Kremna'nın kuzeydoğusunda kente kuş uçuşu 5-6 km uzaklıkta olan Karadığın Tepesi'nde, arazinin yoğun bir maki bitki örtüsüyle kaplı olması yüzeyden yerleşim tipolojisini belirlemeyi güçleştirse de makale konusunu oluşturan ok ve mızrak uçları gibi muhtelif buluntularıyla dikkate değer bir alandır. 2013 yılında H. Metin tarafından tespit edilen tepe, bu tarihten itibaren bir takım makale ve bildirimlerde geçmektedir. Fakat üzerinde çalıştığımız ok ve mızrak uçlarının daha önce başlı başına değerlendirilip yayımlanmamış olması makalenin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Tüm eserlerde yoğun bir korozyon meydana gelmesine rağmen vurgulanmaya çalışılan stil özellikleri ve karşılaştırmalar bu gereçlerin çoğunlukla savunma amacıyla Geç Roma - Erken Bizans Dönemleri'ne kadar kullanıldığını göstermektedir. Mutlaka değinilmesi gereken bir hususta; bu tipte eserlerin yalnızca form açısından değerlendirilerek tarihlendirilmesinin tamamen doğru bir yöntem olmadığıdır. Şimdiye kadar pek çok antik kent ve çevresinde bulunan ok ve mızrak uçları genellikle orada ortaya çıkarılan diğer buluntuların tarihiyle çağdaş olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem yalnızca metal buluntuların ortalama tarihini değil aynı zamanda söz konusu dönem aralığında baskın olan form ve stil özelliklerinin de bilinmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca genel olarak aşırı korozyona maruz kalan metal buluntuların değerlendirilmesinde gün yüzüne çıkarıldıktan sonra zaman içerisinde uğradıkları dış etmenlerin etkisiyle ağırlıklarının değişme ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Yapılışlarından kullanımlarına, formlarından tarihlerinin belirlenmesine değin pek çok soruyu ve yanıtı içeren ok-mızrak uçlarının, başlangıcından demirin oldukça yoğun kullanıldığı Orta Çağ sonuna kadar geniş bir zaman aralığında kullanılmaları, bu eserlerin arkeolojik bulgular arasında yerini yadsınamaz derecede önemli bir boyuta taşımaktadır.

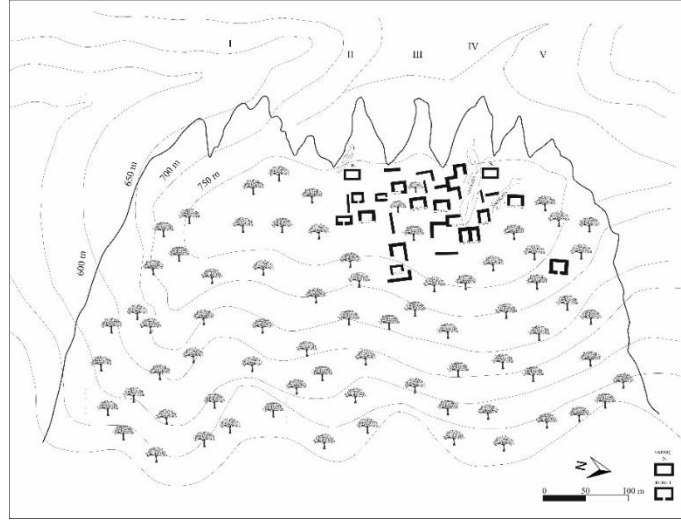
Kaynakça

Baykan, D. 2017, "Allianoi'da Bulunan Ok Uçları", *MASROP*, 14 (10), 7-21.

²⁷ Erdoğan 2019, 111; Bishop - Coulston 2006, 76-78.

- Bishop, M. C., & Coulston, J. C. 2006, *Roman Military Equipment: from the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxbow Books, Oxford.
- Çelikbaş, E. 2016, “Parion Tiyatrosu Metal Eserleri”, *Parion Roma Tiyatrosu (2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları)*, (Ed. C. Başaran-H., E., Ergürer), Ankara, 209-244.
- Davis, E. J. 1874, *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London.
- Demirer, Ü. 2013, *Kibyra Metal Buluntuları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya.
- Durma, F. 2019, *Zerzevan Kalesi Ok Uçları*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır.
- Erdoğan, Ş. R. 2019, *Pisidia Bölgesi Mezar Sanatında Silah Tasvirleri*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (SDÜ ile ORTAK), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Burdur.
- James, S. 2004, *The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment*, The British Museum Press. London.
- Metin, H. 2012, “Toroslarda Görkemli Bir Kent Kremna: Tarihi Coğrafya ve Araştırmalar”, *I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu*, 5-7 Kasım, Isparta, Pisidia Araştırmaları I, 215-225.
- Metin, H. 2012, “Kremna”, *Makü Bülten*, *Asım'ın Sesi*, Sayı 1, 45-47.
- Metin, H. 2013, “Kremna'nın Üzgün Perileri”, *Makü Bülten*, *Asım'ın Sesi*, Sayı 2, 82-83.
- Metin, H. 2014, “Toroslarda Saklı Bir Antik Kent: Sia”, *Makü Bülten*, *Asım'ın Sesi*, Sayı 4, 14-16.
- Metin, H.-Polat Becks, B. A.- Becks, R.- Atayeter, Y.- Şaroğlu, G. 2014, “Kremna ve Çevresi Yüzeysel Araştırması 2013”, *36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 2-6 Haziran, Gaziantep, 321-334.
- Metin, H. 2014, “Kremna'nın Kuzey Yayılımı Hakkında İlk Gözlemler / Preliminary Observations about North Territorium of The Kremna Ancient City”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, 1-27.
- Metin, H.-Polat Becks, B. A.- Becks, R. 2014, “Pisidia Bölgesi'nde Yeni Bir Yüzeysel Araştırması: Kremna ve Çevresi Çalışmaları-2013”, *TEBE Haberler*, Sayı 37, 40-43.
- Metin, H.-Polat Becks, B. A.- Becks, R. 2014, “Kremna ve Çevresi Yüzeysel Araştırması Surveys in and around Kremna in 2013”, *ANMED*, 12, 71-78.
- Metin, H.-Polat Becks, B. A.- Becks, R. 2015, “Kremna ve Çevresi Yüzeysel Araştırması – 2014”, *TEBE Haberler*, Sayı 39, 38-40.
- Metin, H.-Polat Becks, B. A.- Becks, R. 2015, “Kremna ve Çevresi Yüzeysel Araştırması 2014/Surveys in and around Kremna in 2014”, *ANMED*, 13, 174-179.
- Metin, H.-Polat Becks, B. A.- Becks, R. 2015, “Kremna ve Çevresi Yüzeysel Araştırması 2014”, *37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 11-15 Mayıs, Erzurum, 205-216.

- Metin, H.-Soslu, S. 2016, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2015”, 38. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 11-15 Mayıs, Edirne, 311-324.
- Metin, H. 2015, “Kremna: Dağlık Pisidia Bölgesi'nin Görkemli Kenti”, *Aktüel Arkeoloji*, 45, 22-24.
- Metin, H. 2015, “Kremna Araştırmalarında Yeni Bulgular”, *I. Teke Yöresi Sempozyumu*, 4-6 Mart, Burdur, Cilt I, 655-666.
- Metin, H.-Soslu, S. 2016, “Pisidia’da Yeni Bir Keşif: Altıkapılı Bizans Kaya Kilisesi”, *TEBE Haberler* 41, 18-20.
- Metin, H.-Soslu, S. 2017, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2016”, 39. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 22-26 Mayıs, Bursa, 521-532
- Metin, H.-Soslu, S.-Çidem, M. 2017, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2016/Surveys in Kremna and Environs 2016”, *ANMED*, 15, 161-170.
- Metin, H.-Soslu, S.-Çidem, M. 2018, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2017/Surveys in and around Kremna in 2017”, *ANMED*, 16, 208-215.
- Metin, H. 2018, “Pisidia Altıkapılı Kaya Kilisesi’ndeki Kaya Üstü Resimlerine (Petroglif) İlişkin Bir Gözlem”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5, 17 ek, 164-176.
- Metin, H.-Soslu, S. 2018, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2017”, 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 7-11 Mayıs, Çanakkale, 243-254.
- Metin, H.-Soslu, S. 2019, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2018”, 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 17-21 Haziran, Diyarbakır, 277-290.
- Metin, H.-Soslu, S.-Çidem, M. 2018, 2019, “Kremna ve Çevresi YüzeY Araştırması 2017/Surveys in and around Kremna in 2017”, *ANMED*, 16, 208-215/17, 123-129.
- Metin, H. 2019, “Pisidia Bölgesi’ndeki Keraitai Antik Kentinde OstotheK Üretimine Dair Kanıtlar”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne* (Ed. Oktay Dumankaya), 437-445.
- Metin, H. 2019, “Merkez Pisidia’daki Karapınar/Asartepe Şarap İşliği”, *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı*, (Ed. Vedat Keleş – Hasan Kasapođlu – H. Ertuğ Ergürer – Ersin Çelikbaş – Alper Yılmaz), 411-420.
- Metin, H. 2020, “Rural Settlement Organization in the Central Pisidia in Light of Karadığın Hill (Southwest Turkey)”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* (MAA), Vol. 20.2, 87-88.
- Mitchell, S. 1980, *Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia, I. The Hellenistic, Roman and İslamic Sites*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph, No:1, Ankara.
- Oransay, B. S. A. 2006, *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Robinson, D. M. 1941, *Excavations At Olynthus, Vol. X. Metal and Minor Miscellaneous Finds*, Londra.
- Şahin, F. 2010, *Patara Metal Buluntuları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.

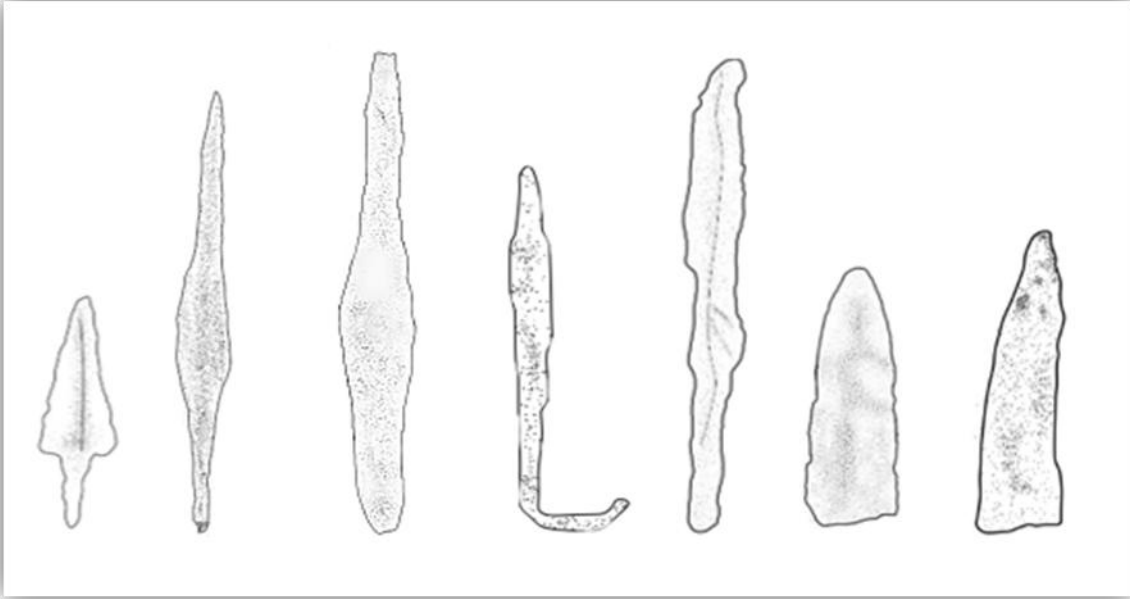

Res. 3: Karadiğın Tepesi

1 2 3 4 5 6 7

Res. 3: Karadiğın Tepesi'nden Ok ve Mızrak Uçları

Çiz. 1: Ok ve Mızrak Uçları

Atıf - Citation: Yılmaz, M.-Sevgi, S.-Eskici, B.-Şener, Y.S.-Eliüşük, M. 2020, "Kısmen Baraj Gölü Suları Altında Kalacak Olan Hasankeyf Yamaç Külliyesinin Sağlamlaştırılması, Korunması ve Sergilenmesine Yönelik Uygulamalar", *Amisos*, 5/9, 413-439.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2020), ss./pp. 413-439

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

DOI: 10.48122/amisos.755550

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 20. 06. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 06. 12. 2020

KISMEN BARAJ GÖLÜ SULARI ALTINDA KALACAK OLAN HASANKEYF YAMAÇ KÜLLİYESİNİN SAĞLAMLAŞTIRILMASI, KORUNMASI VE SERGİLENMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR

APPLICATION STUDIES FOR CONSERVATION, CONSOLIDATION AND EXHIBITION OF HASANKEYF YAMAÇ KÜLLİYESİ THAT WILL BE PARTLY UNDERWATER OF THE LAKE DAM

Mesut YILMAZ - Serap SEVGİ - Bekir ESKİCİ - Y. Selçuk ŞENER - Mevlüt ELİÜŞÜK*

*Restoratör-Mimar-Sanat Tarihçi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Programı, Gölbaşı/Ankara/Türkiye. E-posta: yilmazmesut10@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7143-4349>

Yüksek Mimar (Doktorant), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Doktora Programı, Gölbaşı/Ankara/Türkiye. E-posta: serapsevgi06@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3049-5908>

Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Gölbaşı/Ankara/Türkiye. E-posta: bekireskici@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2352-5080>

Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Gölbaşı/Ankara/Türkiye. E-posta: s.sener@hbv.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4169-0066>

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Demir Çelik Kampüsü/Karabük/Türkiye. E-posta: mevluteliusuk@karabuk.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8888-9689>

Öz

Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HEPP) Projesi'nin tamamlanmasıyla birlikte büyük bir bölümü su altında kalacak olan Hasankeyf'teki kültürel mirasın belgelenmesi, korunması ve kurtarılmasına yönelik kurtarma projeleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Hasankeyf ören yerindeki Yamaç Külliyesi'nin sağlamlaştırılması ve su altında korunmasına yönelik gerçekleştirilen yerinde koruma projesi, baraj gölü suları altında kalma tehdidinde olan kültürel mirasın korunması çabalarına örnek oluşturmaktadır. Bu makalede; Yamaç Külliyesi kalıntılarının yerinde korunması projesi kapsamında gerçekleştirilen yapı malzemelerinin incelenmesi, korunma sorunlarının tespit edilmesi ve su altında ve suyun gel-git etkisine karşı korunabilmesi için uygulanan sağlamlaştırılması ve korunmasına ilişkin müdahaleler detaylı olarak ele alınmıştır. Çalışmamız, gelecekte, benzer biçimde varlığı tehdit altında kalacak tarihi ve kültürel mirasın kurtarılması çalışmalarına katkı sunma amacı taşımaktadır. Ayrıca barajın ekonomik ömrünün sona ermesinden sonra Yamaç Külliyesi kalıntılarının geri kazanılmasına yönelik çaba gösterecek araştırmacılar için de belge ve kaynak teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Barajlar, Kültürel Miras, Hasankeyf, Yamaç Külliyesi, Su Altında Koruma, Restorasyon.

Abstract

With the completion of Ilısu Dam and Hydroelectric Plant Project (HEPP), documentation, conservation, and salvation projects of cultural heritage which largely part will remain underwater, in Hasankeyf have been realized. With this scope, onsite conservation project towards underwater conservation and consolidation of Hasankeyf Yamaç Külliyesi will be set a precedent to efforts of cultural heritage conservation which under threat to remain dam lake. In this article, as part of Hasankeyf Yamaç Külliyesi ruins onsite conservation's analyze of construction materials, determine of conservation problems and intervention relating to conservation and salvation to protect against to water tidal effect, has been discussed detailed. This study has aimed to contribute for the cultural and historical heritage salvation works that will be under threat likewise. Besides it will be a source and documentation for researchers who will be made an effort towards recovery of Hasankeyf Yamaç Külliyesi ruins after end of the dam's economic life.

Keywords: Dams, Cultural Heritage, Hasankeyf, Yamaç Külliyesi, Underwater Conservation, Restoration.

1. Giriş

Tarih boyunca önemli bir yerleşim alanı olan Hasankeyf, kültürel süreklilik ve çeşitliliğe sahiptir. Orta Asya, Kafkasya, İran, Mezopotamya ve Hint-Avrupa kültürlerinin bulunduğu Hasankeyf'te, Süryani, Roma, Bizans, Artuklu, Eyyubi ve Osmanlı medeniyetlerinin önemli arkeolojik ve kültürel izleri takip edilebilmektedir. Günümüzde, Hasankeyf'in Dicle Nehri kenarındaki iki yakaya yayılan yerleşimi "Aşağı Şehir", İç Kale bölgesi ise "Yukarı Şehir" olarak adlandırılmıştır. 1981 yılında Hasankeyf 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı olarak kayıt altına alınmıştır¹.

¹ Arık 1998; Yurttaş 2002; Uluçam 2017.

Şek. 1: Ilısu Barajı ve Rezervuar Alanı (DSİ Arşivi)

Hasankeyf Arkeolojik yerleşiminin bir kısmı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Dicle Nehri'nin toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin çalışmalar doğrultusunda, 1954 yılında DSİ (Devlet Su İşleri) Genel Müdürlüğü tarafından başlatılan ve 2006 yılında fiilen inşasına başlanan Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesinin göl suları altında kalmıştır² (Şek. 1). Bu nedenle Hasankeyf Arkeolojik yerleşiminin sahip olduğu kültür varlıklarının araştırılması, belgelenmesi ve korunması için ilk olarak 2004-2017 yılları arasında su altında kalması muhtemel aşağı şehir bölgesinde 32 farklı alanda kazı ve sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir³, bu süreçte bilinmeyen 73 taşınmaz kültür varlığının kimliği tespit edilmiştir⁴.

Hasankeyf Kazıları Başkanlığı'nın Aşağı Şehir bölgesinde araştırmasını, belgelenmesini ve korunmasını gerçekleştirdiği taşınmaz kültür varlıkları arasında yer alan ve anıt eser niteliğindeki Yamaç Külliyesi, Er Rızk Camii, Artuklu Hamamı, Süleyman Han Camii, Koç Camii, Kızlar Camii, Zeynel Bey Türbesi, Orta Kapı ve İmam Abdullah Zaviyesi'nin kurtarılması için 2008 yılından itibaren araştırma, fizibilite çalışmaları yürütülmüş; 2015 yılında yerinde koruma ve taşıma projeleri başlatılmıştır⁵. Söz konusu yerinde koruma ve taşıma projeleri, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun "Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması" hususunda aldığı 36 sayılı İlke Kararı ile oluşturulan "Bilim Komisyonu" ve Kazı Başkanlığı görüşleri ve Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararları doğrultusunda Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KÜVAM) teknik ve mali işbirliğinde yapılmıştır⁶.

Bu projeler kapsamında 2017 yılında Yamaç Külliyesi kalıntılarını yerinde koruma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Aşağı Şehirin doğusunda, Dicle Nehri'nin güney yakasındaki yamaçta yer alan külliye, 2004 yılı arkeolojik kazılarında ortaya çıkartılmış Ortaçağ Türk Dönemine ait cami, zaviye, hamam, mektep-medrese ve imaret gibi yapı kalıntılarıyla günümüze ulaşan önemli Ortaçağ anıtlarındandır⁷.

² Sevgi – Çetin – Yılmaz 2017.

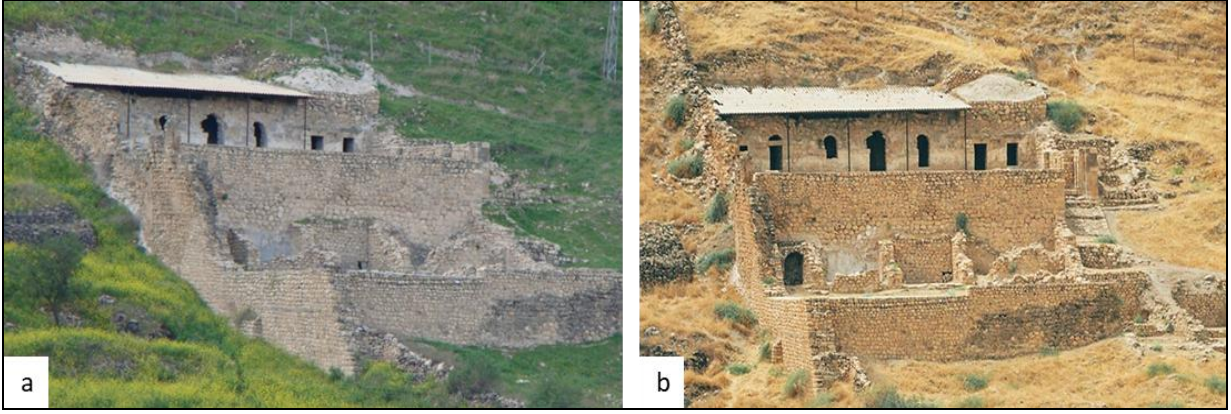
³ Hasankeyf'teki Arkeolojik Kazı çalışmaları, 2003 yılına kadar Prof. Dr. Oluş ARIK tarafından sürdürülmüş, 2004 yılından itibaren ise Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁴ Uluçam – Eliüşük 2018.

⁵ Uluçam 2017.

⁶ Sevgi – Çetin – Yılmaz 2017.

⁷ Uluçam 2006; Uluçam 2007.

Şek. 2: Hasankeyf Yamaç Külliyesi Koruma Uygulamaları Öncesi Genel Görünümü (a,b).

Özgün halde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan külliye'nin yamacın eğimi doğrultusunda iki kademe halinde birbiriyle bağlantılı olarak inşa edilen yerleşim alanında daha üst kotta kalan cami-zaviye-hamam bölümü ile yaklaşık 7 m. düşük kotta kalan medrese-mektedir ve imaret bölümlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Külliye'nin geçirdiği yıkıntı ve tahribatlar sonucunda cami hariminin batısında kalan zaviye mekânının kubbesi hariç özgün yapımdan gelen örtü sistemleri yıkılmış, plan ve kuruluş özelliklerini yansıtan yapı bölümleri farklı sağlamlık derecelerindeki duvar kalıntılarıyla günümüze ulaşabilmiştir⁸ (Şek. 2).

Yamaç Külliyesi kalıntılarının, Ilısu Baraj gölü işletme seviyesi su kotuna yakın kotlarda kalacak olması nedeniyle, külliye kalıntılarının suyun hidrolik ve aşındırıcı etkilerinden mümkün olduğunca korunmasını amacıyla 2017 yılında, yerinde koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada; Yamaç Külliyesi kalıntılarında yerinde koruma çalışmaları kapsamında yapılan, mimari özelliklerin incelenmesi, yapı malzemelerinin belirlenmesi, mevcut korunma sorunlarının tespit edilmesi ve yerinde korunacak kalıntılar üzerinde uygulanan koruma ve onarım müdahaleleri detaylı olarak ele alınmıştır.

2. Külliye'nin Mimari Özellikleri:

Yamaç Külliyesi, cami merkezli bir külliye'dir⁹. Büyük bölümü yıkılmış halde bulunan külliye, eğime uygun şekilde teraslanan yamaca oturmaktadır. Üst kotta kalan ve ortasında bir havuzu olan avluya açılan cami, zaviye ve bekâr hamamının yer aldığı bölüm ile alt kotta bir avlu etrafında toplanan medrese-mektedir ve imaret bölümlerinden oluştuğu görülmektedir¹⁰ (Şek. 3-4).

En üst kotta, nehre ve vadiye hâkim olarak konumlanmış külliye'nin ana yapısını oluşturan cami, kuzeydeki avlusunun güney kenarı boyunca uzanan, enine dikdörtgen planlı, üç bölümlü bir kuruluşa sahiptir. Ortada, güney cephe ortasındaki mihraba paralel, doğu – batı yönünde uzanan ve beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılan harim, bunun iki ucunda kare planlı, trompla geçişin sağlanmış kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan birer mekânı yer almaktadır¹¹. Batıdaki kare planlı mekân kubbe ile örtülüdür. Diğer mekânların üst örtüleri bütünüyle yıkılmıştır. Harimin iki ucundaki bu mekânlar, ocak nişleri ve avluya açılan pencereleriyle zaviye hücreleri şeklinde tasarlanmıştır. Harim ve zaviye mekânlarının kuzey cephesinin önünde, duvar boyunca eşit aralıklarla dizilmiş revak ayakları görülmektedir¹².

⁸ Uluçam – Eliüşük 2018.

⁹ Uluçam 2007.

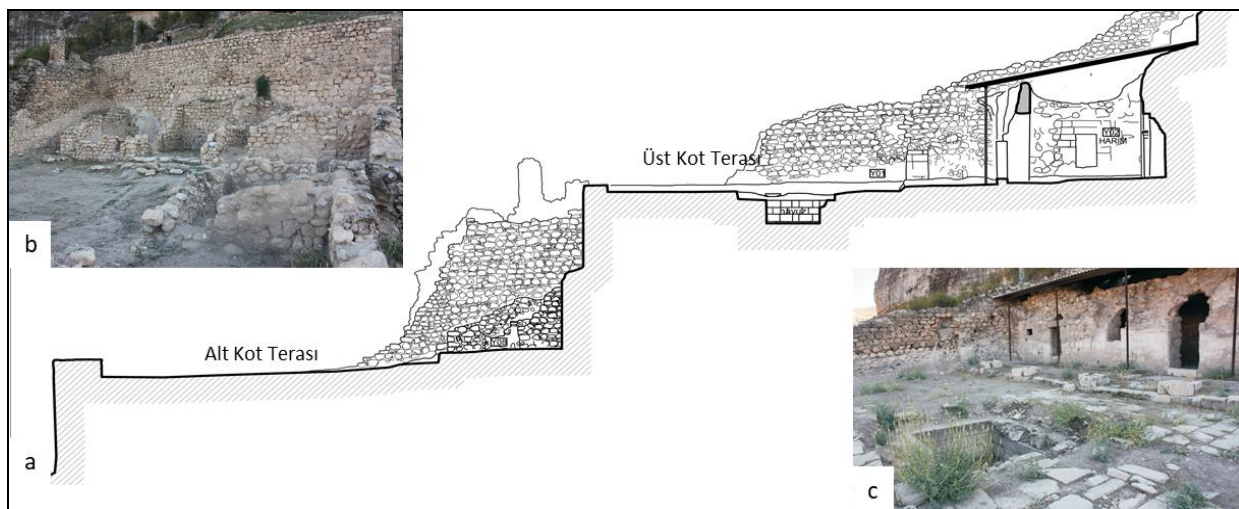
¹⁰ Uluçam – Eliüşük 2018.

¹¹ Uluçam 2006; Eskici – Şener 2016.

¹² Uluçam 2006; Uluçam – Eliüşük 2018.

Şek. 3: Hasankeyf Yamaç Külliyesi Koruma Uygulamaları Öncesi Genel Görünümü (a) ve Mevcut Durum Planı Çizimi¹³ (b).

Şek. 4: Hasankeyf Yamaç Külliyesi Koruma Uygulamaları Öncesi Mevcut Durum Kesit Çizimi¹⁴ (a), Alt Kot Terası Görünümü (b) ve Üst Kot Terası Görünümü (c).

Harime giriş ekseninde yer alan taş mihrap güney cephe ortasında bulunmaktadır. Düzgün kesme taşlarla örülen yarım daire planlı mihrap nişinin etrafı sütüncelere yaslanan kademeli kemer ve kuşaklarla çevrilmiştir. Mukarnaslı kavsara ile kuşatma kemerinin alınlıkları ve sütun başlıkları kıvrık dal, rumi ve palmetlerden oluşan bitki motifleriyle bezenmiştir. Nişin etrafı ile kuşatma kemerini saran kuşak üzerine girift sülüsle yazılan kitabeler nitelikli bir işçilik sergilemektedir. En dış kuşakta ise bir sıra mukarnas dizisi bulunmaktadır¹⁵.

Dikdörtgen cami yapısının kuzeyinde dikdörtgen planlı ve taş döşemeye sahip havuzlu bir avlu yer alır. Avlunun kuzeydoğusunda, yörede 'bekâr hamamı' olarak adlandırılan, yeraltında, merdiven ile inilen küçük bir mekân bulunur. Avlunun kuzeye doğru teraslanarak inen alt kotlarında ise, büyük kısmı yıkılmış durumda duvar kalıntıları bulunmaktadır¹⁶.

Yamaç Külliyesi'nin teraslanarak inen farklı kotlardaki kademeleri taş istinat duvarları ile çevrelenmiştir. Yapının doğu sınırı boyunca yine kademelenerek eğim yönünde devam eden taş duvar görülmektedir. Avlunun girişi batı yönde, cephe ortasında, yönü eğim yönünde külliye'nin batısında aşağıdan yükselen taş basamakların sonunda, yönü kuzeye bakan bir kapıyla

¹³ Demirtaş 2016.

¹⁴ Demirtaş 2016.

¹⁵ Eskici – Şener 2016; Uluçam – Eliüşük 2018.

¹⁶ Uluçam – Eliüşük 2018; Kozbe 2017.

sağlanmıştır. Bu kapının kuzeye doğru devamında, alt kattaki duvar kalıntılarının batısında, geniş basamaklar halinde aşağı doğru inen taş döşeli bir giriş yolu bulunur¹⁷.

Mektep-medrese ve imaret yapıları, cami bölümünden bir istinat duvarı ile ayrılmaktadır. Bu bölüm, caminin oturduğu üst kottan 7 metre aşağıdaki ikinci kotta, doğu-batı yönünde uzanan, girişi batı kenardan ve etrafı duvarlar ile çevrili avlunun güneyinde medrese-mektep bölümü, batı yönde ise imaret olduğu düşünülen mekânlara ait kalıntılar yer almaktadır.

İkinci kotta; avlunun güney kenarında istinat duvarına yaslanan ve üzeri tonoz örtülü olduğu anlaşılan ortada bir eyvan, eyvanın doğusunda, kubbeli kare bir hücre ile onun doğusunda içinde iki adet kemer kalıntısı olan dikdörtgen beşik tonozla örtülmüş bir bölüm ile eyvanın batısında avludan giriş alan beşik tonozlu bir mekânı bulunan medrese-mektep bölümü yer almaktadır. Avlunun batı kenarında, batı kenarı avlu duvarına yaslanan ortada beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılan bir eyvan ve iki yanında biri eyvandan diğeri avludan ulaşılan dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü olduğu düşünülen mekânlar bulunmaktadır¹⁸.

3. Yapımda Kullanılan Malzeme Türleri ve Kalıntılarında Gözlenen Bozulmalar:

Yamaç Külliyesi kalıntılarının yerinde korunması, sağlamlaştırılması ve su altında korunmasına yönelik uygulama müdahalelerinin belirlenebilmesi için öncelikle malzeme incelenerek türü ve işçilik özellikleri, mevcut korunma durumu incelenerek kalıntılarda oluşan bozulmalar ve nedenleri tespit edilmiştir.

3.1. Yapımda Kullanılan Malzeme Türleri:

Yamaç Külliyesinin kalıntılarında gerçekleştirilen incelemede, farklı malzeme ve duvar teknikleri kullanıldığı görülmüştür (Şek. 5-6). Ortaçağ dönemine ait duvarlarda düzenli sıralar oluşturan moloz taş kaplamalı taş örgü, dönemlere göre farklı inşa teknikleriyle yaygın olan duvar tekniğini oluşturmaktadır. Külliye'nin farklı işlevdeki mekânlarına ait kapı, pencere, kemer, mihrap gibi mimari elemanlarda, avlu, eyvan döşemesi, havuz kaplamaları ve batı kenarda geçiş yönü kuzeye bakan avlu kapısında ve duvar köşeliklerinde düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Külliye'nin çoğu büyük tahribatlar sonucunda harap durumda günümüze ulaşmış olan bazı mekânların duvarlarının sıva tabakalarıyla kaplı olduğu kalıntılardaki mevcut sıva izlerinden tespit edilmektedir¹⁹. Söz konusu yapıda kullanılmış olan malzemelerin özellikleri kısaca şu şekilde özetlenebilir.

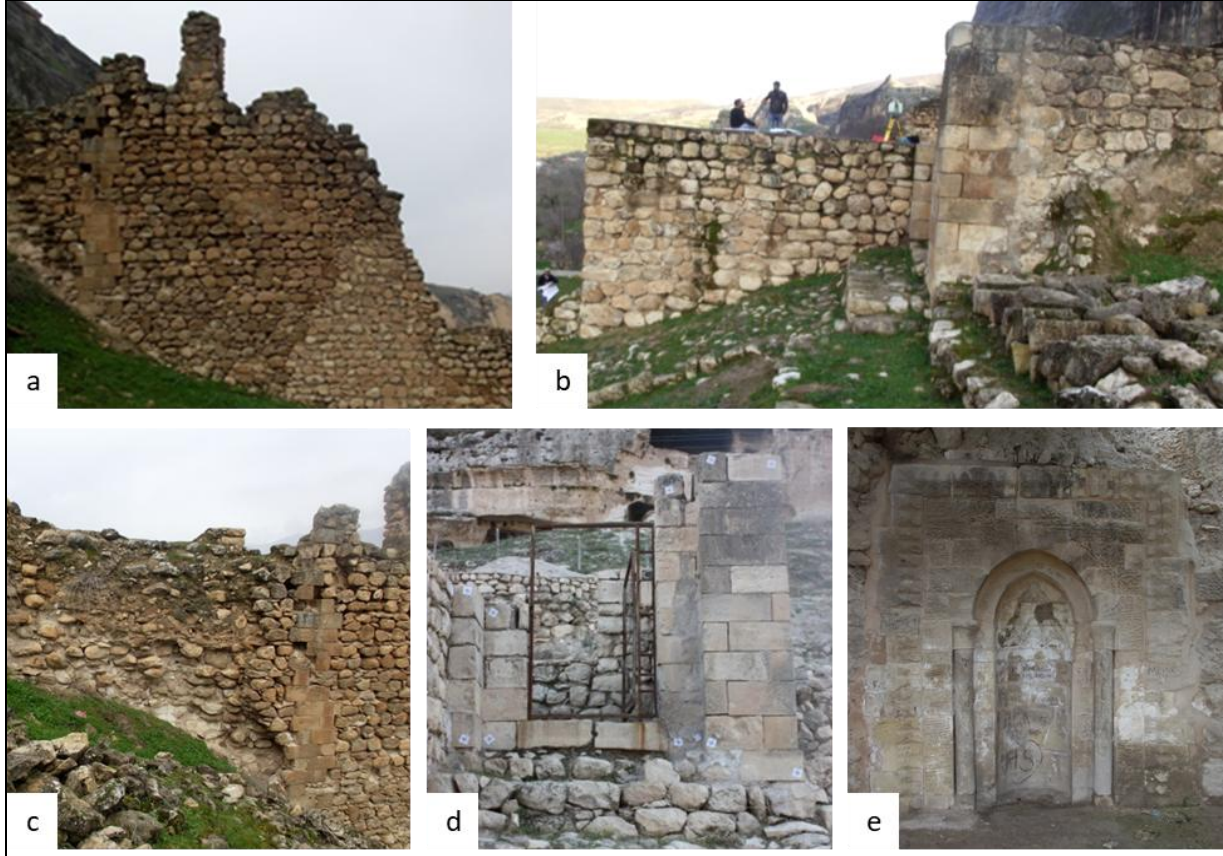
Taş Malzeme: Külliye alanındaki mevcut kalıntıların yapımında, duvarlarda ve kalıntılardan anlaşıldığı kadar tonoz ve kubbeli örtülerin örgülerinde taş malzeme kullanılmıştır. Duvarların kaplamalar arasında kalan iç çekirdeğini oluşturan moloz dolgu içinde irili ufaklı çeşitli boy ve türlerde taşlar kullanılmıştır. Bu dolgu üzerini kaplayan moloz sıraları ise farklı renk ve boyutlarda taşlardan oluşmaktadır (Şek. 5). Kaplamalar arası derz dolgu harçları içerisinde, örgü taşına göre nispeten küçük taş yongaları/parçaları da yerleştirildiği, böylelikle örgüde sağlamlaştırma/ güçlendirme yapıldığı da görülmektedir. Örgüde kullanılan taş malzeme türü bölgenin jeolojik formasyonuna uygun ana kayalık grubundan olan kireç taşlarıdır²⁰; gözenekli ve yumuşak dokusuyla uygun olmayan hava ve ortam koşullarında bozulmaya elverişlidir.

¹⁷ Uluçam – Eliüşük 2018.

¹⁸ Eskici – Şener 2016.

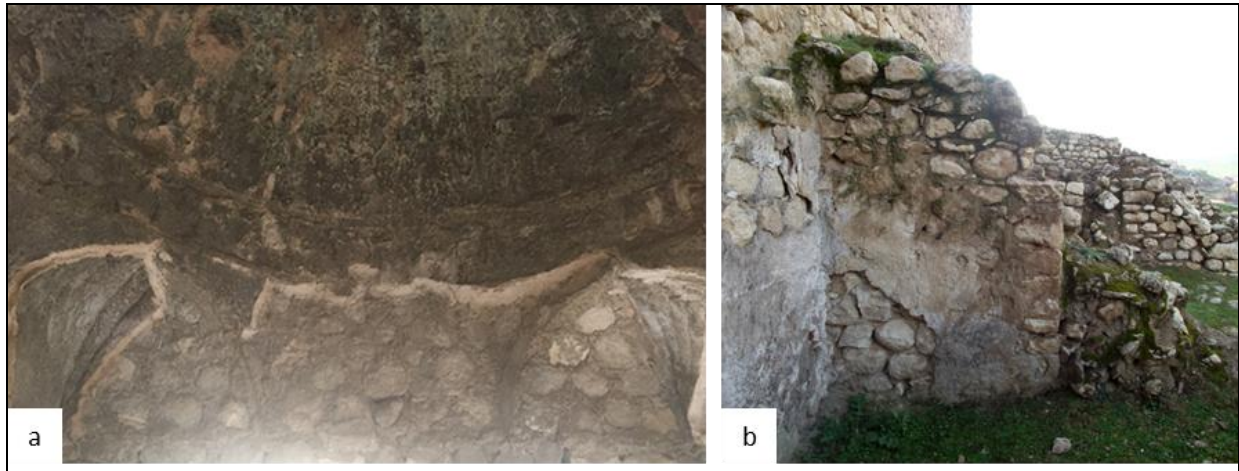
¹⁹ Eskici – Şener 2016; Uluçam – Eliüşük 2018.

²⁰ KUDEB 2015; Akyol – Kadioğlu 2012.

Şek. 5: Hasankeyf Yamaç Külliyesi, Moloz Sıraları Taş Malzeme Kullanımı (a, b, c) ve Kesme Taş Malzeme Kullanımı (d, e).

Harç (derz dolgu malzemesi) ve Sıva Malzemesi: Taş örgü arasındaki derz malzemesini oluşturan harçlarda renk ve doku bakımından farklılıklar gözlenmektedir. Kullanılan harç ve sıvalar genel olarak kireç, alçı (cas²¹) ve agrega (kum, taş kırığı, kil) karışımlarıyla hazırlandıkları değerlendirilmektedir²². Çoğunluğu harap durumdaki külliye'nin bazı mekânlarında moloz taş malzemeyle örülmüş duvarların sıva tabakalarıyla kaplı olduğu mevcut sıva kalıntılarında anlaşılmaktadır (Şek. 6). Külliye'nin cami ve medrese bölümünde yer alan birkaç mekânda görülen küçük sıva kalıntıları haricindeki duvar sıvalarının bütünüyle dökülmüş olduğu görülmektedir.

Şek. 6: Hasankeyf Yamaç Külliyesi, Sıva Malzeme Kullanımına Örnek (a, b).

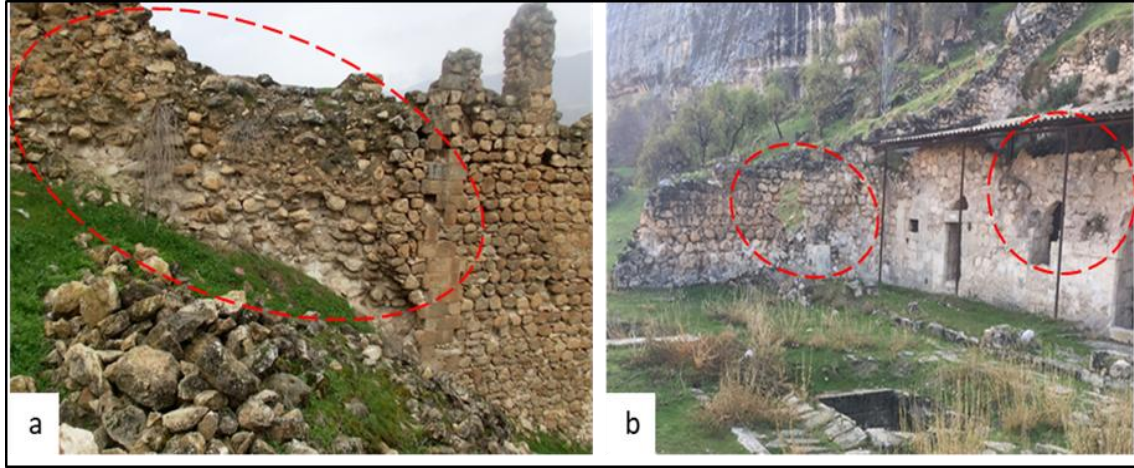
²¹ Cas: Jips' in (alçı taşı) fırınlarda yakılıp öğütülmesiyle elde edilen bir tür kaba alçı.

²² KUDEB 2015.

3.2. Duvar Kalıntılarında Gözlenen Bozulmalar

Külliye yapılarının ilk yapımından günümüze kadarki tarihi süreci boyunca “doğa” ya da “insan” kaynaklı faktörlerin oluşturduğu birçok yıkımlara bağlı olarak büyük strüktürel sorunlar meydana gelmiş; üst örtü elemanları büyük ölçüde kaybedilmiştir. Külliye kalıntılarında yıkılma, çökme gibi ciddi yapısal sorunlar ile duvar örgülerinde bu süreci hızlandırıcı rol oynayacak bölgesel örgü kayıpları ve birim malzeme kayıpları belirlenmiştir. Duvarların üstünde, yüzeyinde ve diplerinde gelişen bitki köklerinin duvar iç bölümlerine ilerleyerek gelişimleri de diğer bir tahribat nedeni olarak tespit edilmiştir. Külliye tahribatının artmasında etkin faktör olan bu sorunlar, malzeme bozulmalarının oluşmasında ya da artmasında da önemli bir faktör olarak görülmektedir. Tespit edilen bozulmaları başlıklar altında şu şekilde sınıflandırabiliriz.

Duvar Örgülerindeki Bölgesel ve Birim Eleman Kayıpları: Külliye yapım sistemi ile inşa edilmiş duvarlarının örgülerinde, doğa ya da insan kaynaklı faktörlere bağlı olarak tek örgü/kaplama malzemesinin, örgüde bir grup kaplama taşının ve/veya duvar/örgü bölümünün kaybı şeklinde karşımıza çıkmaktadır²³. Duvarlarda, derz harcında aşınma, ufalanma gibi kayıplarla başlayan sorunlar, giderek örgü taşının/taşlarının, dökülmesi veya göçük, yıkıntı şeklinde görülen kayıplara; zamanla da kalıntılarda diğer bölümlerinin sağlamlığını/dayanımını da etkileyerek, tahribatın büyümesi ve yeni dökülme veya göçük, yıkıntı alanlarının oluşması gibi yapısal sorunlara yol açmıştır²⁴.

Şek. 7: Yamaç Külliyesi Duvar Örgülerindeki Kayıplara Örnek (a, b).

Külliye yapı kalıntılarının farklı yerlerindeki duvarlarında, geniş (duvarın bir kısmı gibi) örgü alanlarını kapsayan örgü birim kayıpları ve/veya dar (birkaç taştan oluşan örgü bölümleri gibi) örgü alanlarını kapsayan kayıplar tespit edilmiştir.

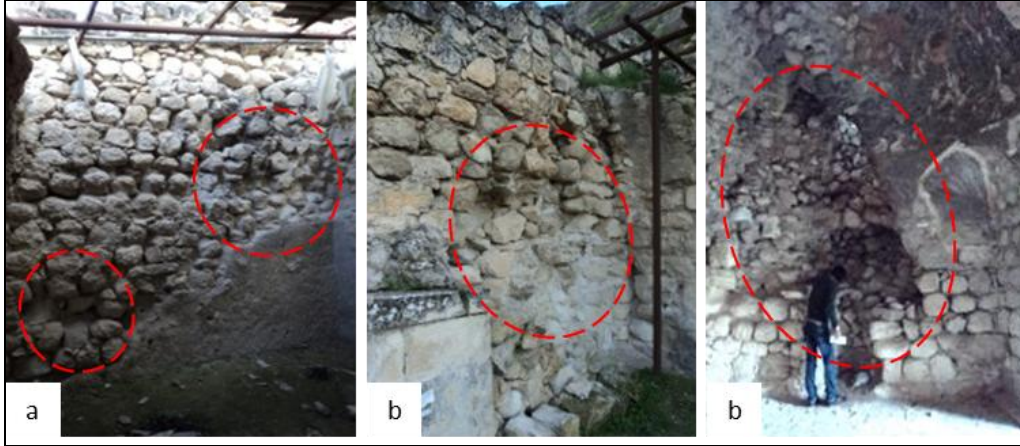
Külliye yapı kalıntılarında geniş örgü alanlarını kapsayan örgü malzemesi kayıpları iki farklı şekilde görülmektedir. İlki daha çok medrese-meklep bölümünde gerek avlunun güney kenarında gerek batı kenarda yer alan duvarlarda zeminden itibaren, düzensiz olmakla birlikte örgünün üst bölümleri ve örtünün tamamının kaybedilmesi şeklindedir. İkincisi ise, külliye yapı batı yanda kuşatan duvar ile hem medrese hem de cami bölümlerini kuşatan avluyu çeviren duvarlardaki kayıplar ile camide tüm örtünün ve duvar üst bölümlerinin ve son cemaat yerinin temele yakın ayak kısımları hariç tüm üst bölümündeki kayıplar şeklindedir²⁵ (Şek. 7).

²³ Şener 2014.

²⁴ Şener 2013; Yılmaz – Eskici – Eliüşük – Akgönlü – Şener 2019.

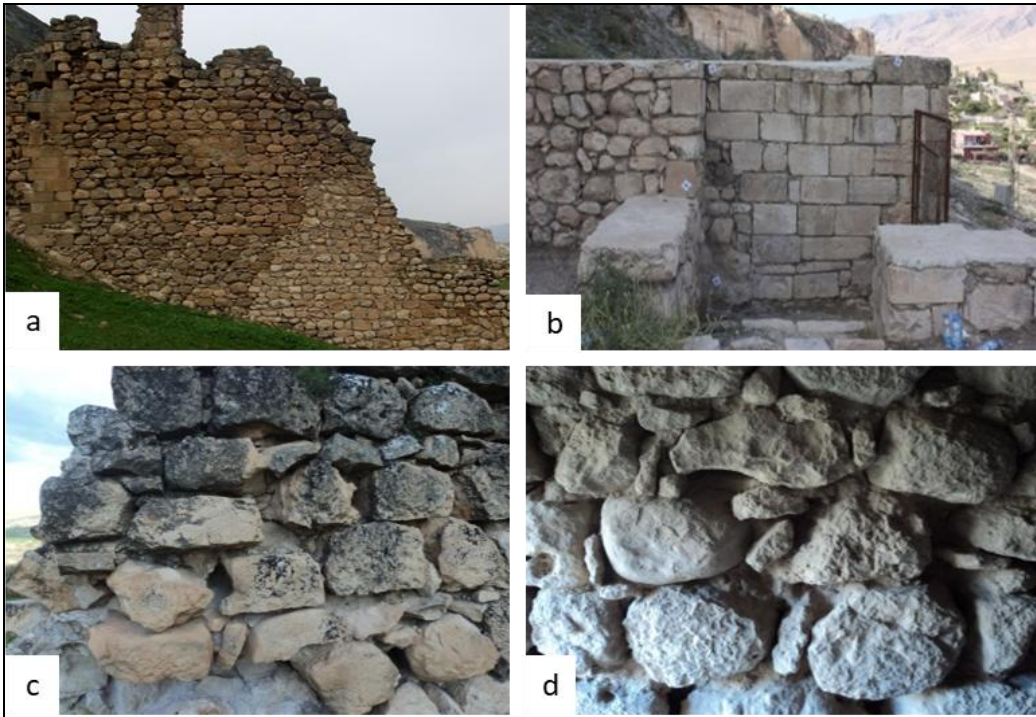
²⁵ Eskici – Şener 2016

Dar örgü alanlarını kapsayan kayıplar mevcut duvar, geçiş ve örtü elemanlarında daha çok kaplamayı oluşturan moloz, kaba yonu ve kesme taş örgü bölümlerindeki kayıplar ile kaplaması dökülen alanlarda, bozulmanın devam etmesiyle içteki dolgu bölümleriyle birlikte örgü malzemesinde oluşan kayıplar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bozulma türü camide harim, kubbeli zaviyeler, avlu çevre duvarları ile hamamın duvar ve örtüsünde görülmektedir²⁶ (Şek. 8).

Şek. 8: Yamaç Külliyesi İç Mekân Duvar Örgülerindeki Kayıplara Örnek (a, b, c).

Harç (Derz Malzemesi) Boşalmaları/Kayıpları: Yığma yapım sistemindeki duvarların birim örgü malzemeleri arasında bağlayıcı niteliği bulunan derz harcının boşalması, fiziksel bütünlüğünü kaybederek gevşemesi, dağılması ya da örgü malzemelerinin yatayda ya da düşeyde hareket ederek derzde dökülme ve kayıpların oluşması olarak kendini göstermektedir²⁷.

Şek. 9: Hasankeyf Yamaç Külliyesi Harç (Derz Malzemesi) Boşalmaları/Kayıpları Örnekleri (a,b,c,d).

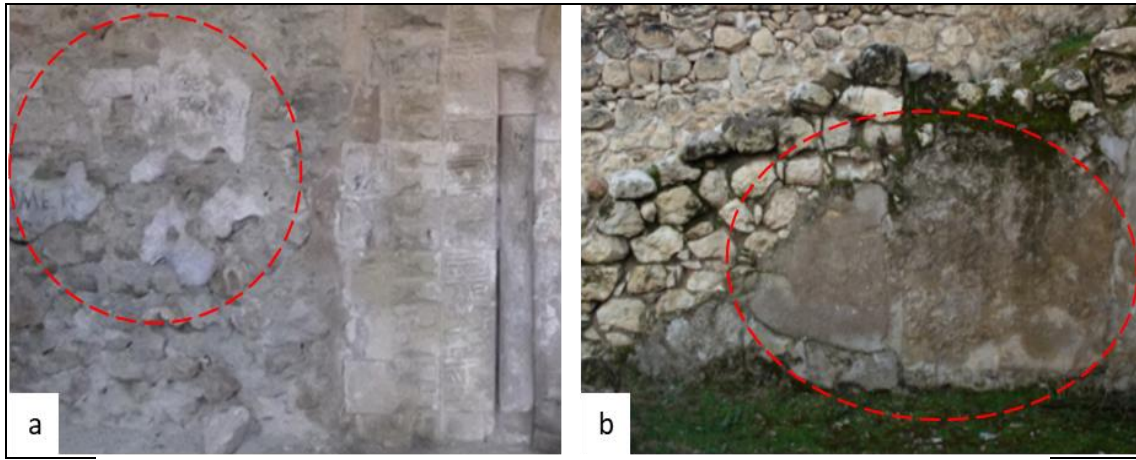
Külliyede müdahaleler öncesinde yapılan mevcut korunma durum tespitinde, cami, hamam, medrese-mektep, imaret bölümleri ile tüm çevre duvarlarında az ya da çok yoğunlukta

²⁶ Eskici – Şener 2016

²⁷ Eskici – Akyol – Kadioğlu 2008; Şener 2013; Eskici 2018

derz boşalmaları/kayıpları görülmüştür. Bozulma oluşumu, kaba yonu, moloz taş örgü arasında yüzeyden başlayarak derinleşen ölçülerde harç malzemesinin kaybedilerek, örgü taşlarının açığa çıkmasına, bazen ilerlemiş durumlarında ise beraberinde örgüde kısmi kayıplara yol açmıştır. Kesme taş örgülerde ise oluşan kayıplar taşlar arasında eşit yük dağılımı sağlamak amacıyla yerleştirilen derzlerin kaybıyla derz açılmalarına neden olmuştur (Şek. 9).

Sıva Kalıntılarındaki Sorunlar: Büyük oranda tahribata uğramış halde günümüze ulaşan özgün sıva kalıntılarında (örtüdeki kayıpların da etkisiyle) dış çevre etkenlerinin (rüzgâr, kar, yağmur vb.) neden olduğu kirlenme, aşınma, çatlama, kopma ve taşıyıcıyla veya tabakalar arasında (alt-üst sıva katmanlarında ya da taşıyıcı bağlantısında) ayrılma gibi bozulmalar görülmüştür. Örtü sistemindeki sorunlar ve kayıplar ile duvarların taş örgü elemanları arasındaki derz harçlarında çözülme, ufalanma ve eksilmeler²⁸ yağış sularının duvarların iç bölümlerine daha kolay ulaşmasına ve duvarlarla birlikte kaplamayı oluşturan sıvalardaki bozulma türlerinin oluşma sürecinde de hızlandırıcı rol oynamıştır. Yoğun tahribat yapı kalıntılarındaki sıva kalıntılarının çok az miktardaki kısmının günümüze ulaşmasına neden olmuştur (Şek. 10).

Şek. 10: Yamaç Külliyesi, Günümüze Ulaşmış Sıva Kalıntılarının Mevcut Durumu Örnekleri (a,b).

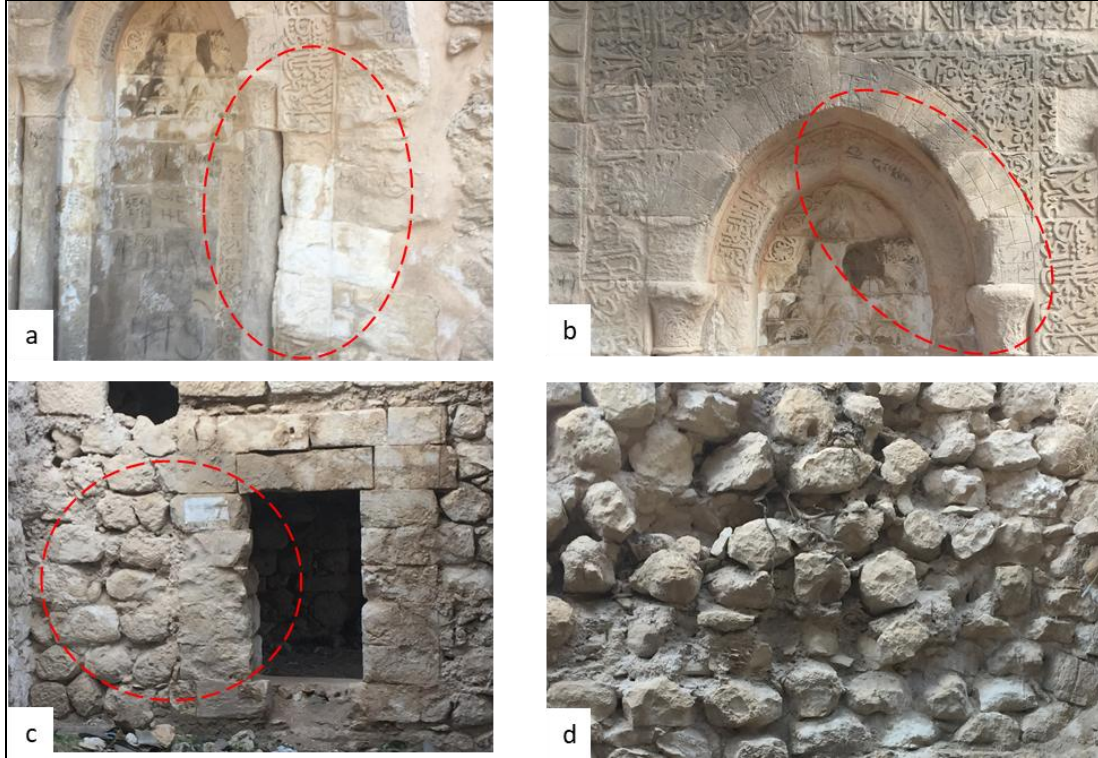
Örgüdeki Taş Malzemede Aşınma-Ufalanma-Parça Kayıpları: Sorun türleri, daha çok iklimsel faktörlerin (yağmur, rüzgâr gibi) etkisiyle ya da fiziksel etkilerle (baskılar-gerilimler) örgü taşlarında yüzeysel ve derin aşınmalar/ ufalanmalar, plaka halinde yüzeyden ayrılan/kopan parça kayıpları (yapraklaşma) ile yüzey/kenar/ köşe kırılmaları ve eksilmeleri şeklinde karşımıza çıkan bozulmaları tanımlamaktadır²⁹.

Bu tür bozulmaların ilki, daha çok malzemeyi yani örgüdeki taşı etkileyen nem ve tuz çıkışı gibi sorunların yarattığı baskılar nedeniyle taşların daha zayıf olan yüzeye yakın kısımlarında yoğunlaşmakta, örgü malzemesinde giderek yüzeyden içe doğru derinleşen ufalanmalar ve yapraklaşmalarla başlayan eksilmeler olarak görülmektedir. Külliye kalıntılarında yapılan incelemede bu şekilde bozulmalar, dekoratif taş işçiliğine sahip mihrapta izlenmiştir (Şek. 11).

Bozulmaların ikinci şekli, çoğunlukla duvar örgülerinde oluşan baskı ve gerilimlerle veya dışarıdan yapılan (vurma, çarpma gibi) fiziksel zorlamalarla meydana gelen parça kayıplarıdır. Külliye duvarlarındaki kesme taş örgülerde izlenen parça kayıpları, cami yapısının avlu kapısı çevresindeki örgü taşlarında, cami önü revak ayaklarında ve havuz kaplamalarında görülmektedir (Şek. 11).

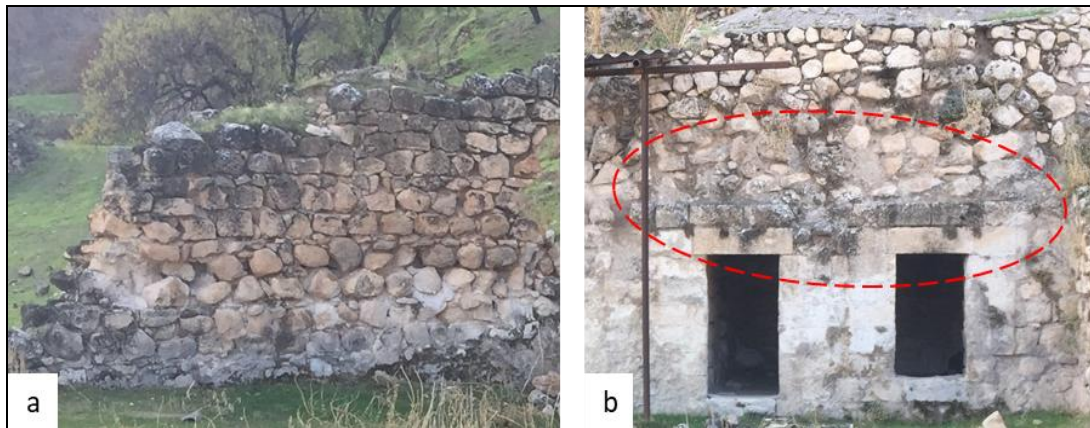
²⁸ Akgönül – Eliüşük 2016; Eskici 2018; Yılmaz – Eskici – Eliüşük – Akgönül – Şener 2019

²⁹ Eskici – Akyol – Kadioğlu 2008; Şener 2014; Öcal – Dal 2012

Şek. 11: Yamaç Külliyesi Taş Malzemelerinde Görülen Aşınma-Ufalanma- Parça Kayıplarına Örnek (a,b).

Bitkisel Gelişim ve Mikrobiyolojik Oluşumlar: Gelişmiş bitki örtüsü, külliye kalıntılarında görülen bir diğer koruma problemini oluşturmaktadır. Özellikle duvar kalıntılarının üst bölümlerinde gelişen otsu ve köklü bitkiler kökleriyle duvar örgüsündeki derz boşluklarına tutunarak gelişmektedir. Bitkisel oluşumların kökleriyle yapı malzemelerini tahrip ettiği, duvar üstlerinde (derz boşalmaları ve açılmalarıyla) yapı taşlarının hareketine neden olarak örgü düzenini bozduğu bilinmektedir³⁰. Örgü düzeni bozulan duvarlarda birim taş malzeme aralarında gelişen irili ufaklı bitkilerin kökleri ve gövdeleri, derz açılmalarını, derz harçları kayıplarını, örgü dolgularının dökülmesini, örgü taşlarında ve örgü bölümlerinde kayıpları kolaylaştırmaktadır³¹ (Şek. 12).

Şek. 13: Hasankeyf Yamaç Külliyesi Kalıntılardaki Mikrobiyolojik Oluşumlara Örnek (a,b).

Mikrobiyolojik oluşumlar, tahribata uğrayarak yıkılan duvarların üst kısımlarında ve üste yakın bölgelerinde daha da yoğun görülmektedir (Şek. 13). Kalıntıların yüzeylerinde, siyah-gri-

³⁰ Küçükkaya 2004; Eskici – Şener – Akyol – Kadioğlu 2011; Şener 2014.

³¹ Şener 2014; Eskici – Akyol – Kadioğlu 2008.

yeşilimsi ve yüzeye yapışık bir tabaka olarak görülen yüzey kirlenmesinin nedeni alg ve liken türü oluşumlardır. Mikrobiyolojik tabaka oluşumları, gözeneklere tutunarak nemin daha uzun süre tutulmasına, toprak birikimine yol açmakta; dolayısıyla da bozulma oluşumunu (ufalanma, aşınma vb.) arttıran bir etki göstermektedir³².

Yüzeysel Birikim ve Kirlenme: Külliye yapılarının tüm yüzeylerinde, yoğunluğu değişmekle birlikte (rüzgârla taşınan) toz, toprak ve ortamdaki kirletici maddelerin varlığından kaynaklanan³³ genel bir kirlenme görülmektedir. Yerinde yapılan incelemelerde genel olarak iki farklı türde kirlenmeye rastlanmıştır.

Tespit edilen ilk kirlenme türü boyalı yazı (grafiti) uygulamalarıdır. Bu kirlenme, külliye camii bölümünün harim mekânı kapı çevresi ile taş örgü mihrap yüzeylerinde görülmektedir. Bilinçsizce yapılan spreysel boyalı, kalem yazı ve şekilleri taş-yüzeyler üzerinde yoğun kirliliğe neden olmuştur³⁴ (Şek. 14). Diğer kirlenme türü külliye camii bölümüne gelen ziyaretçiler ya da bölge insanları tarafından bilinçsizce, mekân içinde yakılan ateş nedeniyle duvar, geçiş, kemer içi ve kubbeli mekânda kubbe yüzeyinde görülen siyah renkli is tabakalarıdır. Kirlenmenin, camii bölümünün duvar, geçiş elemanları ve örtü üzerini kısmen kaplayarak yapı görünümünü olumsuz etkilediği görülmektedir³⁵ (Şek. 14).

Şek. 14: Külliyesi Kalıntılardaki Bilinçsizce Yapılan Grafitiler Örnek (A, B) Ve Yüzeyinde Görülen Siyah İS Tabakalarına Örnek (c).

4. Sağlamlaştırma, Koruma ve Sergileme Uygulamaları

Hasankeyf'in aşağı şehir bölgesinde yer alan Yamaç Külliyesini oluşturan yapılar, yoğun tahribata uğrayarak günümüze ulaşmış olup çoğu yıkılmış harabe haldeki duvarlardan oluşan kalıntılar her türlü tahribatın etkisine açık durumdadır. Külliye nispeten düşük yapı kalitesi tahribat sürecini hızlandırıcı rol oynamaktadır³⁶. Diğer yandan yamaç külliyesi, Ilısu Barajı'nın su tutulmasının tamamlanmasıyla baraj gölü kıyı şeridinde kalacaktır. Külliye normal işletme su seviyesinden düşük kotta kalan kuzey (medrese) bölümü tamamen, daha yüksek kotta kalan güney (cami) bölümü ise normal koşullar altında su seviyesi üzerinde olmakla birlikte olağanüstü yağış, taşkın durumlarında kısmen de olsa su seviyesi altında kalabileceği değerlendirilmektedir.

Bu nedenle külliye yapı bölümlerinin, su altı koşullarında varlığını sürdürmesi için alınması zorunlu önlemleri kapsayan sağlamlaştırma ve yerinde koruma müdahaleleri üç aşamalı olarak projelendirilmiş ve uygulama çalışmaları bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. İlk aşamaya ilişkin müdahaleler ile, külliye yapı bütünü

³² Öcal – Dal 2012; Şener 2014.

³³ Eskici – Akyol – Kadioğlu 2008.

³⁴ Eskici – Şener 2016.

³⁵ Eskici – Şener 2016.

³⁶ Eskici – Şener 2016.

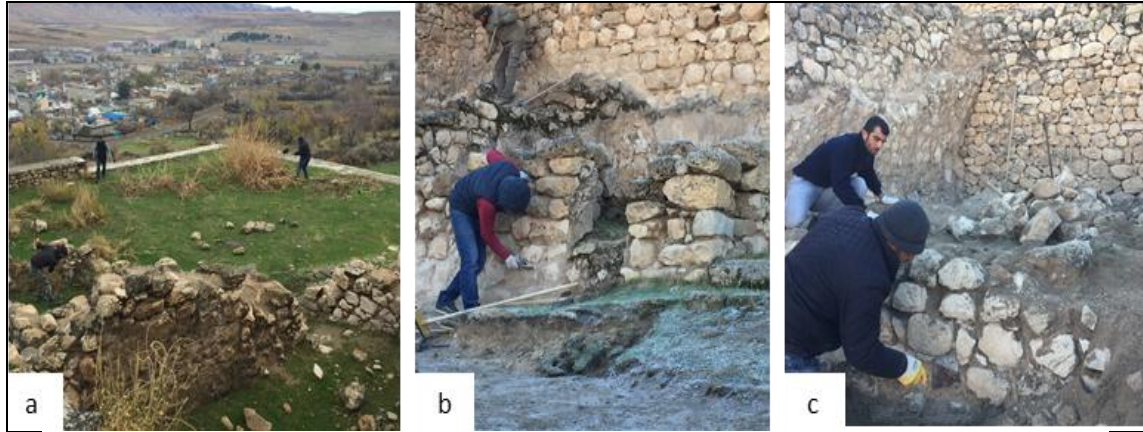
kalıntılarının doğanın tahribatına karşı stabil hale getirme, sağlamlaştırma, güçlendirme amaçlı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamayı oluşturan müdahaleler ise külliye baraj gölü su seviyesinden düşük kottaki medrese bölümü kalıntılarının sularının olumsuz etkilerinin (akıntı, gel-git hareketi, aşınma, vb.) neden olabileceği tahribatlara karşı koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Üçüncü ve son gurubu oluşturan müdahaleler, külliye baraj gölü su seviyesinden yüksek kotta kalan cami bölümü kalıntılarının yerinde sergilemesi, sunumu ve restorasyonu amacıyla uygulanmıştır.

4.1. Kalıntıları Sağlamlaştırma – Dondurma Uygulamaları

Külliye oluşturulan kalıntıların mevcut sorunlarının giderilerek durumlarını stabil hale getirme (dondurma), sağlamlaştırma ve güçlendirme amaçlı gerçekleştirilen koruma müdahalelerini aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

Kalıntıların Bitkisel Gelişimden Arındırılması ve Temizlik: Külliye oluşturulan kalıntılarda görülen tahribatların ve koruma problemlerinin bir etkeni bitkisel gelişimlerdir³⁷. Tahribatı hızlandırıcı rol oynayan ot vb. köklü bitkiler ve topraklı birikintilerin, önce mekanik yöntemlerle bitkilerin, ardından yıkama işlemiyle topraklı dolguların örgüden iyice arındırılması şeklinde gerçekleştirilmiştir (Şek. 15).

Külliye kalıntılarında yapılan diğer bir temizlik uygulaması, kalıntıların üstlerinde ve derz boşluklarında biriken topraklı birikimlerin temizlenmesidir. Uygulama, topraklı tabakaların öncelikle kuru mekanik, ardından son yıkama aşamalarından oluşan bir çalışmayla temizlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama daha sonra yapılacak örgü tamamlama ve derz onarımı gibi uygulamalara da hazırlık aşamasını oluşturmuştur.

Şek. 15: Külliye Kalıntıların Bitki Örtüsü ve Toprak Temizlik Çalışmaları (a, b, c).

Külliye kalıntılarının duvar yüzeylerini kaplayan mikrobiyolojik (alge, liken vb. gibi) oluşumların temizlenmesi kalıntıların özgün dokusunun, renginin ve işçilik izlerinin ortaya çıkartılması açısından önemli ve gerekli görülen bir uygulamadır. Bu tür oluşumlardan kaynaklı yüzey kirlenmeleri farklı yöntemler uygulayarak temizlemektedir³⁸. Duvar yüzeylerindeki kirliliğe karşı yapılan müdahalede, mekanik ve düşük basınçlı su kullanımı (atomizasyon ve nebulizasyon yöntemleri) ile temizlik yöntemleri uygulanmıştır.

Duvar Örgülerindeki Eksilen Kısımların Tamamlanması: Büyük ölçüde tahribata uğrayarak günümüze ulaşmış yapı kalıntılarının çevre etkenlerine (yağmur, rüzgâr vb.) bağlı olarak ayrışma, çözülme ve yıkılma gibi yeni bozulma şeklinde kendini gösterecek korunma riski altında olduğu gözlemlenmiştir³⁹. Söz konusu duvarların korunması için güçlendirme yoluna

³⁷ Şener 2014; Eskici – Akyol – Kadioğlu, 2008; Öcal – Dal 2012; Kaplan – İpekoğlu – Böke 2011.

³⁸ Şener 2013; Küçükaya 2014.

³⁹ Eskici – Kabaoğlu 2011; Şener 2013; Yılmaz – Eskici – Eliüşük – Akgönül – Şener 2019.

gidilerek, örgülerindeki eksik kısımların tamamlanarak sağlamlaştırılması gerçekleştirilmiştir (Şek. 16).

Şek. 16: Yamaç Külliye Kalıntılarının Duvar Örgülerindeki Eksilen Kısımların Tamamlanması Çalışmaları (a, b, c, d).

Külliyede duvar örgülerindeki eksik kısımların tamamlanmasında, uygun boyut ve formları ile özgün örgüye benzer nitelikteki taşlar ve suya karşı direnci yüksek hidrolik kireç bağlayıcı harç malzeme kullanılmıştır. Tamamlama yapılan örgülerde (belirtme teknikleri uygulanarak) yeni örgülerin ayırt edilmesinde, kullanılan taşların boyutu küçük tutularak özgün ve yeni örgü arasında farklılık yaratılmıştır. Örgü tamamlanmasında kullanılan hidrolik kireç bağlayıcı harçlarda ise, belirtme yöntemi olarak renk farklılığı oluşturan harç karışım oranları tercih edilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan harç içeriği 2 ölçü yerel kireçtaşı kırığı (2 mm elek altı), 1,5 ölçü hidrolik kireç, 1 ölçü ponza taşı tozu, ¼ ölçü tuğla kırığı ve yeteri kadar su karışımlarından oluşmaktadır.

Duvar Örgülerinde Derz Onarımları: Külliye kalıntılarının duvar örgülerinde aşınarak, ufalanarak, parça kaybıyla dökülmüş, işlevini yitirmiş derz dolguları, örgünün stabil hale getirilerek sağlamlaştırılması amacıyla, örgülerindeki eksik kısımların tamamlamalarında kullanılan harç karışım oranlarıyla aynı oranlarda hazırlanan hidrolik kireç bağlayıcı harç ile yenilenmiştir (Şek. 17). Duvar örgülerindeki sağlam özgün derz dolguları bu uygulama sırasında korunmuştur.

Derz onarımı uygulamalarında, ilk olarak yenilenmesi gerçekleştirilecek olan örgü derzlerin içerisindeki toprak vb. birikimler ile bağlayıcılık özelliğini kaybetmiş olan harçlar fırça, ince keski, murç vb. el aletleri kullanılarak taş kenarlarına ve yüzeylerine zarar verilmeden temizlenmiştir. İkinci aşamada temizliği tamamlanan derzler su ile ıslatılmıştır. Üçüncü aşamada ise yeni derz dolgu harcı, spatül gibi el aletleri yardımıyla, çökertme (gömük) derz şeklinde, taş yüzeyine göre birkaç mm geride (içerlek) olacak şekilde doldurulmuştur⁴⁰. Son aşamada dolgu harcı spatula yardımı ile bastırılarak düz bir yüzey seviyesi oluşturulmuş; tam kurumadan önce

⁴⁰ Zakar – Eyüpgiller 2015; Eskici – Şener 2016.

sert fırça ile fırçalanarak homojen ve pürüzlü bir yüzey dokusu kazandırılmıştır. Uygulamada derz onarım yapılmış olan alanlar belirli sıklıkta sulanarak kontrollü bir kuruma sağlanmıştır.

Şek. 17: Yamaç Külliye Kalıntılarının Duvar Örgülerinde Geçekleştirilen Derz Onarımları Çalışmalarına Örnek (a, b, c).

Duvar Kalıntıları Üzerine Capping (Şapkalama) Yapılması: Külliye yapı kalıntılarının büyük bölümünün örtüsü tamamen veya kısmen yıkılmış haldedir. Bu nedenle duvar kalıntılarında kısa bir süreçte dağılmalar, çökmeler, yıkılmalar ve örgü malzemesinde kayıplar gibi tahribatlar tespit edilmiştir. Söz konusu sorunları önlemek ve duvarların açığı üst kısımlarını güçlendirmek amacıyla koruyucu capping (şapkalama/harpuştalama) adı verilen yeni ve kısıtlı bir ek örgü uygulaması gerçekleştirilmiştir⁴¹ (Şek. 16). Capping için 2-3 taş örgü sırasından (20-30 cm) fazla olmayan örgü yüksekliği belirlenmiş, uygulama buna uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Capping uygulamasında, eksik örgü alanlarının tamamlanması ve derz onarımları için belirlenen hidrolik kireç bağlayıcılı harç türü kullanılmıştır. Uygulama sırasında harcın yavaş sertleşmesi sağlamak ve oluşabilecek çatlamları önlemek için, yeni yapılan Capping uygulamalarının üzeri ıslak kendir çuvalı ile örtülmüştür. Capping uygulaması için kullanılacak taşların boyutları özgün örgüdeki taş boyutlarından daha küçük seçilmiş, bu şekilde yeni ve özgün kısımların ayırt edilmesi sağlanmıştır.

Şek. 18: Külliye Duvar Kalıntıları Üzerine Capping (Şapkalama) Yapılması Çalışmalarına Örnek (a, b, c).

⁴¹ Şener 2013; Eskici 2018.

Kalıntılardaki Sıvaların Sağlamaştırılması: Külliye yapılarının çok az bölümünde günümüze ulaşan, ancak duvarlardaki kaplamaların varlığını göstermesi bakımından önemli olan sıva kalıntılarının korunması için uygulamalar yapılmıştır. Mevcut sıva kalıntılarında taşıyıcı ile harç ve/veya sıva tabakaları arasında ayrışma/boşluklar tespit edilmiştir. Sıvaların sağlamaştırılmasında, öncelikle çatlak ve boşluklarda bulunan toz, toprak ve harç artıkları tel ve puar gibi el aletleriyle mekanik olarak iyi bir şekilde temizlenmiş; ardından su ve alkol (1:1) karışımıyla sıva arkası boşluklar ıslatılmış ve akrilik reçine (Primal AC 33 çözeltisi, su içinde %20 oranında) enjekte edilerek zayıflamış olan sıvalar güçlendirilmiştir. Geniş ve büyük boşluklar harç enjeksiyonu ile doldurularak, sıvaların ayrılması riski engellenerek taşıyıcı duvarla bağlantısı yeniden sağlanmıştır. Uygulamada enjeksiyon sonrası bağlantı tamamlanana ve harç sertleşene kadar bu bölgeler preslenerek desteklenmiştir. Enjeksiyon harcı olarak bu amaca uygun hazır malzeme kullanılmıştır. Toz halindeki bu karışım (1:2 ve 1:1 gibi) suyla akıcı hale getirilip geniş uçlu enjektörler ile sıva kenarlarından, çatlak ve yarıklardan akıtılmıştır. Karışımın oranı (akışkanlığı) çatlak ve boşlukların boyutuna göre belirlenmiştir⁴².

Sıva yüzeylerindeki çatlak ve yarıklar yüzey rengine uygun hazırlanan harç ile kapatılmış, benzer harç karışımı enjeksiyon öncesinde sıva kenarlarının kapatılması ve duvarla olan bağlantısını güçlendirmek için bordür harcı olarak da kullanılmıştır⁴³.

Taban Kaplamalarının Sağlamaştırma Uygulamaları: Yamaç Külliyesinin barajın normal işletme su seviyesinden yüksek kotta kalan terasında yer alan güney (cami) bölümünün avlusunda ince yonu işlenmiş, yerel kireç taşı malzemeyle oluşturulmuş taban kaplamalarının mevcut olduğu görülmüştür. Taban kaplamalarında deformasyon, dağılma ve kayıplar yanında, mevcut kaplamalarda kırılma ve aşınma gibi bozulmalar da tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu kaplamaların özgün yerlerinde ve mevcut haliyle sağlamaştırılması amacı taşıyan uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Şek. 19).

Şek. 19: Yamaç Külliyesi Güney (Cami) Bölümü Avlu Yonu Taş Taban Kaplamalarının Mevcut Durumu (a) ve Özgün Yerlerinde Mevcut Haliyle Sağlamaştırılma Çalışmaları (b, c, d).

⁴² Eskici 2005; Eskici – Kabaoğlu 2011.

⁴³ Eskici – Şener 2016.

Taş taban kaplamalarının sağlamlaştırılması amacıyla çalışmalarda, ilk olarak tabanda ve kaplamaları üzerindeki toprak dolgu ve birikimler ardından, kaplama malzemeleri arası derzlere nüfuz eden ot ve bitki kökleri temizlenmiştir⁴⁴.

Temizlik sonrası, kaplamalarda fotoğraf ve çizim yöntemleriyle birebir belgelenme ve numaralandırma işlemi yapılmıştır. Daha sonra, kaplamayı oluşturan taşlar sırayla yerlerinden kaldırılmış, gerekli olanlarında kırık parça birleştirmesi, yüzey sağlamlaştırması ile çatlak ve kırık birleştirme boşluklarında dolgu gibi aktif koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Avlunun taş kaplamasında, kaplama altındaki yatak harcının bağlayıcı özelliğini kaybetmiş olması ve oluşan deformasyonun giderilerek sağlamlaştırılması amacıyla, aktif koruma uygulamalarıyla sağlamlaştırılan ya da mevcut durumu sağlam olan taşlar, özgün konumlarına göre yeni bir yatak harcıyla yerlerine yerleştirilmiştir (Şek. 19). Özgün yerlerinde yerleştirilen taban kaplamalarındaki eksiklerin geniş alanlar oluşturduğu görülmektedir. Bu durumun ileriki süreçte bozulmaların oluşmasında etkili olacağı dikkate alınarak, külliye'deki arkeolojik kazılar sırasında, özgün yerlerinden ayrı olarak bulunan kaplama malzemeleri eksik alanlara yerleştirilmiş olup böylelikle/böylece taban kaplamasında büyük oranda bütünlük sağlanmıştır. Bu uygulamada eksik alanlara yerleştirilenler ile özgün yerlerinde korunan kaplama malzemelerin birbirinden ayrıt edilebilmesi amacıyla birleşme kenarlarında özgününden biraz geniş derz bırakılarak belirtme sağlanmıştır (Şek. 20).

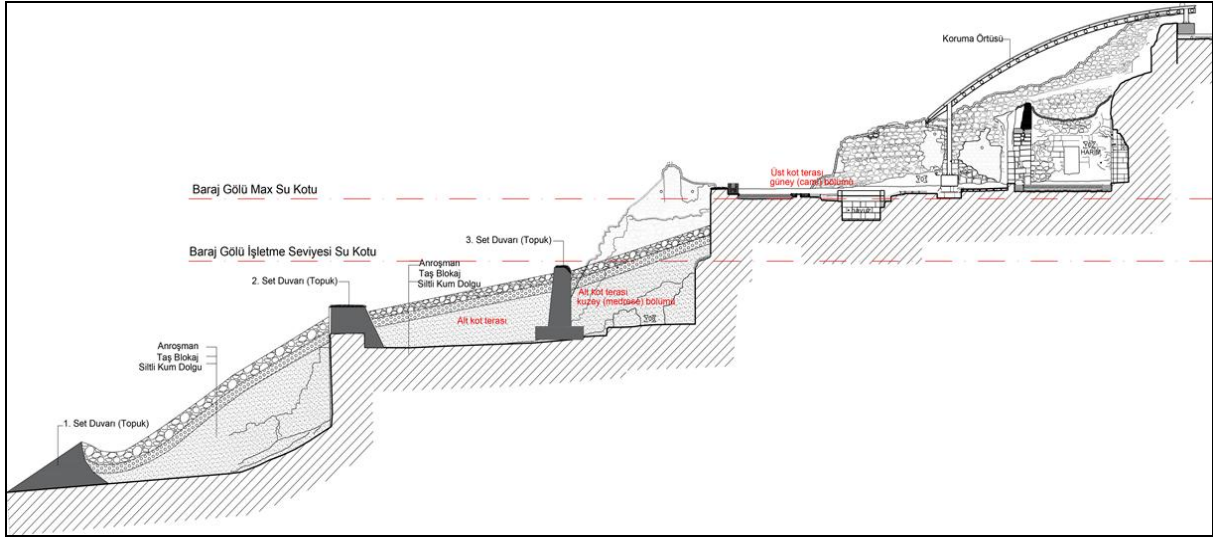
Şek. 20: Güney (Cami) Bölümü Avlu Taban Kaplamalarının Eksik Bölümlerine Yerleştirilen ve Özgün Yerlerinde Korunan Kaplama Taş Malzemelerin Birbirinden Ayrıt Edilebilmesi İçin Küçük Taşlar ile Belirtme Derzi Uygulaması (a, b).

4.2. Kalıntıların Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulamalar

Yamaç Külliyesinin kuzeyde kalan (medrese) bölümünün, Ilısu Barajının su tutmasıyla oluşacak gölün işletme su seviyesi ile maksimum su seviyesine çok yakın ve düşük bir kotta kalacağı bilinmektedir. Bu nedenle kuzey (medrese) bölümü kalıntılarında baraj gölü sularındaki dalgalanma ve gel-git gibi hareketlerinin aşındırıcı etkileriyle oluşacak tahribat riskleri ile karşılaşılacağı değerlendirilmiştir. Kalıntıların maruz kalacağı söz konusu tahribat risklerinin önüne geçmek amacıyla su altında koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Külliye'nin medrese bölümünde kalıntıların stabil hale getirilmesi ve sağlamlaştırılması amacı taşıyan uygulamaların ardından su altında korunmasına yönelik gerçekleştirilen ikinci aşama uygulamalarını üç grupta toplayarak değerlendirebiliriz (Şek. 21).

⁴⁴ Şener 2013.

k. 21: Hasankeyf Yamaç Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılma ve Su Altında Korunma Uygulama Projesi⁴⁵.

Suyun Hareketine Karşı Set Duvarı Oluşturulması: Yamaç Külliyesi Aşağı Şehrin doğusunda oldukça dik eğime sahip bir yamaçta yer almaktadır. Bu nedenle baraj gölü işletme su seviyesine çok yakın alt bir kotta su altında kalacak olması ve kuzey (medrese) bölümü kalıntılarının korunması için dolgu katmanları (gömü ortamı) oluşturma uygulaması gerçekleştirilmiştir. Kullanılacak dolgu agregalarının göldeki su hareketleriyle birlikte sürüklenmesi - taşınması riskinin çok yüksek olduğuna ilişkin kaniya varılmıştır. Bu sorunun engellenmesi amacıyla su seviyesinin altında kalacak (avlu ile medrese güney mekânları altında ve hizasında) kotlarda bulunan, üç farklı set duvarı inşa edilmiştir (Şek. 22).

Şek. 22: Külliye Kuzey (Medrese) Bölümü Kalıntılarının Suyun Hareketine Karşı 1. ve 2. Set Duvarının Yapım Çalışmaları (a, b).

Yapılan set duvarları, suyun aşındırıcı hareketlerine dayanımını sağlamak için 60 -110 cm aralığında değişen kalınlıklarda, derz aralığı az, iri taş malzemeyle ve düzenli moloz örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Ayrıca örgüde kullanılan taşların boyutlarının birbirine yakın tutulmuş olması, mevcut yapı kalıntılarından ayırt edilmesine (sonradan yapılan ve koruma amaçlı bir set duvarı görüntüsü kazanmasına) imkân sağlamıştır (Şek. 23).

⁴⁵ Demirtaş 2016.

Şek. 23: Külliye Kuzey (Medrese) Bölümü Kalıntılarının Suyun Hareketine Karşı 3. Set Duvarının Yapım Çalışmaları (a, b).

Dolgu Katmanları (Gömü Ortamı) Oluşturulması: Ilısu Barajı göl sularının hidrolik ve aşındırıcı ortam koşullarının etkisi nedeniyle külliye'nin kuzey (medrese) bölümü kalıntılarında dağılma, deformasyon ve çökme gibi tahribatların oluşacağı ön görülmüştür. Söz konusu tahribatların önlenmesi amacıyla, toprak altı oksijensiz ve stabil ortam koşullarının yapay olarak oluşturulması amacıyla kalıntıların üzeri uygun dolgu malzemeleri ile örtülmüştür. Etkili bir koruma yöntemi olarak değerlendirilmesi nedeniyle dünyada ve ülkemizde birçok uygulanmış örneği bulunan bu müdahalenin kalıntıları koruması için sağlayacağı sabit sıcaklıkta, sabit su ve nem dengesindeki ideal stabil ortam koşulunun zaman içinde oluşacağı ve bu stabil ortam koşullarındaki suyun yapı malzemeleri gözeneklerine dolarak bir denge sağlayacağı bilinmektedir⁴⁶.

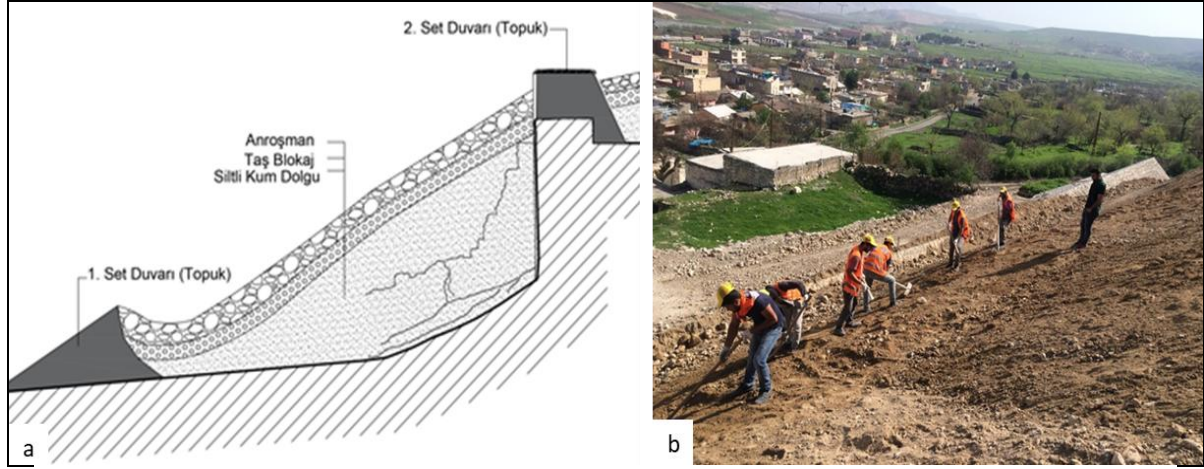

Şek. 24: Külliye Kuzey (Medrese) Bölümü Kalıntılarının Dolgu Katmanları Öncesinde Yüzeğe, Telis Bezi ve 5 cm Kalınlığında Hidrolik Kireç Harcı Malzeme İle Ayırıcı Katman Uygulaması, (a, b).

Dolgu Katmanları (Gömü Ortamı) oluşturulmasında kullanılacak dolgu malzemesi uygulama sonrası kalıntılar içinde ya da etrafındaki dolguda kalacak hava kabarcıkları, su ve nem çıkışına izin verecek nitelikte seçilmiştir. Müdahalede ilk olarak dolgu malzemenin kalıntıların yüzeyine doğrudan baskı ve sürtünme etkisi oluşturması sonucu ortaya çıkabilecek tahribatların önlenmesi için kalıntılar ile dolgu arasında yastık görevi görecek olan ayırıcı bir katman oluşturulmuştur. Ayırıcı katman, kendir çuvalı bezi ve 5 cm kalınlığında su geçirimsiz katkı içeren hidrolik kireç harcı malzeme kullanılarak sağlanmıştır (Şek. 24). Daha sonra uygulanan her bir dolgu malzemesi katmanı (ıştli kum, taş blokaj) 50 cm yükseklikte serilmiş ve

⁴⁶ Türer 2016.

el silindiri benzeri küçük el aletleri ile sıkıştırılmıştır. Dolgu katmanları, uygulanan dolgu malzemesi en yüksek kalıntının üzerini 50 cm kalınlığında kapatacak şekilde uygulanmıştır⁴⁷ (Şek. 25).

Şek. 25: Külliye Kuzey (Medrese) Bölümü Kalıntılarının Su Altında Korunması Yönelik Uygulama Detayı⁴⁸ (a) ve Tabakalar Halinde Oluşturulan Dolgu Katmanları Uygulaması (b).

Anroşman Katmanı Oluşturulması: Kuzey (medrese) bölümünde dolgu katmanlarının (gömü ortamı) oluşturulmasında kullanılan dolgu malzemesinin küçük boyutlu ve ağırlıktaki agregalarının, zaman içerisinde su seviyesindeki değişimlerin oluşturacağı aşınma/erozyon ile birlikte sürüklenme-taşınma riskine karşı ikinci bir önlem uygulaması olarak dolgu malzemesinin üzerine iri moloz taş malzemeden oluşan anroşman destek katmanı yapılmıştır.

Şek 26: Külliye Kuzey (Medrese) Bölümü Kalıntılarının Su Altında Korunmasına Yönelik Son Uygulama Anroşman Katmanı Oluşturulma Çalışmaları (a, b).

Anroşman katmanı eğimi 1/2'den yüksek olmayacak şekilde ve 10-50 kg ağırlığında uygun oranlarda dağılmış taşlardan ortalama 60 cm kalınlığında oluşturulmuştur (Şek. 26). Uygulamada sert, su tesirine dayanıklı, köşeli geometrik özelliklerde taş malzeme kullanılmış ve iri taşlar en üst tabakada mümkün olduğunca düzgün yerleştirilmiştir⁴⁹. İri malzemelerin aralarındaki boşlukların daha küçük taş malzemeyle doldurulmasına özen gösterilmiştir (Şek. 27).

⁴⁷ Yılmaz – Eşkici – Eliüşük – Akgönül – Şener 2019; Yılmaz 2019; Bakıroğlu Yılmaz 2019.

⁴⁸ Demirtaş 2016.

⁴⁹ Nuhoglu – Arısoy – Ercan 2009.

Şek. 27: Hasanköy Yamaç Külliyesi Kalıntılarının Su Altında Korunma Uygulamaları Sonrası Görünümü (a, b, c).

4.3. Sergileme, Sunum ve Restorasyona Yönelik Uygulamalar

Yamaç Külliyesi güney (cami) bölümünün yer aldığı üst kot terası, baraj gölü suları altında kalmayacak bir kotta bulunmaktadır. Bu üst kotta kalan cami, zaviye ve bekar hamamı kalıntılarının bulunduğu güney (cami) bölümünde doğanın tahribatına karşı önlem almak ve ziyarete açmak amacıyla yerinde sergileme, sunum ve restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu uygulamaları aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

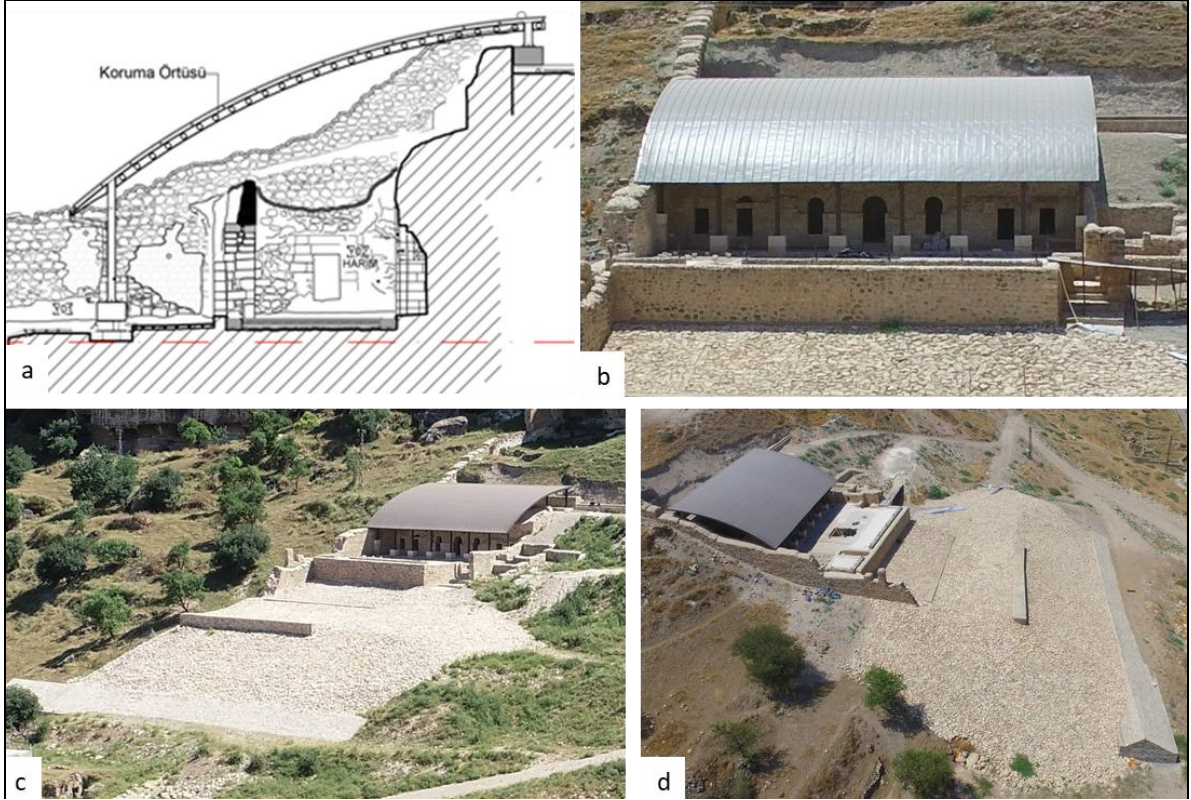
Koruma Örtüsü Yapılması: Yamaç Külliyesi'nin ana yapısını oluşturan caminin, batıdaki zaviye hücrelerinin kubbesi dışında diğer üst örtü sistemleri yıkılmış, günümüze ulaşamamıştır. Caminin kuzey cephesi önünde, cami boyunca uzanan revakın sadece bir iki sıra yüksekliğindeki ayakları korunmuştur. Cami bölümünün arkeolojik kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarıldığı 2004 yılında, kazı başkanlığınca kazıların tamamlanmasının hemen ardından cami bölümünün üzeri (harim mekânı ve doğu- batı zaviye hücrelerinin üzeri) metal konstrüksiyon taşıyıcı sistem üzerine eternit levha ile kapatılarak oluşturulmuş geçici koruma örtüsüyle çevresel etkilere karşı koruma altına alınmıştır⁵⁰. Bu geçici koruma örtüsünün zaman içerisinde işlev ve fiziksel niteliğini kaybetmiş olması nedeniyle cami bölümü kalıntılarını çevresel etkilere bağlı tahribatlara karşı koruyamadığı görülmüştür. Bu nedenle geçici koruma örtüsü özgün cami kalıntılarına zarar vermeksizin kaldırılmış, yerine yeni kalıcı bir koruma örtüsü inşa edilmiştir.

Yeni koruma örtüsünün yapılması, cami bölümü kalıntılarının yerinde korunması amacıyla yapılan, stabil hale getirme, sağlamlaştırma, güçlendirme amaçlı uygulamaların da korunmasını sağlayacak ve zaman içerisinde oluşacak çevresel etkilere bağlı tahribatı engelleyecektir. Uygulanan kalıcı koruma örtüsü başta yağış olmak üzere olumsuz çevre koşullarından (mümkün olduğunca) koruma işlevini yerine getirecektir. Örtü, istendiğinde yapıya zarar vermeksizin kolaylıkla kaldırılabilir nitelikte ve aynı zamanda çağdaş malzeme ve

⁵⁰ Uluçam 2006.

yapım detayları ile tarihi yapı ve doğal - yapılı çevreden kolaylıkla ayırt edilebilecek nitelikte⁵¹ tasarıma sahiptir (Şek. 28).

Koruma örtüsü Yamaç Külliyesi içinde cami bölümünün tümünü örtecek ve özgün kalıntılarla minimum fiziksel temas kuracak şekilde uygulanmıştır. Koruma örtüsü malzemeleri, üst örtü cidarı için; metal kenet çatı ve strüktür olarak perfore I profil kiriş ve ayaklardan oluşan çelik konstrüksiyon, kaynak ve balonlu bağlantı elemanlarıyla, örtü kaplaması olarak ise titanyum çinko kaplama metal imalatlara uygun renkte uygulanmıştır.

Şek. 28: Yamaç Külliyesi Cami Bölümünün Koruma Örtüsü Yapımının Detay Çizimi⁵² (a) ve Uygulama Sonrası Görümünü mü (b, c, d).

Su Drenaj Hattı Yapılması: Yamaç Külliyesi'nde; cami bölümünün güney (harim) duvarı arkasında yer alan dik yamaç dolgusundan gelen yağış ve su sızıntılarını nedeniyle su ve nem kaynaklı tahribatlar yoğun olarak görülmektedir. Su ve nem kaynaklı tahribatları engellemek amacıyla, güney (harim) duvarına yoğun baskı uygulayan arkasındaki yamaç toprak dolgusu arkeolojik kazı gerçekleştirilerek kaldırılmış ve duvar-toprak ilişkisinin mümkün olduğunca kesilmesi sağlanmıştır. Ayrıca yamaçtan gelecek yağış ve su sızıntılarını engelleyerek, cami bölümü kalıntılarından uzak tutmak üzere güney (harim) duvarının arkasına açık kanal şeklinde bir su drenaj hattı yapılmıştır (Şek. 29).

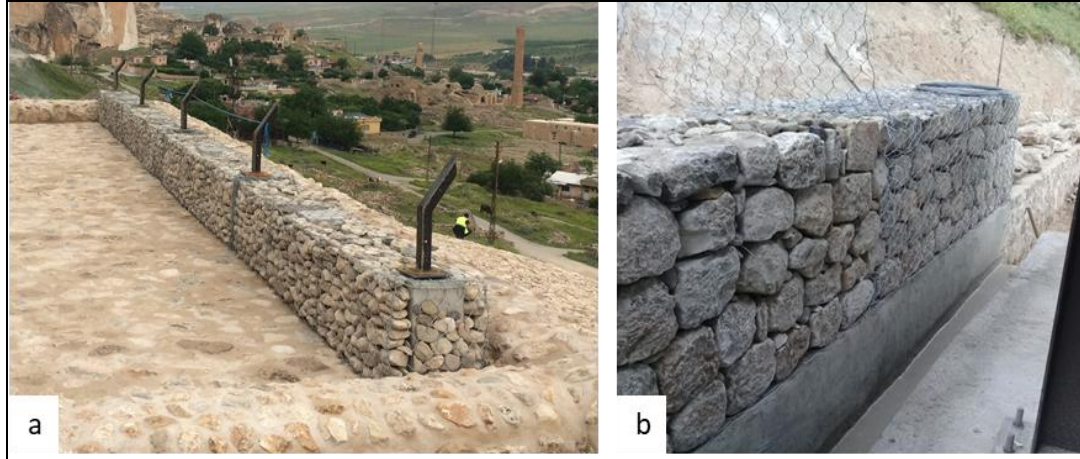
⁵¹ Yılmaz – Şener – Bakıroğlu Yılmaz 2019.

⁵² Demirtaş 2015.

Şek. 29: Yamaç Külliyesi Cami Bölümünün Güney (Harim) Duvarı Arkasında Su Drenaj Hattı Yapılması Çalışmaları (a, b).

Gabion Duvar Yapılması: Yamaç Külliyesi güney (cami) bölümünün yer aldığı üst kot terası kuzey dış duvarının baraj gölü maksimum su kotu seviyesine yakın bulunmaktadır. Bu nedenle bu bölümde gabion sepetlerle oluşturulan duvar ile üst teras avlusunun olası su hareketine karşı korunması ve ziyaretçilerin tehlikeli alandan uzak tutulması sağlanmıştır (Şek. 29). Ayrıca külliye cami bölümünün yamaç tarafındaki güney dış hattında, gabion sepetlerle oluşturulan duvar yamaçtan gelmesi olası yağış, heyelan ve kaya düşmeleri riskine karşı set duvarı işlevi yerine getirmesi amacı taşımaktadır (Şek. 30).

Şek. 30: Yamaç Külliyesi Üst Kot Terası Kuzeyinde Oluşturulan Gabion Sepetlerle Oluşturulan Duvar (a) ve Cami Bölümünün Yamaç Tarafındaki Güney Dış Hattında, Gabion Sepetlerle Oluşturulan Duvar (b).

Gabion duvar tekniği; çift bükümlü tel ağlardan imal edilen gabion yapılarının taşlarla doldurulması sonucu elde edilen blok elemanlar, meyilli alanlarda harçlı veya betonarme yeni imalata gerek olmaksızın, yüksek şevlerde istinat duvarlarının oluşturulması, dik yamaçlarda ise yapıları yamaçtan kaynaklanabilecek malzeme hareketlerine (kaya düşmesi, heyelan v.b.) karşı korumak üzere kullanılmaktadır⁵³.

Yeni Döşeme Yapılması: Külliye'nin üst terasındaki cami bölümü avlu zeminindeki özgün yonu taş döşemede mevcut haliyle sağlamlaştırma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Cami bölümünün özgün döşeme bulunmayan zeminlerinde ve yonu taş özgün avlu döşemesindeki eksik kısımlarda mozaik kırığı ve filler⁵⁴ karışımından oluşan malzeme

⁵³ Uray – Tan 2015.

⁵⁴ Filler: Kireç taşından elde edilen ve tamamı 0.600 mm (No. 30) elekten geçip, ağırlıkça en az %70'i, 0.075 mm (No. 200) elekten geçen malzemedir.

uygulanarak yeni döşeme yapılmıştır. Bu uygulamada, drenaj özelliğine sahip zemin kaplaması olan polimerik elastik hücreli dolgu⁵⁵ üzerine, korten çelik ile bordürlenmiş sıkıştırılmış mozaik kırığı ve filler karışımından oluşan dolgu katmanları yerleştirilmiştir. Bu uygulamada; drenaj özelliğine sahip zemin kaplaması olan polimerik elastik hücreli dolgu üzerine, korten çelik ile bordürlenmiş sıkıştırılmış filler ve mozaik kırığı uygulaması mozaik kırığı ve filler karışımından oluşan dolgu katmanları zemine uygulanmıştır. En üst katman kompaktörle sıkıştırılmıştır. Bu uygulama ile yapı çevresinde birikecek suyun süzülerek drenaj sistemine ulaşması sağlanmıştır⁵⁶ (Şek. 31).

Cami bölümünün harim mekânı ve doğu-batı zaviye hücreleri zeminlerindeki özgün cas harç malzemedan yapılmış döşemenin⁵⁷ ve revaklı son cemaat mekânı zemininin korunması için ise mozaik kırığı ve filler karışımından oluşan malzeme katmanı ve üzerine korten çelik ile bordürlenmiş sıkıştırılmış ince çakıl katmanı uygulanmıştır⁵⁸ (Şek. 31).

Şek. 31: Yamaç Külliyesi Cami Bölümünün Zemininde Sıkıştırılmış Filler ve Mozaik Kırığı Malzeme ile Yeni Döşeme Yapılması Çalışmaları (a, b, c, d).

5. Sonuç

Tarihi Hasankeyf yerleşiminde yer alan ve Yamaç Külliyesi olarak isimlendirilen taşınmaz kültür varlığının Ilısu Baraj Projesi'nin tamamlanmasından sonraki süreçte baraj gölü sularının olumsuz etkilerinin oluşturacağı büyük tahribatlardan korunarak ileriki kuşaklara aktarılabilmesi ve sergilenmesine olanak sağlanabilmesi amacıyla gerçekleştirilen koruma uygulamaları, aşamalarıyla yukarıda sunulmuştur. Yamaç Külliyesinde gerçekleştirilen koruma çalışmalarında, kültürel mirasın korunmasına ilişkin günümüz ilkeleri ve anlayışı ile özgün

⁵⁵ Polimerik elastik hücreli dolgu: poliamid nono fiberlerden oluşan NPA'dan üç boyutlu arı peteği şeklinde birbirine bağlı şaşırtmalı şekilde şeritlerden 50 mm boyutlarında yapılmış olan malzemelerdir.

⁵⁶ Demirtaş 2016.

⁵⁷ Uluçam 2006.

⁵⁸ Demirtaş 2016.

malzeme ve dokunun korunması esas hedef olmuştur. Bu hedef çerçevesinde koruma uygulamaları üç grupta toplanarak değerlendirilmiştir.

İlk grupta, külliye yapı kalıntılarını doğanın tahribatına karşı stabil hale getirme, sağlamlaştırma, güçlendirme amaçlı olarak yapılan uygulamalar yer almaktadır.

İkinci grupta külliye baraj gölü su seviyesinden düşük kottaki medrese kalıntılarının sularının olumsuz etkilerinin (akıntı, gel-git hareketi, aşınma, vb.) neden olabileceği tahribatlara karşı korunması amacıyla koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik uygulamalar yer almaktadır.

Son grupta ise külliye baraj gölü su seviyesinin üzerinde kalan cami kalıntılarının restorasyonunun tamamlanarak yerinde korunması, sergilemesi ve sunumu amacı taşıyan uygulamalar bulunmaktadır.

Yamaç Külliyesi kalıntılarının baraj gölü sularının olumsuz etkisinden korunmasına yönelik gerçekleştirilen uygulamalar, disiplinler arası uzmanlardan oluşan ekiplerle ve yönetim planı çerçevesinde, bütünleşik koruma ilkelerine dayanılarak yürütülmüş olup, benzer durumdaki kültürel mirasın korunması/kurtarılması için yürütülecek çalışmalara fikir vermesi açısından faydalı olacaktır.

Teşekkür

Yazarlar, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna, Bilim Komisyonu üyelerine, Hasankeyf Kazı Başkanlığına, Batman Müze Müdürlüğüne, katkı vermiş bütün bilim insanlarına, ana /alt yüklenicilik yapmış bütün firmalara, katkısı olan bütün teknik personel ve işçilere teşekkürlerini sunar.

Kaynakça

- Arık, M. O. 1993, “Kültürümüzün Temel Taşı Hasankeyf Kurtarılmalı”, *Sanat Dergisi*, 2, 17-41.
- Akyol, A. A. – Kadioğlu, Y. K. 2012, “Hasankeyf Artuklu Köşkü Arkeometrik Çalışmaları”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 29-42.
- Akgönül, M. S.– Eliüşük, M. 2016, “Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6.2/1, 193-227.
- Bakıroğlu Yılmaz, A. 2019, *Türkiye’de Baraj Tehdidi Altındaki Arkeolojik Sit Alanlarının Yerinde Korunma Yöntemleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Demirtaş, N. 2016, *Hasankeyf’te Bulunan Anıt Eserlerin Taşıma ve Koruma Proje Yapımı işi, Yamaç Külliyesi Koruma, Sergileme ve Sunum (Restorasyon) Projesi*, Nuran Demirtaş Proje Mimarlık Ltd., Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi, Ankara.
- Eskici, B. – Şener, Y. S. 2016, *Hasankeyf Yamaç Külliyesine Ait Kalıntıların Yerinde Korunması, Bazı Mimari Elemanların Taşınması ve Yeni Yerinde Sergilenmesine Yönelik Rapor*, Nuran Demirtaş Proje Mimarlık Ltd., Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi, (Yayınlanmamış Rapor), Ankara.

- Eskici, B – Akyol, A. A.– Kadioğlu, Y. K. 2008, “Hasankeyf Zeynel Bey Kümbeti Yapı Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 8, 15-30.
- Eskici, B. – Şener, Y.S. – Akyol, A.A. – Kadioğlu, Y. K. 2011, “Balat İlyas Bey Külliyesine Ait Özgün Malzemelerin Korunmasına Yönelik Araştırma ve Uygulama Çalışmaları”, *Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex*, İstanbul: 187-198.
- Eskici, B. – Kaboğlu, C. 2011, “Balat İlyas Bey Külliyesi Koruma ve Onarım”, *Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex*, İstanbul: 235-250.
- Eskici, B. 2018, “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Malzeme Sorunları ve Koruma Önerileri”, Doğan, S., Fındık, E. (Ed.), *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları*, İstanbul: 465-488.
- Eskici, B. 2005, “Side Liman Hamamı Sıva ve Duvar Resimlerini Koruma Çalışmaları”, *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 2004) Bildirileri*, Ankara: 27-37.
- Kaplan, Ç. D.– İpekoğlu, B. – Böke, H. 2012, “Toprak Altından Çıkarılan Taş Eserlerin Korunması”, *Mimarlıkta Malzeme Dergisi*, 2011/3, 79-88.
- Kozbe, G. 2017, *Batman İli Kültür Envanteri (III. Cilt)*. Batman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Batman.
- KUDEB, 2015, *Yamaç Külliyesi Malzeme Analiz Raporu*. Nuran Demirtaş Proje Mimarlık Ltd., Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi, (Yayınlanmamış Rapor), İstanbul.
- Küçükaya, A. G. 2004, *Taşların Bozulma Nedenleri Koruma Yöntemleri*, İstanbul.
- Küçükaya, A. G. 2014, *Yapı Taşlarının Restorasyonu*, İstanbul.
- Nuhoğlu, A.– Arısoy, B.– Ercan, E. 2009, *Allianoi Termal Yerleşkesini Koruma Çalışmaları (Öneriler ve Statik - Stabilitate Tahkikler) Teknik Raporu*. (Yayınlanmamış Rapor), İZTEK İzmir Teknoloji Sanayi ve Ticaret A.Ş., İzmir.
- Öcal, A. D.– Dal, M. 2012, *Doğal Taşlardaki Bozunmalar*, Bogota / Kırklareli.
- Sevgi, S. – Murat, Ç. – Yılmaz, M. 2017, “Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi”, *Kâgır Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IX (05-06 Aralık 2017) Bildirileri*, İstanbul: 10- 37.
- Şener, Y. S. 2013, “Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri”, Kökdemir, G. (Ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*, Ankara: 611-624.
- Şener, Y. S. 2014, “Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları ve Çözüme Yönelik Öneriler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/10, 977-990.
- Türer, A. 2015, *Zeynel Bey Türbesi Temeli ve Külliye Kalıntılarının Yerinde Korunması Değerlendirme Raporu*. ER-BU İnşaat Ticaret A.Ş. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi, (Yayınlanmamış Rapor), Ankara.
- Uluçam, A. 2006, “Hasankeyf Kazısı, 2004”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı (30 Mayıs - 3 Haziran 2005) Bildirileri, Cilt 2*, Ankara: 147-160.
- Uluçam, A. 2007, “Hasankeyf Kazısı, 2005”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı (29 Mayıs - 2 Haziran 2006) Bildirileri, Cilt 2*, Ankara: 73-96.

- Uluçam, A. 2017, “Hasankeyf’teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu”, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazılar ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildirileri*, Sakarya: 14-36.
- Uluçam, A. – Eliüşük, M. 2018, “Hasankeyf kazıları 2004-2017”, *Batman Müzesi İlsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman: 263-290.
- Uray, E.– Tan, Ö. 2015, “Gabion Tipi Dayanma Yapıları”, *(TMH) Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 485, 19-29.
- Yılmaz, M.– Eskici, B.– Eliüşük, M. – Akgönül, S. – Şener, Y.S. 2019, “Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları”, *MASROP E-Dergi*, 13/1, 30-51.
- Yılmaz, M. 2019, *Yok Olma Riski Altındaki Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunma Yöntemleri*, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- Yılmaz, M – Şener, Y.S.– Bakıroğlu-Yılmaz, A. 2019, “Arkeolojik Alanlarda Uygulanan Koruma Örtülerinin Tasarım Kriterleri”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 23, 413-428.
- Yurttaş, H. 2002, “Hasankeyf’de Artuklu, Eyyûbî, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri”, *Türkler C.8, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara: 100-101.
- Zakar, L.– Eyüpgiller, K. K. 2015, *Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri*, İstanbul.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 440-454
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.829772

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 22. 11. 2020
Kabul Tarihi/ Accepted: 17. 12. 2020

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN BİR KÜLTÜR MİRASI: KOYUNYERİ KÖYÜ CAMİİ

A CULTURAL HERITAGE THAT HAS NOT SURVIVED TO THIS DAY: KOYUNYERİ VILLAGE MOSQUE

Murat KARADEMİR – Melike DEMİRTAŞ*

Öz

Koyunyeri Köyü Camii, Edirne'nin İpsala ilçesine 15 km uzaklıkta bulunan eski adı Koyunyeri, yeni adı Aliço Pehlivan Köyü'nde günümüzdeki köy camisinin doğusunda bulunmaktaydı. II. Abdülhamit döneminde yaptırılmış olduğu düşünülen yapı, uzun süre kullanılmış ancak 1980'li yılların sonuna doğru üst yapısı çökmeye başlamıştır. Yavaş yavaş harap olan cami ibadet edilemez hale gelince, 1994 yılında caminin bitişiğine köy sakinleri tarafından yeni bir cami yaptırılmıştır. Daha sonra ise gittikçe harap duruma düşen caminin üst örtüsü tamamen yıkılmış, kapı ve pencereleri kırılmıştır. Bunun üzerine köy halkı ve muhtarı, yapının tehlike arz etmesi nedeniyle 2018 yılı sonlarında tamamen

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Alaadin Keykubat Kampüsü, Selçuklu/Konya/Türkiye. E-posta: karademir22@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9776-3789>

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Alaadin Keykubat Kampüsü, Selçuklu/Konya/Türkiye. E-posta: melikee_demirtas@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6744-1562>

ortadan kaldırmıştır. Tarihi caminin bulunduğu alan günümüzde yeni caminin bahçesi olarak düzenlenmiştir.

Kareye yakın dikdörtgen bir plana sahip olan yapıdan günümüze herhangi bir kitabe ulaşmamıştır. Caminin hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı da bilinmemektedir. Cami ile benzerlik gösteren aynı yöredeki diğer camiler ve bu camilerin inşa tarihleri ve mimari üslupları göz önüne alındığında, eserin XIX. yüzyıl sonlarında II. Abdülhamit döneminde inşa edildiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada 2018 yılı sonlarında tamamen yıkılan caminin yıkılmadan önceki malzeme, plan ve tasarım özellikleri hakkında genel bilgiler verilecektir. Çalışmanın amacı daha önce literatürde mevcut olmayan bu sanat eserini bilim dünyasına tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, İpsala, Koyunyeri, Cami, Osmanlı Mimarisi.

Abstract

Koyunyeri Village Mosque is located 15 km from Ipsala district of Edirne. It is located east of the present-day village mosque in the village of Koyunyeri which is the old name and Alico Pehlivan which is the new name. The structure, which is thought to have been built during the second Abdulhamid period, was used for a long time; however, by the end of the 1980s, its superstructure began to collapse. As the mosque gradually fell into disuse, a new mosque was built adjacent to the mosque in 1994 by the residents of the village. Later, the upper cover of the mosque, which became increasingly dilapidated, was completely destroyed, and the doors and windows were broken. Therefore, the village people and the headman completely eliminated the mosque in late 2018 due to the danger of the structure. The area where the historic mosque is located is now organized as the garden of the new mosque.

There is no building inscription on the structure, which has a rectangular plan close to the square. It is also unknown at what date the mosque was built and by whom. Considering the construction dates, architectural styles and other mosques in the same region that are similar to the mosque, it is believed that the work was built during the second Abdulhamid period of the beginning of the twentieth century.

In this study, general information about the materials, plans and design features of the mosque, which was completely destroyed in late 2018, will be given. The aim of the study is to introduce this masterpiece, which was not previously available in any branch of science, to the world of science.

Keywords: Edirne, Ipsala, Koyunyeri, Mosque, Ottoman Architecture.

Giriş

Edirne iline bağlı bulunan İpsala ilçesi, Edirne'nin güneybatısında yer almaktadır. Kuzeybatıda Meriç nehri, kuzeydoğuda Uzunköprü, doğuda ve güneyde Keşan, güneybatıda ise Enez ilçeleri ile çevrilidir. Batı kesimini ise aşağı Meriç ovasının bir parçasını oluşturan İpsala ovası oluşturmaktadır. Konumu itibarıyla Trakya'nın ulaşım ağı içinde önemli bir yere sahip olan İpsala ilçesi, Trakya tarihinde önemli rol oynamış bir bölgede yer almaktadır.

Koyunyeri Köyü ise İpsala ilçesine 15 km uzaklıkta olup, Kocahıdır ve Esetçe beldeleri arasında kurulmuştur.

İpsala isminin *Kypsela*'dan türediği bilinmekte olup, Haçlı seferlerini yazan Fransız tarihçiler *Capesame*, *Esquipesale* ve *Quipesale* adını kaynaklarda kullanmışlardır¹. İpsala'nın tarihine ait bulgular bize Trakya'ya adını veren Trak kavimlerinin MÖ 4000-2000 arası gittikçe yoğunlaşan göçlerle bu yöreye gelip yerleştiklerini söylemektedir². Edirne ve Meriç havzası boyunca etkili olan Odris kavimlerinin Trakların en büyük ve en güçlü kolu olarak bu yörede yaşadıkları bilinmektedir³. Odris krallığı zamanında merkez olan İpsala önemli bir yere sahipti.

Konumu itibariyle sürekli el değiştiren yöre, MÖ 513'te büyük Pers imparatoru Darius'un hükümdarlığı altına girmiştir⁴. Perslerin zayıfladığı bir zamanda bazı Trak boyları yeniden birleşerek merkezi *Kypsela* olan bir Trak devleti kurmuşlardır⁵. Makedon Kralı II. Philip, Trakya'nın büyük bir çoğunluğunu işgal ettikten sonra, bölge Makedonların eline geçmiştir.

Makedonya Krallığı'nın Romalılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla bölge, MÖ 168 yılında Romalıların hâkimiyeti altına girmiştir⁶. MÖ 27 tarihine gelindiğinde Roma İmparatoru Augustus, İpsala-Enez hattını Makedonya ile sınır ederek bölgeyi Roma'ya bağlı otonom bir denetim oluşturan Traklara bırakmıştır. Bölgedeki bu Trak denetimini gösteren kitabeler mevcuttur⁷. Uzun süren ayaklanmalar ve karışıklıklar sonunda Trakya, Roma İmparatoru Claudius tarafından M.S. 46 tarihinde resmen Roma toprağı olarak "*Provincia Thracia*" adıyla başkenti *Perintos* olmak üzere denetim altına alınmıştır⁸.

İpsala tarihte "Via Egnatia"⁹ diye bilinen ünlü yolun geçtiği bir bölge olarak ta büyük bir öneme sahiptir. Bu yol İtalya ile doğu eyaletleri arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmayı, askeri ve idari ihtiyaçları karşılamayı sağlıyordu¹⁰.

XIV. yüzyıla gelindiğinde Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri, Türk tarihine yeni bir yön vermesi bakımından önem taşımaktadır. İpsala, ilk olarak 1356 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından fethedilmiş, daha sonra elden çıkmış, birkaç yıl sonra da Edirne'nin fethi sonrasında yeniden Gazi Evrenos Bey tarafından fethedilmiştir¹¹. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sine göre ordu burada Cuma namazı kılmak için ilk selâ'yı okuttuğunda adına *İpsala* denilmiştir¹².

XVII. yüzyılda padişahların Edirne ve çevresine ilgisi giderek artmış, yüzyılın ikinci yarısından itibaren padişahlar tüm zamanlarını burada geçirir olmuşlardır¹³. XVIII. yüzyılda Edirne Vakası yüzünden İpsala ve çevresi de bu durumdan etkilenmiş olup, bu olay bölgenin

¹ Broquiére 2000, 305.

² Anonim 2013, 5.

³ Umar 2003, 170.

⁴ Mansel 1965, 22.

⁵ Anonim 2013, 5.

⁶ Mansel 1965, 23.

⁷ Kayıcı 2017, 20.

⁸ Beksaç - Beksaç 2012, 26.

⁹ Via Egnatia yolunun Dyrrachium ve Apollonia olmak üzere çifte başlangıç noktası bulunmaktadır. Millerle ölçülerek İpsala'ya kadar sınır taşları ile donatılmış yolun toplam uzunluğu 535 mildir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Avramea 1999, 4-7.

¹⁰ Kayıcı 2017, 22.

¹¹ Kayıcı 2012, 24.

¹² Dağlı vd. 2001, 167.

¹³ Gökbilgin 1994, 425-431.

gerilemesine neden olmuştur¹⁴. Bölge, İstanbul ve Anadolu'dan gelen askerlerin toplandığı bir askeri üs haline gelmiştir¹⁵.

XIX. ve XX. yüzyıllara gelindiğinde Edirne ve çevresi gibi İpsala İlçesi de işgaller ve göçlerle sarsılmıştır. 1828-29 yıllarında II. Mahmut zamanında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşında Rus askerleri Edirne'yi işgal etmiştir. Sonrasında Edirne Anlaşması ile Ruslar şehri terk etmişlerdir¹⁶. 1878-79 yıllarında II. Abdülhamit döneminde tekrar başlayan Osmanlı-Rus savaşında Edirne ve çevresi ikinci defa Ruslar tarafından işgale uğramıştır¹⁷. Koyunyeri Köyü'nün kuruluşu da bu tarihten sonrasına dayanmaktadır. Köy halkını Bulgaristan'dan göç eden Türkler oluşturmaktadır. Eski adı Koyunyeri olan köy 1998 yılında Aliço Pehlivan köyü olarak değiştirilmiştir.

Koyunyeri Köyü Camii

Koyunyeri Köyü Camii, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından korunması gereken taşınmaz 1. Derece Kültür Varlığı Statüsünde yer almakta iken 2018 yılında köy halkı ve muhtarlığı tarafından yıkık durumda olduğu ve etrafa tehlike saçtığı gerekçe gösterilerek yıkılmıştır. Eser, köy merkezinde yer almaktaydı.

1994 yılına kadar köy cemaati tarafından kullanılan yapının hemen yanına aynı yıl daha görkemli ve anıtsal yeni bir cami yaptırılmıştı. 1994 yılından sonra atıl bir duruma düşen yapı o tarihten itibaren kullanılmamıştır. Bugün yapının içinde bulunduğu arazi ise boştur.

Caminin yapım tarihi, banisi ve mimarı kesin olarak bilinmemektedir. Yapıdan bununla ilgili günümüze herhangi bir yazıt ulaşamadığı gibi, arşivlerde de kayıtlı bir vakfiyesi mevcut değildir. Yapı ile ilgili yazılı belgelerde de sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu konudaki tek belge 2013 yılında Edirne Valiliği tarafından basılan *Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri* isimli yayındır. Bu yayında yapı hakkında oldukça kısa bilgiler verilmektedir. Burada yapının üslup bakımından XX. yüzyıl başlarında yaptırıldığı ve 2013 yılındaki yapının durumu hakkında çok kısa bir bilgi bulunmaktadır¹⁸. Caminin yapım tarihi hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz başka bir belge bulunmamakla birlikte köy sakinleri caminin yaklaşık 100 yıllık bir geçmişinin olduğunu belirtirler. Cami ile benzerlik gösteren aynı yöredeki diğer camiler ve bu camilerin inşa tarihleri, mimari üslupları, iç mekân düzenleri göz önüne alındığında, eserin XIX. yüzyıl sonlarında inşa edildiği düşünülebilir.

Yapı, düz bir arazi üzerine 10.50 m x 16.50 m ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktaydı. Mihrap yönüne dik uzanan harimin dikdörtgen bir planı olduğu bilinmektedir. Harimin üzeri Marsilya tipi kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü idi. Cami, harim bölümü ve harime batı cepheden bitişik tek şerefeli minaresi ile sade bir görünüme sahipti (Çiz. 1, Res. 1).

Eserde inşa malzemesi olarak; Keşan taş ocaklarından çıkarılan ve *Keşan taşı* olarak da bilinen yeşilimsi kalitesi düşük kesme taş, moloz taş ve yer yer tuğla malzeme kullanılmıştı¹⁹. Yığma yapım tekniğinde inşa edilmiş olan yapıda tüm cepheler malzeme açısından aynı özelliklere sahipti. Caminin bütün cephelerinin köşelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştı. Bununla birlikte yapının bütün cepheleri sıvalı ve boyalı idi. Çatı saçağı yapının tüm cephelerinde dışarı taşırılmıştı.

¹⁴ Peremeci 1939, 23.

¹⁵ Kazancıgil 1995, 76.

¹⁶ Baykal 1965, 179.

¹⁷ Yıldırım 2020, 197.

¹⁸ Kırçın vd. 2013, 300.

¹⁹ Karademir 2020, 311

Keşan'a özgü kesme taş malzeme ile üzerinin boyalı olduğu doğu cephede altlı ve üstlü olmak üzere aynı karakterde 85 cm x 150 cm ölçülerinde beşerden toplam on adet pencere bulunmaktaydı (Res. 2). Dikdörtgen formlu pencerelerin üst kısmı basık kemerli olarak düzenlenmişti. Pencerelerin etrafı kesme taş ile çerçevelenerek belirginleştirilmişti. Pencere kemerlerinin kilit taşları çıkıntılıydı. Pencerelerin harime bakan sövelerinde tuğla malzeme kullanılmıştı (Res. 3). Üst kat ve alt kat pencereleri arasında yaklaşık 1,5 m mesafe bulunmakta idi. Her iki pencerenin kendi aralarındaki mesafelerinde simetri bulunmaktaydı. Üst kat ve alt kat ayrımı ise kesme taş silme ile belirginleştirilmişti. Doğu cephenin güney ucunda mihrap önünü aydınlatmak için 105 cm x 170 cm ölçülerinde iki adet birbirine simetrik büyük ölçekli pencereye yer verilmişti. Bu pencereler dikdörtgen formlu olup üst kısmı sivri kemerli olarak düzenlenmişti. Benzer örnekleri Trakya bölgesinde Üsküpdere Köyü Camii²⁰, Yeni Karpuzlu Camii²¹, Babaeski Ağayeri Köyü Camii²² ve Pehlivan köy Merkez Camilerinde²³ de görmekteyiz.

Yapının güney cephesinin malzemesi itibariyle doğu cephe ile aynı olmasına karşın cephe düzeni açısından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Cephede doğu cephenin güney ucundaki pencereler ile aynı karakterde 105 cm x 170 cm ölçülerinde iki adet büyük ölçekli pencere bulunmakta idi. Dikdörtgen formlu pencerelerin üst kısmı sivri kemerli olarak düzenlenmişti. Pencerelerin etrafı kesme taş ile çerçevelenerek belirginleştirilmişti. Pencere kemerlerinin kilit taşları çıkıntılıydı (Res. 4).

Yapının batı cephesi gerek malzemesi ve gerekse düzeni itibariyle doğu cephe ile aynı özelliklere sahipti. Bu cephenin de üzeri sıvalı ve boyalıydı. Caminin batı cephesine bitişik minaresinde ise tuğla ağırlıklı olmak üzere Keşan'a özgü kesme taş malzeme kullanılmıştı. Minarenin kaide kısmında kesme taş malzeme ön plana çıkarken kaide üzerinde sadece tuğla malzeme tercih edilmişti (Res. 5). Batı cephedeki üst örtüye kadar ulaşan minarenin kaidesi, kare planlı olup oldukça yüksek tutulmuştu. Minarenin kaidesi gibi pabuç kısmı da oldukça sadedir. Pabuç kısmından daire kesitli taş bir kaval silme ile minarenin gövdesine geçilmekte idi. Minarenin gövdesi silindirik formlu olup buradan daire kesitli taş silme ile şerefeye geçilmekteydi (Res. 6). Şerefenin altında tuğla malzeme kullanılmış olup üzeri sıvalı ve boyalıydı. Şerife korkulukları ise oldukça sade tutulmuştu. Şerefeden sonra gelen petek kısmı da gövde gibi silindirik formluydu. Minarenin piramidal külahının üzerinde kurşundan alemi bulunmakta idi. Minareye geçiş hariminin batı duvarındaki bir açıklıktan sağlanmaktaydı. Eserin minaresi silindirik formlu ve tek şerefeli olması yönünden Trakya bölgesinde XIX. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş Kuştepe Köyü Camii²⁴, Üsküpdere Köyü Camii²⁵, Yeni Karpuzlu Camii²⁶ ve Kurtdere Camii²⁷ minareleri ile benzerlik sergilemektedir.

Yapının kuzey cephesi tamamen sıvalı olup, diğer cephelerdekilerle aynı karakterde küçük ölçekli pencereler ile hareketlendirilmişti (Çiz. 2, Res. 7). Üst kat yani kadınlar mahfili olarak düzenlenen bölümde birbirine simetrik üç adet pencere bulunmakta idi. Alt katta ise giriş kapısının her iki yanında birer pencere uygulamasına gidilmişti. Pencereler dikdörtgen formlu olup üstü basık kemerli olarak düzenlenmişti (Res. 8). Pencerelerin etrafı kesme taş ile çerçevelenerek belirginleştirilmişti. Üst kat ve alt kat pencereleri arasında yaklaşık 1,5 m mesafe bulunmakta idi. Üst kat ve alt kat ayrımı ise kesme taş silme ile belirginleştirilmişti.

²⁰ Yıldız 2012, 322-323.

²¹ Kırçın vd. 2013, 301.

²² Çakmak vd. 2014, 167.

²³ Yıldız 2012, 325.

²⁴ Yıldız 2012, 325-326.

²⁵ Yıldız 2012, 322-323.

²⁶ Kırçın vd. 2013, 301.

²⁷ Özer 2007, 59.

Bu cephe içinde yer alan harime giriş kuzey cephe ortasındaki 183 cm x 230 cm ölçülerinde ahşap kanatlı bir kapı ile sağlanmaktaydı. Kapı açıklığı zeminden bir basamak ile yükseltilmişti (Res. 9).

Ahşap kanatlı bir kapı ile girilen dikdörtgen planlı harime içerideki pencerelerle birlikte oldukça ferah bir mekân algısı verilmişti. Harim kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen plan şemasında düzenlenmişti (Res. 10). Güney cephe ortasında bütünüyle boyalı, dışa taşıntısı olmayan mihrap yer almakta idi. Harim duvarları sıvalı ve boyalıydı. Harimin içerisinde batı duvarına bitişik olarak yer alan ahşap merdiven ile asma kata çıkılmakta idi. Asma kat şeklinde olan üst kat ahşap malzemedeki yapılmıştı. Harim üst örtüsünün duvarlara oturması ve mekânın ayaklar ile bölünmemesi, cami iç mekânında ibadet bütünlüğü ve ferahlık sağlamaktaydı. Mevcut fotoğraflardan yapının üzerinin düz tavan ile örtülü olup Marsilya tipi kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Koyunyeri Köyü Camii, Edirne'de XIX. yüzyılın sonlarında yaptırılmış Yeni Karpuzlu Camii²⁸, Kırklareli'nde Kavaklı Merkez Camii (1914)²⁹, Ağayeri Köyü Camii (1897)³⁰, Üsküpdere Köyü Camii³¹, ile Tekirdağ'da XX. yüzyıl başlarında yaptırılan Emir Yakup Köyü Camii³² ve Kurtdere Camii (1893)³³ ile Anadolu'da Kastamonu Tevfikiye Camii (1908-1916)³⁴ ve Beypazarı Dudaş Köyü Eski Camii (XX. yüzyıl başları)³⁵ ile plan ve üslup yönünden benzerlik göstermekte, bu bakımdan da XIX. yüzyıl sonlarında yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir.

Cami mimari ve üslup özellikleri açısından II. Abdülhamit dönemi mimarisi üslubunu yansıtmakta idi. Kırklareli'nde 1904 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılan Üsküpdere Köyü Camii³⁶, dikdörtgen planlı ve kırma çatılı bir yapıdır. 1901-02 yıllarında Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılan Kırklareli Pehlivan Köyü Camii³⁷ ise düz tavanlı, kırma çatılı ve tek şerefeli bir yapıdır. Yapılar plan kurgusu, pencere düzeni ve malzeme özellikleri ile Koyunyeri Köyü Camii ile benzer özellikler göstermektedir. Her üç yapı da son dönem Osmanlı mimari özelliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan incelediğimiz Koyunyeri Köyü Camisinin de II. Abdülhamit döneminde yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Koyunyeri Köyü Camii inşa tarihi ile ilgili yukarıda da belirttiğimiz üzere herhangi bir yazılı metne ulaşılamadığı için caminin hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapmış olduğumuz araştırmalarda yapıya ait bazı belgelere ulaşılmıştır. Toplam da iki adet olan bu belgelerin her ikisi de yapının tamir kayıtlarına ilişkin tutulmuş olan belgelerdir. H. 1324 / M. 1908 tarihli olan belgelerde aynı tarihlidir. Bu belgelere göre 1908 tarihinde Koyunyeri Köyü Camisinin ayakta olduğunu buna karşın onarıma ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Belgelerden ilki *Hazine-i Hassa-i Şahane-i Nezaret-i Celilesine* diye başlamaktadır. Buradan da yapının onarımın padişahın doğrudan doğruya özel gelirinden karşılanacağı anlaşılmaktadır. Belgenin devamında *Ferecik Nahiyesine bağlı Koyunyeri Köyü Cami* ismi

²⁸ Kırçın vd. 2013, 301.

²⁹ Yıldız 2012, 322.

³⁰ Çakmak vd. 2014, 167.

³¹ Yıldız 2012, 322-323.

³² Keskinel 2014, 148.

³³ Özer 2007, 59.

³⁴ Aksungur 2012, 133.

³⁵ Bozkurt 2004, 117-118.

³⁶ Yıldız 2012, 322-323.

³⁷ Yıldız 2012, 325.

geçmektedir. Yine buradan da Koyunyeri Köyü Camisinin o yıllarda Ferecik'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Ferecik bugün Yunanistan'ın Batı Trakya sınırında yer alan önemli kentlerinden birisidir. Kent ile yapının bulunduğu Koyunyeri Köyü arasındaki mesafe ise yaklaşık 20 km kadardır. Burada Koyunyeri Cami Şerifinin tamir masraflarına ait bir çizelgede bulunmaktadır. Bu çizelgeye göre *Koyunyeri Karyesindeki mekteple beraber genişletilen Cami-i Şerifin mühendis Mehmed Efendi tarafından yapılan keşifnamede dâhil olmayan tamirat işlerinin olduğu belirtilmiştir. Bu mezkurenin icrası ise elzem bulunan iki kısmın tamiratını içermektedir ve tamirat masrafları 240 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ayrıca yine minarenin dökülen sıvalarının da tamir olması gerektiği belirtilmiştir. Belgede adı geçen Mühendis Mehmed Efendi, caminin ve mektebin bu fiyata yaptırılabilceğini belirtmekte ve 7 Eylül 1908 tarihini vermektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla bu belgenin inşaat ve tamirata mahsus keşif defteri olduğu anlaşılmaktadır³⁸. Bununla birlikte yapının hemen yakınında bir mektep de olduğu bilinmekteyse de bu mektep 1985 yılında tamamen ortadan kalkmıştır.*

Diğer belge de bir önceki belgenin benzeri şeklinde düzenlenmiştir. Burada da yine *Hazine-i Hassa-i Şahane-i Nezaret-i Celilesine* diye başlamaktadır. Ferecik Emlak-ı Hümayun İdaresi Müdürlüğü tarafından yazılan belgede daha önce yapılmış olan incelemede eski mühendisin minarenin dökülen sıvalarıyla kiremit aktarma masraflarını cetvele dahil etmediği anlaşılmış ve bu masrafların da yaklaşık 240 kuruş tuttuğu ve tamiratın bu masraf ile tamamen bitirileceği bildirilmektedir³⁹.

Bu iki belgeden anlaşıldığı kadarıyla yapının 1908 yılından önceki bir tarihte yapıldığı 1908 yılında ise onarıma ihtiyaç duyduğu ve onarımın doğrudan padişahın özel gelirinden karşılandığı anlaşılmaktadır.

Yapı uzun süre kullanılmış ancak 1980'li yılların sonuna doğru üst yapısı çökmeye başlamıştır. Yavaş yavaş harap olan cami ibadet edilemez hale gelince, 1994 yılında caminin bitişiğine köy sakinleri tarafından yeni bir cami yaptırılmıştır. Yapının tehlike arz etmesi nedeniyle köy halkı ve muhtarlığı tarafından 2018 yılında etrafa tehlike saçtığı belirtilerek yıkım kararı alınmıştır. Yapıdan günümüze hiçbir kalıntı kalmamıştır (Res. 11).

Yapı plan bakımından incelendiğinde dikdörtgen planlı bir harim ile bunun batısında yer alan tek şerefeli bir minareden meydana gelmekte idi. Bu plan tipi geç dönem Osmanlı mimarisi mahalle mescitlerinin tipik bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cami ile ilgili yapmış olduğumuz restitüsyon denemesinde yapının özgün olarak dikdörtgen planlı kubbesiz kırma çatı örtülü ve tek minareli olarak tasarlandığı gerek yapının mekân boyutları gerekse incelenen kalıntılara dayanılarak söylenebilir. Bununla birlikte yapının batı cephesine bitişik yer alan tek şerefeli silindirik minare uygulaması da Türk mimarisinde çok fazla tercih edilen bir plan şekli olarak ön plana çıkmaktadır.

Caminin çatısı, üst kat mahfili son yıllara kadar tamamen yıkılmış olup, kapı ve pencereleri kırılmış vaziyette idi. Caminin cephe duvarlarındaki sıvalarda da dökülmeler görülmekteydi. Duvarlarda yer yer çatlama meydana gelmişti.

Eserde inşa malzemesi olarak Keşan'a özgü Keşan taş ocaklarından çıkarılan yeşilimtırak renkli kalitesi düşük kesme taş kullanılmıştı. Keşan'da Hersekzade Ahmet Paşa Camisinde de tüm cephelerde bu yeşilimtırak kesme taş malzeme kullanıldığı görülmektedir⁴⁰.

³⁸ BOA, ML. EEM. 700- 93- 11, Belge Tarihi: H. 1324.

³⁹ BOA, ML. EEM. 704- 94-11, Belge Tarihi: H. 1324.

⁴⁰ Karademir 2012, 69.

Yapıdaki pencere sistemi tek ve çift kademeli uygulaması ile dikkat çekmektedir. Tek kademeli pencereler sivri kemerli ve büyük ölçekli, çift kademeli pencereler ise basık kemerli ve küçük ölçekliydi. Pencerelerin etrafı kesme taş ile belirginleştirilmişti. Kemer kilit taşları dışarı taşkındı. Tekirdağ Kurtdere Camii'nde⁴¹, kuzey cephede giriş açıklığının her iki yanında çift kademeli basık kemer uygulaması, doğu ve batı cephelerde sivri kemerli ve basık kemerli pencere uygulamasının bir arada yapılması, güney cephede iki adet büyük ölçekli sivri kemerli pencereye yer verilmesi Koyunyeri Köyü Camii pencere sistemi ile büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Yapıldığı dönemin ince sanat üslubunu ve zevkini yansıtan II. Abdülhamit dönemi camisi ne yazık ki günümüze ulaşamamış önemli kültür mirası örneklerinden birisi olarak hatırlanacaktır. Cami olarak kullanıldığı zaman kırma çatı örtülü harimi ile tek minareli olduğu, 1980'li yılların sonunda üst yapısı çökünce kullanılamaz bir hale dönüştüğü anlaşılmaktadır. Günümüze maalesef ulaşamayan yapının XIX. yüzyıl sonlarında yapılmış olması ve döneminin taşra üslubunu yansıtmaması bakımından önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya/ Gömlek 700/ 93

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya/ Gömlek 704/ 94

Araştırmalar

Aksungur, Ç. H. 2012, *İnebolu'da Türk Mimarisi (19. Ve 20. Yüzyıl)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

Anonim, 2013, *İpsala Tanıtım Rehberi*, İpsala.

Avramea, A. 1999, "MÖ 2. Yüzyıl ile MS 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergahı ve İşlevi", *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 4-7.

Baykal, B. S. 1965, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", *Edirne (Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 179-183.

Beksaç, E. - Beksaç, Ş. N. 2012, "Keşan ve Çevresi'nin Trakya'nın Erken Tarihi'ndeki Yeri", *Keşan'ın 500. Yılına Tanıklık Eden Tarihi Bir Yapı Hersekzade Ahmet Paşa Camii Sempozyum Bildirileri ve Etkinlikler 15 Nisan 2011*, Keşan, 26.

Bozkurt, T. 2004, *Beyazır'daki Türk Devri Yapıları*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Broquiére, B. 2000, *Bertrandon de La Broquiére'in Deniz Aşırı Seyahati* (Çev. İlhan Arda), İstanbul, Eren Yayıncılık.

Çakmak, H. vd. 2014, *Kırklareli Kültür Envanteri*, Kırklareli, Kırklareli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

⁴¹ Özer 2007, 59.

Dağlı, Y. - Kahraman S. A. - Sezgin İ. 2001, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Gökbilgin, M. T. 1994, “Edirne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, Ankara, 425-431.

Karademir, M. 2012, “Keşan’da Bir Osmanlı Hatırası: Hersekzade Ahmet Paşa Camii”, *Keşan’ın 500 Yılına Tanıklık Eden Tarihi Bir Yapı Hersekzade Ahmet Paşa Camii Sempozyum Bildirileri ve Etkinlikler 15 Nisan 2011*, Keşan, 69.

Karademir, M. 2020, “Keşan’da Bir Kültür Mirası: Eski Hamam”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 43, 310-326

Kayıcı, H. 2017, *Arşiv Belgeleri ve Sâlnâmelere Göre İpsala*, Edirne, Ceren Yayınevi.

Keskinel, B. 2014, *Tekirdağ Kültür Envanteri*, Tekirdağ, Tekirdağ Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Kırçın, S. vd. 2013, *Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri II*, Edirne, Edirne Valiliği.

Mansel, A. M. 1965, “İlkçağ’da Edirne”, *Edirne (Edirne’nin 600. Fetih Yıl Dönümü Armağan Kitabı)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 22.

Özer, M 2007, “Tekirdağ-Saray’daki Osmanlı Dönemi Yapıları”, *Yöre*, 8/89-90-91-92, 57-85.

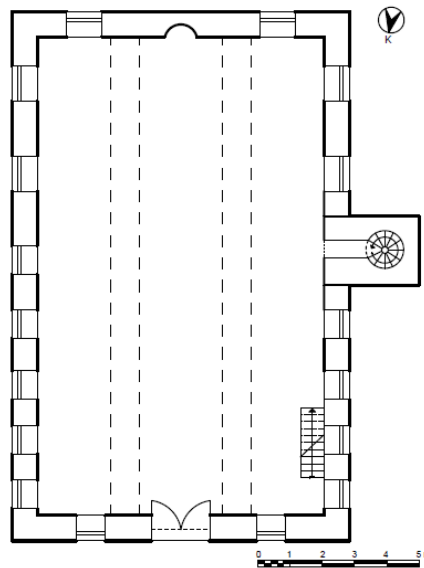
Peremeci, O. N. 1939, *Edirne Tarihi*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası.

Umar, B. 2003, *Trakya*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

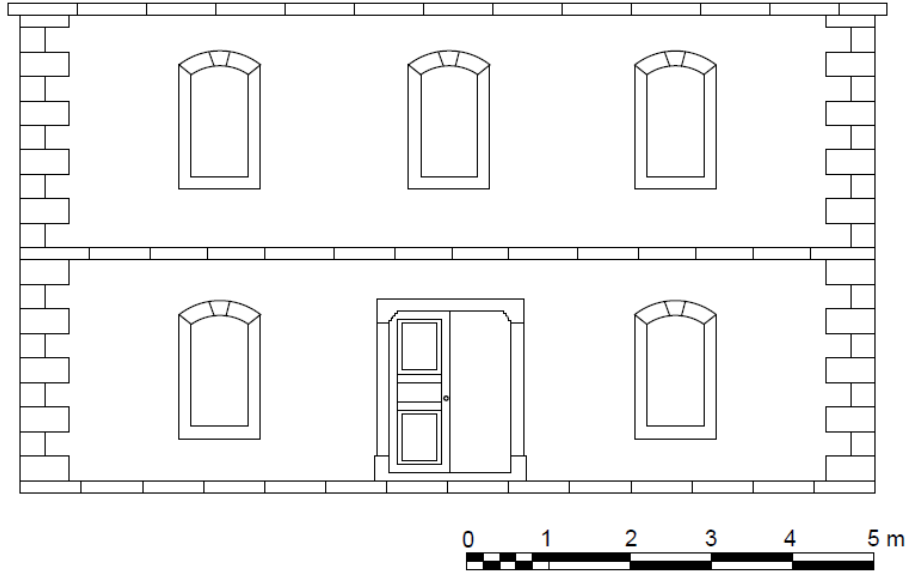
Yıldırım, B. 2020, “Balkan Savaşlarında İpsala, Keşan ve Havalisinin İşgali ve İstirdatı”, *Her Yönüyle İpsala*, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 189-205.

Yıldız, A. 2012, “Kırklareli Tarihi Camiler’in Mekânsal Analizi ve Korunma Durumları”, *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu (Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler)*, 313-332.

Çizimler

Çiz. 1: Koyunyeri Köyü Camii, Planı

Çiz. 2: Koyunyeri Köyü Camii, Kuzey Cephe Görünümü

Resimler

Res. 1: Koyunyeri Köyü Camii, Genel Görünüm

Res. 2: Koyunyeri Köyü Camii, Doğu Cephesi

Res. 3: Pencerelelerin Kemer Karnında Tuğla Kullanımı

Res. 4: Koyunyeri Köyü Camii, Güney Cephesi

Res. 5: Koyunyeri Köyü Camii, Batı Cephe ve Minaresi

Res. 6: Silindirik Formlu Minarenin Gövdesi

Res. 7: Koyunyeri Köyü Camii, Kuzey Cephe

Res. 8: Basık Kemerli Dikdörtgen Pencere Formu

Res. 9: Caminin Giriş Kapısı

Res. 10: Koyunyeri Köyü Camii, Harimi

Res. 11: Koyunyeri Köyü Camisinin Bugünkü Yeri

AMISOS / AMISOS
DERLEME / *Compilation*

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./pp. 455-502
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.832121

Derleme / Compilation

Geliş Tarihi/ Received: 27. 11. 2020
Kabul Tarihi/ Accepted: 10. 12. 2020

SİBİRYA'DA ÜST PALEOLİTİK ÇAĞ'DA SİMGESEL DAVRANIŞLAR VE TAŞINABİLİR SANAT NESNELERİ*

SYMBOLIC BEHAVIOR AND PORTABLE ART OBJECTS IN THE UPPER PALEOLITHIC IN SIBERIA

Evrensel Barış BERKANT**

Öz

Sibirya'da Üst Paleolitik Çağ'ın başlangıcı, en azından, günümüzden yaklaşık 47.000 öncesine tarihlenir. Öncül Üst Paleolitik Çağ'ın nasıl ortaya çıktığı ve hangi insan -alt- türüyle ilişkilendirilmesi gerektiği konusunda tartışmalar sürerken, o evrenin başından itibaren görülen dilgi temelli taş endüstrilerinin gün ışığına çıkarıldığı kültür katmanlarından "simgesel davranışlar"ı işaret eden çok sayıda maddi kültür ögesi bulunmuştur. Anatomik açıdan modern insanların Avrasya'ya yayılımı ile ilişkilendirilen "modern davranışlar" (veya "davranışsal modernlik") ve onun bir alt kümesi olan "simgesel davranışlar" kavramları altında tanımlanan pek çok unsurun Sibirya'da Öncül Üst Paleolitik Çağ'ın başından itibaren görülmesi, o yeni kültürün modern insan topluluklarına atfedilmesi yönünde önemli bir destek olarak görülebilir. Bu makalede, Sibirya'da Üst Paleolitik Çağ'ın başlangıcı hakkındaki hipotezleri, sorunları; o çağda görülen "simgesel davranışlar"a işaret eden bulguları ve öne çıkan örnekleri; ölü gömme

* Bu makale, "kısmen", yazar tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı'nda tamamlanmış doktora tezinden türetilmiştir. Makalenin 1, 2 ve 3. bölümlerindeki bilgiler ilgili doktora tezi temel alınarak yazılmıştır.

** Dr., Arkeolog, İzmir/Türkiye. E-posta: evrenselbaris@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-1244>

ve inanca ilişkin bulgular, süs nesneleri ve takılar, taşınabilir sanat nesneleri, iki boyutlu betimlemeler, kaya ve mağara resimleri başlıkları altında incelemeye çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Sibirya, Üst Paleolitik Çağ, Simgesel Davranışlar, Paleolitik Sanat, Taşınabilir Sanat Nesneleri.

Abstract

The beginning of the Upper Paleolithic in Siberia, at least, dates back to about 47,000 years ago. While there are debates about how the Initial Upper Paleolithic emerged and which human species it should be associated with, many material culture elements that point to "symbolic behavior" were found from the cultural layers where blade-based stone industries were exposed from the beginning of that phase. From the beginning of the Initial Upper Paleolithic in Siberia, the occurrence of many elements defined under the concepts of "modern behavior" (or "behavioral modernity"), and a subset of it, "symbolic behavior", which are associated with the spread of anatomically modern humans to Eurasia, can be seen as an important support for the attribution of the new culture to modern human populations. In this article, I tried to examine the hypotheses and problems about the beginning of the Upper Paleolithic in Siberia; findings and prominent examples indicating the "symbolic behavior" seen during the Upper Paleolithic as categorized them under the headings of the evidences that related burial and belief system and the findings including ornaments and jewelry, portable art objects, two-dimensional depictions on osseous plates, rock and cave arts.

Keywords: Siberia, the Upper Paleolithic, Symbolic Behavior, Paleolithic Art, Portable Art Objects

Giriş

Günümüzde araştırmacılar arasında, Üst Paleolitik Çağ (ÜPÇ) kültürlerinin ortaya çıkışının, “anatomik açıdan modern insan”ın (*Homo sapiens sapiens*) Avrasya’ya yayılışını yansıttığı yönünde genel bir eğilim vardır. ÜPÇ’ya atfedilen maddi kültür bulguları, araştırmacılar tarafından “modern davranış(lar)”¹ ya da “davranışsal modernlik” tanımlanmasıyla nitelendirilen kavramsal ve kültürel bir çerçeve içinde değerlendirilir. “Modern davranışlar” içinde değerlendirilen belli başlı maddi kültür unsurları şunlardır²: Dilgi teknolojisi; taş aletlerde yeni tipler ve standartlaşma; taş araç-gereçlerde çeşitlilik; taş endüstrilerinde kullanılan ham maddelerin uzak bölgelerden taşınması; bölgelerarası değiş-tokuş ağının kurulması; sert iklim ve çevre şartlarına uyumlanma; özenli hazırlanmış ocaklar; mağara ve kaya sığınaklarının yanı sıra açık alan yerleşimlerinin sıkça kullanılması ve böylelikle barınak yapımı; kemik aletler; kemikten üretilen iğne, tığ, bız gibi aletlerin varlığının gösterdiği üzere deriden giysi üretiminde ustalaşma; büyük memelilerin avlanmasına yönelik gelişkin ve etkin işbirliği; balık ve kuş avcılığı; avcılıkta tuzak çukurlarının kullanımı; çeşitli ham maddelerden (çeşitli kaya türleri, hayvan dişleri, kemik, mamut dişi, geyik boynuzu, deve kuşu yumurtası kabuğu vs.) yapılma süs nesneleri, takılar;

¹ İngilizcede “*modern behavior*” (veya *symbolic behavior*) şeklinde genellikle tekil olarak kullanılmasına rağmen, Türkçede hem “modern davranışlar” hem de “simgesel davranışlar” şeklinde çoğul olarak kullanılmasının kulağa daha anlamlı geldiğini ve böylelikle kastedileni daha iyi yansıttığını düşünüyorum.

² d’Errico - Stringer 2011, 1061; Mellars 2015, 4-7.

mağara resimleri; figürinler; aşı boyası (*ochre*) kullanımı; ölü gömmelerinde bir törenin yapıldığını veya bir geleneğin uyguladığına işaret eden bulgular (ölü hediyesi, boya kullanımı vs.); müzik aletleri³... Son 6 sırada sayılanlar, “modern davranışlar” kavramı içerisinde “simgesel davranışlar” başlığı altında tasnif edilir. Bunlar, öncekiler gibi işlevsel olmayan, modern insan topluluklarının sosyolojik, düşünsel ve inançsal yapısını betimleyen bulguları ortaya koyar.

Elbette, ÜPÇ’in kronolojik zaman aralığına tarihlenen kültürlerde tüm bu sayılanlara rastlanması olanaklı değildir. Bunlardan birkaçının, ortaya çıkarılan maddi kültür öğelerinin arasında bulunması, orada modern insan topluluklarının yaşadığı yönünde çıkarımda bulunulması ya da en azından o yönde bir görüş öne sürülmesi için yeterli görülür. Örneğin, Doğu Asya’da (Sarı Irmak’ın güneyi / Orta ve Güney Çin), Güneydoğu Asya’da, Melanezya’da ve Avustralya’da dilgi teknolojisi görülmez⁴. Bu coğrafyalar için modern insan topluluklarının oralara yayılışı, diğer coğrafyalar göz önüne alındığında epeyce sorunludur. Yine de Avustralya’da ölü gömme törenine dair birtakım izleri taşıyan (kırmızı aşı boyası izleri, delikli deniz kabukları) ~42.000 yıllık “Mungo Adamı” adı verilen modern insan kalıntısının (ve yakın tarihlere sahip diğer modern insan kalıntılarının) varlığının yanı sıra yassı baltalar, basit kemik aletler gibi buluntular modern insan topluluklarının -50/45.000 Yıl Önce (YÖ) civarında, belki daha öncesinde⁵- oraya ulaştığının kanıtlarını barındırır⁶. Yine, Doğu ve Güneydoğu Asya’da dilgi teknolojisinin görülmemesine rağmen, 50.000-40.000 aralığından itibaren, aslında bölgedeki Alt Paleolitik’ten gelen taş yontma geleneğinin bir devamı niteliğinde olan yonga temelli “çekirdek-ve-yonga” (*core-and-flake*) adı verilen taş endüstrilerinde daha küçük boyutlu parçalara yönelik, taş alet tiplerinin çeşitlenmesi, bazı yerleşimlerde ortaya çıkarılan ocaklar, aşı boyası kullanımı, taş endüstrilerinde yerel ham maddelerin kullanımının yanı sıra ithal ham maddelere de rastlanması gibi yenilikler, araştırmacıların modern insan topluluklarının o bölgelere ulaştığı yönünde görüş ortaya atmasına zemin hazırlamıştır⁷. Modern davranışlar listesinde yer alan bazı özelliklerin çeşitli coğrafyalarda görülmemesi, üzerinde çok fazla tartışmaya sahne olan bir konu olmakla beraber, muhtemelen bölgesel uyumlanma, çevresel ve iklimsel etkiler ile ilgilidir. Örneğin bazı araştırmacılar, Doğu ve Güneydoğu Asya’da dilgi teknolojisinin görülmemesinin nedenleri arasında, söz konusu coğrafyalarda bitkisel ham maddelerin (örneğin bambu) kullanımını ve kaliteli yerel kayaların olmamasını gösterir⁸. Bazı araştırmacılar ise bu görüşe katılmayarak aksine kanıtların olduğunu vurgular⁹. Söz konusu listede yer alan birtakım özelliklerin belli coğrafyalarda görülmemesiyle ilgili bölgesel uyumlanmanın etkisi başlıca etken olarak görülebilir. Bunun yanı sıra o coğrafyalardaki araştırmaların, Batı Avrasya’ya oranla, çok kısıtlı olması da atlanmaması gereken bir etken olarak eklenebilir.

Avrasya’nın doğusunda ve Avustralya’da görülen ÜPÇ kültürlerinin, Batı ve Kuzey Avrasya’dakilerden farklı kimlikte olması, modern insan topluluklarının ortaya çıkışı ve göç güzergâhları üzerine öne sürülen hipotezler ile doğrudan bağlantılıdır; daha doğrusu onların

³ Bu sayılan liste içerisindeki bazı bulguları (-muhtemel- ölü gömme töreni, süs nesneleri vs.), Neandertallerin yaşadığı yerleşimlerde de, çok nadir olsa da, görmek mümkündür (d’Errico - Stringer 2011, 1064-1066).

⁴ Doğu Asya’da, daha doğrusu günümüzdeki Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde, dilgi teknolojisinin yayılım alanı Sarı Irmak hattı ile sınırlıdır. Bu sınırın güneyinde şu ana kadar herhangi bir bulgu ele geçmemiştir (Qu vd. 2013, 4-8). Kore ve Japonya’da dilgi teknolojisinin varlığına dair çokça kanıt vardır. Diğer taraftan mikrodilgi teknolojisinin yayılımı sırasında (~28/27.000 Yıl Önce’nin ardından) Sarı Irmak hattının biraz güneyine inen birkaç yerleşim tespit edilmiştir. Mikrodilgi teknolojisinin daha güneyde görülmesi ancak Pleistosen’in sonlarında ve Erken Holosen’de gerçekleşmiştir (detaylı bilgi için bkz. Berkant 2020, 350-367).

⁵ Bu tarihi 65.000 YÖ’ye kadar çeken araştırmalar bulunur. Bkz. Clarkson vd. 2017, 306-309.

⁶ Hiscock 2013, 180-183; Hiscock vd. 2016, 2-3, 9-10.

⁷ Wang - Qu 2014, 181-182; Wang 2015, 256-257.

⁸ Bar-Yosef - Wang 2012, 323; Bar-Yosef vd. 2012, 18-20.

⁹ Pawlik 2015, 185-186.

oluşturulmasındaki baş etkenlerden biridir. Anatomik olarak modern insanların kökeni ve dünyaya yayılımı üzerine kabaca 2 hipotez / model bulunur. Bunlardan ilki “Afrika’dan Çıkış” (*Out of Africa*) veya “Yerine Geçme” (*Replacement*) hipotezidir. Buna göre günümüzde yaşayan tüm insanların ataları olan modern insanlar, Afrika’da evrimleşmiş ve göreceli olarak geç bir zamanda, yaklaşık 60.000 YÖ, Afrika’dan Avrasya’ya doğru yayılmaya başlamış ve daha önce ulaştıkları bölgelerde yaşayan arkaik insanları bir şekilde bastırıp onların yerini almıştır. Diğer hipotez, “Çok Bölgeli Evrim” (*Multiregional Evolution*) hipotezidir. Buna göre günümüz insanları, kökleri *Homo Erektus*’a dayanan çok erken göçlerle dünyaya yayılan arkaik insanların bölgesel olarak, birbirleriyle de gen alışverişinde bulunarak, evrimleşmesini öngörür. Böylelikle günümüz insanlarındaki fiziksel çeşitliliğin kaynağı açıklanmış olur. Genetik araştırmalardan elde edilen bulgular, Afrika’dan Çıkış hipotezini desteklemekle beraber, onun revizyona uğramış bir versiyonu olan “Afrika’dan Çıkış ve Melezlenme” modelinin daha doğru olduğu yönünde bir eğilim oluşmasını sağlamıştır¹⁰.

Arkeolojik ve genetik araştırmaların ürettiği bulgular ışığında, Asya’nın modern insanlar tarafından yurt edinilmesinde en azından iki ana göç güzergâhı karşımıza çıkar. Bunlardan birisi, Asya’nın güneyinden geçerek (bazı araştırmacılara göre kıyı hattını takip ederek) Doğu Asya’ya ulaşan “Güney Güzergâhı”, diğeri ise Sibirya’ya ulaşan (büyük olasılıkla Orta Asya üzerinden) “Kuzey Güzergâhı”dır¹¹.

1. Sibirya’da Üst Paleolitik Çağ’ın Ortaya Çıkışı, Hipotezler ve Sorunlar

Sibirya’da¹² Üst Paleolitik Çağ (ÜPÇ), Batı Avrasya’da olduğu gibi, dilgi teknolojisinin taş endüstrilerinde görülmesiyle başlamıştır. Sibirya’da, dilgi teknolojisinin, yani diğer bir deyişle “modern davranışlar”ın ve böylelikle modern insanların ortaya çıkışına dair, yukarıda bahsettiğimiz modern insanların dünyaya yayılışı hakkındaki hipotezler ile bağlantılı olarak, kabaca 2 hipotez bulunur. İlki, daha çok Rus Bilimler Akademisi’nin Sibirya Dalı’na mensup araştırmacılarca (bunlara “Rus Okulu” diyebiliriz) savunulur. Onlara göre, ÜPÇ taş endüstrileri, Çekirdek Sibirya’daki (bkz. dipnot 12) Orta Paleolitik Çağ’ın (OPÇ) taş endüstrilerinden -özellikle de 100.000 YÖ’den itibaren gözlemlendiği iddia edilen gelişim süreci ile beraber- yerel gelişim sonucu ortaya çıkmıştır¹³. Bu hipotez, “Çok Bölgeli Evrim Modeli / Hipotezi” üzerine kuruludur.

¹⁰ Matisoo-Smith - Horsburgh 2012, 110-113, 117-123; Stringer 2014, 248-251; Lopez vd. 2015, 57-58.

¹¹ Kaifu vd. 2015, 544-548.

¹² Sibirya’yı günümüzdeki Rusya Federasyonu topraklarının Asya’da kalan bölümü olarak tanımlamak mümkündür. Kuzeyde Kuzey Buz Denizi, doğuda Pasifik Okyanusu, batıda Ural Dağları, güneyde sırasıyla Kazakistan, Moğolistan ve Çin ile çevrilidir. Yüzölçümü 10 milyon km²’den fazladır (10’dan 13 milyona kadar farklı sayıları görmek mümkün). Güneyden kuzeye doğru akan, 3 ana ırmak tarafından bölünmüştür. Bu ırmaklar, batıdan doğuya doğru sayarsak Ob, Yenisey ve Lena’dır (ayrıca Angara ve Selenge ırmakları listeye eklenebilir). Bunlara ek olarak Rusya-Çin sınırı boyunca akan Amur Irmağı diğer bir ana ırmak olarak sayılabilir. Sibirya’da yer alan, dünyanın en derin gölü Baykal Gölü’nün (1620 m) hem tarih öncesi hem de günümüz insanları için önemli bir kaynak olduğu söylenebilir (Harita 1). Metin içerisinde geçen yerleşim ve yer adları Harita 1’de gösterilmiştir.

Sibirya, Batı ve Doğu olmak üzere 2 ana coğrafi kısma ayrılır. Bunların sınırı Yenisey Irmağı olarak kabul edilir. Kuzeybatı Altaylar, Yenisey havzası, Baykal’ın batısı yani Beri-Baykal (İngilizce: *Cis-Baikal*; Rusça: *Pribaikal*) ve Baykal’ın doğusu yani Öte-Baykal (İngilizce: *Transbaikal*; Rusça: *Zabaikal*) bölgeleri, ÜPÇ’da kültürel bir bütünlük içindedir. Ben bu 4 bölgeyi, Sibirya’nın, özellikle ÜPÇ’daki, kültürel çekirdeği olması nedeniyle “Çekirdek Sibirya” olarak adlandırıyorum. Sibirya ile ilgili yayınlarda ve araştırmalarda bu bölge aşağı yukarı Güney Sibirya’ya denk düşer. Çekirdek Sibirya, Sibirya’nın ÜPÇ’nın başından sonuna kadar maddi kültürün görüldüğü tek bölgedir. Eldeki bulgulara göre Sibirya’da, Çekirdek Sibirya haricindeki diğer bölgelerde kalıcı kültür bölgelerinin ortaya çıkması ancak Geç ÜPÇ’ta mümkün olmuştur (Yukarıdaki bilgilerin ayrıntılı aktarımı için bkz. Berkant 2020, 29-33).

¹³ Derevianko 2011, 301-306; Derevianko - Shunkov 2011, 64-70; Derevianko - Shunkov 2016, 52-58; Lbova 2014, 710-711; Shunkov vd. 2020, 10-13.

İkinci hipotez, Sibiry'a'daki ÜPÇ'in ortaya çıkışını modern insanların buraya göçü ile ilişkilendirir. "Afrika'dan Çıkış" modeli ile uyumludur. Sibiry'a'daki ÜPÇ taş endüstrilerinin kökenini, Levant'taki dilgi temelli taş endüstrilerine dayandırır. Bu hipotezi / modeli savunan araştırmacılara göre, Öncül Üst Paleolitik Çağ'ın (ÖÜPÇ) "dilgi temelli" taş endüstrileri, önceki görüşün aksine, bölgedeki "yonga temelli" OPÇ taş endüstrilerinden farklı kimliktedir ve "yerel gelişim" veya "geçiş"e dair ciddi bir kanıt yoktur. Çekirdek Sibiry'a ve Moğolistan'daki ÖÜPÇ taş endüstrilerini, Orta Asya üzerinden geçen ("Karasal Güzergâh / "Overland Route" veya Kuzey Güzergâhı / "Northern Route") bir güzergâhı takip ederek oraya ulaşan modern insan topluluklarının yarattığını öne sürülür¹⁴.

Son zamanlarda yapılan sistematik arkeolojik kazılar, o kazıları ve daha önceki arkeolojik araştırmaları temel alan doktora düzeyindeki tezler ve diğer disiplinlerarası bilimsel çalışmalar, Sibiry'a'da ÜPÇ'in ortaya çıkışının, modern insanların Avrasya'ya yayılımı ile ilgili olduğunu, o çağın başına verilen en erken dilgi temelli taş endüstrilerinin öncekilerle (yani OPÇ taş endüstrileri ile) öncüllük-ardıllık ilişkisine sahip olmadığını veya yerel bir gelişimi gösteren açık kanıtlardan yoksun bir şekilde aniden ortaya çıktığını ve dolayısıyla dışarıdan gelen bir etki ile (yani modern insan topluluklarının bölgeye göçü ile) belirdiğini ikna edici bir biçimde ortaya koymuştur¹⁵.

Sibiry'a'da dilgi teknolojisinin ortaya çıkışına dair en erken bulgular Kuzeybatı Altaylardan elde edilmiştir. Yukarıda bahsedilen hipotezlerden hangisini savunursa savunsun, konuyla ilgili çalışan araştırmacılar arasında bu hususta görüş birliği vardır. Böyle bir genel kabule rağmen Kuzeybatı Altaylardaki en erken dilgi temelli taş endüstrileri için belirgin bir başlangıç tarihi ortaya koymak -elde edilen radyokarbon tarihlleme verilerinin azlığı, bazılarının ucu açıklığı, bazı kültür katmanlarının katman karışmasına uğrama ihtimali (örneğin Denisova Mağarası 11. katman) nedeniyle tutarsız tarihlleme verileri gibi sorunlar yüzünden- epeyce zordur. Yine de Kara-Bom'un ÖÜPÇ'a verilen katmanlarından (KD6 ve 5)¹⁶ elde edilen birbirine uyumlu iki radyokarbon tarihlleme verisi (43.200±1500 C¹⁴ ve 43.300±1600 C¹⁴ YÖ / ~49.000-45.000 düz. YÖ¹⁷ arası)¹⁸ uyarınca en azından o taş endüstrilerinin ~45.000 düz. YÖ'den daha erken bir süreçte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Son yıllarda, daha önce bilinmeyen bir insan -alt- türünün (Denisova insanı¹⁹) keşfine ev sahipliği yaparak ünlenen Denisova Mağarası'nın ÜPÇ'a ait katmanlarının (11 ve 9) kronolojik çerçevesi, son yıllarda alınan çok sayıda tarihlleme verisinin varlığına²⁰ rağmen tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Tarihlleme verilerindeki bazı uyumsuzluklar, mağaranın katmanlarındaki tahribattan ve karışımdan kaynaklıdır²¹. Yine de son yapılan disiplinlerarası çalışmada bir kemik uç ve delikli kolye ucundan alınan -doğrudan- radyokarbon tarihlleme verisi 45.000 düz. YÖ'nin evvelini işaret etmesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra bulunan

¹⁴ Goebel 1993, 345-348; Goebel 2015, 437-439; Kaifu vd. 2015, 544-547; Zwyns 2012, 349-356.

¹⁵ Goebel 1993, 345-348; Zwyns 2012, 349-356; Kuhn - Zwyns 2014, 35-37; Goebel 2015, 437-439; Kaifu vd. 2015, 544-547; Rybin 2014, 49-50; Rybin 2015, 483-485; Buvit vd. 2015, 498-503; Li vd. 2019b, 8-15; Zwyns vd. 2019, 7; detaylı bilgi ve değerlendirme için bkz. Berkant 2020, 42-47, 83-188.

¹⁶ "KD": "Kullanım Düzlemi" (İngilizcesi *Occupation Horizon / OH*). "Kültür katmanı" anlamında kullanılır.

¹⁷ "düz. YÖ": Düzenlenmiş Yıl Önce (İngilizcesi *cal. BP*). Radyokarbon tarihlleme verilerinin "düzenlenerek" takvim yılı bazında (*calender years* veya *calibrated years / cal.*) verilmiş halidir. Makale içindeki tarihllemelerde standart tutturabilmek için düzenlemede "Calpal" kalibrasyon aracı kullanılmıştır. bkz. <http://www.calpal-online.de>.

¹⁸ Vasil'ev vd. 2002, 521-522, Tab. 1.

¹⁹ İngilizce: *Denisovans*. Bilimsel ismi: *Homo sapiens subsp. 'Denisova'*. Diğer adlandırmalar: *Homo sapiens ssp. Denisova*, *Homo sp. Altai* (<http://www.uniprot.org/taxonomy/741158> (Erişim tarihi: 2.9.2017)).

²⁰ Morley vd. 2019, 4-5; Douka vd. 2019, 640-641, 653, Tab. 1.

²¹ Mağaranın, insanlardan daha çok, başta mağara sirtlanı olmak üzere yırtıcı ve kemirgen hayvanlar tarafından kullanılması, ayrıca buzul çatlaklarının oluşturduğu tahribat / karışım (*cyroturbation*) katman karışımının ana nedenleri arasında sayılabilir.

arkaik insan kemiklerinin (Neandertal ve Denisova insanlarına ait) 50.000 yıldan daha önceye ait olduğunun tespiti dikkate değerdir²². Bunların dışında, birtakım şüpheleri barındırmasına rağmen, Kuzeybatı Altaylarda dilgi teknolojisinin varlığının 45.000 yıldan daha önceye uzandığına dair tarihleme verisine sahip (Uşlep-8, 8. katman; Kara-Teneş) veya teknolojik incelemeler sonucunda görel olarak o civara verilen (Ust-Karakol-1, Bölge 1, KD 5.5-5.4; Kara-Turuk) birkaç yerleşim bulunur. Sözün özü, Kuzeybatı Altaylarda dilgi teknolojisinin ortaya çıkışına dair 45.000 yıldan önceye uzanan ikna edici kanıtlar bulunur. Bunun yanı sıra yukarıda sayılan “modern davranışlar” listesinde yer alan kimi bulgular, dilgi teknolojisinin tespit edildiği kültür katmanlarından gün ışığına çıkarılmıştır. Dolayısıyla sözü edilen zamanda modern insan topluluklarının Sibirya'ya ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha açık bir zaman aralığı belirlemek gerekirse, Kuzeybatı Altaylardaki ÖÜPÇ taş endüstrilerinin ortaya çıkışı, muhtemelen H5²³ soğuma aşamasından (~48.500-47.500 düz. YÖ arası) sonraki sürece yani GI-12²⁴ ısınma aşaması (~47.000-44.000 düz. YÖ) içerisine verilebilir.

Sibirya'da en erken Kuzeybatı Altaylarda görülen ÖÜPÇ'a ait dilgi teknolojisi temelli taş yontma geleneği, o bölgedeki Kara-Bom yerleşimine atfen, “Kara-Bom Geleneği” olarak adlandırılır. Bu geleneği sürdüren taş endüstrileri ~45.000 düz. YÖ'nin ardından çevre bölgelere yayılmıştır: Kuzeydoğu Kazakistan (Uşbulak-1)²⁵; Cungarya Havzası / Kuzeybatı Çin (Luotuoşi)²⁶; Kuzey Moğolistan (Tolbor-4, Tolbor-16, KD6; Tolbor-21 vs.)²⁷; Öte-Baykal (Kamenka-A, Podzvonkaya, Varvarina Gora, Hotik vs.)²⁸; Beri-Baykal (Makarovo-4, Arembovski vs.)²⁹; Yenisey (-muhtemelen- Ust-Maltat-2)³⁰; Kuzey Çin (Şuydonggu-1)³¹. Kara-Bom Geleneği içerisine dahil edilen taş endüstrilerinin genel özelliklerinden kısaca söz edecek olursak şunları sayabiliriz: İri, büyük dilgi üretimini hedefleyen o taş endüstrilerinde, dilgiler genellikle tek veya iki yönlü çıkarımlara sahip, yassılaştırılmış, prizmatik ve daha çok da sub-prizmatik dilgi çekirdeklerinden, özellikle geniş yüzden, sert vurgaç ile doğrudan vurgu tekniği ile çıkarılır. Çıkarılan dilgiler, düzelti uygulanarak çeşitli taş aletlere (ön-

²² Douka vd. 2019, 644, 653, Tab. 1.

²³ İlk olarak H. Heinrich (1988, 142-143) tarafından tespit edilen ve onun soyadına izafeten “Heinrich Olayları” (*Heinrich Events*) adı verilen Pleistosen'deki ana soğuma aşamalarını ifade eden tarihlemeler bulunur. Binlerce yıl boyunca, Kuzey Amerika'nın kuzeyindeki devasa buzul örtüsü *Laurentide* Buzul Örtüsü'nden kopan büyük buz dağları, karadan Atlantik Okyanusu'nun kuzeyine yöneldikleri sıralarda, altlarında karadan kopardıkları döküntüleri okyanus tabanına saçmıştır. Okyanus tabanına atılan sondajlardan elde edilen bulgular temel alınarak tespit edilen Heinrich Olayları, Pleistosen'deki kritik soğuma aşamalarını işaret eder. “H” harfinin yanına bir sayı getirilerek tasnif edilmektedir (örneğin H1).

²⁴ Geçmişteki iklim dalgalanmalarını ortaya çıkarmak amacıyla, 1980'lerin sonundan itibaren Grönland'da gerçekleştirilen projelerde (GRIP, NGRIP, GISP2), buzul örtüsüne vurulan sondajlarla binlerce metrelik buzul kesitleri elde edilmiş böylelikle yüzbinlerce yıl önceye varan süreçteki iklim değişimleri izlenmeye çalışılmıştır (Altn 2007, 11). Bu araştırmalarda yüzbinlerce yıla yayılan sayısız ısınma (veya soğuma arası dönem) (*interstadial / Greenland Interstadial / GI*) ve soğuma (*stadial / Greenland Stadial / GS*) aşaması belirlenmiş ve bunlar sayılarla birleştirilerek (örneğin GI-3 veya GS-3) belirlenen zaman aralıkları tasnif edilmiştir. Günümüzde hala çalışmalar devam etmektedir. Bunun yanı sıra hem bu buz çekirdeklerinden alınan verileri hem de diğer paleo-iklimsel araştırmaları (karasal ve denizel veriler) birbiriyle uyumlu hale getirmeye çalışan araştırmalar yapılmaktadır (örneğin “INTIMATE”: *Integration of Ice-core, Marine and Terrestrial Records* (Buz Çekirdeği, Denizel ve Karasal Kayıtları Birleştirme Projesi) (Rasmussen vd. 2014, 15).

²⁵ Shunkov vd. 2017, 1-6.

²⁶ Derevianko vd. 2012, 15-16.

²⁷ Khatsenovich vd. 2016, 11-14; Rybin vd 2016, 6; Zwyns vd. 2019, 4-6.

²⁸ Rybin 2014, 48-49; Zwyns - Lbova 2018, 23.

²⁹ Goebel - Aksenov 1995, 355-356; Rybin 2014, 48.

³⁰ Rybin 2014, 47.

³¹ Li vd. 2019a, 130-135. İngilizce: Shuidonggou.

kazıyıcı, keski³², uç vs.) dönüştürülür. Dilgi üretimi sırasında çıkan kalınca parçalar (yonga veya dilgi) ayrılarak bunlar daha küçük boyutlu dilgiler (dilgicik) üretmek amacıyla dar yüzden eksiltmeye tabi tutularak adeta bir çekirdek olarak kullanılır (keski-çekirdek tekniği / *burin-core technique*). Bunların yanı sıra OPÇ'in bazı belirteçleri (çentikli-dişlemeli aletler, nadiren Levallois uçlar) buluntu toplulukları içerisinde bulunur. Ayrıca daha önce OPÇ buluntu topluluklarında görülmeyen süs eşyaları (taştan, kemikten, deve kuşu kabuğu yumurtasından boncuklar, dişten kolye uçları), aşı boyası kullanımı, kemikten aletler (iğne, bız, tığ vs.) görülmeye başlar³³.

Çekirdek Sibiry'a'daki ÜPÇ ile ilgili başta gelen sorunlardan birisi, yeni bir taş yontma anlayışının ortaya çıkışından itibaren epeyce uzun bir süreç içine tarihlenen modern insan kalıntısının olmamasıdır. Bu durum, yukarıda bahsedilen ÜPÇ'in ortaya çıkışına dair ortaya atılan hipotezlerden biri olan "Çok Bölgeci Evrim Modeli"ni savunan araştırmacılar için uzun süre önemli bir savunma dayanağı olmuştur³⁴. Neyse ki son zamanlarda yapılan birkaç keşif, tam olarak olmasa da sorunun çözümü yolunda bir nebze katkıda bulunmuştur. Bu keşiflerden ilki, Batı Sibiry'a'da İrtiş ile İşim ırmaklarının kesişim noktasına yakın bir alanda (Ust-İşim / İşim Irmağı Ağzı), bir gezgin tarafından bulunmuş olan, insana ait bir uyluk kemiğidir. 2014 yılında yayımlanan bir genetik araştırmanın sonucuna göre kemik (literatüre "Ust-İşim Adamı" olarak geçmiştir), bir modern insana ait olup yaklaşık 45.000 yıllıktır³⁵. Diğeri, yine İrtiş Irmağı vadisinde, ilk buluntunun yaklaşık 150 km. kadar kuzeybatısında ele geçmiş Baygara örneğidir. İnsana ait bir ayak bileği kemiği olan buluntunun durumu, ilk bahsedilene göre çok daha az belirgindir. Kemiği inceleyen araştırmacılar, onun "muhtemelen" bir modern insana ait olduğunu dile getirmiştir³⁶. Kemiğin tarihlenmesi ~50-45.000 düz. YÖ aralığı olarak belirlenmiştir³⁷. Bir diğeri, Çekirdek Sibiry'a'da, Baykal Gölü'nün güneybatısında yer alan Tunka vadisindeki Tuyana'dan ele geçirilmiş olan kemik parçalarıdır. İlk yapılan incelemeler sonucunda, kemik parçalarının modern insana ait olması gerektiği ve ilk yapılan radyokarbon tarihlendirme testinin, beklenenden açıkça epey erkeni gösterir biçimde, 50.000 düz. yıldan daha önceyi gösterdiği ifade edilmiştir³⁸.

Bu keşiflerden önce, Sibiry'a'da modern insanlara ait en erken kemik kalıntıları ~32.000 düz. YÖ'ye tarihlenmiştir (Yenisey bölgesi, Krasnoyarsk civarı, Pokrovka-2)³⁹. Yine o bulguyla yakın zamanlara (~34.000 düz. YÖ) tarihlenen, Kuzeydoğu Moğolistan'dan (Salkhit) ele geçirilen kafatası parçasının, önceleri antropolojik araştırmalarda arkaik homininlere ait olabileceği söylene de, yapılan genetik araştırma sonucunda modern insana ait olduğu anlaşılmıştır⁴⁰.

Sibiry'a'da modern insanların erken varlığına dair erken kanıtlardan en önemlisi elbette Ust-İşim Adamı olarak bilinen bulgudur. Herhangi bir maddi kültür ögesi ile beraber bulunmadığı için, şu an onun Çekirdek Sibiry'a'daki ÖÜPÇ taş endüstrilerini yaratan insanlarla doğrudan bağımlı kurmasak da modern insan topluluklarının, en azından 45.000 YÖ, Sibiry'a'ya yöneldiğini ve hatta Çekirdek Sibiry'a'daki ÖÜPÇ yerleşimlerinin sınırı olan 55. kuzey enleminin de ötesine geçip 58. kuzey enlemine kadar çıktığını artık biliyoruz. O bulgunun bize verdiği başka bir ipucu da modern insanların Avrasya'ya kuzey yönlü

³² Türkçe literatürde genellikle "taşkalem" olarak kullanılır. Aletin işlevini daha iyi yansıttığını düşünerek "keski" terimini kullanmayı tercih ettim. İngilizce literatürde "*burin*" olarak geçer.

³³ Zwyns 2012, 28-29; Zwyns 2014, 153-154.

³⁴ Görünen o ki bu durum halen devam etmektedir (Shunkov vd. 2020a, 10-13).

³⁵ Fu vd. 2014, 448-449.

³⁶ Bir Neandertal'e ait olabileceği de olasılık dışı bırakılmamıştır.

³⁷ Kuzmin vd. 2009, 92-94.

³⁸ Vasilyev vd. 2017, 152.

³⁹ Akimova vd. 2010, 1124.

⁴⁰ Deviese vd. 2019, 1-7; Massilani vd. 2020, 3-4.

yayılımına (Kuzey Güzergâhı / Karasal Güzergâh) yönelik kanıt sunmasıdır. Bu erken kuzey yönlü yayılımın bir ayağını Çekirdek Sibirya'daki ÖÜPÇ taş endüstrileri oluştururken diğer ayağını da Avrupa'daki -modern insanlarla ilişkilendirilebilecek olan en erken- (ÖÜPÇ) taş endüstrileri oluşturmuş olmalıdır (Moravya, Bohunice Kültürü; Bulgaristan, Baço Kiro Mağarası)⁴¹. Ayrıca son yıllarda yapılan aDNA (eski DNA) araştırmalarında, Ust-İşim örneğiyle çeşitli genetik benzerliklere sahip olan Romanya (Oase Mağarası / *Peștera cu Oase* / Oase-1 örneği)⁴² ve Bulgaristan'dan elde edilen genomlar (Baço Kiro Mağarası / 6 örnek)⁴³, modern insan topluluklarının sözü edilen bölgelere erken yayılımını kanıtlar niteliktedir.

Sözün özü, son zamanlarda yapılan genetik araştırmalar, günümüzde yaşayan modern insanların, ~60.000 YÖ Afrika'dan çıkarak dünya üzerine yayılmaya başlayan modern insan topluluklarının ardılı olduğunu kanıtlarken; o araştırmaların, bu bulgunun ortaya koyduğu "Afrika'dan Çıkış" temelli modelleri desteklediği; bunun yanı sıra söz konusu bölgelerden elde edilen arkeolojik kanıtlar, o bölgelerde OPÇ taş endüstrileri olsun veya olmasın, ÖÜPÇ taş endüstrilerinin yerel gelişimden çok dışarıdan gelen bir etkiyle ortaya çıktığını savunan araştırmacıların görüşlerini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. O araştırmacılar, söz konusu bölgelerde modern insan topluluklarının erken bir yayılımına işaret ettiği söylenen taş endüstrilerinin kaynağı olarak, genel bir eğilimle, Levant'ı işaret eder (Boker Tachit, Ksar Akil, Üçağızlı Mağarası / *Emiran*)⁴⁴. Çekirdek Sibirya özelinde, oraya ulaşan hattın hangi bölgelerden geçtiğini belirlemek günümüz koşullarında epeyce zordur. Yine de Orta Asya'da ortaya çıkarılan Obi-Rahmet Kültürü (*Obi-Rakhmatian*), modern insanların Sibirya'ya ulaşmadan önceki son durağı olabilir. İran'da ÖÜP olarak nitelenebilecek taş endüstrilerinin kanıtlarından şu an için yoksunuz⁴⁵.

Eğer, benim de katıldığım görüşün öne sürdüğü gibi, ÖÜPÇ dilgi temelli taş endüstrilerinin ortaya çıkmasından modern insan toplulukları sorumlu ise, onlar oraya vardıklarında hangi insan -alt- türleriyle karşılaşmışlardı? Denisova Mağarası'ndan ele geçirilen Neandertal ve Denisova insanı kalıntılarının tarihlemeleri onların, 50.000 yıldan daha önce, yani ÖÜPÇ öncesinde, orada yaşadıklarını ortaya koymuştur⁴⁶. Kuzeybatı Altaylarda, Çağırskaya ve Okladnikov mağaralarında ortaya çıkarılan ve "Sibiryaçika Geleneği" adı verilen "Gerçek Musteryen" taş endüstrileri, ele geçirilen insan kemiği kalıntıları sayesinde şüphesiz Neandertallerle ilişkilidir⁴⁷. Son yapılan arkeolojik ve genetik araştırmalar, Çağırskaya Mağarası'nın Neandertallere ev sahipliği yaptığı dönemin kabaca 60-50.000 düz. YÖ arasına verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur⁴⁸. Okladnikov Mağarası'ndan ele geçirilen, genetik araştırmalarla da onaylanan, Neandertal kemikleri ve kültür katmanlarından alınan uyumsuz radyokarbon tarihlemelerine rağmen, Neandertallerin muhtemelen orada H4 sınırına kadar, Avrupa'daki tarihlemelerle de aşağı yukarı uyumlu sayılabilecek şekilde, yani 40/39.000 düz. YÖ'ye kadar yaşamış oldukları yönünde bir kanaat oluşmasını sağlamıştır⁴⁹. Dolayısıyla, modern insanların Kuzeybatı Altaylara vardıklarında, bu bulgular ışığında, en azından Neandertaller ile karşılaştıklarını ve uzunca bir süre aynı bölgede beraber yaşadıklarını düşünebiliriz. Diğer taraftan, Moğolistan'da ÖÜPÇ'in ortaya

⁴¹ Skrdla 2013, 10; Kuhn - Zwyns 2014, 35-36; Hublin vd. 2020, 301.

⁴² Fu vd. 2015, 218; Poznik vd. 2016, 3-4.

⁴³ Hublin vd. 2020, 300-302.

⁴⁴ Svoboda 2007, 332-334; Bar-Yosef - Belfer-Cohen 2013, 36; Kuhn - Zwyns 2014, 35-36; Goebel 2015, 438-439; Rybin 2015, 476-477; Hublin vd. 2020, 301.

⁴⁵ Svoboda 2007, 334; Zwyns 2012, 349-356; Kuhn - Zwyns 2014, 35-36; Goebel 2015, 438-439; Kaifu vd. 2015, 544; Li vd. 2019b, 12-15.

⁴⁶ Douka vd. 2019, 644.

⁴⁷ Derevianko 2011, 318-321.

⁴⁸ Kolobova vd. 2020, 4.

⁴⁹ Krause vd. 2007, 902; Zwyns 2012, 295-298.

çıkmasından önceye tarihlenen (44/45.000 yıldan daha öncesi) OPÇ taş endüstrileri⁵⁰, belki Denisova insanlarıyla ilişkilendirilebilir. “Yerel Gelişim”i savunan araştırmacılar, ÖÜPÇ taş endüstrilerini ve dolayısıyla diğer buluntuları açıkça Denisova insanlarıyla ilişkilendirme eğilimindedir⁵¹.

2. Sibirya’da Üst Paleolitik Çağ’ın Evrenlenmesi

Sibirya’nın ÜPÇ’ı üzerine yapılan araştırmalarla elde edilen bulgular, gelinen noktada, o çağ 4 alt-evrede incelemenin daha uygun olduğunu göstermiştir: Öncül, Erken, Orta (Klasik) ve Geç (Tab. 1). Aslında bu evrenleme modeli epeyce yeni sayılabilecek bir kronolojik çerçeveyi ifade eder. Özellikle 2000’li yıllarla beraber, Avrasya’nın batısı için de kullanılan “Öncül ÜPÇ kavramı”, doğru bir biçimde, bazı araştırmacılar tarafından Sibirya için de kullanılmaya başlamıştır. ÜPÇ’nin ilk evresi için bu terimi daha çok, yukarıda bahsedilen Sibirya’da ÜPÇ’nin başlangıcı için ortaya atılan iki hipotezden, başlangıcı modern insan topluluklarının o bölgeye göçüyle açıklayan araştırmacılar kullanmıştır⁵². “Yerel Gelişim” hipotezini savunan araştırmacılar ise Öncül ve Erken evreleri tek bir evre halinde “Erken ÜPÇ” (EÜPÇ) olarak incelemeyi sürdürmüştür. Onlar, Öncül evrenin taş yontma geleneği (Kara-Bom Geleneği) ile Erken evrenin taş yontma geleneğinin (Ust-Karakol Geleneği), Kuzeybatı Altaylardaki OPÇ içlerinden itibaren (son 100.000 yıl içinde) yerel gelişimle ve çağdaş olarak evrildiğini öne sürmüştür⁵³. Yine de yazarları arasında bu görüşü savunan araştırmacılardan önde gelenlerinin bulunduğu 2020 yılında yayımlanan makalelerde “Öncül Üst Paleolitik” teriminin kullanılması ve Öncül ile Erken evrelerin, farklı zaman aralıklarını işaret edecek biçimde, ayırımının yapılması önemli bir gelişmedir⁵⁴.

Yukarıda belirtildiği gibi, Sibirya’da ÖÜPÇ’nin ortaya çıkışı 45.000 yıldan daha önceye (muhtemelen ~47.000 düz. YÖ’den itibaren) tarihlenir. Çekirdek Sibirya ve Kuzey Moğolistan’da ÖÜPÇ taş endüstrilerinin (Kara-Bom Geleneği), elde edilen bulgular doğrultusunda⁵⁵, yaklaşık 40/39.000 düz. YÖ’ye kadar görüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla H4 soğumasının (ya da GS-9 / ~40-38.000 düz. YÖ arası) ÖÜPÇ’nin sınırı olduğu söylemek şimdilik yanlış olmayacaktır⁵⁶.

4 alt-evreli kronolojik şemaya göre, ÖÜPÇ’nin ardından gelen evre EÜPÇ’dir. Bu evre, Öncül evre ile birlikte, göreceli olarak ılıman bir iklimsel safhayı işaret eden Karga Evresi’nin (OIS-3) ikinci yarısı içinde yer alır ve kabaca H4 (~39/38.000 düz. YÖ) ile H3 (~31/30.000 düz. YÖ) soğumalarının arasına tarihlenebilir. Çekirdek Sibirya ve Moğolistan’da o evre içerisine tarihlenen taş endüstrileri, adını Kuzeybatı Altaylarda, Denisova Mağarası yakınlarında yer alan Ust-Karakol-1 açık alan yerleşiminden (Bölge 1, KD 5.3-5.1 ve Bölge 2, 11-8 katmanları) alan “Ust-Karakol Geleneği” içerisinde değerlendirilir. O gelenek içerisinde değerlendirilen taş endüstrilerinin genel özellikleri ise şöyledir⁵⁷: ÖÜPÇ ile kıyaslandığında baskın bir şekilde tek yönlü çıkarımlarla orta boy dilgilerin üretiminin hedeflenmesinin yanı sıra özellikle küçük boyutlu dar-yüzlü ve omurgalı çekirdeklerden, yumuşak vurgaç kullanılarak dilgicik ve mikrodilgi üretimi hedeflenmiştir. Bu son sayılanlar muhtemelen kompozit aletlerde (kemikten yapılan bir sapın tek veya iki kenarına açılan oluklara üretilen dilgicik / mikrodilgiler sokularak oluşturulur) kullanılmak amacıyla üretilmekteydi. Bu endüstriler, OPÇ geleneklerinden neredeyse tamamen kurtulmuş, tam anlamıyla gelişmiş ÜPÇ

⁵⁰ Khatsenovich vd. 2016, 11-14.

⁵¹ Shunkov vd. 2020b, 17.

⁵² Zwyns 2012, 349-356; Rybin vd. 2016, 75-77 vs.

⁵³ Derevianko 2011, 301-317; Lbova 2014, 710-715 vs.

⁵⁴ Shunkov vd. 2020a, 9-10; Shunkov vd. 2020b, 1-2.

⁵⁵ Zwyns 2012, 349-356; Rybin vd. 2016, 75-77.

⁵⁶ Zwyns 2014, 154; Rybin vd. 2016, 75.

⁵⁷ Zwyns 2012, 28-29, 357-361; Zwyns 2014, 153-154.

endüstrileri olarak tanımlanabilir. Bunların yanı sıra “simgesel davranışlar”ı gösteren süs eşyalarının, aşı boyası kullanımının arttığı ayrıca kemikten aletlerin buluntu topluluklarında daha fazla görüldüğü söylenebilir. “Ust-Karakol Geleneği”nin birtakım özellikleri (dilgicik üretiminin hedeflenmesi, yumuşak vurgaç kullanımı, omurgalı dilgi çekirdekleri, omurgalı ön-kazıyıcılar vs.), Batı Avrasya’da görülen -geniş anlamda- Orinyasiyen (*Aurignacian*) (Zagros, Levant ve Avrupa Orinyasiyeni, Orta Asya / Kulbulak Kültürü / *Kulbulakian*) kültürlerin ortaya çıkışı / yayılımıyla (ya da kültürel etkisi ile) ilişkilendirilebilir⁵⁸. Kimi araştırmacılar⁵⁹ Orta Asya, Çekirdek Sibirya ve Moğolistan’daki EÜPÇ taş endüstrilerinin ortaya çıkışını, o bölgelere dışarıdan bir etkiyle yani modern insan topluluklarının yeni bir göçüyle ilişkilendirirken (bkz. aşağıda Arkaik Altay Halkları), kimileri yerel ÖÜPÇ endüstrileri içinden -yerel gelişimle- geliştiğini⁶⁰, kimileri de⁶¹ Öncül ve Erken evrelerin ayrımının açık olduğunu düşünmekle beraber, yeni bir göçün olduğu yargısına varmak için, ÖÜP-EÜP geçişine dair daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sorunun çözümüne yönelik yeni arkeolojik araştırmalar sürmektedir⁶².

Sibirya’da Orta Üst Paleolitik Çağ (OÜPÇ), özellikle Beri-Baykal’daki Mal’ta ve Buret yerleşimlerinden ele geçirilen mamut dişinden ve kemikten yapıma sanat eserlerinin (figürinler, stilize kuş biçiminde nesnelere, boncuklar, kolye uçları vs.) varlığı ile “Klasik Üst Paleolitik Çağ” olarak da adlandırılır. Ayrıca o evrede Çekirdek Sibirya’daki kültür “Mal’ta-Buret Kültürü” olarak tanımlanır. Yaklaşık olarak H3 ile başlayan Sartan Evresi’nin⁶³ (OIS2) başlangıcıyla beraber iklim ve çevre koşullardaki olumsuz etkiler ve insanların bu koşullara uyumlanma çabaları, o evrenin başlıca özelliğini oluşturur. OÜPÇ’in başlangıcı ile ilgili farklı tarihlenmeler ile karşılaştık da son zamanlarda 26.000 C¹⁴ YÖ’nin (~31/31.500 düz. YÖ) sonrasına ait radyokarbon tarihlendirme verileri OÜPÇ’in kronolojik sınırları içerisine dahil edilir⁶⁴. OÜPÇ sonunun, Geç Üst Paleolitik Çağ’ın (GÜPÇ) alametifarikası olan baskı tekniği ile üretilen mikrodilgi (“gerçek mikrodilgi”) temelli taş endüstrilerinin ortaya çıkmaya başlamasına, yani yaklaşık 23/22.000 düz. YÖ civarına verilmesi uygundur. Günümüze değin elde edilen arkeolojik bulgular ve tarihlendirme verileri doğrultusunda, sert, soğuk ve kuru iklim koşullarının hâkim olduğu Sartan Evresi’nin başlarından itibaren Çekirdek Sibirya ve Moğolistan’da EÜPÇ dilgi/dilgicik temelli taş endüstrilerini yaratan toplulukların başta Yenisey bölgesi olmak üzere, iklim ve çevre koşulları daha uygun olan bölgelere, ırmak boylarındaki düşük rakımlı güvenli sıklara sığındıkları anlaşılmaktadır. O süreçte Kuzeybatı Altaylar⁶⁵ ve Moğolistan hemen hemen tamamıyla terkedilmiştir⁶⁶. Söz konusu topluluklardan bazıları, güneydoğuya doğru göç ederek Kuzey Çin’de baskı tekniğinin en erken kullanıldığı “gerçek mikrodilgi” endüstrilerini yaratmıştır⁶⁷.

OÜPÇ taş endüstrilerinde, EÜPÇ’den çok farklı bir anlayış görülmez ve onun bir

⁵⁸ Bar-Yosef - Belfer-Cohen 2013, 36-37; Otte - Derevianko 2001, 45-48; Otte 2014, 27-31; Zwyns 2012, 357-361; Kolobova vd. 2014, 26-27.

⁵⁹ Zwyns 2012, 357-361.

⁶⁰ Derevianko vd. 2013, 34-36.

⁶¹ Rybin vd. 2020, 2.

⁶² Belousova vd. 2018, 1-7; Rybin vd. 2020, 1-40.

⁶³ Son zamanlarda Yenisey bölgesinde yapılan paleo-iklimsel ve çevresel araştırmalarda Sartan Evresi, 25.710-10.000 C¹⁴ YÖ (30/31.000- 11.500 düz. YÖ) arasına tarihlenmiş, evrenin başlangıcı H3 ile ilişkilendirilmiştir (Haesaerts vd. 2010, 125). Son yıllarda yapılan başka bir araştırmada H3, ~30.000-29.000 düz. YÖ aralığına verilmiştir (Rasmussen vd. 2016, 4, Fig. 4).

⁶⁴ Graf 2008, 26.

⁶⁵ Anuy-2 yerleşimden elde edilen radyokarbon tarihlendirme verilerine dayanarak ~25.000 düz. YÖ’ye kadar insanların kesintili ve nadiren de olsa o bölgeyi ziyaret ettiği söylenebilir (Vasil’ev vd. 2002, 522-523, Tab. 1).

⁶⁶ Lbova 2014, 715-716; Goebel 1999, 216-218; Vasil’ev vd. 2002, 510-511, Tab. 1; Kuzmin - Keates 2018, 112 v.d.

⁶⁷ Berkant 2020, 306-418.

devamı niteliğinde sayılabilir. Buluntu topluluklarında yongaların oranı biraz daha artmış, dilgi / dilgicik taşımaları ve bunlardan oluşturulan taş aletlerin üretimi devam etmiştir. Taş aletlerin yanı sıra kemikten (mamut dişi, geyik boynuzu veya kemik) aletler ve uçlar buluntu toplulukları içinde yer alır. Kemik uçlar genellikle göreceli olarak büyük boyutlu, oluksuz ve nadiren çizgi bezemelidir. Taş aletler arasında en yoğun olarak görülen ön-kazıyıcıların yanı sıra keskinler, oyucular, çentikliler bulunur⁶⁸. Baskı tekniği ile mikrodilgi / dilgicik üretimi görülmez. Fakat GÜPÇ'da olduğu gibi düzenli ve sistematik olmasa da baskı tekniğinin nadiren kullanımına dair bulgulara ulaşılmıştır⁶⁹.

Sartan Evresi'nin en sert iklim koşullarına sahip dönemi olan Son Buzul Çağı Doruğu'nun⁷⁰ (SBÇD) (*Last Glacial Maximum / LGM*) (ve H2'nin) ardından, 23/22.000 düz. YÖ'nin sonrasında Öte-Baykal'dan başlamak üzere batıya doğru baskı tekniğinin kullanıldığı "gerçek mikrodilgi" endüstrilerinin ortaya çıkmaya başladığı görülür⁷¹. Bu durum GÜPÇ'in başladığının göstergesidir. O evre, Holosen'in başlangıcına (~11.700 düz. YÖ) kadar devam eder. Çekirdek Sibirya'da GÜPÇ kültürü, Yenisey bölgesindeki Afontova Gora-2 yerleşimine atfen "Afontova Kültürü" olarak adlandırılır. GÜPÇ'in başlarından itibaren önceki dönemlerin aksine, Sibirya'da, Çekirdek Sibirya'nın dışında, ilk defa kalıcı olarak kültür bölgeleri (Yakutistan, Rus Uzak Doğusu, Orta Amur bölgesi) ortaya çıkmaya başlamıştır.

Çekirdek Sibirya'daki GÜPÇ taş endüstrilerinin genel özelliklerine bakacak olursak, en öne çıkan ortak özellik; baskı tekniği ile mikrodilgilerin çıkarıldığı kısıklı-şekilli⁷² ve "tortsovyi"⁷³ olarak adlandırılan çekirdeklerin, mikrodilgilerin ve onların oluklarına sokulduğu kemikten mızrak ve ok uçlarının (kompozit aletler) buluntu toplulukları içinde görülmesidir (oluksuzlar da görülür). Bunun yanı sıra dilgi, dilgicik, yonga üretimi önceki evredesine benzer biçimde görülür. Fakat daha düzgün biçimli taşımalar ve daha sistematik üretim göze çarpar. Taş aletler yine önceki döneme benzer olmakla beraber daha standart bir görünüm kazanmıştır. Bunlar arasında ön-kazıyıcılar, keskinler, düzeltili dilgiler ve yongalar, oyucular, nadiren iki-yüzeyle bulunur. Kemik alet endüstrisine ait örneklerin (mızrak, ok sapı düzleyiciler; fırlatıcılar, tığlar, bızlar vs.) yanı sıra süs nesnelere de buluntu toplulukları içerisinde yer alır⁷⁴.

3. Arkaik Altay Halkları

Yukarıda da belirtildiği gibi Sibirya'da ÖÜPÇ taş endüstrilerini hangi insan -alt-türünün yarattığı yönündeki tartışmalar sürüyor. Ben, o endüstrilerin modern insan topluluklarının Avrasya'ya en erken yayılımıyla ilgili olduğunu ileri süren araştırmacılarla aynı düşüncedeyim. Bu görüşümü ortaya koyduktan sonra, Çekirdek Sibirya'daki ÜPÇ maddi kültürünü yaratan toplulukları tanımlamakta yarar görüyorum. ÖÜPÇ kronolojik sınırları

⁶⁸ Graf 2008, 402; Graf 2015, 514.

⁶⁹ Terry vd. 2016, 10.

⁷⁰ Son zamanlarda yapılan paleo-iklimsel araştırmaların çıktıkları temel alınarak Sibirya'da SBÇD'nun GS-3 soğumasına (~27.500-23.300 düz. YÖ) denk geldiği önerilmiştir (Kuzmin - Keates 2018, 111-112). Yine de çoğu yayında, deniz seviyelerinin en düşük olduğu tarih aralığının belirlenmesi üzerine yapılan bir araştırmanın (Clark vd. 2009, 710), SBÇD için elde ettiği ~26.500-19.000 düz. YÖ arası işaret eden tarihlemeyle karşılaşmak çok olasıdır.

⁷¹ Buvit - Terry 2011, 49-53; Buvit vd. 2016, 116-117; Graf 2015, 513; Rybin vd. 2016, 81-82; Vasil'ev vd. 2002, 527-529, Tab. 1; ayrıca ayrıntılar için bkz. Berkant 2020, 428-469.

⁷² (İng. *Wedge-shaped core*) Türkçe literatürde yaygın kullanımı yoktur. Doğrudan İngilizce olarak kullanıldığı görülür. Çekirdeğin genel biçimi, bir golf sopasının topa vurmak için kullanılan kısmını andırır. Mikrodilgi üretimi için biçimlendirilen bu tip çekirdekler için "kısıklı-şekilli" terimini kullanmayı uygun buluyorum.

⁷³ Kısıklı-şekilli mikroçekirdeklere şekil yönünden benzeyen fakat onlar gibi çekirdek ön-biçimi oluşturulurken iki-yüzeyle işleme tabi tutulmadan veya çok az tutularak, doğrudan işe yarar bir yonganın çekirdek olarak kullanılmasını ifade eden Rusça terim. İngilizcesi "end-core" olarak geçer.

⁷⁴ Goebel 1999, 218-220; Vasil'ev 2001, 6-19; Graf 2009, 488.

içerisine tarihlenen Ust-İşim Adamı'nın herhangi bir maddi kültür ögesiyle birlikte ele geçmemesi, onu Çekirdek Sibirya'daki ÖÜPÇ taş endüstrileri ile ilişkilendirmemizi engeller. Bununla birlikte onun üzerine yapılan genetik araştırmalardan çıkan sonuç, onun genetik mirasını günümüzdeki toplumlara veya geçmişte yaşamış ve genetik açıdan tanımlanmış topluluklara aktaramadığı yönündedir⁷⁵. Yine de günümüz Sibiryalılarında, o örneğin genetik mirasının belirli bir oranda (%38) var olduğunu hesaplayan bir başka araştırma da mevcuttur⁷⁶. Günümüzde, Çekirdek Sibirya'dan ÜPÇ'a tarihlenen 3 aDNA örneği bulunur⁷⁷. Ayrıca, onlarla genetik akrabalığı olan Kuzey Kutup Kuşağı'nda yer alan ve EÜPÇ'ın sonuna tarihlenen (~32.000 yıllık) Yana yerleşimi örneklerini de (2 örnek) ekleyebiliriz.

Çekirdek Sibirya'daki 3 örnekten başlayacak olursak, bunların ilki, ÖÜPÇ'ın sonuna tarihlenen ~24.000 yıllık Mal'ta yerleşiminden ele geçirilmiş örnektir (Mal'ta Çocuğu)⁷⁸. Diğerleri GÜPÇ'a tarihlenen Afontova Gora-2'den ele geçirilmiş ~17/18.000 yıllık örneklerdir (AG-2 ve AG-3)⁷⁹. Yapılan genetik araştırmalar sonucunda Orta ve Geç ÜPÇ'a tarihlenen o örneklerin Çekirdek Sibirya'da genetik bir devamlılığa işaret ettiği yargısına varılmıştır. Bu örneklerin oluşturduğu genetik kümeye “Eski Kuzey Avrasyalılar” (EKA) (*Ancient North Eurasians / ANE*) (veya Mal'ta Kümesi) adı verilmiştir⁸⁰. Doktora tezimizde⁸¹, genetik açıdan EKA olarak tanımlanan kümeyi, o coğrafyadaki maddi kültürü yaratan modern insan toplulukları bağlamında “Arkaik Altay Halkları” olarak tanımladık.

Yukarıda bahsedilen Yana örnekleri ise “Eski Kuzey Sibiryalılar” (EKS) (*Ancient North Siberians / ANS*) genetik kümesi olarak tanımlanmıştır. Yapılan modellemeler sonucunda, mevzubahis iki genetik kümenin atalarının bir zamanlar (~38.000 düz. YÖ) aynı topluluğun üyesi olduğu ileri sürülmüştür⁸². O ata topluluğunun sözü edilen zamanlarda yaşadığı yer için -arkeolojik bulgular doğrultusundaki- en uygun aday Çekirdek Sibirya'dır. Ayrıca verilen tarih EÜPÇ'ın başlangıcına denk düşer. O evreden GÜPÇ'ın sonuna kadar maddi kültürdeki devamlılığın yanı sıra ÖÜPÇ ve GÜPÇ genomlarındaki genetik süreklilik göz önüne alındığında, genetik açıdan bir bütünlük oluşturan ve aynı maddi kültürün taşıyıcıları olan bir topluluğun, en azından EÜPÇ'ın başından başlayarak GÜPÇ'ın sonuna kadar Çekirdek Sibirya'da yaşadığını söyleyebiliriz.

Mevzubahis topluluğun genetik açıdan, ÖÜPÇ örneği Ust-İşim Adamı'ndan farklı olduğu tespit edilmiştir. Eğer Ust-İşim Adamı'nı, yaşadığı zamanı, bulunduğu coğrafyada

⁷⁵ Fu vd. 2014, 446; Fu vd. 2016, 204.

⁷⁶ Wong vd. 2017, 6.

⁷⁷ Sayılanlara, Öte-Baykal'da Rusya-Moğolistan sınırına yakın bir konumda, Selenge Irmağı kıyısında yer alan Ust-Kyakhta-3 yerleşiminden ele geçirilmiş bir çocuk dişinden elde edilen ~14.000 yıllık genomu da ekleyebiliriz (Yu vd. 2020, 2). Genom, genetik özellikler açısından yüksek oranda Doğu Asyalı özellikler göstermesiyle “Mal'ta Kümesi” yani “Eski Kuzey Avrasyalılar”dan farklıdır ve Amerika'ya göçen ilk topluluklarla, EKA'a oranla, çok yakındır (Yu vd. 2020, 2-4). İşin ilginç tarafı, genetik araştırmadan önce söz konusu diş üzerine yapılan odontolojik araştırmada, dişin Çekirdek Sibirya'da ÜPÇ tarihlenen diş özellikleriyle benzer olduğu ve onların oluşturduğu “Güney Sibirya Dental Bileşkesi”ne (ya da “Sibirya Üst Paleolitik Dental Bileşkesi”ne) dahil olması gerektiği yönünde ortaya konan bulguyla (Pavlenok - Zubova 2019, 8-9) genetik araştırma bulgusu uyumlu değildir. Yine de bazı arkeolojik ve genetik bulguların ışığında, dişten elde edilen genomun ortaya koyduğu sonuca dair bir olasılık olduğunu, araştırma yapılmadan önce belirtmişim (Berkant 2020, 727-728). 2020'de yapılan başka bir aDNA araştırması, Ust-Kyakhta genomunun Amerika'ya ilk göçen topluluklarla yakından ilişkili olduğunu doğrulamıştır (Ning vd. 2020, 4-5). Ust-Kyakhta genomunun gösterdiği üzere, daha önceki araştırmalarda Baykal Gölü çevresinde Neolitik Çağ'da (~8000 düz. YÖ) (Baykal Avcı-Toplayıcıları) var olduğu sabit olan yoğun Doğu Asyalı özelliklerin, yayılım zamanının daha da geriye çekilmesi gerekir.

⁷⁸ Raghavan vd. 2014, 4.

⁷⁹ Raghavan vd. 2014, 6; Fu vd. 2016, 33, 44, Ek dosyalar.

⁸⁰ Fu vd. 2016, 33, 44, Ek dosyalar.

⁸¹ Berkant 2020.

⁸² Sikora vd. 2019, 183-184.

herhangi bir maddi kültür bölgesinin olmamasını ve en yakın kültür bölgesinin Kuzeybatı Altaylar olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, EÜPÇ maddi kültürünü oluşturan ikinci bir modern insan göçünü öneren araştırmacıları destekleyen bir bulguya ulaşmak mümkündür. Yine de bu sorunun çözümü için şimdilik yeterince bulgu mevcut değildir. Dolayısıyla, daha güvenli bir biçimde, EÜPÇ'nin başından GÜPÇ sonuna kadar Çekirdek Sibirya'da yaşayan toplulukları "Arkaik Altay Halkları" olarak adlandırmak uygun olacaktır.

Son yıllarda hızla artan sayıdaki genetik araştırma çerçevesinde dizilenen eski genomların (aDNA) gösterdiği üzere, EKA genetik mirasının, Paleo-Amerikalılarda (~%35-40), Mezolitik ve sonrasına tarihlenen Doğu Avrupa ve İskandinavya örneklerinde (~%70-75) ve hatta Ön-Asya'daki Erken Holosen'e tarihlenen örneklerde (~%20-25) önemli miktarlarda temsil edildiği tespit edilmiştir. Bu tespitler, arkeolojik bulgular da gözetildiğinde Arkaik Altay Halklarının ve onlardan kopan toplulukların uzun erimli göçlerini gözler önüne serer⁸³.

4. Sibirya'da Üst Paleolitik Çağ'da "Simgesel Davranışlar"

4.1. Ölü Gömme Töreni ve Muhtemelen İnanç ile İlgili Simgesel Davranışlara Dair Bulgular

Sibirya'da ÜPÇ'a tarihlenen modern insan kalıntıları, özellikle Avrupa ile kıyaslandığında, nicel açıdan maalesef epeyce zayıftır. Çekirdek Sibirya'da kasıtlı olarak gömülmüş yani bir gömüt (mezar) niteliğinde olan tek ve en erken örnek Baykal Gölü'nün batısında, Angara Irmağı havzasında yer alan Mal'ta yerleşiminde gün ışığına çıkarılmış gömüttür. 1928-1958 yılları arasında M.M. Gerasimov tarafından yapılan kazılar sırasında tespit edilmiş insan kemiği kalıntılarının önceleri tek bir bireye ait olduğu düşünülmüş, ardından yapılan incelemelerde o gömütte iki farklı bireyin kalıntıları olduğu anlaşılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda kalıntıların çoğunun 3-4 yaşlarında bir çocuğa, birkaç dişin ise 1-2 yaşlarında başka bir çocuğa ait olduğu anlaşılmıştır⁸⁴. Bir genetik araştırmada⁸⁵ büyük çocuğun genomu dizilenmiş ve o, literatüre "Mal'ta Çocuğu" veya "MA-1" olarak geçmiştir. Araştırma çerçevesinde kalıntıdan elde edilen doğrudan radyokarbon tarihlmesi sonucunda kalıntının ~24.000 yıllık olduğu tespit edilmiş ve bulunduğu kültür katmanından (OÜPÇ) alınan diğer tarihlleme verileriyle uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Çocukları yerleşim içinde gömen yerleşimin sakinlerinin, ölü bedenlerin üzerine bir taş levha kapattığı kazı raporlarına yansımıştır. Ayrıca onlar gömütün içine ölü hediyesi olarak boncuklardan ve güzelce işlenmiş bir kolye ucundan oluşmuş bir kolye (büyük çocuğun boynunda) (Res. 11-a), işlemeli küçük bir plaka, bir taş, bir mızrak ucu gibi -mamut dışından veya kemikten yapılmış- çeşitli nesnelere ve birkaç taş alet bırakmıştır⁸⁶ (Res. 15). Elde edilen bulgular açıkça bir ölü gömme töreninin varlığına işaret eder.

Sibirya'da ÜPÇ'nin kronolojik sınırları içerisinde kalan diğer bulgular, Çekirdek Sibirya'dan çok uzakta, Doğu Sibirya'nın doğusunda Kamçatka Yarımadası'nda yer alan Uşki yerleşimlerinde⁸⁷ tespit edilmiştir. Uşki-1'in 7. KK'nda (Kültür Katmanı) (~13.000 düz. YÖ), içlerinde ocak kalıntılarının olduğu (büyüklüğü 16-100 m2 arası değişen) 11 barınak kalıntısının yanı sıra insan gömütü olması muhtemel kalıntılara rastlanmıştır. Gömüt çukuru

⁸³ bkz. Berkant 2020, 350-852.

⁸⁴ 3-4 yaşlarındaki çocuğa (Malta Çocuğu veya MA-1) ait kalıntılar (Res. 15) (kafatası, çene kemiği parçaları, omur ve göğüs kafesi kemikleri, bir üst kol kemiği, iki parmak kemiği, kalça kemiği parçaları, iki kaval kemiği, alt kol kemiği parçaları) ele geçen kemiklerin neredeyse tamamını teşkil ederken, sadece birkaç dişin diğer çocuğa ait olduğu tespit edilmiştir (Aleekseev - Gokhman'dan aktaran Raghavan vd. 2014, 4, Ek Dosyalar).

⁸⁵ Raghavan vd. 2014.

⁸⁶ Gerasimov'dan aktaran Raghavan vd. 2014, 4, Ek Dosyalar.

⁸⁷ Kamçatka Yarımadası boyunca akan Kamçatka Irmağı'nın oluşturduğu Uşki Gölü'nün güney kıyısında birbirine yakın 5 yerleşim alanı tespit edilmiş ve bunlar 1'den 5'e kadar numaralandırılmıştır (Dikov - Powers 1968, 193-194).

olduğu düşünülen oluşum, dairesel biçimlidir ve çapı yaklaşık 1.8 m, derinliği ise 0.7 m'dir (Res. 1). Çukurdaki insan kemikleri iyi korunmamış ve belli belirsizdir. Çukur, irili ufaklı taşlarla dolmuş veya doldurulmuştur. Kırmızı aşı boyası kalıntılarının yanı sıra 881 tane buluntu (küçük taş boncuklar, kolye uçları, keskiler ve uçlar vs.) ele geçirilmiştir⁸⁸ (Res. 2). Uşki-1'in 6. KK'nda (~13/12.000 düz. YÖ) çok sayıda barınak tespit edilmiş⁸⁹ ve bunlardan üçünün içerisinde birisi bir köpeğe ait olmak üzere 3 gömüt gün ışığına çıkarılmıştır. "Barınak 2" olarak tanımlanan barınağın girişinin karşısında, ocağın hemen yanında tespit edilen bir gömüt çukurunda, ön ayakları burnuna doğru birleştirilerek gömülmüş *husky* cinsinden bir köpeğe ait kemik kalıntıları (Res. 3), kırmızı aşı boyası kalıntıları, obsidiyenden bir bıçak, bir kazıyıcı ve bir öğütme taşı bulunmuştur. Köpeğin kalıntılarının üstünden ele geçirilmiş bizona ait bir kürek kemiğinin, yerleşimin kazıcısı tarafından bir fal eylemi için kullanıldığı ve barınağın muhtemelen bir büyücüye (belki bir şaman) ait olduğu ileri sürülmüştür⁹⁰. "Barınak 3" kodlu barınağın içinde ise içinde iki çocuğa ait kalıntılarının olduğu yaklaşık 70 cm çapında, 20 cm derinliğindeki bir gömüt çukuru keşfedilmiştir (Res. 4). Çocuklar mezara bükülü olarak (*cramped position*) gömülmüştür. Gömüt çukurunun zemini sayısız *lemming*⁹¹ -kesici- dişi ile kaplanmış ve çocuklar onların üzerine yatırılmıştır. Kırmızı aşı boyası kalıntılarının tespit edildiği gömütün içerisine ayrıca çok sayıda ölü hediyesi (taş aletler, çekirdekler, bıçak-benzeri dilgiler, cilalanmış taş plakalar, çocuklardan birinin boynunda aslı olarak bulunan bir bebeğin süt dişlerinden yapılmış kolye uçları vs.) konulmuştur. Bir diğer gömüt yine bir çocuğa aittir. Gömüt çukuru 1 m çapında ve 1 m derinliğinde olup yine içerisinde çok sayıda ölü hediyesini (içerisinde 150 kadar dişin olduğu 5 küme halindeki hayvan kemikleri, taş aletler, kolyeler vs.) ve kırmızı aşı boyası izlerini barındırır. Kimi araştırmacılar⁹², 2010'da Alaska'da (Sun River) keşfedilen ~11.500 yıllık, barınak içinde keşfedilmiş 2 çocuğun yer aldığı gömüt ile Ushki-1'deki çocuk gömütleri arasında bağlantı kurmuş ve her ikisinin de ortak bir ölü gömme kültürünün örneklerini sergilediklerini belirtmiştir. Onlar, her iki yerleşimdeki gömme eyleminin barınak içinde yapılması ve ölü hediyelerinin benzerliğinin yanı sıra buldukları yerleşimlerin konumları, işlevsel benzerlikleri (kalıcı kamp / somon avcılığı), taş işleme gelenekleri (mikrodilgili gelenek) vs. açısından da ortak yanlar bulunduğunu ileri sürmüştür.

İnanç ile ilgili olması muhtemel ilginç bir örneğe, Öte-Baykal'da yer alan Varvarina Gora yerleşimindeki kazılar sırasında rastlanmıştır. İlk dönem kazılarında, muhtemelen ÖÜPÇ'a ait olan, saklama amacıyla oyulduğu düşünülen bir dizi çukur bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi örülü taş duvarlara ve taş tabana sahiptir ve içerisinde bir kurdun kafatası ile bütün bir atın kemikleri ele geçirilmiştir. Yerleşimin kazıcıları bu bulguyu, "*Bütün bir atın kurban olarak sunulduğu, bir yırtıcı kafasının törensel gömmesi*" olarak yorumlamıştır⁹³.

Yine Öte-Baykal'daki birkaç yerleşimde rastlanmış ve kazıcıları tarafından inanca yönelik bir bulgu olarak yorumlanan bulgular dikkate değerdir. Podzvonkaya yerleşiminde ortaya çıkarılan ocaklar ve çevrelerinde ocaklarla bağlantılı olduğu düşünülen kimi buluntular, kazıcıların onları bir "ocak kültü" inancının maddi kanıtları olarak yorumlamaya itmiştir. Yerleşimin ÖÜPÇ'a tarihlenen katmanında çevresi taş sırasıyla çevrilmiş 5 tane ocak keşfedilmiştir. Yerleşimin kazıcısı V.I. Tashak'a göre kullanılan ocaklar, yerleşim terk edileceği zaman (yani ocak bir daha kullanılmayacağı zaman) ocağın üstü taş bir plaka ile kapatılmakta ve ocağa etiyile birlikte toynaklı bir hayvan bacağı bırakılmaktadır (Res. 5). Ele

⁸⁸ Dikov - Powers 1968, 197.

⁸⁹ Yaklaşık 1800 m²'lik alanda 49 barınağa ait kalıntılar belirlenmiştir (Slobodin vd. 2017, 273).

⁹⁰ Dikov 2004, 39; Slobodin vd. 2017, 273.

⁹¹ Kuzey iklimlerinde görülen bir kemirgen türü.

⁹² Potter vd. 2014, 17064.

⁹³ Okladnikov - Kirillov'dan aktaran Goebel 2004, 180.

geçen hayvan kemiklerinde herhangi bir yanma izi bulunmamıştır. V.I. Tashak, ocakların içinde aşı boyasına bulanmış (kasıtlı olarak oraya koyulduğu düşünülen) taş gereçler ele geçtiğini kayda geçirmekle beraber bunların “ocak kapama ritüeli” olarak adlandırdığı kültün bir parçası olduğunu düşünmektedir⁹⁴. Hotık (Khotyky) yerleşiminin 3. katmanında da benzer tarzda bir ocak gün ışığına çıkarılmıştır. Hotık'ta keşfedilen ocağın özellikleri biraz daha ilginçtir. Toynakları ayrılmamış, bir gergedana⁹⁵ ait iki kaval kemiği diklemesine yerleştirilmiş ve bunlara kaide teşkil edecek şekilde kumtaşından bir taş konulmuştur (Res. 6). Bu taşın ön tarafında çok sayıda taş araç-gereç ele geçirilmiştir⁹⁶.

Bu kısımda son olarak, GÜPÇ'in sonunda, Batı Sibirya'nın batı ucunda, Uralların doğusunda gün ışığına çıkarılmış, ahşaptan yapılmış, dünyaca ünlü Şigir Heykeli'nden bahsetmekte yarar vardır. Orta Urallardaki modern Yekaterinburg kentinin 100 km kadar kuzeyinde yer alan Şigir turbalığında, 1894'te yapılan altın madeni çalışmalarında ahşaptan yapılmış heykel parçaları bulunmuştur. Ayrıca daha sonra aynı alanda yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında birtakım kemikten aletler ve silahlar gün ışığına çıkarılmıştır. Şigir Heykeli üzerine gerçekleştirilen rekonstrüksiyon çalışmalarında, heykelin 5.3 m yüksekliğe eriştiği ortaya konmuştur⁹⁷ (Res. 17-1). 1997'de yapılan tarihleme çalışmaları sonucunda elde edilen radyokarbon tarihleme verileri, heykelin 9900-9600 düz. YÖ aralığına tarihlenmesi gerektiğini ortaya koymuşsa da 2018'de sonuçları yayımlanan bir çalışmada, heykelin çeşitli yerlerinden alınan örnekler farklı tarihleri vermesine rağmen, araştırmacılar heykelin 12.200 düz. YÖ civarına tarihlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁹⁸. Heykelin tepesine, stilize sayılabilecek ağız, burun ve göz detaylarının yer aldığı büyükçe bir baş işlenmiştir. Heykelin beden olarak tanımlanabilecek uzunca kısmı, derin kazıma çizgilerle oluşturulan, içlerinde daha çok zig-zag motiflerinin yer aldığı bezemeler ile bezenmiştir. O bezemelerin içerisinde, son yıllarda yapılan mikroskobik incelemelerle birlikte sayısı 7'ye çıkmış, stilize insan yüzü betimlemeleri yer alır. Kuzey Avrasya'nın erken sanatı için eşsiz bir örnek olan heykelin, onu yapan insanların ve onların bağlantılı olduğu toplulukların mitolojik ve dini inançlarını yansıtmış olabileceği belirtilmiştir. Bu görüşü ileri süren araştırmacılara göre heykel üzerindeki yüzler, belki de heykeli yapan insanların dini inanç dünyalarındaki dikey hiyerarşik yapılanmayı temsil etmektedir⁹⁹.

4.2. Süs Nesnelere ve Takılar

Sibirya'da, süs nesnelere varlığına dair, Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenen kültür katmanlarından elde edilen güvenilir herhangi bir bulgu yoktur. ÜPÇ'in başta gelen belirteçlerinden olan dilgi teknolojisinin görüldüğü en erken kültür katmanlarında yani ÖÜPÇ katmanlarında ise deyim yerindeyse süs nesnesi buluntularında bir patlama gözlemlenir. Sibirya'da ÜPÇ'a tarihlenen yerleşimlerin pek çoğunda, az veya çok sayıda, süs nesnelere

⁹⁴ Tashak'tan aktaran Derevianko, 2011, s. 493. I. Buvit ve meslektaşları, 2015'te yazdıkları makalede, yine V.I. Tashak'tan aktarmak suretiyle durumu biraz farklı anlatmaktadır. Onların yazdığına göre, ocak kapatılacağı zaman, önce içindeki küller temizlenmekte, ardından ocağı karıştırmakta kullanılan kemikten bir spatula (genellikle toynaklı bir hayvanın kürek kemiği) ocağın tabanına yerleştirilmektedir. Bu işlemin ardından, yukarıda bahsedilen, genellikle toynaklı bir hayvanın eklemli bacak kemiği, yumuşak dokuları üzerinde bir vaziyette (yani etyle beraber) ocağın içine konulmaktadır. En son olarak büyükçe bir taş plaka veya irice bir kemik ile ocağın üzeri kapatılmaktadır (Buvit vd. 2015, 493). Bu uygulama, yani toynaklı bir hayvanın bacak kemiğinin adak olarak konulması, çok ilerde, Tunç Çağı ve sonrasında görülen kurganlarda da izlenebilmektedir.

⁹⁵ I. Buvit ve meslektaşlarının makalesinde (Buvit vd. 2015, 493), L. Lbova'nın 2000 yılındaki yayımına atıfla, kemiklerin at kemiği olduğunu yazmalarına rağmen, yerleşimin kazıcısı L. Lbova'nın ileriki yıllarda yaptığı bir yayında (Lbova 2011, 10, fig. 1), kemiklerin gergedan kemiği olduğu ifade edilmiştir.

⁹⁶ Lbova'dan aktaran Buvit vd. 2015, 493; Lbova 2011, 10.

⁹⁷ Zhilin vd. 2018, 335.

⁹⁸ Zhilin vd. 2018, 343.

⁹⁹ Zhilin vd. 2018, 336.

kullanıldığına dair buluntular gün ışığına çıkarılmıştır. Araştırmacılar, simgesel davranışlar olarak adlandırılan kavramın önde gelen belirteçlerinden olan süs nesnelерinin üretim ve kullanım nedenleri konusunda toplumsal ve bireysel öz kimliğin anlatımı, topluluk içi veya topluluklar arası statünün sergilenmesi, çeşitli kült ve inanç etkinlikleriyle ilgili davranışların simgelenmesi gibi açıklamalar getirmiştir¹⁰⁰. Süs nesneleri, ayrıca, farklı bölgelerdeki toplulukların mal değişimi veya hediyeleşmesi ile iletişimi sağlayan bir araç olarak kullanılmış olabilir. Nitekim Kuzeybatı Altaylardaki ÜPÇ yerleşimlerinde gün ışığına çıkarılan deve kuşu yumurtası kabuğundan yapılan delikli yassı boncuklar bu görüş için destek sağlayabilir (Res. 17-5,6,7). Kuzeybatı Altaylar mevzubahis süreçte deve kuşları için doğal bir yaşam alanı değildir. Deve kuşlarının daha güneyde; bozkır, çöl-bozkır, çöl kuşağında (örneğin Moğolistan, Kuzey Çin) yaşadığı bilinmektedir¹⁰¹. Dolayısıyla Kuzeybatı Altaylardaki deve kuşu yumurtası kabuğundan yapılan boncukların ya ham maddesi ya da bitmiş ürün olarak kendisinin ithal olarak gelmiş olması gerekir¹⁰². Kuzey Çin, Moğolistan ve Çekirdek Sibirya'da görülen söz konusu boncuklar, uzun erimli bir iletişimin ve etkileşimin göstergesi olarak görülebilir. Buna ek olarak, Pekin yakınındaki Zhoukoudian Mağarası'nda bulunan iskeletlerle (~38.300-35.800 düz. YÖ) ilişkilendirilen, "simgesel davranışlara" işaret eden, göreceli olarak çok sayıdaki süs eşyaları (delikli hayvan dişleri, delikli deniz kabukları, hematitten ve taştan boncuklar, ayrıca kemikten iğne ve bız parçaları) ele geçirilmiştir. Bunları, Çekirdek Sibirya'daki ÖÜPÇ buluntuları ile (özellikle Denisova Mağarası) karşılaştıran araştırmacılar, bunların birebir aynı olmasa da iki coğrafya arasında ilişkilerin olduğuna ve benzer bir kültürel anlayış olduğuna dair izler taşıdığını ifade etmiştir¹⁰³.

Süs nesneleri ve takılar kümesi içinde değerlendirilen buluntular arasında boncuklar, kolye uçları, halkalar (belki yüzük), bilezikler, delikli plakalar ve taşlar yer alır. Boncuklar ve kolye uçları, bu kümenin büyük çoğunluğunu oluşturur. O buluntular üzerinde yapılan ayrıntılı araştırmalar karmaşık üretim süreçlerini ortaya koymuştur. Bunlar; yerel veya ithal ham maddenin temini, ön-biçimin oluşturulması, deliğin açılması, deliğin kusursuz bir biçim alacak şekilde genişletilmesi, aşındırma, perdahlama, bezeme, boyama gibi aşamaları ifade eder.

Sibirya'da o nesneleri üreten insanlar çeşitli ham maddeleri kullanmıştır. Organik malzemeler arasında çeşitli hayvan kemikleri ve dişleri, mamut dişleri, geyik boynuzları, deve kuşu yumurtası kabukları, yumuşakça veya deniz kabukları; taş ham maddeler arasında ise mermer, yılan taşı (*serpentine*), yeşim taşı, talkit, yapraktaşı (*shale*), agalmolit, arjilit, kloritolit sayılabilir¹⁰⁴.

Süs nesnelерinin üretimi ile boya kullanımının da yakın bir ilişkisi olabileceği yönünde bulgulara rastlanmıştır. Kara-Bom'da gün ışığına çıkarılan hayvan diş ve kemiklerinden yapılmış delikli kolye uçları (3 tane), madensel boya taneciklerinin ve tozlarının, ayrıca tanecikleri ezmekte kullanılmış, üzerinde boya kalıntıları olan kayrak taş ile aynı alanda bulunmuştur (Res. 9). Kolye uçlarından bir tanesi açıkça boya izlerine sahiptir. Araştırmacılar, Batı Avrasya'daki bazı örneklere dayanarak, boya maddesinin süs nesnelерinin yapımında bir nevi aşındırıcı ve parlaticı olarak kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştür¹⁰⁵. Benzer bir tespit Denisova Mağarası'ndan ele geçen süs nesneleri için yapılmıştır. Yapılan mikroskobik incelemeler, 22 buluntuda kırmızı aşı boyası kalıntılarının olduğunu göstermiştir. Bunlardan 13 tanesinde boya kalıntıları iç kısımda (delik kısmında),

¹⁰⁰ Derevianko - Rybin 2003, 28, 42-48.

¹⁰¹ Janz vd. 2009, 1982-1989.

¹⁰² Derevianko 2011, 491; Rybin 2014,50.

¹⁰³ Li vd. 2018, 5-6.

¹⁰⁴ Shunkov vd. 2020b, 14-15, Tab. 2.

¹⁰⁵ Derevianko - Rybin 2003, 28.

9'unda ise iç kısımda ve yüzeydeki bezeme / kazıma oluklarında tespit edilmiştir. Oysa ön-biçim olarak hazırlanmış süs nesnelere boya kalıntısına rastlanmamıştır. Araştırmacılar, böylelikle, boya maddelerinin üretim sürecinin ön-biçimden sonraki aşamalarında kullanılan bir malzeme olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁶. ÖÜPÇ'dan sonraki evrelere ait bulgular, boyanın toz veya içine yağ karıştırılarak macun biçimlerinde, süs nesnesinin perdahlaması aşamasında kullanıldığı yönünde bir eğilim oluşmasını sağlamıştır¹⁰⁷. Son zamanlarda Denisova Mağarası'ndan gün ışığına çıkarılmış ve dünya çapında ses getiren bir buluntu olan, ışık vurduğunda renk değiştiren (siyahtan yeşile) bir taştan (kloritolit) yapılmış, çift-konik delikli bir bilezik parçası (Res. 8-E), yapılan detaylı incelemelerinin sonunda içerisinde yaylı-delgeç kullanımının da bulunduğu karmaşık bir üretim sürecini ortaya koymuştur¹⁰⁸.

ÜPÇ'da Sibiryaya ve Moğolistan'da süs nesnelere dair buluntu veren bazı önemli yerleşimler şöyle sıralanabilir¹⁰⁹: Kuzeybatı Altaylar: Denisova Mağarası (Ö/EÜPÇ) (Res. 8), Kara-Bom (ÖÜPÇ), Ust-Karakol-1 (EÜPÇ), Straşnaya Mağarası (EÜPÇ), Anuy-2 (EÜPÇ); Yenisey bölgesi: Malaya Siya (EÜPÇ), Kurtak-4 (OÜPÇ), Afontova Gora yerleşimleri (1-4) (GÜPÇ) (Res. 10), Listvenka (O/GÜPÇ); Beri-Baykal: Gerasimova-1 (Ö/EÜPÇ), Mal'ta (OÜPÇ), Ust-Kova (OÜPÇ), Krasni Yar-1 (GÜPÇ), Verholenskaya Gora-1 (GÜPÇ); Öte-Baykal: Podzvonkaya (ÖÜPÇ), Hotık (Ö/EÜPÇ) (Res. 7), Kamenka (Ö/EÜPÇ) (Res. 7), Varvarina Gora (Ö/EÜPÇ), Tolbaga (EÜPÇ), Studenoe-2 (GÜPÇ), Ust-Menza-2 (GÜPÇ); Moğolistan: Tolbor yerleşimleri (4, 15, 16, 21) (Ö/EÜPÇ), Dörölj (EÜPÇ); Kuzey Çin: Şuydonggu yerleşimleri (1, 2, 7) (Ö/EÜPÇ); Kuzey Sibiryaya: Yana (EÜPÇ); Rus Uzak Doğusu: Uşki yerleşimleri (1-5) (GÜPÇ).

4.3. Taşınabilir Sanat Nesneleri

Sibiryaya'da ÜPÇ'a ait "taşınabilir sanat nesnelere" dendiğinde, bu alanla ilgilenenlerin akıllarına ilk olarak gelen Malta-Buret figürlerine geçmeden, onlardan daha erkene dair birkaç nadir buluntudan bahsetmekte yarar vardır.

Bunlardan ilki, 2019'daki kazılarda Denisova Mağarası'nın Güney Odası'nda (11. katman / ÖÜPÇ) bulunan, mamut dişinden yapılmış, büyük kedigiller ailesinden bir yırtıcıyı temsil ettiği düşünülen bir figürdür (Res. 16-B). Yaklaşık 4 cm uzunluğundaki stilize figürünün üzerinde düz kazıma çizgilerle yapılmış bezemeler ve kırmızı aşı boyası izleri tespit edilmiştir. Figürünü inceleyen araştırmacılar, aşınma analizlerinin verileri doğrultusunda o figürünün, başka süs nesnelere ve taşınabilir sanat nesnelere olduğu gibi, insan elinin değmesi ve taşınırken yumuşak dokulu nesnelere sürtünmesi sonucu oluşmuş aşınma özelliği gösterdiğini; ayrıca onun üslup açısından, Güneybatı Almanya'daki Vogelherd Mağarası'ndan gün ışığına çıkarılmış aslan figürlerine, Fransa'da Franko-Kantabriya bölgesinde tespit edilen mağara resimlerindeki tasvirlerle ve ele geçen figürlere benzediğini ifade etmiştir¹¹⁰.

Öte-Baykal'daki Tolbaga yerleşiminden EÜPÇ'a tarihlenen kültür katmanından gün ışığına çıkarılan, yünlü gergedanın omur kemiklerinden biri üzerine şekillendirilen bir hayvan kafasını (muhtemelen ayı) andıran figürin¹¹¹ (Res. 16-A) ve Yenisey bölgesindeki (Kuznetsk Alatau) Malaya Siya'dan (EÜPÇ) ele geçirilen, üzerinde hayvanları tasvir edip etmediği

¹⁰⁶ Shunkov vd. 2020b, 13.

¹⁰⁷ Lbova vd. 2020, 11.

¹⁰⁸ Derevianko, Shunkov vd., 2008, s. 17-24.

¹⁰⁹ Abramova vd. 1967, 52; Goebel 1999, 216; Derevianko - Rybin 2003, 43, Tab. 1; Dikov 2004, 21-25; Lbova 2011, 9-12; Pitulko vd. 2012, 644-653; Buvit vd. 2015, 498-503; Jaubert 2015, 459-463; Shunkov vd. 2020b, 14-15, Tab. 2; Lbova vd. 2020, 5.

¹¹⁰ Derevianko vd. 2019, 104-107.

¹¹¹ Bednarik 1994, 363-364.

konusunda bazı tartışmalar olan figürinler¹¹² (Res. 16-C) Sibirya'nın ÜPÇ'ına ait taşınabilir sanat nesnelерinin erken sayılabilecek örnekleri arasında yer alır.

OÜPÇ'a tarihlenen Mal'ta buluntularına geçerse, o yerleşimin dünya çapında bu derece bilinmesinin ve öne çıkmasının nedenlerinden başlıcası zengin kemik eserlerin ortaya çıkarılmasıdır. Mamut dişinden, geyiz boynuzundan, hayvan diş ve kemiklerinden yapılmış 650'nin üzerinde nesne (mızrak uçları, çubuklar, tığlar, iğneler, süs nesneleri, alın bantları, bezemeli ve figürlü plakalar, 25'in üzerinde zoomorfik figürin, 30'un üzerinde, Avrupa'da Gravet Kültürü'nde görülen ve "Venüs Figürinleri" olarak adlandırılan stilize kadın figürinlerine atfen, pek çok açıdan farkları olmasına rağmen "Venüs" figürini olarak adlandırılan heykelcik vs.) ele geçirilmiştir (Res. 12; 17-2). Benzer eserlerin, Mal'ta'nın hemen kuzeyinde yer alan ve "Mal'ta'nın ikizi" olarak adlandırılan Buret yerleşiminden de ele geçirildiği bilinmektedir. Buret'ten ele geçirilen buluntuların (Res. 17-4) çoğunun 2. Dünya Savaşı sırasında kaybolduğu kayıtlara geçmiştir¹¹³.

Yukarıda belirtildiği gibi, Mal'ta'dan gün ışığına çıkarılan mamut dişinden üretilmiş antropomorfik figürinler, aşağı yukarı Sibirya'daki OÜPÇ'a denk gelen Avrupa'daki Gravet Kültürü'nde (*Gravettian*) görülen kadın figürinleri ile bağ kurularak "Venüs" figürinleri olarak adlandırılrsa da onlar çeşitli açılardan Avrupa örneklerin farklıdır. Öncelikle birkaç örnek dışında Avrupa örnekleri gibi abartılı kalça, karın ve meme ayrıntıları Mal'ta örneklerinde görülmez. Mal'ta örnekleri diğerlerine oranla tek tip değil, biçimsel açıdan çeşitliliğe sahiptir. Mal'ta'dakiler, birkaç örnek dışında cinsiyeti kadın olarak belirten vurgulardan yoksundur (hatta 5 tanesi açıkça erkek olarak tespit edilmiştir). Onlar çoğu zaman giysili olarak tasvir edilmiştir. Çoğunda yüz detayları burun deliklerine ve dudak kıvrımlarına kadar verilmiştir. Avrupa'daki örneklerde sadece tek bir delikli figürine rastlanmışken, Mal'ta-Buret figürinlerinin önemli miktarının alt (ayak) kısmında delik vardır¹¹⁴. Yapılan incelemeler sonucunda, figürinlerin yaklaşık %30'unun büyükçe bir kafaya sahip ve baş-beden oranının 1:4 olmasından yola çıkılarak, mevzubahis figürinlerin çocukları veya çocuk ruhlarını temsil ettiği öne sürülmüştür¹¹⁵.

L. Lbova ve P. Volkov¹¹⁶, figürinleri 6 küme şeklinde sınıflandırmıştır: 1- Baş ve bedeni güzelce tasvir edilmiş ve detaylandırılmış örnekler¹¹⁷; 2- Zayıfça profillendirilmiş örnekler (Baş kabartma şeklinde işlenmiş, beden ise işlenmemiş ve çubuk şeklinde bırakılmış örnekler; 3- Oyma ve bezemelerin de kullanıldığı ana hatlarıyla oluşturulmuş yassı örnekler; 4- Sadece başlardan oluşan örnekler; 5- Detayları işleme aşamasının başında olan örnekler; 6- Figürin yapımı için oluşturulmuş ön-biçim şeklindeki örnekler.

Mal'ta figürinleri ve diğer süs nesneleri üzerine yapılan detaylı mikroskobik aşınma

¹¹² Malaya Siya'daki 2. dönem kazılarını yapan V.E. Larichev, yayınlarında taş yongalardan, kortikal parçacıklardan ve taş aletlerden oluşan bir dizi taş nesneyi çeşitli hayvanları (kaplumbağa, kartal, at, mamut) betimleyen taşınabilir sanat eserleri olarak nitelmiştir (Res. 16-B) (Larichev vd. 1988, 371, 373). Ayrıca o bir takım çizgisel hayvan (at, bizon, aslan, kurt vs.) betimlerinin olduğunu da iddia etmiştir. T. Goebel ise tüm bunlara şüpheyle bakar ve bunların kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açık tasvirler olamayacağını düşünür (Goebel 2004, 175).

¹¹³ Bednarik 1994, 364; Bednarik 2010, 2; Lbova - Volkov 2016, 16-21; Lbova - Volkov 2017, 169-171.

¹¹⁴ R. Bednarik (1994, 364-365), alt tarafı kırık olarak bulunmuş örneklerin de çok büyük ihtimalle deliklerinin olduğunu ifade etmiştir.

¹¹⁵ Lbova - Volkov 2017, 169-171.

¹¹⁶ Lbova - Volkov 2016, 171.

¹¹⁷ Onlara göre, mikroskobik analizler, o figürinlerin tamamının giysili (kısmi veya bütünüyle) ve aksesuarlı olarak tasvir edildiğini (işlendiğini) ortaya koymuş ve önceleri ileri sürülen giysili-giysisiz ayrımının geçersiz olduğunu göstermiştir. Mal'ta'dan ele geçirilen giysili figürinlerin, illüstratör Libor Balak tarafından çizilmiş tahmine dayalı illüstrasyonları, yerleşimin sakinlerinin nasıl giyindiğine yönelik belki bir fikir verebilir (bkz. Res. 14).

analizleri sonucunda onların, üretim aşamalarının çeşitli aşamalarında farklı taş aletler (taş vurgaç, düzeltici, bıçak, kazıyıcı, keski, delgi, yaylı delgi vs.) kullanılarak işlendiği ortaya konmuştur¹¹⁸. Diğer bir araştırmada, figürinlerin bazılarında boya kalıntıları (kırmızı, yeşil ve mavi renklerde) tespit edilmiş ve aşınma özelliklerinin onların deri ve kürk gibi yumuşak dokularla temasına işaret etmiştir¹¹⁹.

Mal'ta figürinleri ile çağdaş veya sonraki evreye (GÜPÇ) ait birkaç örnekten daha bahsederek bu kısmı tamamlayalım. Beri-Baykal'daki Ust-Kova yerleşiminin OÜPÇ kültür katmanından, mamut dışından yapılma, stilize ve yassı bir mamut figürünü (8 cm uzunluğunda) gün ışığına çıkarılmıştır (Res. 18-5). Yapılan mikroskopik analizler, figürünün üzerinde kırmızı ve siyah boya kalıntılarının olduğunu göstermiştir¹²⁰. Bunun yanı sıra yine aynı bölgedeki Krasni Yar-1 yerleşiminden (muhtemelen GÜPÇ başı) epeyce stilize, muhtemelen oturan bir insanı simgeleyen kemikten oyulmuş küçük bir figürin (3.7 cm yüksekliğinde, 1.1 cm genişliğinde) ele geçirilmiştir¹²¹ (Res. 18-6). Ayrıca, Yenisey bölgesinde, GÜPÇ'a tarihlenen Mayna (ya da Mayninskaya) yerleşiminden ele geçirilmiş, muhtemelen ~18/19.000 yıllık, bir insanı betimleyen, stilize, detayları hiç işlenmemiş, pişmiş toprak bir figürin dikkat çekicidir¹²² (Res. 16-D).

Mal'ta'dan ele geçirilen antropomorfik figürinlerin yanı sıra dikkate değer zoomorfik figürinler de ele geçirilmiştir (Res. 13). O figürinlerin çoğu, Batı Avrasya'da benzerlerinin görülmediği, stilize kuş (kuğu veya kaz) figürinleridir (Mal'ta'dan 13, Buret'ten 1 tane). Bu stilize kuş figürinlerinden bir tanesi Mal'ta Çocuğu'nun mezarında bulunmuştur. Stilize olanların yanı sıra birkaç stilize olmayan örnek de (3 tane) ele geçmiştir (Res. 18-1, 2, 3). Mal'ta'dan, kuş figürinlerinin yanı sıra başka hayvanlara (balık, yılan [Res. 18-4], su samuru) ait birkaç stilize figürin de gün ışığına çıkarılmıştır¹²³.

Beri-Baykal'da EÜPÇ'a tarihlenen Askeri Hastane (Voenny Gostipal) ile Yenisey bölgesinin batısında OÜPÇ Açın (Achinsk) yerleşimlerinden ele geçirilen ve işlevi belirsiz, mamut dışından yapılma birkaç bezemeli buluntu konuyla ilgili yayınlarda sıkça atıf yapılan eserler arasında yer alır. Askeri Hastane'den ele geçen ortasından hafif basık silindirik biçimli ve delikli nesne ile küresel gövdeli ve delikli nesne (Res. 19-1) dikkat çekici örneklerdir¹²⁴. Açın'dan ele geçen, üzerinde nokta şeklindeki oyukların oluşturduğu sarmallarla kaplı çubuk (Res. 17-3), yerleşimin kazıcısına göre bir nevi güneş-ay takvimi olarak kullanılmıştır¹²⁵.

4.4. İki boyutlu çizgisel betimlemeler

Sibirya'da ÜPÇ'a tarihlenen, mamut dışından yassı plakalar üzerine işlenmiş iki boyutlu betimlere dair birkaç örnek ele geçirilmiştir. Bunlardan ilki, yukarıda bahsedilen Mal'ta figürinleri ile çağdaş, aynı kültür katmanından ele geçmiştir (Res. 18-3). 8.2 x 3.6 cm boyutlarında, sol kısmında bir delik olan plakanın üzerinde çizgisel olarak işlenmiş stilize bir mamut figürü yer alır¹²⁶. Mal'ta'da bulunmuş, bir yüzü noktalarla oluşmuş sarmallarla doldurulmuş, diğer yüzü ise büyük kafalı üç stilize yılanın yan yana betimlenmesiyle süslenmiş delikli bir plaka dikkate değerdir (Res. 11-b)

Bir başka örnek yine bir mamuta aittir (Res. 18-1). Kuzeydoğu Sibirya'da bir mamut

¹¹⁸ Lbova - Volkov 2016, 18-22.

¹¹⁹ Lbova - Volkov 2017, 172-173.

¹²⁰ Lbova vd. 2020, 5.

¹²¹ Abramova vd. 1967, 63.

¹²² Vasil'ev 1992, 364.

¹²³ Abramova vd. 1967, 57-58; Bednarik 1994, 367; Poikalainen 2001, 53-54; Lbova - Volkov 2016, 19-20.

¹²⁴ Poikalainen 2001, 56-57.

¹²⁵ Larichev vd. 1988, 376.

¹²⁶ Abramova vd. 1967, 56.

mezarlığının yanında bulunan ~14/13.000 yıllık Bereleh (veya Berelyoh) yerleşimi yakınlarında (48 km) bulunmuş, tarihlenmesi belirsiz olsa da görel olarak GÜPÇ'nin sonlarına tarihlenen örnek, mamut dişinden yapılmış bir plakadır ve plakanın üzerine dış hatları çizgisel olarak verilmiş, içi kazıma çizgilerle doldurulmuş bir mamut işlenmiştir¹²⁷.

2020'de yayımlanan bir makalede, Kuznetsk Alatav'ın batısında Tom Irmağı kıyısındaki (Seversk) bir sekide önceden (1988) bulunmuş bir mamut dişinin üzerine yapılan mikroskopik analizler sonucunda, o dişin üzerinde 4 tane iki hörgüçlü devenin ve antropomorfik bir figürün yer aldığı ortaya konmuştur. Dişten alınan doğrudan radyokarbon tarihlendirme verisi onun ~13.000 yıllık olduğunu göstermiştir¹²⁸. Araştırmacılara göre dişin üzerinde fazla derin olmayan ve çok ince kazıma çizgilerle, çıplak gözle bakıldığında belli belirsiz görünen, birbirinin içine geçmiş, kimisi tüylerle detaylandırılmış develer betimlenmiştir¹²⁹. Onlar, develerden ikisinin, Yenisey havzasındaki Minusinsk vadisinde Türk dönemi kaya resimlerinde birkaç örneğinin görüldüğü kafa kafaya güreşe tutuşmuş develere benzer pozisyon almış olduklarını ileri sürmüştür. Develerle birlikte tespit edilen bir diğer antropomorfik figür (iki ayaklı; üst kısmı, tüylü bir deve hörgücü gibi çizilmiş) deve kılığına girmiş bir avcı olarak yorumlanmıştır¹³⁰.

Kuzey Kutup Dairesi içerisinde (70. kuzey enlemi) Yana Irmağı kıyısındaki Yana yerleşiminden içerisinde kemik, geyik boynuzu, mamut dişi gibi malzemelerden yapılan süs nesnelere, bezemeli plakaların, kap kacağın ele geçtiği zengin buluntu topluluğu¹³¹ ~32.000 düz. YÖ'ye tarihlenir. O buluntu topluluğunun içerisindeki bir mamut dişi üzerinde düzenli ve düzensiz çok sayıda kazıma çizgi tespit edilmiştir. Yerleşimin kazıcıları, içerisinde dik, yatay ve diagonal olarak çizilmiş 2 küme halindeki çizgileri, antropomorfik figürler (Res. 18-5) olarak yorumlamış ve bunların dans eden veya duran iki figür olduğuna kanaat getirmiştir. Onlar, Kuzey Sibirya'daki modern veya yakın geçmişteki yerli kabilelerin etnografik eserleri arasında buna benzer figürler içeren eşyalar olduğunu ifade ederek bunlarla bir paralellik kurulabileceğini belirtmiştir¹³².

Son olarak, GÜPÇ'a tarihlenen Afontova Gora-3 yerleşiminden ele geçirilen, yaklaşık 6 cm çapındaki mamut dişinden yapılmış diskin ön ve arka yüzünde yer alan, merkezden kenarlara doğru açılan (radyal) çizgilerle oluşturulmuş betimlerin, stilize güneş betimleri (Res. 18-4) olarak nitelenebileceğini ileri süren araştırmacılar¹³³ olduğunu eklemekte yarar vardır.

4.5. Kaya ve Mağara Resimleri

Sibirya'da ÜPÇ'a tarihlenebilecek herhangi bir mağara resmi şu ana dek bulunamamıştır. Sibirya'ya en yakın örnekler, GÜPÇ'a tarihlenen Güney Urallardaki Şölgen-Taş (Kapova) ve Yamazı-Taş (İgnetiyevskaia) mağaraları¹³⁴ ile Güneybatı Moğolistan'daki (Moğolistan Altayları) Hoyt Tsenher (Hoit Tsenkher) Mağarası'nda¹³⁵ (Res. 20) tespit edilmiştir. Yine de sayılan örneklerin tarihlenmeleri belirsizdir. Resimlerde betimlenen hayvanlar içerisinde nesli Pleistosen'de tükenmiş hayvanların olduğu düşünüldüğünde aslında tarihlenmeler çok da isabetsiz sayılmaz.

¹²⁷ Slobodin vd. 2017, 254-255.

¹²⁸ Esin vd. 2020, 1-7.

¹²⁹ Esin vd. 2020, 4, Fig. 4.

¹³⁰ Esin vd., 2020, 6-7.

¹³¹ Pitulko vd. 2012, 646-657, Fig. 3-12.

¹³² Pitulko vd. 2012, 652-657.

¹³³ Abramova vd. 1967, 64; Bednarik 1994, 367.

¹³⁴ Zhilin vd. 2018, 346.

¹³⁵ Jaubert 2015, 464-465.

Kaya resimlerine gelince; Beri-Baykal'da Lena Irmağı vadisinde, çevresinde ÜPÇ yerleşimlerinin de tespit edildiği Şişkino'da, çeşitli çağlara tarihlenen kaya resimlerinin içerisinde birkaç tanesinin ÜPÇ'a tarihlenebileceği ileri sürülmüştür. Keşifleri yapan ünlü Rus arkeoloğu A.P. Okladnikov, o resimlerden birkaç tanesini (Res. 20) Batı Avrasya'daki bazı örneklerle karşılaştırmış ve onların stil açısından ÜPÇ'ın sonuna tarihlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine de bunları şüphe duymadan ÜPÇ'a atfetmek kolay değildir. Kırmızı boya kullanılarak kalınca çizgilerle tasvir edilmiş 2 at ve muhtemelen 1 bizon epeyce büyük boyutlu olarak kayaya işlenmiştir¹³⁶ (1. at: 2.8 m x 1.5 m; 2. at: 1.2 m x 68 cm; bizon 1.1 m x 55 cm).

Son yıllarda, Altay Dağlarındaki Ukok Yaylasında, Rusya Federasyonu-Moğolistan sınırı yakınlarında keşfedilen kaya resimleri (Res. 20); yine sınırın diğer tarafında, Kuzeybatı Moğolistan'da daha önce keşfedilmiş olan (Baga-Oygor, Tsagaan Salaa, Aral Tolgoy, İşgen Tolgoy hatta Hoyt Tsenher Mağarası'ndakiler) -ÜPÇ sonuna tarihlenmesi muhtemel- diğer kaya resimleriyle (Res. 20) birlikte, belki artık daha güvenli bir biçimde ÜPÇ sonlarına tarihlenmiştir. Ukok Yaylası'nda keşfedilen kaya resimleri, buldukları yerde akan Kaltugi Irmağı'na atfen "Kalgutinski Stili" (veya Kalguti Stili) olarak adlandırılmış, yukarıda sözü edilen Moğolistan'daki örnekler de bu stilin içine dâhil edilmiştir. Yapılan detaylı mikroskobik analizler, deneysel arkeoloji çalışmaları, Batı Avrasya'daki örneklerle mukayeseyi içeren stil kritiklerinin yanı sıra kayalara kazınan hayvanlar (geyik, at, bizon veya boğa, yaban keçisi) arasında nesli Pleistosen'de tükenmiş hayvanların (mamut, gergedan) olması ve betimlemelerdeki arkaik görünüm sonucunda, onların büyük olasılıkla GÜPÇ'a ait olduğu ileri sürülmüştür¹³⁷.

Sonuç

Sibirya'da ÜPÇ'ın başlangıcıyla ilgili tartışmalar halen sürmekle beraber, o çağın başlangıcından itibaren modern insanların Avrasya'ya yayılışı ile ilişkilendirilen, yaygın adlandırma ile "modern davranışlar" olarak tanımlanan kavramı oluşturan unsurlar, Sibirya'nın kültürel çekirdeğini teşkil eden Çekirdek Sibirya'da görülmeye başlar. Zaten tartışmalar bu hususta değil, bu yaratılan yeniliklerin hangi insan -alt- türünün eseri olduğu yönündedir. Konuyla ilgilenen araştırmacılar, kabaca 2 kümeye ayrılmıştır. İlk küme, "Rus Okulu" olarak adlandırılabilir, Rus Bilimler Akademisi'nin Sibirya Dalı'na mensup araştırmacılar tarafından oluşur. O araştırmacılar, çok uzun süreden beri, "Çok Bölgeli Evrim Modeli" üzerine kurulu yerel gelişimi savunmuş; bununla beraber son zamanlarda yapılan genetik araştırmaların o modeli yıkacak derecede sarsması üzerine, yine de eski görüşlerinden pek de sapmayacak şekilde, yeni bir konum almıştır. Söz konusu araştırmacıların son birkaç yıldaki yayınlarından açıkça görüldüğü üzere, onlar ÖÜPÇ taş endüstrilerini ve diğer maddi kültür öğelerini son zamanlarda keşfedilmiş yeni bir insan -alt- türü olan Denisova insanına atfetmektedir.

İkinci küme, ÖÜPÇ'ın dilgi temelli taş endüstrilerini ve diğer maddi kültür öğelerini, kaynağı Levant olmak üzere, anatomik açıdan modern insanların Avrasya'ya yayılımı ile ilişkilendirir. Onlara göre, Sibirya'ya ulaşan modern insan toplulukları, Asya'nın güneyini izleyerek Doğu Asya ve Avustralya'ya uzanan (Güney Güzergâhı) modern insan topluluklarından farklı bir güzergâhı kullanmıştır. Bu hat, muhtemelen İran ve Orta Asya üzerinden ilerler (Kuzey Güzergâhı veya Karasal Güzergâh). Günümüzdeki bulgular göz önüne alındığında, bu hipotezlerle ilgili mevcut tablo çok belirgin olmasa da geçmişe oranla epeyce belirginleşmiştir. Her geçen gün yeni araştırmalarla zenginleşen arkeolojik, antropolojik ve genetik bulgular, benim de görüşlerime katıldığım, bu ikinci kümeye dâhil

¹³⁶ Okladnikov'dan aktaran Abramova vd. 1967, 64; Okladnikov'dan aktaran Bednarik 2010, 363.

¹³⁷ Molodin vd. 2019, 16-22; Zotkina vd. 2020, 6-10.

olan araştırmacıları doğrular ve destekler niteliktedir.

Araştırmacılarca “Modern davranışlar” kavramı altında listelenen unsurlar ve o kavramın bir alt kümesi olarak sayılabilecek “simgesel davranışlar”ı oluşturan olgular, ÜPÇ’in başından itibaren, az ya da çok olmak üzere, Sibirya’da gün ışığına çıkarılan kültür katmanlarında görülmeye başlar. Bu sürecin başlangıcı en azından ~47.000 düz. YÖ’ye uzanır. Bu yeni kültürel anlayış, en erken bulgulara sahip olan Kuzeybatı Altaylardan sonra, ~45.000 düz. YÖ’nin ardından, Moğolistan’a ve Çekirdek Sibirya’nın diğer bölgelerine ulaşarak kültürel bir bütünlük teşkil eder.

Bu makalede, günümüze değin yapılan arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan, Sibirya gibi devasa bir coğrafyada ÜPÇ gibi çok geniş bir zaman aralığına tarihlenen ve “sembolik davranışlar”ı ortaya koyan maddi kültür öğelerinin dikkate değer olanlarını aktarmaya çalıştım. Görüldüğü üzere, Sibirya’da gün ışığına çıkarılan ÜPÇ’a ait modern insan kalıntılarının, Avrupa ile kıyaslandığında, epeyce az olması ölü gömme gelenekleri ile ilgili çıkarım yapmamızı zorlaştırır. Çekirdek Sibirya’daki en erken ve tek gömüt OÜPÇ’a, ~24.000 düz. YÖ’ye tarihlenir. Sibirya’daki ölü gömme gelenekleri ile ilgili ipucu veren diğer bulgular, Sibirya’nın en doğu kısmından, GÜPÇ’in sonuna tarihlenen Uşki yerleşimlerinden gelir. Bir yetişkin gömütü olduğu düşünülen gömüt dışında, 3 çocuk ve bir köpeğe ait gömütler bulunmuştur. Köpeğin boyutları düşünüldüğünde, onun da belki yavru bir köpek olduğu düşünülebilir. İki bölge arasında bir bağ kurulacak olursa, çocuk ve bebek yaştaki bireylerin barınak içine gömüldüğü; muhtemelen inançla ilgili bir nedenle kırmızı aşı boyası kullanıldığı, çeşitli ölü hediyelerinin gömüt içine bırakıldığı görülür. Benzer birkaç örnek, Alaska’da, Sibirya’dan kopup giden toplulukların bıraktığı kültürel kalıntılarda da izlenir.

Saysız süs nesnesi ve takı, ÜPÇ’in başından itibaren Çekirdek Sibirya’da tespit edilen yerleşimlerin, az ya da çok sayıda olmak üzere, pek çoğunda gün ışığına çıkarılmıştır. Oradaki insan topluluklarının, o eserlerin yapımında çok çeşitli organik ve taş malzemeyi kullandığını biliyoruz. Ayrıca söz konusu nesnelere üretiminde, ham madde temininden, üretilecek nesnenin kabataslak ön-biçiminin oluşturulmasıyla başlayan, deliklerin açılması, bezenmesi, perdahlanması, boyanması gibi karmaşık sayılabilecek üretim süreçleri de yapılan detaylı araştırmalarda ortaya konmuştur. Bunlar yapılırken, çeşitli taş ve kemik aletlerin üretim sürecinin farklı aşamalarında nasıl kullanıldığı yönünde de incelemeler yapılmış ve Sibirya’nın ÜPÇ’ındaki hünerli ellerin ve zihinlerin değeri kanıtlanmıştır.

Taşınabilir sanat nesnelere denince, Sibirya’nın ÜPÇ’ı için elbette -OÜPÇ’a tarihlenen- Mal’ta yerleşimi akla gelir. Kemik ve taştan saysız süs eşyasının yanı sıra ele geçirilen antropomorfik ve zoomorfik figürinler hem o evrenin hem de Mal’ta-Buret Kültürü adı verilen kültürün alametifarikalarıdır. Diğer taraftan böylesi değerli sanat eserleri ne o evredeki ne de sonraki evredeki diğer yerleşimlerde görülür. Mal’ta’nın antropomorfik figürinleri, genel bir eğilimle, yıllar boyu, Avrupa’daki çağdaşı “Venüs” figürleri ile karşılaştırılmış, aynı isimle anılmış, hatta Avrupa’daki kültürel yayılımın bir dış etkisi olarak görülmüştür. Oysa bazı araştırmacıların da vurguladığı ve yukarıda aktarıldığı üzere, Avrupa’daki örneklerden önemli oranda farklılıkları bulunur.

Taşınabilir malzeme üzerine iki boyutlu çizgisel betimlere dair, bazıları son yıllarda keşfedilmiş olmak üzere, birkaç örnek ele geçmiştir. Elimizdeki bulgular düşünüldüğünde, kaya ve mağara resimleri gibi, bu kategorinin de Sibirya’nın ÜPÇ’ında zayıfça temsil edildiğini söylemeliyim. Son yıllarda, Altay Dağlarındaki Ukok Yaylası’nda yapılan birkaç keşif (ve daha önce Batı Moğolistan’da keşfedilenlerin bunlarla ilişkisinin kurulması sayesinde), GÜPÇ’a tarihlenmesi muhtemel bir dizi kaya resmini bu coğrafyanın kültürel dağarcığına kazımıştır. Sibirya’da ÜPÇ’a tarihlenen mağara resmi, maalesef, günümüze dek bulunamamıştır.

Kaynakça

- Abramova, Z. A., Page, C., Chard, C. S. 1967, "Palaeolithic Art in the U.S.S.R.", *Arctic Anthropology*, Vol. 4, No. 2, 1-179.
- Akimova, E., Higham, T., Stasyuk, I., Buzhilova, A., Dobrovolskaya, M., Mednikova, M. 2010, "A new direct radiocarbon AMS date for an Upper Palaeolithic human bone from Siberia", *Archaeometry*, 52(6), 1122-1130.
- Altın, V. 2007, *İklim Dinamikleri*, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi Eki, Şubat Sayısı.
- Bar-Yosef, O. - Wang, Y. 2012, "Paleolithic archaeology in China", *Annual Review of Anthropology*, 41, 319-335.
- Bar-Yosef, O., Eren, M. I., Yuan, J., Cohen, D. J., Li, Y. 2012, "Were bamboo tools made in prehistoric Southeast Asia? An experimental view from South China", *Quaternary International*, 269, 9-21.
- Bar-Yosef, O. - Belfer-Cohen, A. 2013, "Following Pleistocene road signs of human dispersals across Eurasia", *Quaternary International*, 285, 30-43.
- Bednarik, R. G. 1994, "The pleistocene art of Asia", *Journal of World Prehistory*, 8(4), 351-375.
- Bednarik, R. G. 1997, "The global evidence of early human symboling behaviour", *Human Evolution*, 12(3), 147-168.
- Bednarik, R. G. 2010, "An overview of Asian palaeoart of the Pleistocene", *In Proceedings of the IFRAO Congress, September 2010 – Symposium: Pleistocene art of Asia (Pre-Acts)*, 1-12.
- Belousova, N. E., Rybin, E. P., Fedorchenko, A. Y., Anoykin, A. A. 2018, "Kara- Bom: new investigations of a Palaeolithic site in the Gorny Altai, Russia", *Antiquity*, 92(361), 1-7.
- Berkant, E. B. 2020, *Genetik ve Arkeolojik Araştırmalar Işığında Üst Paleolitik Çağ'da Arkaik Altay Halklarının Doğu Sibiry'a'dan Göçleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Buvit, I. - Terry, K. 2011, "Last Glacial Maximum human populations in the southwest Transbaikal, southern Siberia", *From the Yenisei to the Yukon: interpreting lithic assemblage variability in Late Pleistocene/Early Holocene Beringia*, (Editors T. Goebel - I. Buvit), Texas: Texas University Press, 45-57.
- Buvit, I., Terry, K., Izuhō, M., Konstantinov, M. V. 2015, "The emergence of modern behavior in the Trans-Baikal, Russia", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuhō, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 490-505.

- Buvit, I., Izuho, M., Terry, K., Konstantinov, M. V., Konstantinov, A. V. 2016, "Radiocarbon dates, microblades and late Pleistocene human migrations in the Transbaikal, Russia and the Paleo-Sakhalin-Hokkaido-Kuril Peninsula", *Quaternary International*, 425, 100-119.
- Clark, P. U., Dyke, A. S., Shakun, J. D., Carlson, A. E., Clark, J., Wohlfarth, B., ... & McCabe, A. M. 2009, "The last glacial maximum", *Science*, 325(5941), 710-714.
- Clarkson, C., Jacobs, Z., Marwick, B., Fullagar, R., Wallis, L., Smith, M., ... & Florin, S. A. 2017, "Human occupation of northern Australia by 65,000 years ago", *Nature*, 547(7663), 306-310.
- Dikov, N. N. 1996, "The Ushki sites, Kamchatka Peninsula", *American beginnings: the prehistory and palaeoecology of Beringia*, (Ed. W. H. West), The University of Chicago Press, Chicago, 244-250.
- Dikov, N. N. 2004, *Early cultures of northeastern Asia*, US Department of the Interior, National Park Service, Shared Beringian Heritage Program, Alaska.
- Dikov, N. N. - Powers, R. 1968, "The Discovery of the Palaeolithic in Kamchatka and the Problem of the Initial Occupation of America", *Arctic Anthropology*, 5(1), 191-203.
- Derevianko, A. P. - Rybin, E. P. 2003, "The earliest representations of symbolic behavior by Paleolithic humans in the Altai Mountains", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 3, 27-50.
- Derevianko, A. P., Shunkov, M. V., Volkov, P. V. 2008, "A paleolithic bracelet from Denisova Cave", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 34(2), 13-25.
- Derevianko, A. P. 2011, *The Upper Paleolithic in Africa and Eurasia and the Origin of Anatomically Modern Humans*, International Symposium Features of the Upper Paleolithic Transition in Eurasia: Cultural Dynamics and the Evolution of the Genus Homo: Denisova Cave, the Altai, 4-10 July, 2011, (Editor M. V. Shunkov), Institute of Archaeology and Ethnography SB RAS Press, Novosibirsk, Russian Federation.
- Derevianko, A. P. - Shunkov, M. V. 2011, "Anthropogenesis and Colonization of Eurasia by Archaic Populations", *Proceedings of the International Symposium "Characteristic Features of the Middle to Upper Paleolithic Transition in Eurasia: Development of Culture and Evolution of Homo Genus" (July 4-10, 2011, Denisova Cave, Altai)*, (Eds. A. P. Derevianko, M. V. Shunkov), Institute of Archaeology and Ethnography SB RAS Press, Novosibirsk, Russian Federation, 50-74.
- Derevianko, A. P., Xing, G., Olsen, J. W., Rybin, E. P. 2012, "The Paleolithic of Dzungaria (Xinjiang, northwest China) based on materials from the Luotuoshi site", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 40(4), 2-18.
- Derevianko, A. P., Rybin, E. P., Gladyshev, S. A., Gunchinsuren, B., Tsybankov, A. A., Olsen, J. W. 2013, "Early upper paleolithic stone tool technologies of northern Mongolia: the case of Tolbor-4 and Tolbor-15", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 41(4), 21-37.
- Derevyanko, A. P. - Shunkov, M. V. 2016, "Where has Homo sapiens come from?", *Science First Hand*, Vol. 43 No. 1, 40-59.
- Derevyanko, A. P., Shunkov, M. V., Fedorchenko, A. Yu., Kozlikin M. B. 2019, "Палеолитическая скульптура из Денисовой пещеры" (Denisova Mağarası'nda Bulunan Paleolitik Bir Heykelcik), *Проблемы археологии, этнографии,*

- антропологии Сибири и сопредельных территорий (Sibirya ve Çevre Bölgelerde Arkeoloji, Etnografi ve Antropolojiye İlişkin Sorunlar)*, 25, 103-108.
- d'Errico, F. - Stringer, C. B. 2011, "Evolution, revolution or saltation scenario for the emergence of modern cultures?", *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 366(1567), 1060-1069.
- Devièse, T., Massilani, D., Yi, S., Comeskey, D., Nagel, S., Nickel, B., ... & Meyer, M. 2019, "Compound-specific radiocarbon dating and mitochondrial DNA analysis of the Pleistocene hominin from Salkhit Mongolia", *Nature Communications*, 10(1): 274, 1-7.
- Douka, K., Slon, V., Jacobs, Z., Ramsey, C. B., Shunkov, M. V., Derevianko, A. P., ... & Comeskey, D. 2019, "Age Estimates for Hominin Fossils and the Onset of the Upper Palaeolithic at Denisova Cave", *Nature*, 565(7741), 640-644.
- Drozdov, N. I. - Artemiev, E. V. 2007, "The Paleolithic site of Afontova Gora: Recent findings and new issues", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 29(1), 39-45.
- Esin, Y. N., Magail, J., Monna, F., Ozheredov, Y. I. 2020, "Images of camels on a mammoth tusk from West Siberia", *Archaeological Research in Asia*, 22, 100180, 1-13.
- Fu, Q., Li, H., Moorjani, P., Jay, F., Slepchenko, S. M., Bondarev, A. A., ... & Meyer, M. 2014, "Genome sequence of a 45,000-year-old modern human from western Siberia", *Nature*, 514(7523), 445-450.
- Fu, Q., Hajdinjak, M., Moldovan, O. T., Constantin, S., Mallick, S., Skoglund, P., ... & Viola, B. 2015, "An early modern human from Romania with a recent Neanderthal ancestor", *Nature*, 524(7564), 216-219.
- Fu, Q., Posth, C., Hajdinjak, M., Petr, M., Mallick, S., Fernandes, D., ... & Nickel, B. 2016, "The genetic history of ice age Europe", *Nature*, 534(7606), 200-205.
- Goebel, T. 1993, *The Middle to Upper Paleolithic Transition in Siberia*, Fairbanks University, (Unpublished Doctoral Dissertation), Alaska, USA.
- Goebel, T. - Aksenov, M. 1995, "Accelerator radiocarbon dating of the initial Upper Palaeolithic in southeast Siberia", *Antiquity*, 69(263), 349-357.
- Goebel, T. 1999, "Pleistocene human colonization of Siberia and peopling of the Americas: an ecological approach", *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 8(6), 208-227.
- Goebel, T. 2004, "The Early Upper Paleolithic of Siberia", *The Early Upper Paleolithic Beyond Western Europe*, (Editors P.J. Brantingham, S.L. Kuhn, K.W. Kerry), University of California Press, California, 162-195.
- Goebel, T. 2015, "The overland dispersal of modern humans to eastern Asia: an alternative, northern route from Africa", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuhō, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 437-452.
- Graf, K. E. 2008, *Uncharted Territory: Late Pleistocene Hunter-Gatherer Dispersals in the Siberian Mammoth Steppe*, Nevada University, Department of Anthropology, (Unpublished Doctoral Dissertation), Reno, USA.

- Graf, K. E. 2009, "The Good, the Bad, and the Ugly: evaluating the radiocarbon chronology of the middle and late Upper Paleolithic in the Enisei River valley, southcentral Siberia", *Journal of Archaeological Science*, 36(3), 694-707.
- Graf, K. E. 2015, "Modern human response to the Last Glacial Maximum in Siberia", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuhō, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 506-531.
- Haesaerts, P., Borziac, I., Chekha, V. P., Chirica, V., Drozdov, N. I., Koulakovska, L., ... & Damblon, F. 2010, "Charcoal and wood remains for radiocarbon dating Upper Pleistocene loess sequences in Eastern Europe and Central Siberia", *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 291(1-2), 106-127.
- Heinrich, H. 1988, "Origin and consequences of cyclic ice rafting in the northeast Atlantic Ocean during the past 130,000 years", *Quaternary research*, 29(2), 142-152.
- Hiscock, P. 2013, "The human colonization of Australia", *The Encyclopedia of Global Human Migration Vol. I*, (Editor P. Bellwood), Blackwell Publishing, United Kingdom, 176-188.
- Hiscock, P., O'Connor, S., Balme, J., Maloney, T. 2016, "World's earliest ground-edge axe production coincides with human colonisation of Australia", *Australian Archaeology*, 82(1), 2-11.
- Hublin, J. J., Sirakov, N., Aldeias, V., Bailey, S., Bard, E., Delvigne, V., ... & Kromer, B. 2020, "Initial Upper Palaeolithic Homo sapiens from Bacho Kiro Cave, Bulgaria", *Nature*, 581(7808), 299-302.
- Janz, L., Elston, R. G., Burr, G. S. (2009, "Dating North Asian surface assemblages with ostrich eggshell: implications for palaeoecology and extirpation", *Journal of Archaeological Science*, 36(9), 1982-1989.
- Jaubert, J. 2015, "The Paleolithic peopling of Mongolia: an updated assessment", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuhō, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 453-469.
- Kaifu, Y., Izuhō, M., Goebel, T. 2015, "Modern human dispersal and behavior in Paleolithic Asia: Summary and discussion", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuhō, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 535-566.
- Khatsenovich, A. M., Rybin, E. P., Gunchinsuren, B., Olsen, J. W., Shelepaev, R. A., Zotkina, L. V., ... & Odsuren, D. 2016, "New evidence for Paleolithic human behavior in Mongolia: The Kharganyn Gol 5 site", *Quaternary International*, 442(Part B), 78-94.
- Kolobova, K. A., Krivoshepkin, A. I., Pavlenok, K. K. 2014, "Carinated pieces in paleolithic assemblages of Central Asia", *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 42(4), 13-29.
- Kolobova, K. A., Roberts, R. G., Chabai, V. P., Jacobs, Z., Krajcarz, M. T., Shalagina, A. V., ... & Morley, M. W. 2020, "Archaeological evidence for two separate dispersals of Neanderthals into southern Siberia", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(6), 2879-2885.
- Krause, J., Orlando, L., Serre, D., Viola, B., Prüfer, K., Richards, M. P., ... & Pääbo, S. 2007, "Neanderthals in central Asia and Siberia", *Nature*, 449(7164), 902-904.

- Kuhn, S. L. - Zwyns, N. 2014, "Rethinking the Initial Upper Paleolithic", *Quaternary International*, 347, 29-38.
- Kuzmin, Y. V., Kosintsev, P. A., Razhev, D. I., Hodgins, G. W. 2009, "The oldest directly-dated human remains in Siberia: AMS ^{14}C age of talus bone from the Baigara locality, West Siberian Plain", *Journal of Human Evolution*, 57(1), 91-95.
- Kuzmin, Y. V. - Keates, S. G. 2018, "Siberia and neighboring regions in the Last Glacial Maximum: did people occupy northern Eurasia at that time?", *Archaeological and Anthropological Sciences*, 10(1), 111-124.
- Larichev, V., Khol'ushkin, U., Laricheva, I. 1988, "The Upper Paleolithic of northern Asia: Achievements, problems, and perspectives. I. Western Siberia", *Journal of World Prehistory*, 2(4), 359-396.
- Larichev, V., Khol'ushkin, U., Laricheva, I. 1990, "The Upper Paleolithic of northern Asia: Achievements, problems, and perspectives. II", Central and Eastern Siberia. *Journal of World Prehistory*, 4(3), 347-385.
- Lbova, L. 2011, "Evidence of modern human behavior in the Baikal Zone during the Early Upper Paleolithic Period", *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association*, 30, 9-13.
- Lbova, L. 2014, "The Upper Palaeolithic of Northeast Asia", *The Cambridge World Prehistory*, (Editors C. Renfrew, P. Bahn), Cambridge University Press, Cambridge, UK, 707-723.
- Lbova, L. - Volkov, P. 2016, "Processing technology for the objects of mobile art in the Upper Paleolithic of Siberia (the Malta site)", *Quaternary International*, 403, 16-22.
- Lbova, L. - Volkov, P. 2017, "Pigment decoration of Palaeolithic anthropomorphous figurines from Siberia", *Rock Art Research: The Journal of the Australian Rock Art Research Association (AURA)*, 34(2), 169-178.
- Lbova, L., Volkov, P., Gubar, J., Drozdov, N. 2020, "Mammoth ivory paleoart objects from the upper Paleolithic assemblage of Ust-Kova (eastern Siberia): A technological approach", *Archaeological Research in Asia*, 23, 100196, 1-13.
- Li, F., Bae, C. J., Ramsey, C. B., Chen, F., Gao, X. 2018, "Re-dating Zhoukoudian Upper Cave, northern China and its regional significance", *Journal of human evolution*, 121, 170-177.
- Li, F., Kuhn, S. L., Bar-Yosef, O., Chen, F. Y., Peng, F., Gao, X. 2019a, "History, Chronology and Techno-Typology of the Upper Paleolithic Sequence in the Shuidonggou Area, Northern China", *Journal of World Prehistory*, 32(2), 111-141.
- Li, F., Vanwezer, N., Boivin, N., Gao, X., Ott, F., Petraglia, M., Roberts, P. 2019b, "Heading North: Late Pleistocene Environments and Human Dispersals in Central and Eastern Asia", *PloS one*, 14(5), 1-22.
- Lopez, S., van Dorp, L., Hellenthal, G. 2015, "Human Dispersal Out of Africa: A Lasting Debate", *Evolutionary Bioinformatics Online*, 11(Supplementary Issue: Evolutionary Genomics), 57-68.
- Massilani, D., Skov, L., Hajdinjak, M., Gunchinsuren, B., Tseveendorj, D., Yi, S., ... & Higham, T. 2020, "Denisovan ancestry and population history of early East Asians", *bioRxiv* (preprint), 1-17. <https://doi.org/10.1101/2020.06.03.131995>

- Matisoo-Smith, E. - Horsburgh, K. A. 2012, *DNA for Archaeologists*, Left Coast Press, California, USA.
- Mellars, P. 2015, "Some key issues in the emergence and diversity of 'modern' human behavior", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuho, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 3-22.
- Molodin, V. I., Geneste, J. M., Zotkina, L. V., Cheremisin, D. V., Cretin, C. 2019, "The 'Kalgutinsky' Style in the Rock Art of Central Asia", *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 47(3), 12-26.
- Morley, M. W., Goldberg, P., Uliyanov, V. A., Kozlikin, M. B., Shunkov, M. V., Derevianko, A. P., ... & Roberts, R. G. 2019, "Hominin and animal activities in the microstratigraphic record from Denisova Cave (Altai Mountains, Russia)", *Scientific reports*, 9(1), 1-12.
- Ning, C., Fernandes, D., Changmai, P., Flegontova, O., Yuncu, E., Maier, R., ... & Manica, A. 2020, "The genomic formation of First American ancestors in East and Northeast Asia", *bioRxiv* (preprint), 1-28. <https://doi.org/10.1101/2020.10.12.336628>
- Otte, M. - Derevianko, A. P. 2001, "The Aurignacian in Altai", *Antiquity*, 75(287), 44-48.
- Otte, M. 2014, "Central Asia as a Core area: Iran as an origin for the European Aurignacian", *International Journal of the Society of Iranian Archaeologists*, 1(1), 27-32.
- Pavlenok, G. D. - Zubova, A. V. 2019, "New Dental Finds Associated with the Paleolithic Selenga Culture, Western Trans-Baikal Region", *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 47(3), 3-11.
- Pawlik, A. F. 2014, "Detecting traits of modern behavior through microwear analysis", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuho, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 182-198.
- Pitulko, V. V., Pavlova, E. Y., Nikolskiy, P. A., Ivanova, V. V. 2012, "The oldest art of the Eurasian Arctic: personal ornaments and symbolic objects from Yana RHS, Arctic Siberia", *Antiquity*, 86(333), 642-659.
- Poikalainen, V. 2001, "Palaeolithic art from the Danube to Lake Baikal", *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, (18-19), 7-60.
- Potter, B. A., Irish, J. D., Reuther, J. D., McKinney, H. J. 2014, "New insights into Eastern Beringian mortuary behavior: A terminal Pleistocene double infant burial at Upward Sun River", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(48), 17060-17065.
- Poznik, G. D., Xue, Y., Mendez, F. L., Willems, T. F., Massaia, A., Sayres, M. A. W., ... & Chen, Y. 2016, "Punctuated bursts in human male demography inferred from 1,244 worldwide Y-chromosome sequences", *Nature Genetics*, 48(6), 1-7.
- Qu, T., Bar-Yosef, O., Wang, Y., Wu, X. 2013, "The Chinese Upper Paleolithic: geography, chronology, and techno-typology", *Journal of Archaeological Research*, 21(1), 1-73.
- Raghavan, M., Skoglund, P., Graf, K. E., Metspalu, M., Albrechtsen, A., Moltke, I., ... & Karmin, M. 2014, "Upper Palaeolithic Siberian genome reveals dual ancestry of Native Americans", *Nature*, 505(7481), 1-21.
- Rasmussen, S. O., Bigler, M., Blockley, S. P., Blunier, T., Buchardt, S. L., Clausen, H. B., ... & Gkinis, V. 2014, "A stratigraphic framework for abrupt climatic changes during the Last Glacial period based on three synchronized Greenland ice-core records: refining

- and extending the INTIMATE event stratigraphy”, *Quaternary Science Reviews*, 106, 14-28.
- Rasmussen, T. L., Thomsen, E., Moros, M. 2016, “North Atlantic warming during Dansgaard-Oeschger events synchronous with Antarctic warming and out-of-phase with Greenland climate”, *Scientific reports*, 6: 20535, 1-12.
- Rybin, E. P. 2014, “Tools, beads, and migrations: Specific cultural traits in the Initial Upper Paleolithic of Southern Siberia and Central Asia”, *Quaternary International*, 347. 39-52.
- Rybin, E. P. 2015, “Middle and Upper Paleolithic interactions and the emergence of “modern behavior” in southern Siberia and Mongolia”, *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuho, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 470-489.
- Rybin, E. P., Khatsenovich, A. M., Gunchinsuren, B., Olsen, J. W., Zwyns, N. 2016, “The impact of the LGM on the development of the Upper Paleolithic in Mongolia”, *Quaternary International*, 425, 69-87.
- Rybin, E. P., Paine, C. H., Khatsenovich, A. M., Tsedendorj, B., Talamo, S., Marchenko, D. V., ... & Gunchinsuren, B. 2020, “A new Upper Paleolithic occupation at the site of Tolbor-21 (Mongolia): Site formation, human behavior and implications for the regional sequence”, *Quaternary International* (preprint), 1-40. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.06.022>
- Shunkov, M., Anokin, A., Taimagambetov, Z., Pavlenok, K., Kharevich, V., Kozlikin, M., Pavlenok, G. 2017, “Ushbulak-1: new Initial Upper Palaeolithic evidence from Central Asia”, *Antiquity*, 91(360), 1-7.
- Shunkov, M. V., Kozlikin, M. B., Derevianko, A. P. 2020a, “Dynamics of the Altai Paleolithic industries in the archaeological record of Denisova Cave”, *Quaternary International* (preprint), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.02.017>
- Shunkov, M. V., Fedorchenko, A. Y., Kozlikin, M. B., Derevianko, A. P. 2020b, “Initial Upper Palaeolithic ornaments and formal bone tools from the East Chamber of Denisova Cave in the Russian Altai”, *Quaternary International* (preprint), 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.07.027>
- Sikora, M., Pitulko, V., Sousa, V., Allentoft, M. E., Vinner, L., Rasmussen, S., ... & Yang, M. 2019, “The population history of northeastern Siberia since the Pleistocene”, *Nature*, 570(7760), 182-188.
- Skrdla, P. 2013, “The Bohunician in Moravia and adjoining regions”, *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 41(3), 2-13.
- Slobodin, S. B., Anderson, P. M., Glushkova, O. Y., Lozhkin, A. V. 2017, “Western Beringia (Northeast Asia)”, *Human Colonization of the Arctic: The Interaction Between Early Migration and the Paleoenvironment*, (Editors V.M. Kotlyakov, A.A. Velichko, S.A. Vasil’ev), Academic Press, London, 241-298.
- Stringer, C. 2014, “Why We Are Not All Multiregionalists Now”, *Trends in Ecology & Evolution*, 29(5), 248-251.
- Svoboda, J. A. 2007, “On modern human penetration to Northern Eurasia: The multiple advances hypothesis”, *Rethinking the human revolution new behavioural and biological perspectives on the origin and dispersal of modern humans*, (Editors Paul

- Mellars, Ofer Bar-Yosef, Katie Boyle), McDonald Institute Monographs, Cambridge, 329-339.
- Terry, K., Buvit, I., Konstantinov, M. V. 2016, "Emergence of a microlithic complex in the Transbaikal Region of southern Siberia", *Quaternary International*, 425, 88-99.
- Vasil'ev, S. A. 1992, "The Late Paleolithic of the Yenisei: a new outline", *Journal of World Prehistory*, 6(3), 337-383.
- Vasil'ev, S. A. 2001, "The final paleolithic in northern Asia: Lithic assemblage diversity and explanatory models", *Arctic Anthropology*, 38(2), 3-30.
- Vasil'ev, S. A., Kuzmin, Y. V., Orlova, L. A., Dementiev, V. N. 2002, "Radiocarbon-based Chronology of the Paleolithic in Siberia and Its Relevance to the Peopling of the New World", *Radiocarbon*, 44(2), 503-530.
- Vasilyev, S. V., Borutskaya, S. B., Rogovskoi, E. O., Berdnikova, N. E., Lipnina, N. E., Berdnikov, I. M. 2017, "Сообщение об антропологических находках на палеолитическом местонахождении Туяна в Тункинской рифтовой долине (Юго-Западное Прибайкалье) (Güneybatı Cis-Baykal'daki Tunka Çöküntü Vadisi'nde yer alan Tuяana Paleolitik Yerleşiminde Bulunan Antropolojik Buluntular Hakkında Rapor)", *Известия Иркутского государственного университета. Серия: Геоархеология, Этнология. Антропология (Irkutsk Devlet Üniversitesi Bülteni, Dizi: Jeoarkeoloji, Etnoloji, Antropoloji)*, 22, 150-165.
- Wang, Y. - Qu, T. 2014, "New Evidence and Perspectives on the Upper Paleolithic of the Central Plain in China", *Quaternary International*, 347, 176-182.
- Wang, Y. 2015, "New evidence of modern human behavior in Paleolithic Central China", *Emergence and Diversity of Modern Human Behavior in Paleolithic*, (Editors Y. Kaifu, M. Izuhō, T. Goebel, A. Ono), Texas, Texas University Press, 250-258.
- Wei, Y., d'Errico, F., Vanhaeren, M., Peng, F., Chen, F., Gao, X. 2017, "A technological and morphological study of Late Paleolithic ostrich eggshell beads from Shuidonggou, North China", *Journal of Archaeological Science*, 85, 83-104.
- Wong, E. H., Khrunin, A., Nichols, L., Pushkarev, D., Khokhrin, D., Verbenko, D., ... & Valouev, A. 2017, "Reconstructing genetic history of Siberian and Northeastern European populations", *Genome research*, 27(1), 1-14.
- Yu, H., Spyrou, M. A., Karapetian, M., Shnaider, S., Radzevičiūtė, R., Nägele, K., ... & LeRoux, P. 2020, "Paleolithic to Bronze Age Siberians Reveal Connections with First Americans and across Eurasia", *Cell*, 181, 1-14.
- Zhilin, M.G., Savchenko, S., Hansen, S., Heussner, K. U., Terberger, T. 2018, "Early art in the Urals: new research on the wooden sculpture from Shigir", *Antiquity*, 92(362), 334-350.
- Zotkina, L. V., Cretin, C., Plisson, H., Geneste, J. M., Molodin, V. I. 2020, "Technological parameters of rock art at the Kalgutinsky Rudnik site on the Ukok Plateau, Russian Altai region", *Quaternary International*, 559, 188-197.
- Zwyns, N. 2012, *Laminar technology and the onset of the Upper Paleolithic in the Altai, Siberia*, Leiden University Press, (Published Doctoral Dissertation), Leiden, Netherlands.
- Zwyns, N. 2014, "Altai: Paleolithic", *Encyclopedia of Global Archaeology*, (Editor Claire Smith), Springer, New York, 148-158.

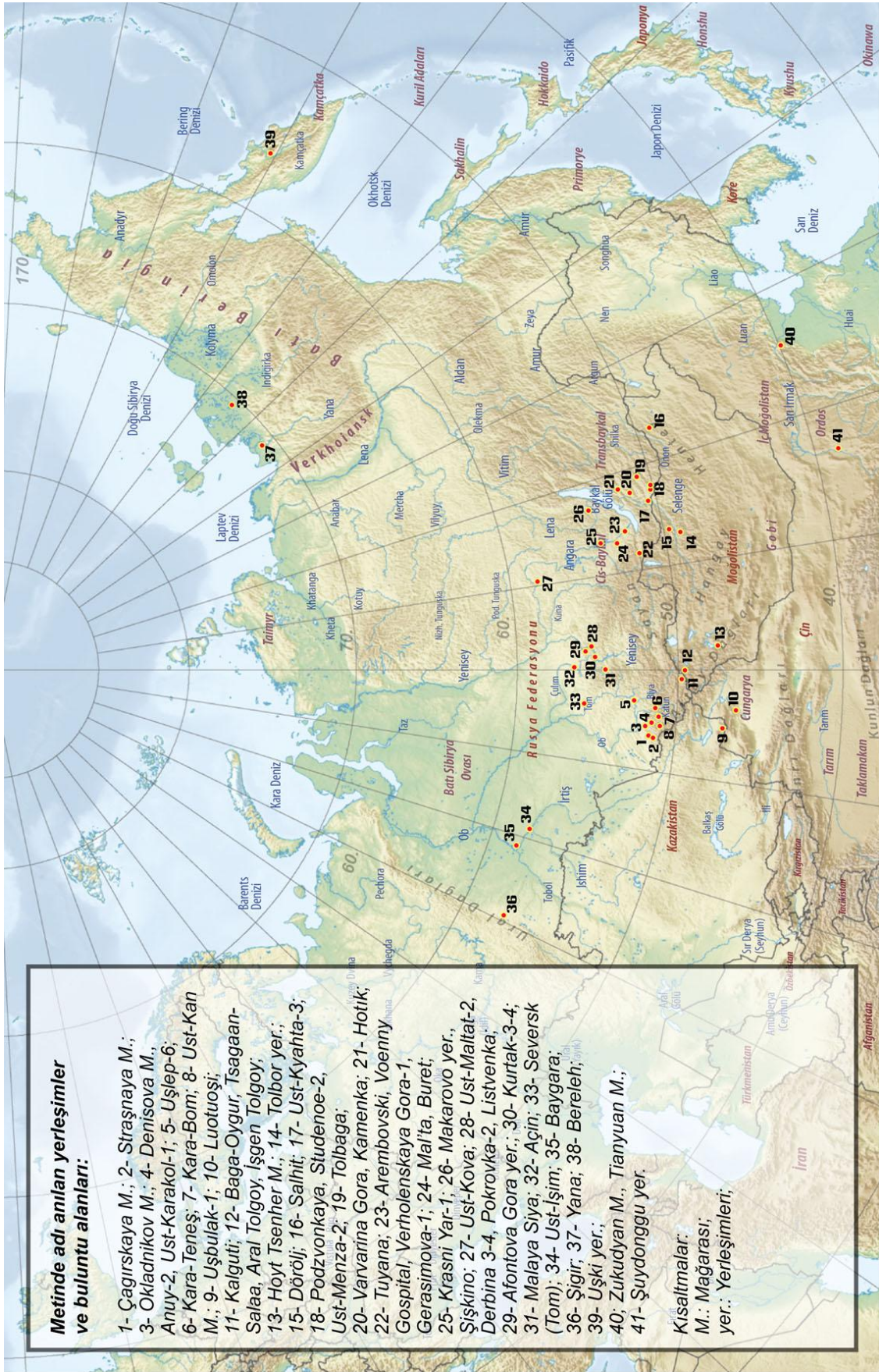
- Zwyns, N., Gladyshev, S. A., Gunchinsuren, B., Bolorbat, T., Flas, D., Dogandžić, T., ... & Odsuren, D. 2014, "The open-air site of Tolbor 16 (Northern Mongolia): Preliminary results and perspectives", *Quaternary International*, 347, 53-65.
- Zwyns, N. - Lbova, L. 2018, "The Initial Upper Paleolithic of Kamenka site, Zabaikal region (Siberia): A closer look at the blade technology", *Archaeological Research in Asia*, 17, 24-49.
- Zwyns, N., Paine, C. H., Tsedendorj, B., Talamo, S., Fitzsimmons, K. E., Gantumur, A., ... & Doerschner, N. 2019, "The Northern Route for Human Dispersal in Central and Northeast Asia: New Evidence from the Site of Tolbor-16, Mongolia", *Scientific Reports*, 9(1), 1-10.

İnternet Kaynakları:

URL 1 www.donsmaps.com/malta.html (Erişim Tarihi: 30.12.2019)

URL 2 www.paleoetnologie.wz.cz/anglperson.htm (Erişim Tarihi: 30.12.2019)

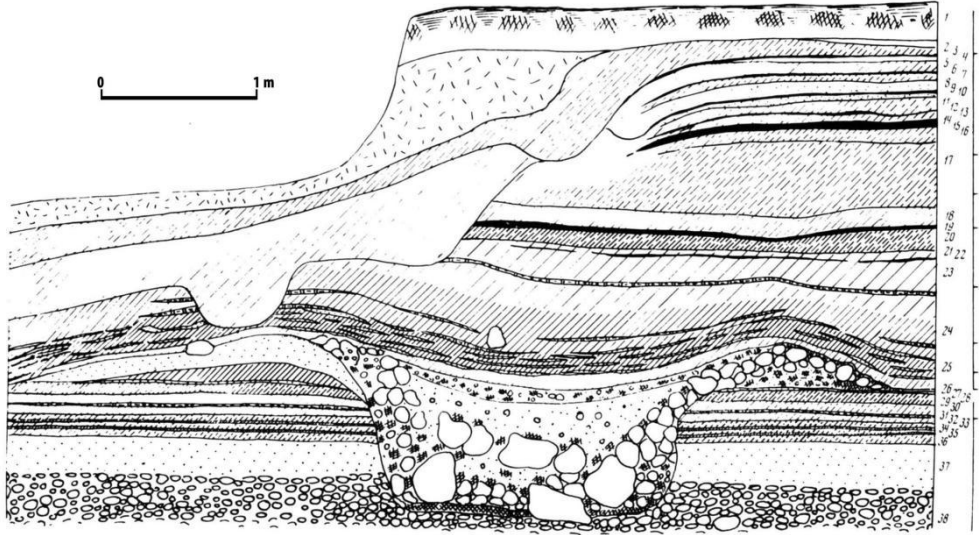
HARİTA, TABLO VE RESİMLER

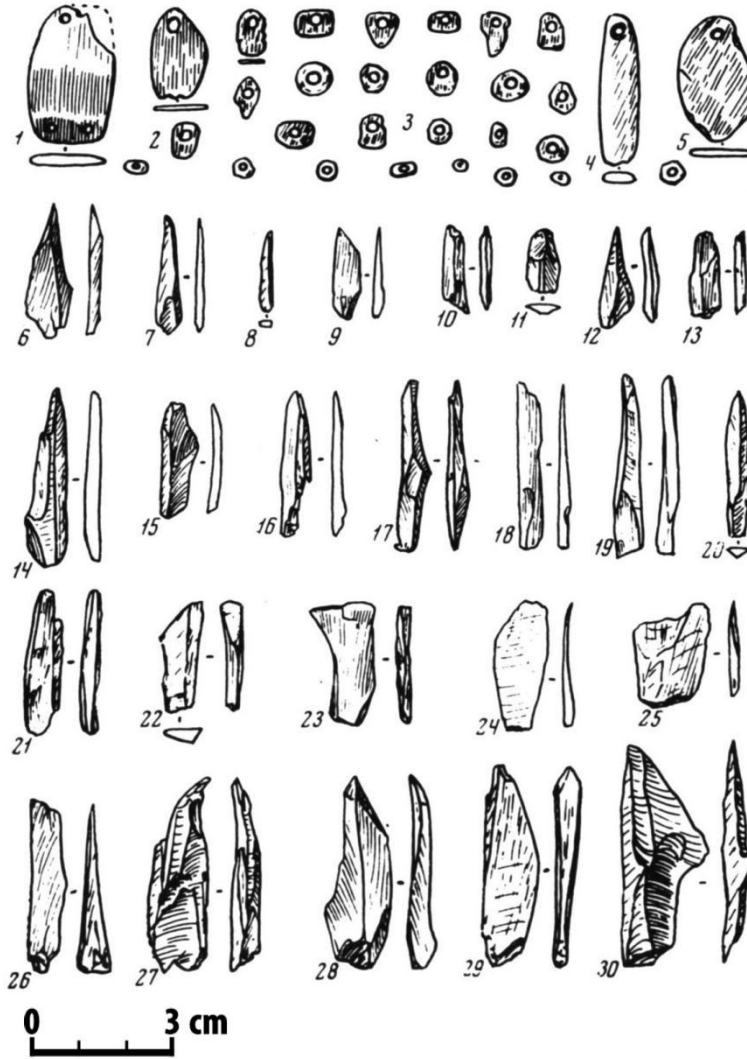
Har. 1: Metinde adı anılan yerleşimler ve buluntu alanları.

P	L	E	E	I	S	T	O	S	E	N	H	HOLOSEN
Heinrich Olayları	H5	H4	H3	H2	H1	H0						
GS/GI	GS-14 GI-13 GS-12 GS-11 GS-10 GS-9	GI-8 GS-8 GS-7 GS-6 GS-5.2 GS-5.1 GS-4 GS-3 GS-2.2 GS-2.1	GI-7 GS-7 GS-6 GS-5.2 GS-5.1 GS-4 GS-3 GS-2.2 GS-2.1	GI-6 GS-6 GS-5.2 GS-5.1 GS-4 GS-3 GS-2.2 GS-2.1	GI-5.1 GS-5.1 GS-4 GS-3 GS-2.2 GS-2.1	GI-1						
Bin yıllar	50	40	30	20	10							
K	A	R	G	A	S	A	R	T	A	N	Pre-Bor.	Atlantik
												Sub-Bor.
	OPÇ	Öncül ÜPÇ	Erken ÜPÇ	Orta ÜPÇ	Geç ÜPÇ	Mezo-litik	Neo-litik					
		Kara-Bom (KD 6-5) Denisova (Ana, D.G, 11. K.) Denisova (G.O., 8. K.) Kara-Tenesh Ust-Karakol, B1, (KD 5.5-5.4)	Kara-Bom (KD 4?) Kara-Bom (KD 3-1) Ust-Karakol, B2 (11-8 K.) Ust-Karakol, B1 (KD 5.3-5.1) Anuy-2 (12-9 K.) Denisova (Ana, D.G. 9. K.)	Anuy-2 (8-3 K.)	Kaminnaya M. (14-11 K.) Dmitrievka Tytkesken-3 (6. K.) Ust-Sema (Alt KK) Ust-Kuyum (4. K.)	Afonova Gora-1-4 Listvenka Kokorevo-1-4, 6 Novoselovo-6-8, 13 Kurtak-3 Maininskaya						
K.b. Altaylar		Ust-Maitat-2 (?)	Derbina-5 (?) Derbina-4 (?)	Afanasyeva Gora Tarachikha Uj-2 Kurtak-4 Sabaniakha Kashtanka-1								
Önemli Yerleşimler		Makarovo-4 Arembovskiy Mal'ta (?) Leonovo-1 ve 3 (?) Kurchatovski (?) Monastirsk Gora-2 (?)	Makarovo-3 Bolshoi Naryn (Alt Bileşke) Voennyi Gosptal Mamony-2 Bolshoi Zangisan	Mai'ta Buret Ust-Kova (Orta Bil.) Bolshoi Naryn (Üst B.) Alekseevsk (6. K.) Nepa-1 (5. K.)	Krasny Yar-1 Ust-Kova (Üst Bil.) Verkholskaya Gora-1-2 Sosnovy Bor Cheremushnik-1-2 Makarovo-2							
Cis-Baykal		Kamenka-A Podzvonkaya Varvarina Gora Barun Alan-1 Ushbulak-1 (Kazak.) Tolbor-4 (KD 6-5) (Moğol.)	Kamenka-B Tolbaga Khotyk Varvarina Gora Tolbor-4 (KD 4/Moğ.) Tolbor-16 (KD 5-3/M.)	Kunalej (3. K.) Priiskovoe (2. K.) Melnichnoe-2 (3-2 K.) Chitkan (7-2 K.)	Studenoe-1-2 Ust-Menza-1-2 Sokhatino-4 (8-6 K.) Oshurkovo Tolbor-15 (KD 4-3) (Moğ.) Tolbor-4 (KD 3) (Moğ.)							
Transbaykal Moğolistan ve diğerleri												

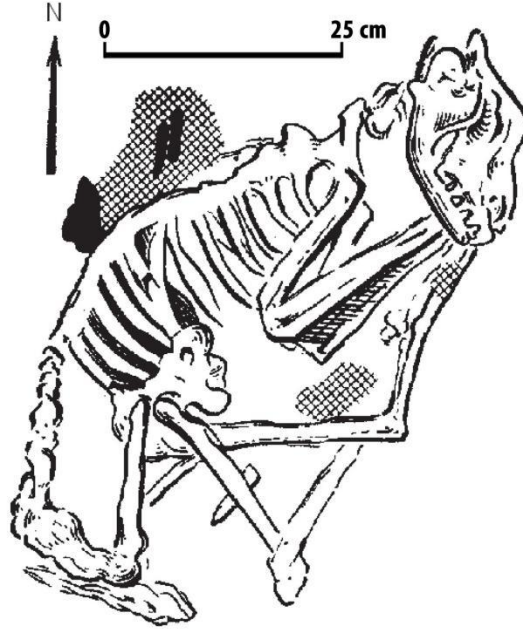
Tab. 2: Çekirdek Sibiryaya için Üst Paleolitik Çağ tablosu.

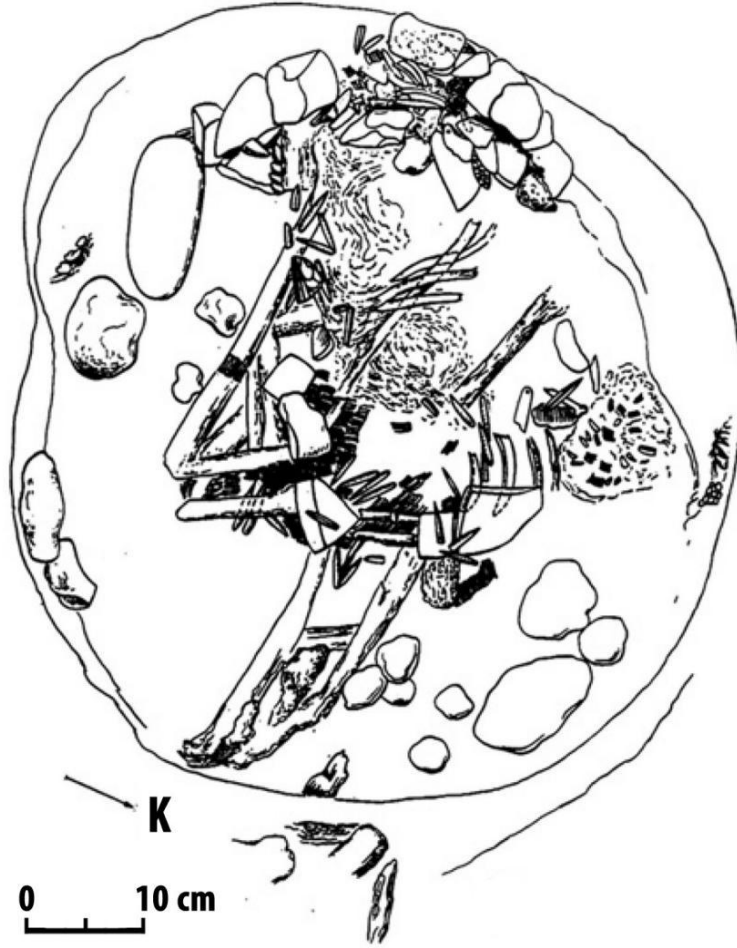
Res. 1: Uşki-1, 7. kültür katmanında tespit edilen gömüt çukurunu ve yerleşimin katmanlaşmasını gösteren kesit çizimi (Dikov-Powers 1968, 196, Fig. 7).

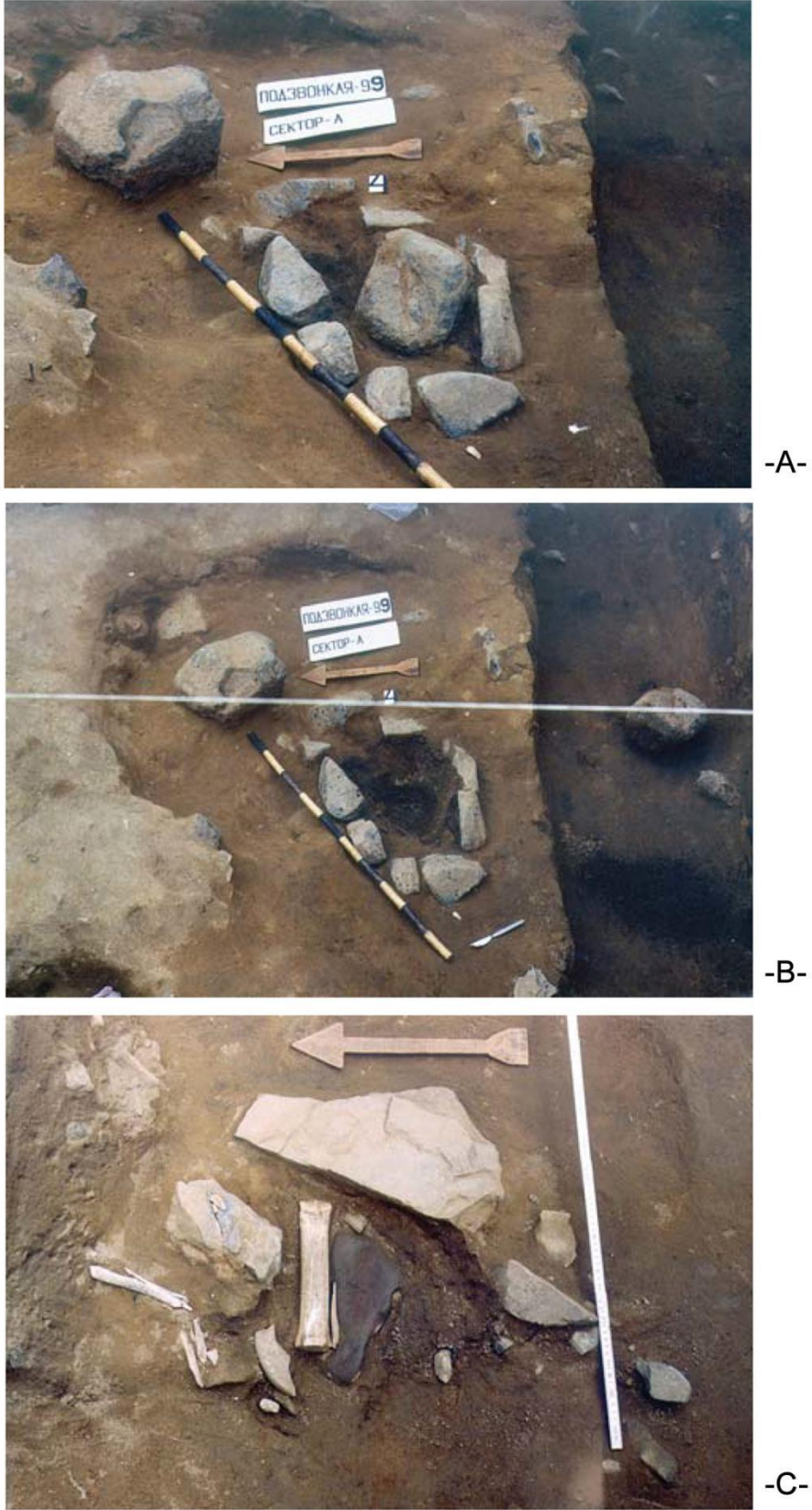
Res. 2: Uşki-1, 7. kültür katmanı, gömüt çukurundan ele geçen buluntular: (1-5) Süs nesneleri; (6-30) Taş buluntular (Dikov-Powers 1968, 200, Fig. 12).

Res. 3: Uşki-1, 6. kültür katmanı, barınak içinde gömülen köpeğin kalıntılarının çizimi (eskiz) (Dikov 2004, 42, Fig. 15).

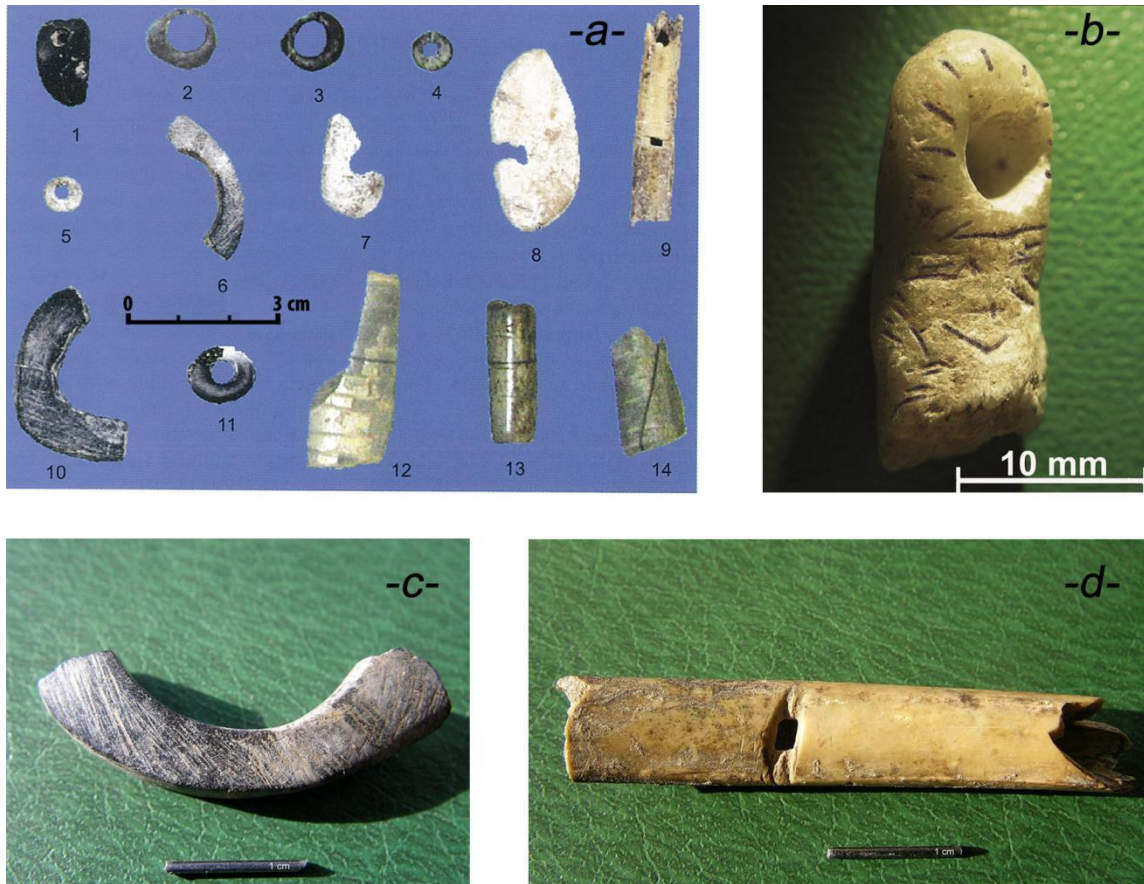
Res. 4: Uşki-1, 6. kültür katmanı, çift çocuk gömütünün bulunduğu barınağın planı ve içindeki kalıntıların çizimi (Dikov 1996, 247, Fig. 4-17).

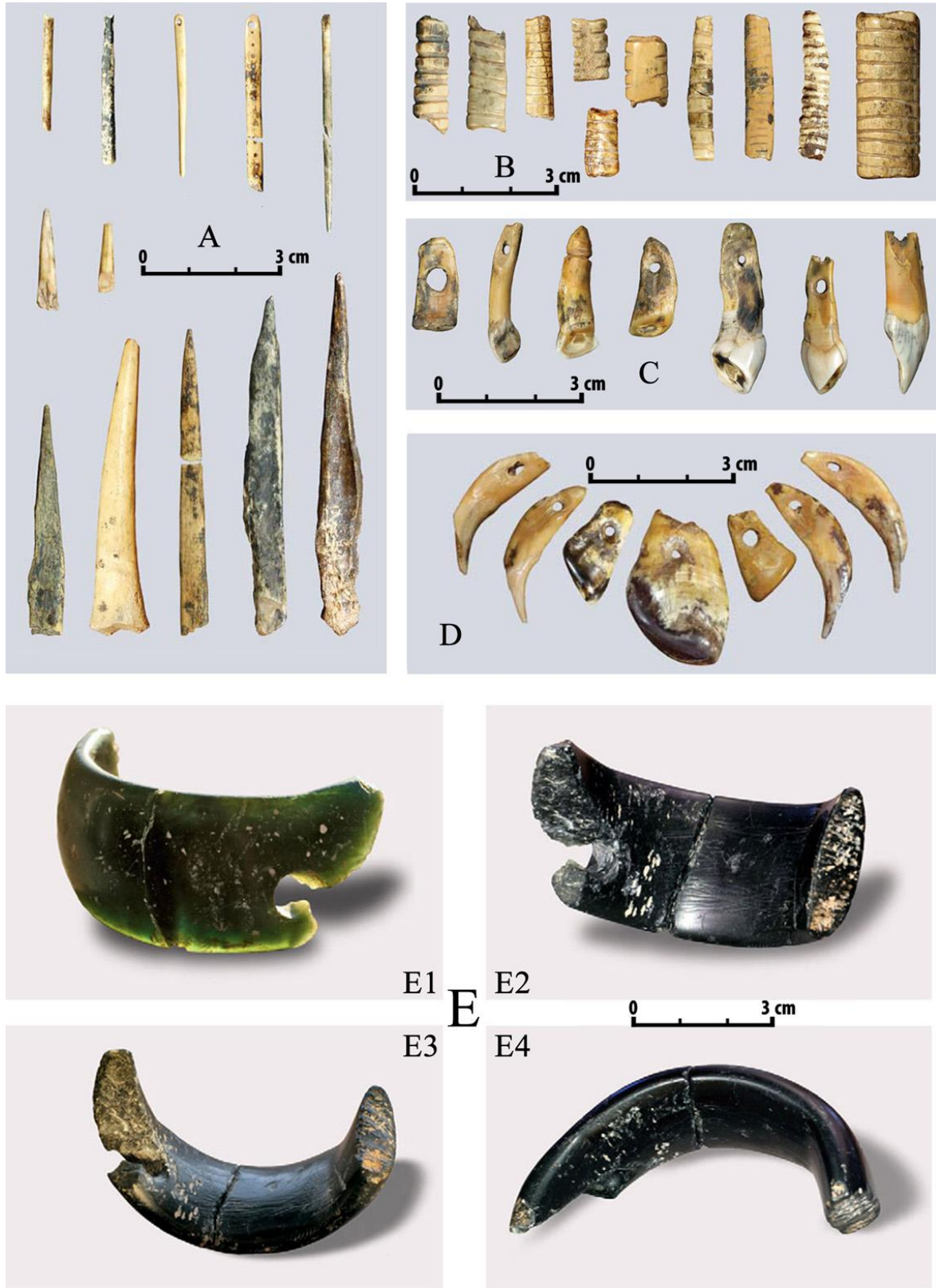
Res. 5: Podzvonkaya, ocaklar - (A) Ocak 4, ateş çukuru bir taş ile kapatılmış; (B) Ocak 4, ateş çukurunun üzerine kapatılmış olan taş kaldırılmış; (C) Ocak 5, ateş çukuru büyükçe yassı bir taş plaka ve toynaklı bir hayvanın kaval kemiği ile kapatılmış (Tashak'tan aktaran Derevianko 2011, 492, Fig. 101-102).

Res. 6: Hotık, 3. katman, ocak kültürü olarak düşünülen buluntular (Lbova 2011, 10, Fig. 1).

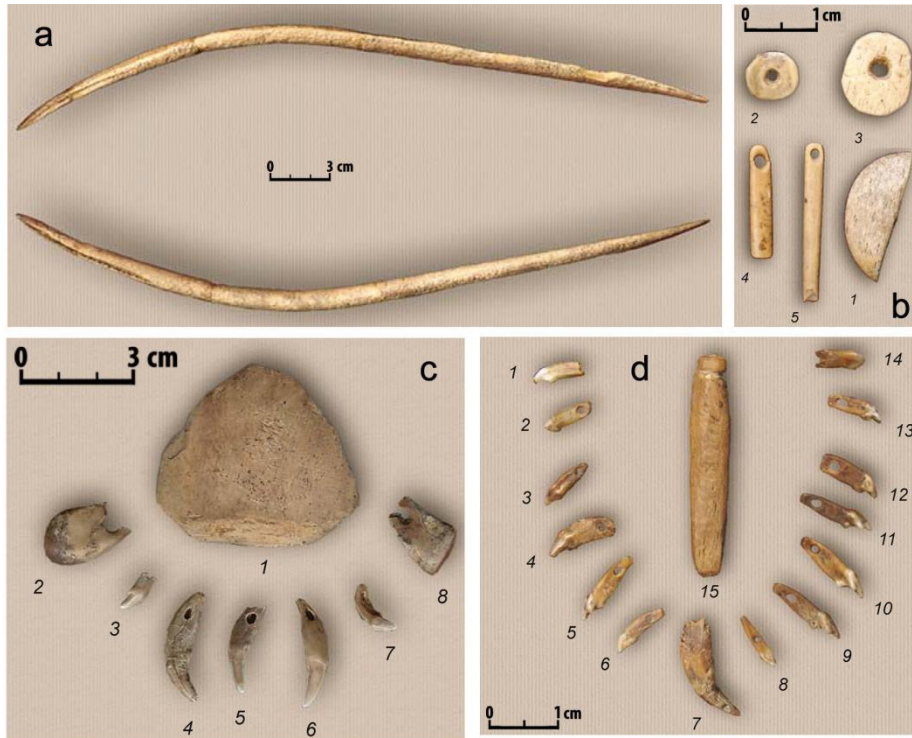
Res. 7: Öte-Baykal'daki Ö/EÜPÇ yerleşimlerinden ele geçirilen süs nesnelere - (a1-a5, a11) Hotık; (a2-a4, a12-14) Kamenka; (b-d) Hotık; (a9, d) Hotık, muhtemel müzik aleti (a: Derevianko-Rybin 2003, 45, Fig. 22; b-d: Lbova 2011, 11-12, Fig. 2-4).

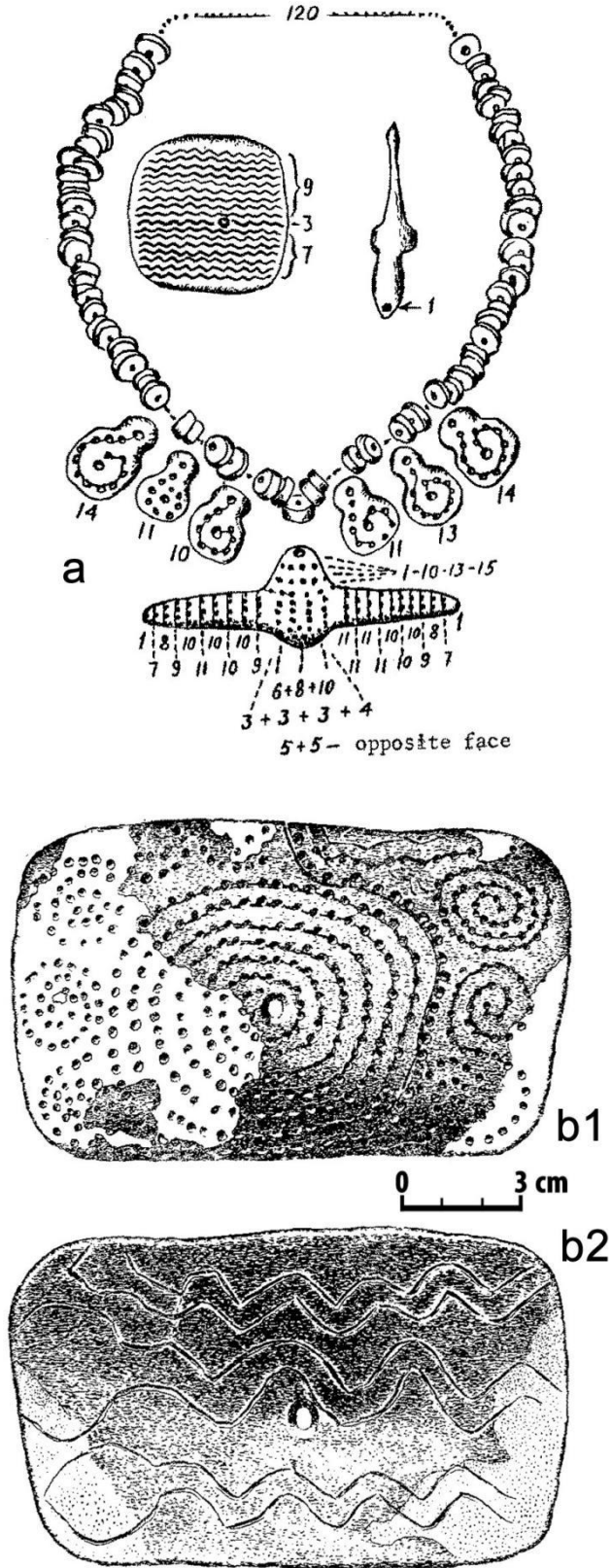
Res. 8: Denisova Mağarası, Ana Oda Ö/EÜPÇ katmanları, süs nesneleri / kemik aletler - (A) İğneler, tığlar; (B) Kazıma çizgili boru biçimli kemik boncuklar; (C) Hayvan dişinden kolye uçları; (D) Kemikten ve diştten kolye uçları; (E) Delikli taş bilezik; (E1) Dış yüz, (E2) İç yüz, (E3) Aşağıdan görünüm, (E4) Yukarıdan görünüm (A-D: Derevianko 2011, 312-313, Fig. 11-13; E: Derevianko vd. 2008, 15, Fig. 4).

Res. 9: Kara-Bom'dan ele geçirilen süs nesneleri ve kök boyası kullanımına dair kanıtlar: (a) Uç kısmında kök boyası kalıntıları olan çakıltaş; (b) Madeni boyar madde parçacıkları; (c-e) Kemik ve dişten yapılmış delikli kolye uçları (Derevianko-Rybin 2003, 39-40, Fig. 12-18).

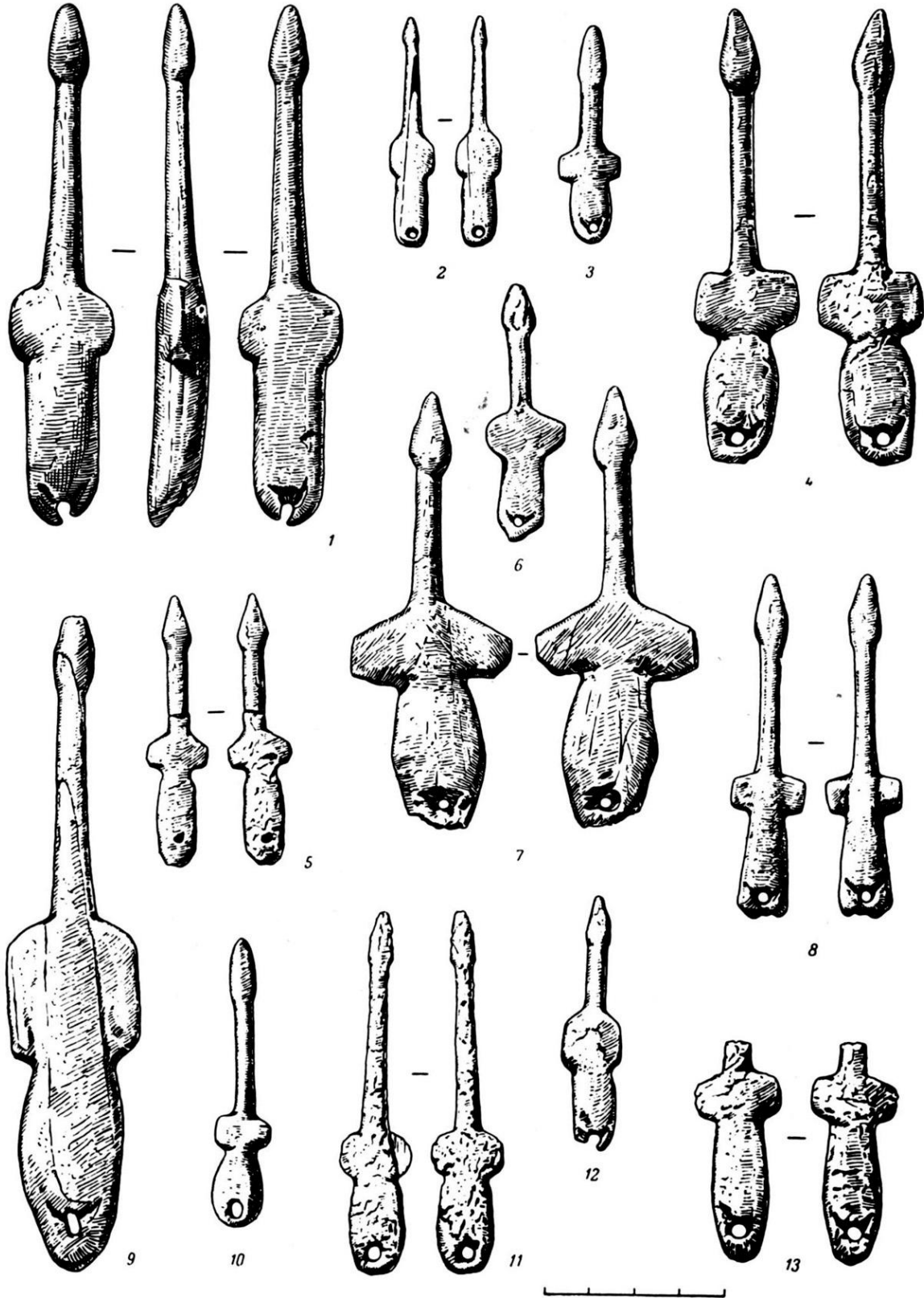
Res. 10: Afontova Gora-2, süs nesneleri ve kemik aletler - (a) Kemik uç; (b) 1-3: Mamut dişinden boncuklar, 4-5: İğne parçaları; (c) 1: "Madalyon", 2, 8: Sibirya geyiği dişinden kolye uçları, 3-7: Kutup tilkisi dişinden kolye uçları; (d) 1-14: Kutup tilkisi dişinden kolye uçları, 15: Mamut dişinden kolye ucu (Drozdov-Artemiev 2007, 44, Fig. 6-9).

Res. 11: Mal'ta, sanat nesneleri- (a) Mal'ta Çocuğu'nun mezarından ele geçirilen kolye (bazı araştırmacılar kolyenin bir çeşit ay ve güneş takvimi olduğunu düşünür); (b1) Kemik levha, ön yüz (noktaların bir çeşit takvim olduğu düşünülür); (b2) Stilize üç yılan tasvirinin olduğu arka yüz- (Larichev vd. 1990, 374-375, Fig. 14-15).

Res. 12: Mal'ta - sanat eserleri (Kaynak: www.donsmaps.com/malta.html [Erişim Tarihi: 30.12.2019]). Ölçü yok.

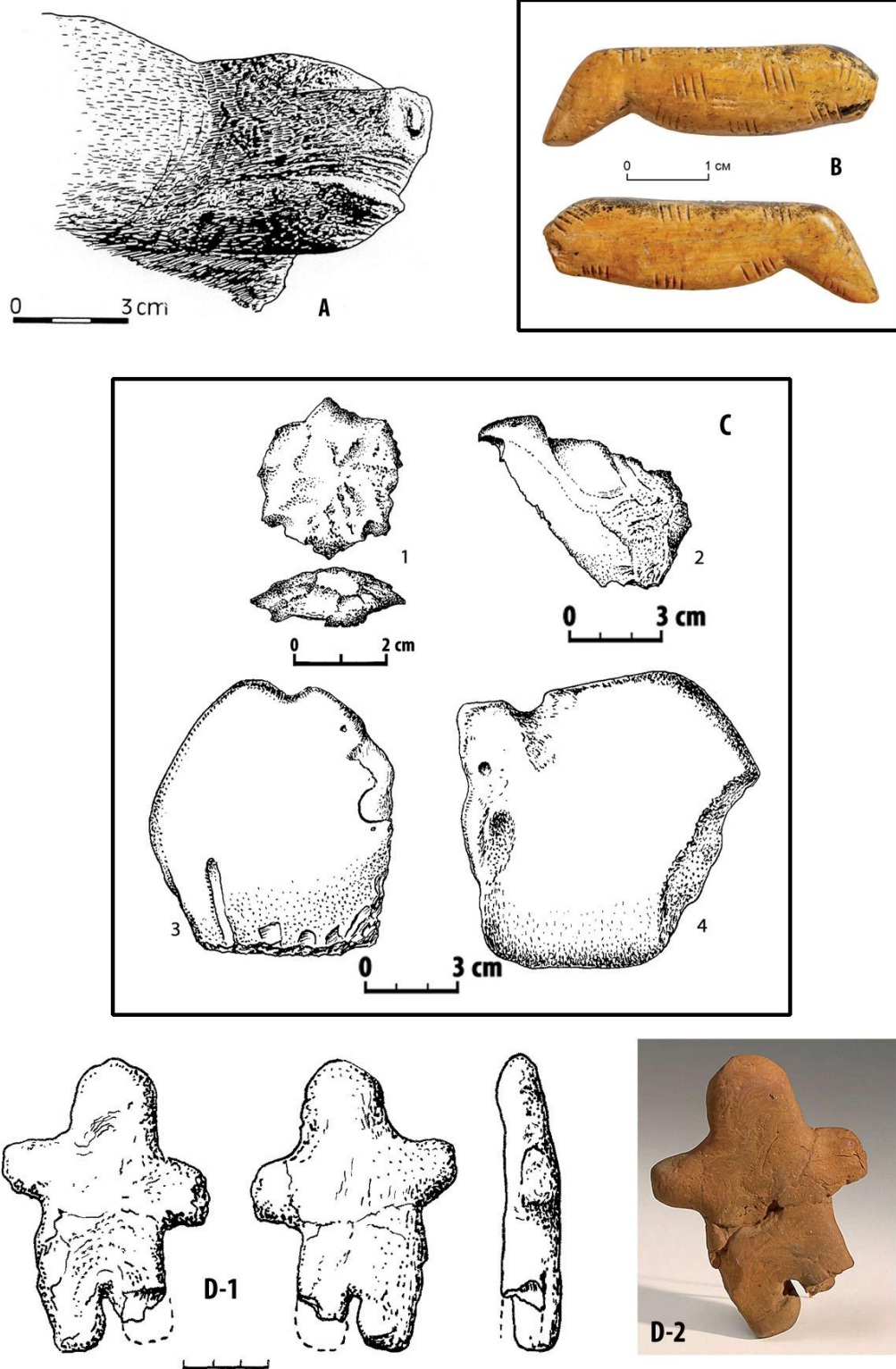
Res. 13: Mal'ta'dan ele geçen zoomorfik "kuş" figürinleri (Abramova vd. 1967, 169, Pl. 52).

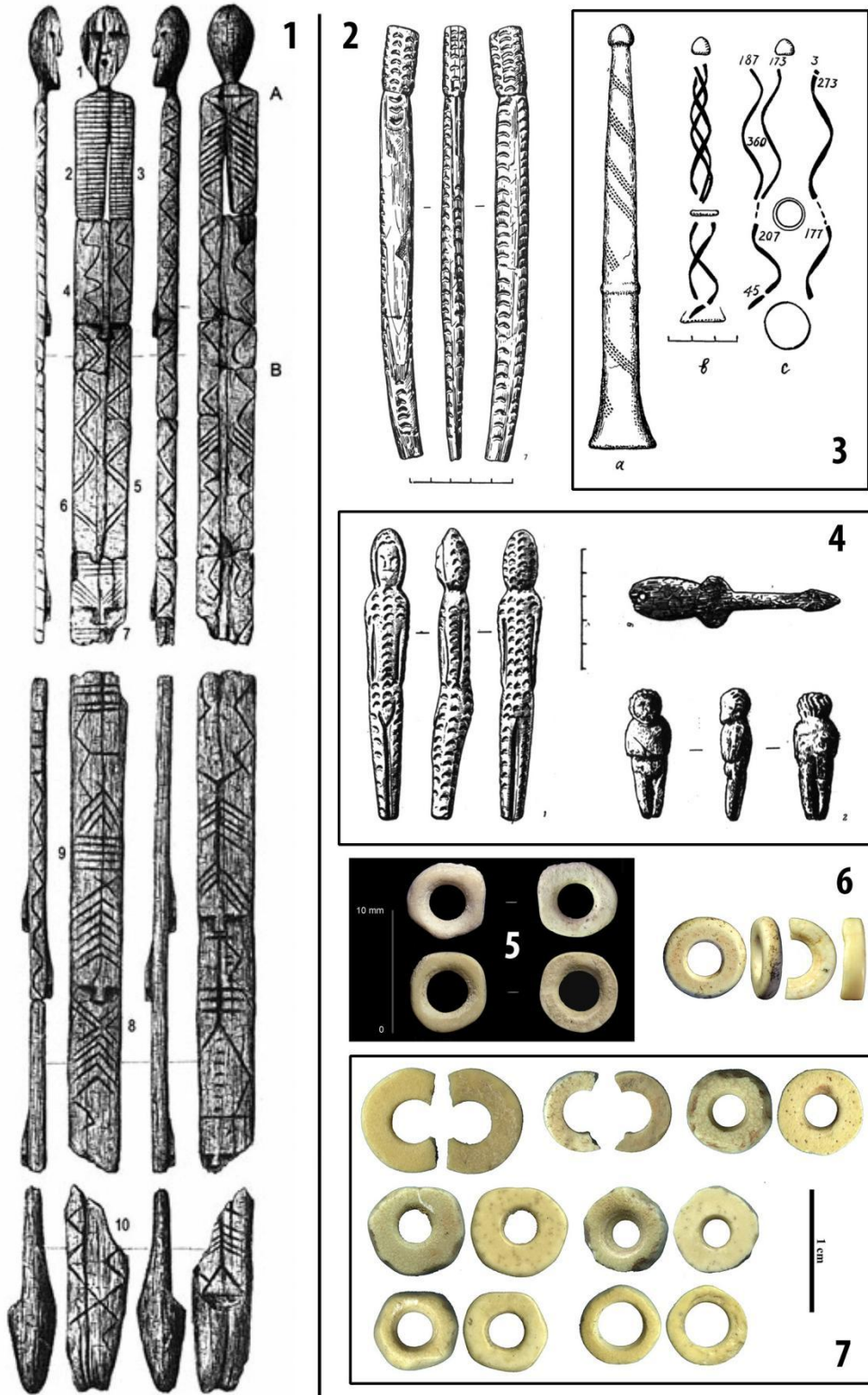
Res. 14: Mal'ta'dan ele geçirilen figürinlerden yola çıkılarak çizilen illüstrasyonlar (İllüstratör: Libor Balak, kaynak: www.paleoetnologie.wz.cz/anglperson.htm [Erişim Tarihi: 30.12.2019]).

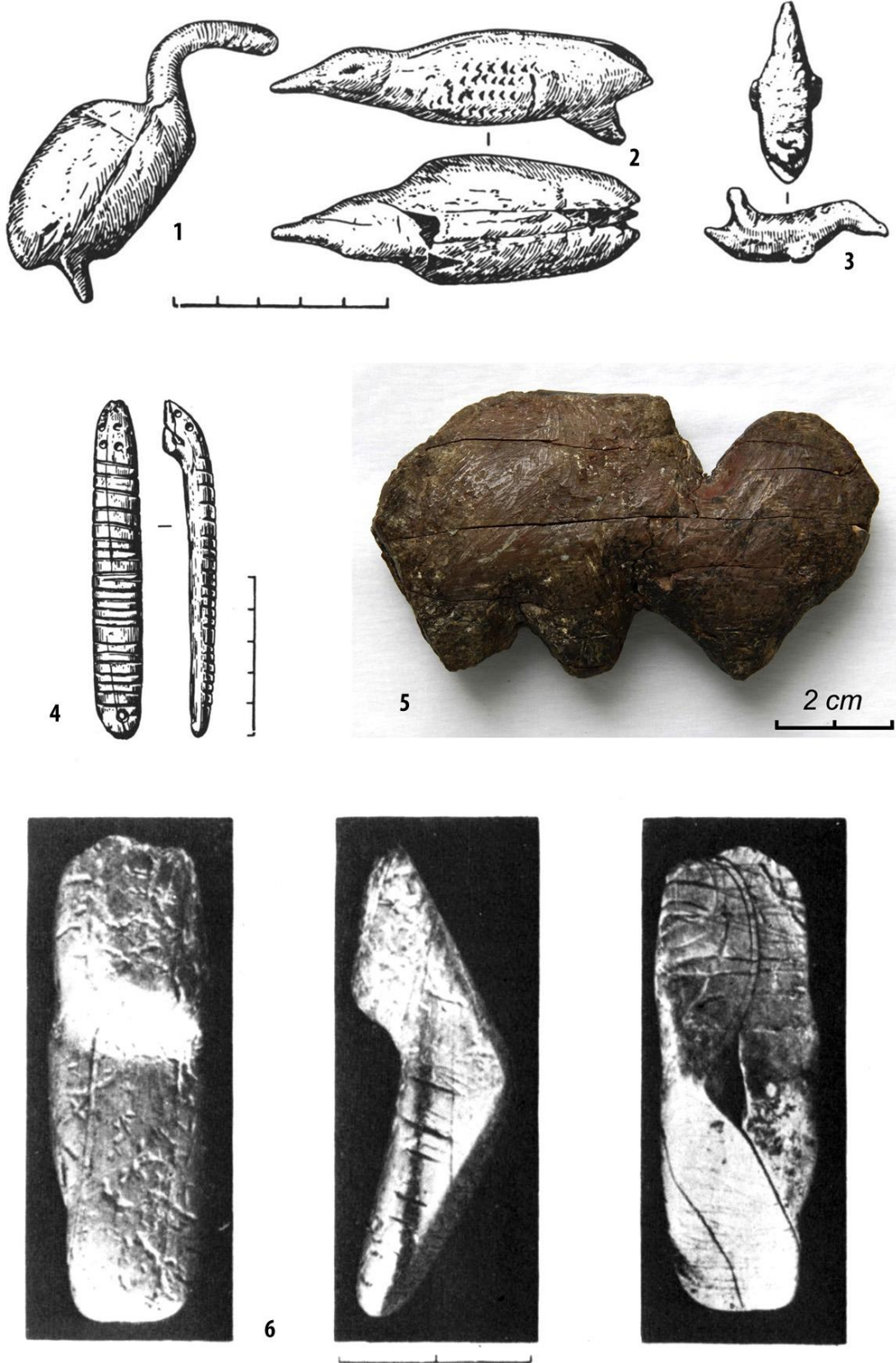
Res. 15: Mal'ta'da gün ışığına çıkarılan ve literatürde "Mal'ta Çocuğu" olarak bilinen çocuk gömütünün Hermitaj Müzesi'nde sergilenen replikası (Kaynak: www.donsmaps.com/malta.html [Erişim Tarihi: 30.12.2019]).

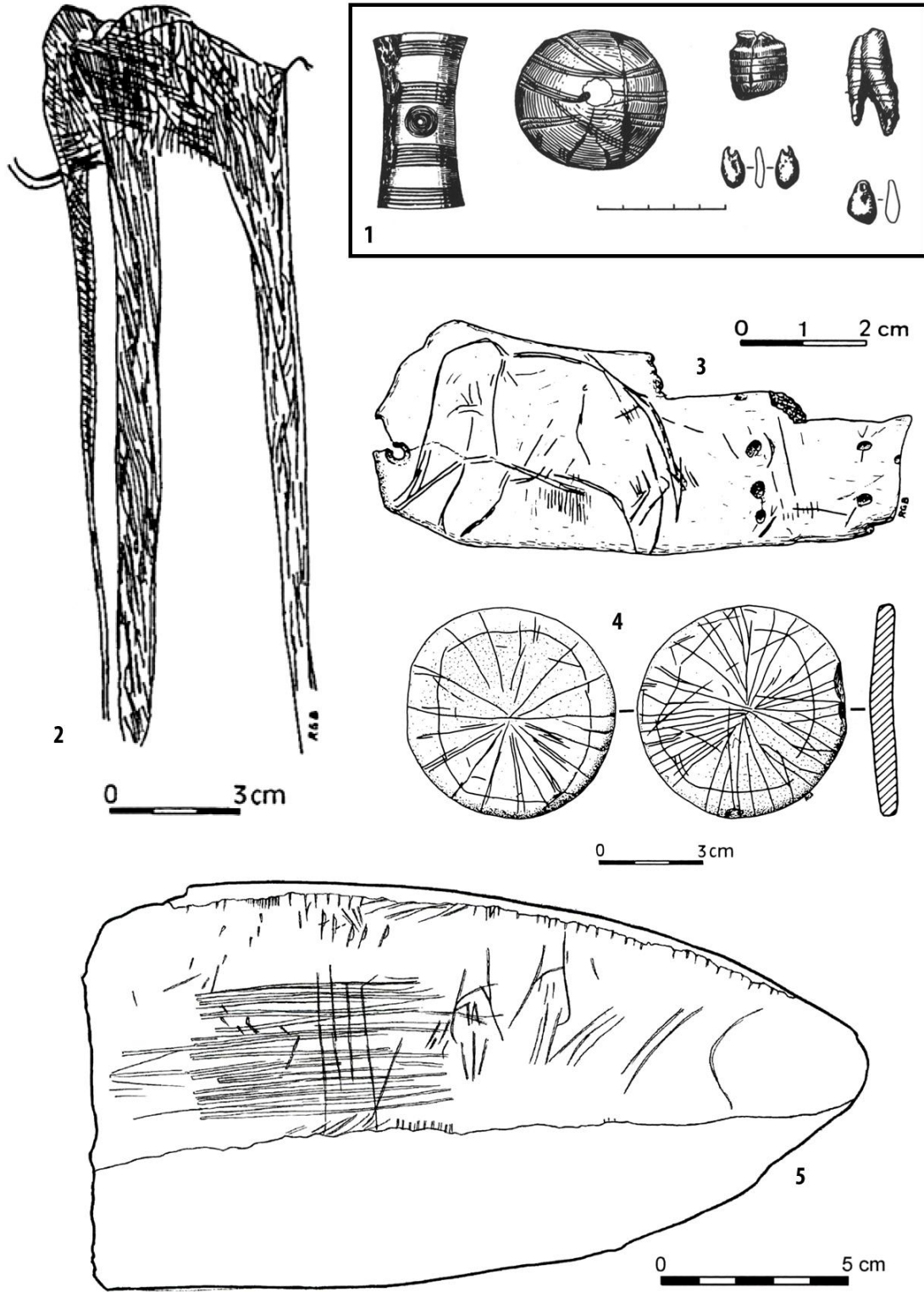
Res. 16: (A) Tolbaga'dan ele geçirilmiş kemik üzerine oyulmuş bir hayvan başı (muhtemelen ayı) (Bednarik 1994, 364, Fig. 11); (B) Denisova Mağarası'ndan mamut dişinden bir figürin (Derevianko vd. 2019, 105, Fig. 2) (C) Malaya Siya'dan ele geçirilmiş çeşitli hayvanları çağrıştırdığı düşünülen taş buluntular - (1) Kaplumbağa; (2) Kartal; (3-4) Mamut (Larichev vd. 1988, 373, Fig. 4); Mayna yerleşimi 5. katmandan ele geçmiş antropomorfik pişmiş toprak bir figürin (Larichev vd. 1988, 373, Fig. 4; Lbova 2014, 719, Fig. 2.3.8).

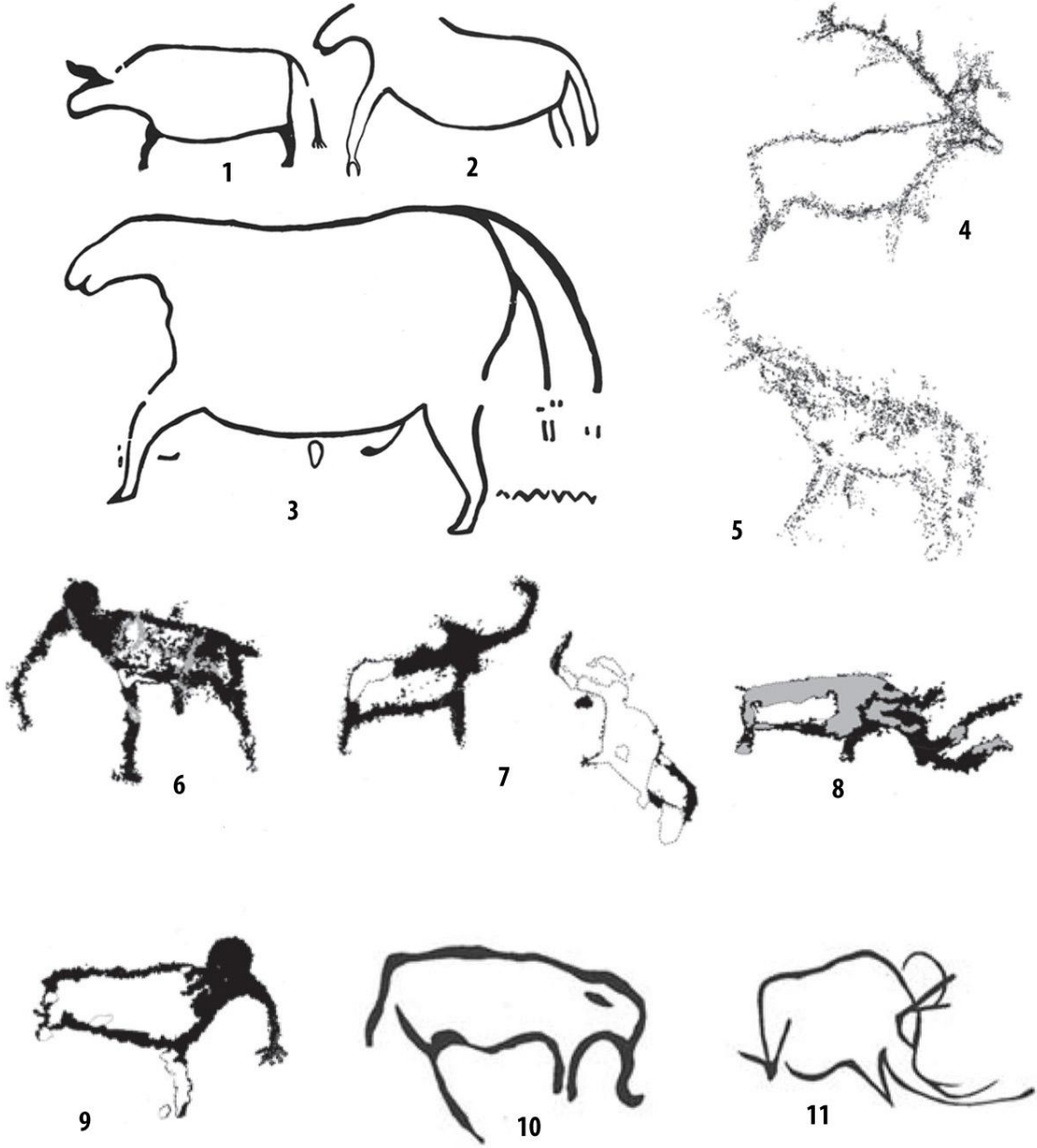
Res. 17: (1) Şigir Heykeli, yükseklik ~5.3 metre (Zhilin vd. 2018, 335, 345, Fig. 1); (2) Mal'ta'dan antropomorfik figürin (Abramova vd. 1967, 170, Pl. 53); (3) Açın'dan ele geçirilmiş, kazıcılarına göre ay ve güneş takvimi olan işlemeli bir çubuk (Larichev vd. 1988, 377, Fig. 6); (4) Buret'ten antropomorfik ve zoomorfik figürinler (Abramova 1967, 174, Pl. 57); (5-7) Tolbor-16, Denisova Mağarası ve Şuydonggu-2'den ele geçirilmiş deve kuşu yumurtası kabuğundan boncuklar (Zwyns vd. 2014, 63, Fig. 8; Wei vd. 2017, 99, Fig. 15).

Res. 18: (1-3) Mal'ta'dan ele geçen kuş figürinleri; (4) Mal'ta'dan ele geçen stilize yılan figürini; (5) Ust-Kova'dan ele geçen stilize mamut figürini; (6) Krasni Yar-1'den ele geçen stilize insan (?) figürini; hepsi mamut dişinden üretilmiştir (1-4: Abramova vd. 1967, 170, Pl. 53; 5: Lbova vd. 2020, 6, Fig. 3; 6: Abramova vd. 1967, 173, Pl. 56).

Res. 19: (1) Bereleh yakınlarından stilize mamut çizimi; (2) Askeri Hastane'den ele geçmiş bezemeli nesnelere; (3) Mal'ta'dan ele geçen plaka üzerine stilize mamut betimi; (4) Afontova Gora-3'ten disk üzerine simgesel güneş (?) betimleri; (5) Yana'dan stilize, çizgisel iki antropomorfik figür; Hepsi mamut dişinden yapılmış (1: Abramova vd. 1967, 160, Pl. 43; 2, 4: Bednarik 1997, Fig. 1-2; 3: Bednarik 1994, 364, Fig. 11; 5: Pitulko vd. 2012, 655, Fig. 12).

Res. 20: Beri-Baykal, Altaylar'daki Ukok Yaylası, Kuzeybatı Moğolistan ve Moğolistan Altaylarından GÜPÇ'a tarihlenen kaya ve mağara resimlerine örnekler: (1-3) Beri-Baykal, Şişkino; (4-5) Ukok, Kalguti; (6-8) Kuzeybatı Moğolistan, Baya-Oygur-2; (9) Kuzeybatı Moğolistan, Tsagaan-Salaa; (10-11) Moğolistan Altayları, Hoyt Tsenher Mağarası; (12-13) Kuzeybatı Moğolistan, Aral Tolgoy ve İşgen Tolgoy (Abramova vd. 1967, 160, Pl. 43; Molodin vd. 2019, 18, Fig. 5, 21, Fig. 9).

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./pp. 503-512
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.803985

Derleme / Compilation

Geliş Tarihi/Received: 01. 10. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 27. 12. 2020

LIFESPAN CHANGES: FROM LOWER PALEOLITHIC HUMANS TO ANATOMICALLY MODERN HUMAN

Havva Ahsen ŞİMŞEK*

Abstract

Lifespan, which can be defined as the process by which a living thing continues its life, gives information about human position in the evolutionary process and adaptation to changing conditions. Humanity has struggled with diseases since the past and striving to improve conditions, delay aging, prolong healthy lifespan. In ancient hunter-gatherer communities, who slept in tree branches or lived in caves, and faced various dangers every day, mortality at a young age was common.

Societies struggling with famine, war and epidemics for many years had a very short lifespan, the difference between birth rate and death rate was small. The human being was less exposed to danger with the shift from the hunter-gatherer lifestyles to settled agricultural societies. Lifespan has gradually increased, thanks to the improving health and hygiene conditions, developments in technology and medicine.

The species lifespan contributes to comprehending their role within the taxonomic classification. For this reason, in this study, the impact of changing conditions on life expectancy has been examined, by comparing the diets, illnesses, and medical facilities of societies lived in prehistoric and historic periods with those of today's

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Antropoloji Bölümü, Dışkapı Kampüsü, Altındağ/Ankara/Türkiye. E-posta: simsekahsen@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8050-6911>

societies. Whether the human life has a maximum limit has been explained, and it is aimed to interpret the estimated lifespan that awaits us in the future.

Keywords: Hominin, Homo Sapiens, Life Expectancy, Maximum Lifespan

1. Introduction

Human is the longest-lived species in the Hominidae family. The maximum life expectancy is 58,7 years in orangutans, 54 years in gorillas, 50 years in bonobos, 53.4 years in chimpanzees and 85+ years in modern humans.¹ The reason why humans live longer than other primates is the slow growth rate, the longer fertility period than the primates,² the large brain size³ and the ability to adapt to changing conditions.

Paleolithic Period is the prehistoric age characterized by tool production. Tools made of stone, bone and horn were first produced in this period. It mostly hunted mammals and large game animals to meet human nutritional needs, and migrated frequently to be close to water and food sources. The population is growth rate is slow due to reasons such as predators and wild animals being a threat factor, weaning children late, and injuries resulting in death.⁴ For the first time in this period, pictures were drawn on rocks and caves, and ornaments were made from seashells and beads.⁵ Stone tools (especially hand axes) were made in the Lower Paleolithic Period,⁶ tools were made from the core in the Middle Paleolithic Period, and bow and arrow were invented in the Upper Paleolithic Period.⁷

The genus Homo first appeared in the Paleolithic Age.⁸ *Homo habilis*, *Homo rudolfensis*, *Homo georgicus*, *Homo erectus*, *Homo antecessor*, *Homo heidelbergensis* in the Lower Paleolithic Period; *Homo neanderthalensis* in the Middle Paleolithic Period; *Homo floresensis*, *Homo luzonensis* and *Homo sapiens* lived in the Upper Paleolithic Period.

Homo habilis, the first example of the genus Homo, lived in Africa 2.4 my ago. Endocranial capacity was 500 - 800 cm³.⁹ He had long arms, deep rib cage, strong grip muscles in the hands. He could stand upright and make stone tools.¹⁰ He ate hard shell fruit and plant roots. The enlargement of the brain box and the shrinkage of the facial box as a result of the enlargement of the cerebrum and parietooccipital region and the first time observation of Broca and Wernicke areas was the most obvious change what makes him different from the hominids that lived before him.¹¹ His life span was 52-56 years.³ In the evolutionary process, it gave its place to *Homo erectus*.

Homo erectus had a broad face, strong jaw muscles, and a large jaw. He could stand upright and walk.¹⁰ He had distinctive features that set it apart from other hominins: the occlusal areas in his teeth were narrow, third molars were small, his occipital squa was short, the glenoid fossa was large and his arms were as long as those of *Australopithecus*.¹² Due to climate change in Africa, especially the decrease in the survival rate of infants and the

¹ Robson – Wood 2005, 394-425.

² Caspari – Lee 2004, 895-900.

³ Judge- Carey 2004, B201-B209.

⁴ McClellan – Dorn, 2015, 19-32.

⁵ Tripp et al 2014, 529-538.

⁶ Yaman 2019, 45-69.

⁷ Bar-Yosef 2002, 262-292.

⁸ Owen-Smith 1987, 351-362.

⁹ Wood – Richmond 2000, 39-41.

¹⁰ Özbek 2007, 130-133.

¹¹ Tobias 1988, 741-761.

¹² Antón 2012, S278-S298.

increase in human brain size caused the shortening of the lifespan of *Homo erectus*.¹³ His life span was 60-63 years.³

Homo neanderthalensis lived in Europe, Eurasia and Asia until about 40 thousand years ago. His zygomatic arch was thin, foramen magnum was oval and narrow, and nasal fossa was wide.¹⁴ He had a short, stocky body and a large nose as a result of adaptation to the cold climate he lived in. He ate on plant roots, grains, legumes, roasted nuts, and meat.¹⁵ His average life expectancy was 29.4 years.¹⁶ It is thought to be extinct due to harsh climatic conditions and competition with *Homo sapiens*.¹⁷

Homo Sapiens is the only living species of the genus *Homo*. *Homo Sapiens* lived at the same period as *Homo neandertalis*. The elderly population is five times that of Neanderthals. Young deaths are uncommon in modern human societies as in hunter-gatherer societies, on the contrary, most of those who die are older adults.¹⁸

The Mesolithic Age follows the Paleolithic Age when hand tools were used consciously for the first time. As the temperature increased in the early period of the Mesolithic Age, the glaciers melted, the sea level rose, and the settlements were submerged. This situation has led people to look for more livable areas. Seafood consumption has become widespread as people settled on the shores of the sea and lakes. From flint tools, microliths, horns and bones harpoons and fishing lines were invented. Deer, wild boars, mountain goats, rabbits and roe deer were often hunted. The coats of animals such as beaver, sable, marten, lynx and wolf were used for clothing.¹⁹ Pottery pots were produced. Large animals were hunted with bow and arrow to meet their nutritional needs. The estimated life expectancy during this period is 25-35 years.²⁰

Neolithic Age is the transition period from hunter-gatherer life to settled life. Population and division of labor increased in this period. Animals are domesticated. The spreading rate of infectious diseases has increased.²¹ The estimated life expectancy of Neolithic people is 20-33 years.^{20, 22} The life span is different from each other of the Neolithic societies that lived in Anatolia varies. Life expectancy in the Çatal Höyük community is 30 years for women, 33 years for men, and 31.5 years for both sexes.²³ Child deaths between the ages of 0-5 are common in Çayönü society, which has become the symbol of the transition to agriculture, and the estimated life expectancy is 29-30 years.²⁴

In the Chalcolithic Age, mines such as gold, silver, bronze, copper, iron were started to be processed for the purpose of use in different areas. The first metal processed is copper. Bronze was obtained by adding tin to copper in the Bronze Age. The Hittites invented steel during this period.²⁵ Average life expectancy in the Chalcolithic Age is 30-35 years.²⁰ Among the Anatolian societies that lived in the Chalcolithic and Bronze Age, the only society with a

¹³ Tobias 2006, 1-15.

¹⁴ Tattersall 2006, 269-274.

¹⁵ Hardy et al 2012, 617-626.

¹⁶ Başoğlu 2010, 149-164.

¹⁷ Sullivan et al 2017, 62-71.

¹⁸ Hawkes – Connell, 2005, 650-653.

¹⁹ Milisauskas, 2011, 405-460.

²⁰ Galor-Moav 2005, 1-36.

²¹ Fuchs 2019, 1545.

²² Angel 1984, 51-73.

²³ Angel 1971, 77-98.

²⁴ Özbek 1989, 161-172.

²⁵ Başak 2008, 15-33.

significantly higher life span is the İkiztepe society with 40-45 years. It is followed by Çavlum society, Gordion society, Birecik Dam society and Küçük Höyük society with a life span of 35-40 years. The estimated life expectancy in Kuriki Höyük, Karataş, Küçük Höyük, Woman and Troy societies is 25-30 years. The estimated life expectancy of individuals living in the Early Bronze Age is 25-30 years, and the life expectancy of individuals living in the Middle Bronze Age is 30-35 years in the Oylum Höyük societies.²⁶

Tools and weapons were produced from iron in the Iron Age following the Bronze Age. Plow, scythe, hammer, tong, nail, shovel, age and strainer were invented. Pottery has become widespread in Europe. Wheat, barley, millet, rye, oats, lentils and peas were grown. The meat of deer, roe deer, rabbit and quail; both meat and milk of cattle, sheep and goats were benefited.¹⁹

The Iron Age is followed by Classical Greek, Classical Rome (Ancient Rome), Medieval and Ottoman Period. The average age of death is 41.14 in the Hellenistic Period, 28.16 in Classical Rome, and 39.22 in the Middle Ages.¹⁶ Death was common between the ages of 35-50 during the Ottoman Period.²⁷ In the following years, radical changes in the way of life of human beings made the life expectancy longer. The estimated life span of modern humans reached 28.5 years in 1800s, 31 years in 1900s and 48 years in 1950. After World War I, life expectancy increased each year and became 66 years in the 21st century.^{28,29,30}

2. Factors Affecting the Change in Life Expectancy

2.a. Abandonment of Hunter-gatherer Life

Humans lived a hunter-gatherer life for many years and settled down about 10 thousand years ago. This change has had both advantages and disadvantage. In hunter-gatherers, the fight against predators and infections caused by injuries caused young deaths. These dangers have decreased with the transition to settled life, but the incidence of diseases such as leprosy, arthritis and the risk of external death has increased.^{20, 29,30,31} Close contact with animals has revealed the risk of disease transmission from them. Being in the same environment with humans own feces and animal faeces has adversely affected his health.²¹ At the same time, with the domestication of cattle, lactose tolerance has appeared in societies.³⁰ The shift to agriculture has facilitated mosquito breeding, and made it easy malaria to spread.

2.b. Change of Diet

Diet is directly related to longevity and quality of life. It is thought that the early hominins fed on fruit, plant roots, seeds, leaves, hunted animals, and animal residues left behind by predators. Poultry and milk joined human life with the domestication of animals in the Neolithic period. In this way, the diet of the human has become an animal-based diet. Cooking meat has prevented diseases caused by bacteria from harming the human body.

The foods consumed has diversified with the shift to agriculture. The ratio of sodium, fibers, protein, calcium, carbohydrate, fat, and vitamin consumed from daily food differ in pre-agricultural societies and agricultural societies. After the transition to agriculture, diet of *Homo Sapiens* was enriched in sugar, sodium, chloride but has become poor in fiber, potassium, and magnesium. After the 18th century, refined grains began to be consumed.

²⁶ Usta 2019, 65-78.

²⁷ Aytek 2020, 93-115.

²⁸ Riley 2005, 537-543.

²⁹ Gowdy 2019, 1-27.

³⁰ Gurven – Kaplan, 321-365.

³¹ Gluckman et all 2009, 97-127.

Until 20,000 years ago, white meat and fish were not included in diet of human, and there was no grain until 15,000 years ago.³² These changes have been led up to the creation of diseases like diabetes, osteoporosis, and hypertension, which nowadays we call "civilization diseases."³³

2.c. Decrease in Infant and Child Mortality

Infection, bleeding, breech birth and congenital defects were the most prevalent causes of child deaths in ancient societies. The malnutrition or early weaning of her baby by the mother prompted the babies to have a weakened immune system and become vulnerable to diseases.

Between the 17th and 20th centuries, births of disabled babies were common. The most common cause of this condition was rickets. Rickets caused deformity in the pelvis, making it difficult for the baby to exit. The use of non-sterilized instruments during delivery and the mother's not paying attention to hygiene conditions caused damage to maternal tissues and puerperal sepsis deaths.³⁴ Since the 19th century, infant and child deaths started to decrease with the improvement of health conditions.²⁹ Especially after 1980, the increase in literacy rates of women enabled them to make progress in child care, and was a factor in preventing infant deaths.²¹

2.d Development of Medicines and Control of Epidemics

The history of epidemics is as old as human history. In the Neolithic era, the rapid increase of the population, the transition to settled life, the change in hygiene and housing conditions have facilitated the spread of infectious diseases.³⁵ Human have struggled with many infectious diseases such as plague, tuberculosis, typhoid, smallpox, syphilis, leprosy and flu from past the present. Neanderthals struggled with adonevirus, HPV, flavivirus, diseases caused by polyomavirus and Hepatitis A in the Pleistocene period with Hepatitis B, Hepatitis C, HIV, influenza, meningitis, measles and mumps in the Holocene period.³⁶

Plague has caused epidemics that negatively affect the physical and mental health of societies since ancient times. The plague epidemic in Athens between 426-430 BC caused the death of many people. The first epidemic A.D. which is known to affect societies, is the Justinian plague that emerged in the 6th century. It first started in Egypt, it caused the deaths of thousands of people by being transported by sea to Athens, China, Southeast Asia, India and Anatolia (especially Istanbul).³⁷ It was followed by the Black Death plague, It is thought to have spread across continents due to trade in the 14th century. This disease lasted 7 years. The first global epidemic was the flu epidemic in Russia in the 19th century. Spanish flu, Asian flu and Hong Kong flu, which swept the world in the 20th century, were followed by H1N1, Ebola, SARS, MERS in the 21st century.³⁸ The Covid-19 outbreak that started in 2019 is continuing.

The vaccine was discovered by Edward Jenner in 1796.³⁹ The implementation of plague vaccine in the 19th century and tuberculosis, pertussis, cholera, diphtheria, influenza, measles, mumps, chickenpox vaccines in the 20th century played a role in the prevention of

³² Sebastian et al 2002, 1308-1316.

³³ Wells 1976, 1235-1249.

³⁴ Husain 2002, 161-165.

³⁵ Houldcroft – Underdown, 2016, 381.

³⁶ Kömürcü 2019, 5-11.

³⁷ Chakraborty 2015, 1-13.

³⁸ Stern-Markel 2005, 612.

³⁹ Plotkin 2014, 12283–12287.

epidemics.⁴⁰ At the same time, Alexander Fleming's discovery of penicillin in 1928⁴¹ prevented deaths caused by bacterial infection. These improvements in the health sector have reduced the risk of death by controlling the spread of diseases. Early detection of diseases has become possible thanks to the ever-increasing medical imaging methods.

3. Maximum Lifespan and Upper Limit of Human Lifespan

Maximum lifespan is the highest age at death observed in individuals of a population.¹³ Today, scientists discuss whether there is an upper limit of human life. According to one view, the upper limit of human life is 122 years. Maximum lifespan extended until the 1990s, possible extension in the future, but there is a fixed upper limit.⁴²

4. Life Expectancy in the Future

Diseases resolved with the drugs and vaccines developed, technological developments, and healthy nutrition will determine the future of lifespan. Mortality levels an average life expectancy of countries is different. The life expectancy of 80 years in today's developed societies is about 60 years due to the insufficiency of medical facilities and nutrients, the problem of providing clean water, unhealthy pregnancies and the prevalence of AIDS in South African societies. The countries with the longest life expectancy are Hong Kong (84.9), Japan (84.6), Switzerland (83.6), Spain (83.6) and Singapore (83.6); the shortest life expectancy are Central African Republic (53.3), Chad (54.2), Lesotho (54.3), Nigeria (54.7) and Sierra Leone (54.7) in 2019.⁴³ The average life expectancy that 51.7 years in the 1960s in Turkey⁴³ has reached 71.2 years in 2004,⁴⁴ 78 years in 2013,⁴⁵ 74.2 years in 2015,⁴⁶ 77.7 in 2019.⁴⁷ (Figure 1).

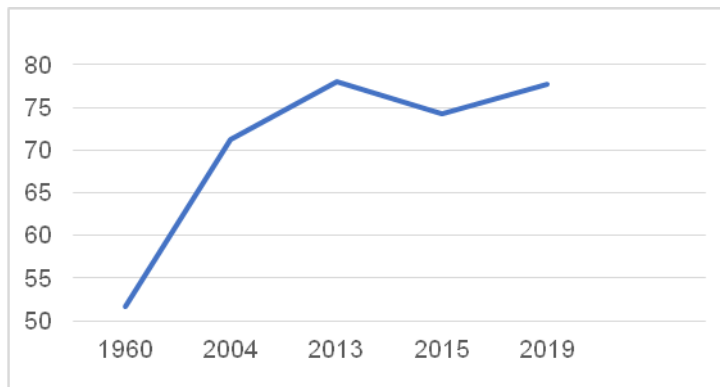

Figure 1. Change of Life Expectancy in Turkey

⁴⁰ Dong et al 2016, 257–259.

⁴¹ Tan -Tatsumura 2015, 366-367.

⁴² United Nations 2017, 1-46.

⁴³ Grosse-Perry 1982, 275-304.

⁴⁴ Halicioğlu 2011, 2075-2082.

⁴⁵ Özmete, et al 2016, 1-5.

⁴⁶ OECD 2016, 51.

⁴⁷ United Nations 2019, 1-24.

Human lifespan will be prolonged with human effort in the coming years. There are estimates about the values that human life expectancy will reach in the future around the world and based on countries.^{42,48,49} (Figure 2.)

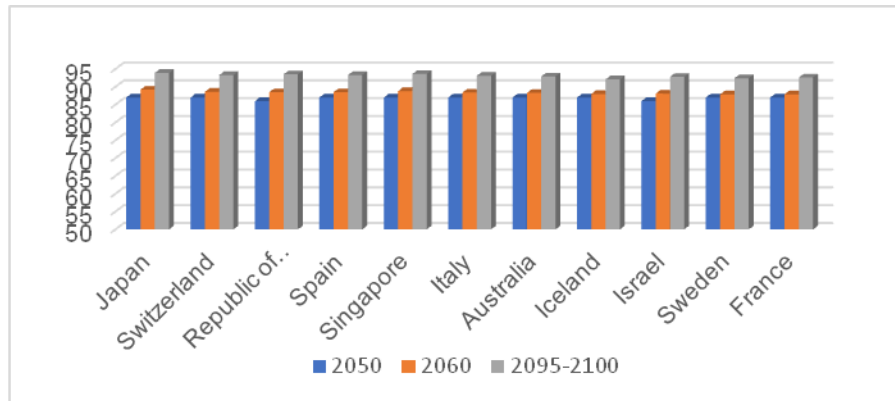

Figure 2. Life Expectancy in Developed Countries in the Coming Years^{42, 49}

5. Conclusion

There has been a significant increase in lifespan of human from the past to the present. The harsh weather conditions, predator attacks and competition with other animals in search of food caused young deaths in Paleolithic. The life expectancy of human has been extended thanks to the end of the fight against predators, the construction of shelters, the discovery of fire, the ability of humans to adapt to changing conditions, increasing water consumption due to easier access to water resources, improvement of hygiene conditions, diversification of nutrients, the treatment of diseases with the development of medicine, the discovery of antibiotics and vaccines, the declining of birth rate, the declining of child and infant and the development of technology.

In the Paleolithic period, despite the difficult conditions, the life span is higher than the Neolithic. Health problems in the Neolithic period caused a shortening of human life span. Human life started to prolong in the Chalcolithic Period and remained constant at the same levels in the Bronze Age. Human life span, which we expect to increase rapidly with the improvement of living conditions after the Iron Age, reached higher values compared to its contemporaries only in the Hellenistic Period. Due to the very poor hygiene conditions in Ancient Rome and frequent raids to the city from outside, the life span is equivalent to the Neolithic. The human life span, which extended only 3.5 years in 18.-19th century, by the middle of the 20th century, it extended by 17 years and reached 48 years. World War I caused premature deaths, leading to a decrease in both the population and life expectancy. After World War I, the life expectancy has increased exponentially ever year and reached its present rate. In the future, human lifespan will continue to extend within limits with the improving health conditions getting better than today and the treatment of incurable diseases.

⁴⁸ Christenson et all 2002, 49-67.

⁴⁹ Medina et all 2020, 25-1145.

References

- Angel J.L. 1971, "Early Neolithic Skeletons from Çatal Höyük Demography and Parhology", *Anatolian Studies*, 21, 77-98.
- Angel J.L. 1984, "Health as a Crucial Factor in the Changes from Hunting to Developed Farming in the Eastern Mediterranean", M.N. Cohen – G.J. Armelagos (eds.), *Paleopathology at the Origins of Agriculture*, New York, 51-73.
- Antón S.C. 2012, "Human Biology and the Origins of Homo. Early Homo: Who, When, and Where", *Current Anthropology*, 53/S6, S278–S298.
- Aytek, A.İ. 2020, "Paleodemography of Anatolian Populations from Neolithic Period to Ottoman Period. In: Current Studies in Social Sciences II", A. Balcıoğulları and M.C. Sahin (eds.), *Anatolian Paleodemography*, Ankara, 93-115.
- Bar-Yosef, O. 2002, "The Upper Paleolithic Revolution", *Annual Review of Anthropology*, 31/1, 363–393.
- Başak O. 2008, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı", *Güzel Sanatlar Enstitüsü, Dergisi*, 21, 15-33.
- Başoğlu O. 2010, "Hitit Dönemi İskelet Topluluklarının Antropolojik Analizi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/3, 149-164.
- Caspari R., Lee S.H. 2004, "Older Age Becomes Common Late in Human Evolution", *Proceedings of the National Academy Sciences of the United States of America*, 27:101/30, 895-900.
- Chakraborty R. 2015, "Epidemics", H.A.M.J. ten Have (eds.) *Encyclopedia of Global Bioethics*. Pittsburg, 1-13.
- Christenson M., McDevitt T., Stanecki K.A. 2004, "Global Population Profile: 2002", Washington, 9-67.
- Dong, X., Milholland, B., Vijg, J. 2016, "Evidence for a Limit to Human LifeSpan" *Nature*, 538/7624, 257–259.
- Fuchs K., Rinne C., Drummer C., Immel A., Kyora B., Nebel A. 2019, "Infectious Diseases and Neolithic Transformations: Evaluating Biological and Archaeological Proxies in the German Loess Zone between 5500 and 2500 BCE", *The Holocene*, 29/10, 1545.
- Galor O., Moav O. 2005, "Natural Selection and the Evolution of Life Expectancy", *SSRN Electronic Journal*, 5373, 1-36.
- Gluckman P., Beedle A., Hanson M. Buklijas T., Low F., Hanson M. 2009, "The Human Life Story". *Principles of Evolutionary Medicine*. New York, 97-127.
- Gowdy J. 2019, "Our Hunter-Gatherer Future: Climate Change, Agriculture and Uncivilization", *Futures*, 115, 1-27.
- Grosse, R. N., Perry, B. H. 1982, "Correlates of Life Epectancy in Less Developed Countries", *Health Policy and Education*, 2/3-4, 275–304.

- Gurven M., Kaplan H. 2007, "Longevity Among Hunter-Gatherers: A Cross-Cultural Examination", *Population and Development Review*, 33/2, 321- 365.
- Halıcıoğlu F. 2011, "Modeling Life Expectancy in Turkey", *Economic Modelling*, 28, 2075-2082.
- Hardy, K., Buckley, S., Collins, M.J., Estalrriich, A., Brothwell, D., Copeland, L., Rosas, A. 2012, "Neanderthal Medics? Evidence for Food, Cooking, and Medicinal Plants Entrapped in Dental Calculus", *Naturwissenschaften*, 99/8, 617-626.
- Hawkes K, Connell J.F.O. 2005, "How Old is Human Longevity?", *Journal of Human Evolution*, 49, 650-653.
- Houldcroft, C.J., Underdown, S. J. 2016, "Neanderthal Genomics Suggests a Pleistocene Time Frame 511 Ort he First Epidemiologic Transition", *American Journal of Physical Anthropology*, 160/3, 381.
- Husain AR. 2002, "Life Expectancy in Developing Countries: A Cross-Section Analysis" *The Bangladesh Development Studies*, 23/1, 161-165.
- Judge D.S., Carey J.R. 2000, "Postreproductive Life Predicted by Primate Patterns", *The Journal of Gerontology: Serias A*, 55/4, B201–B209.
- Kömürcü A. 2019, *Hitit Krallığı'nda Veba Salgını ve Etkileri (M.Ö. II. Binyılın Yarıısı)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar.
- McClellan J.E, Dorn H. 2015, *Science and Technology in World History: An Introduction. Maryland.*
- Medina L., Sabo S., Vespa J. 2020, "Living Longer: Historical and Projected Life Expectancy in the United States, 1960 to 2060", *Maryland*, 25-1145.
- Milisauskas, S., 2011, "The Iron Age", S. Milisauskas (eds.), *European Prehistory, A Survey*, New York, 405–460.
- OECD. 2016, "Assessing Regional Competitiveness in Turkey", *Boosting Regional Competitiveness in Turkey*, 51.
- Owen-Smith N. 1987, "Pleistocene Extinctions: The Pivotal Role of Megaherbivores", *Paleobiology*, 13/3, 351-362.
- Özbek M. 1989, "Son Dönem Buuntuların Işığında Çayönü Neolitik İnsanları", *V. Archaeometry Results Meeting*, Ankara, 18-23, 161-172.
- Özbek M. 2007, *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara.
- Özmete, E., Gürboğa, C., Tamkoç, B. 2016, "National Ageing Situation: Ageing and Elderly Care Services in Turkey", Country Report Republic of Turkey, *UNECE*. 1-5.

- Plotkin S. 2014, "History of Vaccination", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111/34, 12283–12287.
- Riley J.C. 2005, "Estimates of Regional and Global Life Expectancy 1800–2001, *Population and Development Review*", 31/3, 537–543.
- Robson S.L, Wood B. 2008, "Hominin Life History: Reconstruction and Evolution", *Journal of Anatomy*, 212/4, 394-425.
- Sebastian, A., Frassetto, L. A., Sellmeyer, D. E., Merriam, R. L., & Morris, R. C. 2002, "Estimation of the Net Acid Load of the Diet of Ancestral Preagricultural Homo Sapiens and their Hominid Ancestors", *The American Journal of Clinical Nutrition*, 76/6, 1308–1316.
- Stern AM, Markel H. 2005, "The History Of Vaccines And Immunization: Familiar Patterns, New Challenges", *Health Affairs*, 24/3, 612.
- Sullivan A.P., Marc M., Marques-Bonet T., Perry G.H. 2017, "An Evolutionary Medicine Perspective on Neandertal Extinction. *Journal of Human Evolution*, 108, 62–71.
- Tan S.Y. Tatsumura Y. 2015, "Alexander Fleming (1881–1955): Discoverer of Penicillin", *Singapore Medical Journal*, 56/7, 366-367.
- Tattersall I. 2006, "Neanderthal Skeletal Structure and the place of *Homo neanderthalensis*. European Hominid Phylogeny", *Human Evolution*, 21/3-4, 269–274.
- Tobias P.V. 1988, "The brain of Homo Habilis: A New Level of Organization in Cerebral Evolution", *Journal of Human Evolution*, 16/7-8, 741–761.
- Tobias PV. 2006, "Longevity, Death and Encephalisation among Plio-Pleistocene Hominins. *International Congress Series*, 1296, 1-15.
- Tripp, A.J, Cook A., Petzinger G.V. 2014, "Art, Paleolithic", C. Smith (eds.), *Encyclopedia of Global Archaeology*, New York, 529-538.
- United Nations. 2017, "World Population Prospects", New York, 1-46.
- United Nations. 2019, "World Mortality 2019, New York, 1-24.
- Usta N.D.Y. 2019, "Kadıni Mağarası Geç Kalkolitik/ Erken Tunç Çağı İskelet Topluluğunun Demografik Analizi", *Journal of Anthropology*, 38: 65-78.
- Wells C. 1976, "Ancient Obstetric Hazards and Female Mortality". *The Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 51/11, 1235-1249.
- Wood, B.; Richmond, B. G. 2000, "Human Evolution: Taxonomy and Paleobiology. *Journal of Anatomy*", 197, 39–41.
- Yaman İ.D. 2019, "Paleolitik Çağ'da Yontmataş Alet Üretim", O. Dumankaya (eds.), *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, Ankara, 45-69.

AMİSOS / AMISOS
KAZI - ARAŞTIRMA / *Excavation - Research*

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 5, Sayı/ Issue 9 (Aralık/ December 2020), ss./ pp. 513-551

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Kazı - Araştırma / Excavation - Research

Geliş Tarihi/Received: 01. 11. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 12. 11. 2020

ÇAKALCA – KARADOĞAN HÖYÜĞÜ KURTARMA KAZISI: AMİSOS'TA MİLETOS KOLONİZASYONUNA DAİR BULUNTULAR

ÇAKALCA – KARADOĞAN MOUND RESCUE EXCAVATION: FINDS ON MİLETOS COLONIZATION IN AMİSOS

Orhan Alper ŞİRİN*

Öz

Amisos kentinin MÖ 6. yüzyılın ortalarında Miletoslularca kolonize edildiğini gözler önüne seren Çakalca – Karadoğan Höyüğü kazısında ele geçen buluntular, kentin Miletoslularca var olan etkileşimi ortaya koymaktadır. Höyüğün kazısına dair yapılan çalışmalara değinilerek Attika üretimi siyah ve kırmızı figürlü seramik parçaları ile diğer buluntulara yer verilmiştir. Böylelikle bu çalışma, kazı raporundan derlenerek arazi çalışması ve ele geçen buluntuların bölge arkeolojisine katkı sağlayabilmesi için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amisos, Çakalca–Karadoğan Höyüğü, Miletos Kolonizasyonu, Siyah Figürlü Seramikler, Kırmızı Figürlü Seramikler.

* Arkeolog, Müze Müdürlüğü, Samsun/Türkiye. E-posta: alpersirin84@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3773-939X>

Abstract

The finds recovered in the excavation of Çakalca – Karadoğan Mound, which revealed that the city of Amisos was colonized by the Miletosians in the mid-6th century BC, reveal the interaction that the city had with the Miletos. Studies on the excavation of the mound were mentioned and other finds were included with ceramic fragments with black and red figures of Attica production. Thus, this work was compiled from the excavation report and prepared for land study and the recovered finds to contribute to the archaeology of the region.

Keyword: Amisos, Çakalca–Karadoğan Mound, Miletos Colonization, Ceramics with Black Figures, Ceramics with Red Figures

Giriş

Çakalca - Karadoğan Höyüğü bugün Samsun'un Atakum İlçesi, Büyükoyumca Mahallesi (Kurupelit Mevkii)'nde yer almaktadır. Höyük, I. ve III. derece arkeolojik sit alanı olarak tescilli durumdadır. Höyüğün, III. derece arkeolojik sit alanında kalan kısmında Samsun Müze Müdürlüğü denetiminde, Samsun Büyükşehir Belediyesince çalışmaları yürütülen hafif raylı sistem güzergahında 2009 yılında yaklaşık 4 ay süren bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Kazıda açığa çıkan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları, Pontos Bölgesindeki Amisos kentine yapılan İon kolonizasyon hareketlerini ortaya koymaktadır.

Amisos kentinin Miletoslularca kolonize edildiğini ortaya koyan Çakalca - Karadoğan Höyük kazısındaki buluntulardan ön plana çıkan adak amaçlı hazırlanmış başı örtülü ve poloslu tahtta oturan pişmiş toprak Kybele heykelcikleri, ayakta duran Kore ve kuş tutan Kore heykelcikleri, Kybele ve adak konulu grafitili seramik parçaları, kentin MÖ 6. yüzyılın ortalarında Miletos etkili bir Kybele inancını ortaya koyarken, kolonizasyon sonucunda da kentin emporion seviyesinden ticari bir merkez konumuna ulaştığını göstermektedir.¹

Çakalca - Karadoğan Höyüğünde ortaya çıkan adak amaçlı buluntular haricinde, Arkaik ve Klasik Döneme tarihlenen Attika üretimi siyah firnisli seramik parçaları ile siyah ve kırmızı figür tekniğinde yapılmış seramik parçaları da kazı alanında yoğun olarak ele geçmiş buluntulardandır. Ayrıca, Helenistik Döneme tarihlenen çeşitli buluntularda kazı alanında açığa çıkan diğer kültür varlıklarını oluşturmaktadır.

Çakalca - Karadoğan Höyüğünde yürütülen kazı çalışmalarına geçmeden önce Karadeniz'deki ilk kolonilere kısaca değinmek konumuzu pekiştirmesi açısından daha iyi olacaktır.

Karadeniz kıyılarına ilk koloniler, MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğinde İonlar tarafından kurulmaya başlanmıştır.² İonia'daki ana kentleri bu kıyılarda kolonizasyon faaliyetine iten demografik, siyasal, sosyal, ticari ve politik olmak üzere birçok ana sebep bulunmaktadır. İonia Bölgesi'ndeki Miletos, Ephesos, Teos, Phokaia, Myus, Kolophon, Klazomenai, Samos, Priene, Lebedos, Erythrai ve Khios olmak üzere önem kazanan on iki büyük kent, MÖ 800'den önce Panionion Birliği'ni kurarak kıyı şeridini de aralarında paylaşmışlardır.³ Bu kentler arasında yer alan ve Ege'nin önemli ticaret merkezi olan Miletos zamanla ilgisini Pontus Bölgesi'ne yönlendirerek lider rolünü üstlenmiştir.⁴ Karadeniz'deki İon kolonizasyonunu başlatan kentler arasında Samos, Ephesos ve Smyrna da yer almasına

¹ Şirin - Kolağasıoğlu 2016, 37-38.

² Tsetskhladze 2005, 9; Tsetskhladze 2010, 78; Temür 2018, 661-672.

³ Bean 1997, 4; Patacı 2007, 25; Tekin 2011, 22.

⁴ Cook 1962, 51; Solovyov 2012a, 381; Solovyov 2012b, 387.

rağmen Miletos kadar etkili olamamışlardır.⁵ Çok kısa bir süre içerisinde Miletos, Pontus Bölgesi'nde oldukça geniş bir alana yayılarak en fazla sayıda koloniye sahip olan ve Karadeniz üzerindeki ticareti örgütleyen ana kent haline dönüşmüştür.

Pontus Bölgesi'nde ticaret ağını genişleten Miletos'un koloni kurduğu ilk kentler Sinope, Amisos ve Trapezus'tur.⁶ Bu kentler içerisinde Amisos, Miletoslular tarafından MÖ 6. yüzyılın ortalarında ticari olarak örgütlenerek kolonize edilmiştir. Miletosluların kolonizasyonuna ilişkin olarak Çakalca - Karadoğan Höyüğü'nün kurtarma kazısında ortaya çıkan buluntular da kentteki kolonizasyonun Miletoslular tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya koymuştur.⁷

Strabon, Theopompos'tan yaptığı bir alıntıya istinaden Amisos'un ilk defa Miletoslularca kolonize edildiğini belirtirken,⁸ Tsetskladze, koloni kurmak amacıyla MÖ 564 yılında Miletosluların Amisos'a geldiklerine işaret etmektedir.⁹ Bu tarihi Atasoy, MÖ 563 olarak belirtir.¹⁰ Şirin ve Kolağasıoğlu ise Miletosluların Amisostaki kolonizasyon faaliyetlerine, MÖ 6. yüzyılın ortalarında başladıklarını Çakalca - Karadoğan Höyüğü kazılarında ele geçen buluntularla destekleyerek ortaya koymuştur.¹¹

MÖ 6. yüzyılın ortalarında Miletos kolonizasyonu etkisiyle kurulan kentin ekonomik ve siyasal olarak gelişmesi, kent alanının MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü İlkadım İlçesi'nde bulunan Toraman Tepe ve çevresine konumlandırılmasında etkili olmuştur.¹² İlk yerleşim alanının yaklaşık 16 km. doğusuna konumlandırılmış olan kent, nekropol sahasıyla birlikte değerlendirildiğinde yayılım alanı genişlemiştir.¹³

Çakalca - Karadoğan Höyük Kazısı: (Res. 1, 2, 3).

Miletos kolonizasyonunun Amisos'taki etkileşimini ortaya koyan Çakalca - Karadoğan Höyüğü kazısındaki buluntulara değinilerek, Arkaik'ten Helenistik Döneme dek azalarak da olsa kesintisiz devam eden bu etkileşim söz konusu çalışmayla verilmeye çalışılmıştır.

Kazı çalışmaları, 12 adet açmada gerçekleştirilmiştir. Açmalar, 20 x 93 m. ölçülerindeki bir alanın 10 m²'lik plankarelere bölünmesiyle belirlenmiştir. Kazı alanının yüzey seviyesi için belirlenen sabit nokta kodu +12.260 m. olarak belirlenmiştir. Açmalar, taşınmaz kültür varlıklarının ortaya çıkmasıyla tam olarak anlaşılabilmesi için birleştirilerek kazı alanı genişletilmiştir. Açmalar rakamlarla sıralı olarak işlenmiş ve birleştirilen açmalara bir bütün olarak değinilmiştir.¹⁴

⁵ Tsetskladze 2010, 80.

⁶ Emir 2012, 16.

⁷ Şirin - Kolağasıoğlu 2016, 37-38.

⁸ Strabon XII, 3, 14.

⁹ Tsetskladze 2010, 80.

¹⁰ Atasoy 1997, 36.

¹¹ Şirin - Kolağasıoğlu 2016, 20-38.

¹² Şirin - Kolağasıoğlu 2016, 38, Çiz.3; Şirin 2019, 239.

¹³ Kentin yayılımına işaret eden çeşitli mezar örnekleri için bkz. Şirin 2018, 212-234; Şirin vd. 2018, 81-115; Ünan 2010; Temür-Şirin 2018, 233-242; Temür-Özbilgin 2019a, 281-288; Temür-Özbilgin 2019b, 41-72.

¹⁴ Bu çalışma, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 02/08/2013 tarih ve 873 sayılı "2009 Yılı Kurupelit Kurtarma Kazısı" konulu Bilimsel Müze Araştırması izni kapsamında hazırlanmıştır.

- I, III, VIII nolu açmalar, Döşemeli Yol ve Mekanlara ait yazılı bilgiler, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 05/10/2009 tarih ve 115 sayılı Uzman Raporu'ndan alınmıştır (Samsun Müze Müdürü Muhsin ENDOĞRU başkanlığındaki kazıyı gerçekleştiren uzmanlar, Müze Araştırmacısı Necati KODALAK, Emine YILMAZ, Arkeolog Alper Orhan ŞİRİN, Mustafa KOLAĞASIOĞLU ve Uğur AKYÜZ'dür).

- Ayrıca kazı raporuna ait yazılı bilgiler, "Samsun İli, Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009" başlığıyla 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu'nda da sunulmuştur (Kaynak; Akyüz vd. 2010, 117-134).

I Nolu Açma: (Res. 4, 5, Çiz. 1).

Kazı sahası üzerindeki deplase çukurunun kuzeydoğusunda, A3 plankaresinin güney köşesinden başlayan 5 x 5 m. ölçülerinde bir açma alanı belirlenmiştir. Bu alanda seviye inme çalışmaları +11.766 m. kodunda başlanmış ve +9.316 m. kodunda sonlandırılmıştır.

Çalışmaların ilk aşamasında +11.266 m. koduna ulaşılmıştır. Bu seviyede açmanın doğu köşesinden kuzeydoğu kesiti üzerinde, 1.40 m. uzunluğunda modern yapı malzemesi olarak kullanılan demir destekli bir harç kalıntısı açığa çıkmıştır. Bu harç kalıntısının asfalt dolgusu için kullanılan stabilize malzeme ile karışarak geldiği düşünülmektedir. Bu seviyeye kadar toprağın dolgu olduğu anlaşılmış, bu dolgu toprağın içerisinde çeşitli dönemlere ait farklı formlar içeren seramik parçaları ortaya çıkmıştır. Bu formlar içerisinde pithos parçaları ve kalypter ve stroter parçaları yoğunluktadır. Ayrıca, Attika üretimi siyah ve kırmızı figür tekniğinde yapılmış çeşitli formlarda seramik parçaları ile günlük kullanıma ait kaba malzemenin yapılmış seramik parçaları ele geçmiştir.

Seviye +11.116 m. koduna ulaştığında, açmanın güney köşesinden başlayıp kuzeydoğusuna doğru 1.50 m. genişleyerek devam eden 5 m. uzunluğunda bir kum dolgusu gözlemlenmiştir. Söz konusu bu kum dolgusunun, mevcut kısımda +10.266 m. kodunda ortaya çıkan ve +9.966 m. koduna kadar devam eden güneydoğu - kuzeybatı yönünde açma boyunca uzanan atıl durumda bir temiz su borusuna ait dolgu malzemesi olduğu anlaşılmıştır. Hem temiz su borusu hem de kum dolgu bu kısımda tahribata neden olmuştur.

Çalışmaların sonraki aşamasında +10.426 m. koduna ulaşıldığında ortaya çıkan taş dizilerinin mimari bir düzen içerdiği görülmüştür. Bu düzenin açma sınırları dışına taşıdığı gözlemlendiğinden açma sınırları genişletilmiş, böylelikle mimarinin bütünsel özellikleri görülmeye çalışılmıştır.

Kuzeydoğu yönünden güneybatı yönüne doğru 4.70 m. boyunca uzanan, 1.80 m. genişliğine sahip alanın kuzeybatı kesiti üzerinde, +10.916 m. ile +10.516 m. kodları arasında 40 cm. yüksekliğinde kaba moloz taşlardan oluşturulmuş bir duvar örgüsü bulunmaktadır. Bu duvar örgüsünün kuzey yönüne devam ettiği ve kuzeybatı kesitten içeri girerek kazı alanı dışına taşıdığı gözlemlenmiştir.

Duvar örgüsünün güneybatısında konumlanmış +10.166 m. kodunda da bir temel kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Bu temel kalıntısının doğu duvarı 4.40 m. uzunluğunda ve 60 cm. genişliğinde, buna paralel uzanan batı duvarı 3.20 m. uzunluğunda ve 60 cm. genişliğinde olup her iki duvarı kuzeydoğu yönünde birleştiren diğer bir duvarı ise 2.20 m. uzunluğunda, 60 cm. genişliğindedir. Bu temel kalıntısının 10 cm. ile 30 cm. arasında yüksekliğe sahip değişik ebatlardaki taşlardan oluştuğu görülmüştür. Ayrıca bu temel kalıntısının güneybatı yönünde temel kalıntısı ile bağlantısı olduğu düşünülen 80 x 50 cm. ebatlarında bir taş birikintisi bulunmaktadır.

Ortaya çıkan bu temel kalıntısının kuzeydoğu duvarına paralel ve bu duvarın kuzeybatı yönüne 40 cm. uzaklıkta ve 1.20m. uzanarak kaba moloz taşlardan oluşan duvarla birleşen 40 cm. genişliğinde bir dizi taş sırası daha mevcuttur. Bu taş sırasının, temel kalıntılarının oluşturduğu mekan ile dış duvara bağlantılı olmasından dolayı mekanı güçlendirmeye yönelik bir destek duvarı olabileceği düşünülmektedir. Temelin, kuzeydoğu duvarının dıştaki duvara yaslanmasından dolayı bu kısmın destek duvarı niteliğinde yapılmış olabileceği düşüncesini desteklemektedir.

Açmanın içerisinde +10.066 m. seviyesine ulaşıldığında yoğun olmamakla birlikte Attika üretimi siyah ve kırmızı figür tekniğinde yapılmış seramik parçaları ile çeşitli formlarda seramik parçaları ele geçmiştir. Ayrıca bu örneklerin yanı sıra pişmiş toprak mask parçaları da açığa çıkmıştır.

Seviye indirme çalışmalarında kültür toprağının devam ettiği görüldüğü için temel taşları askıda bırakılarak derinlik arttırılmıştır. +10.066 m. ile +10.016 m. kodları arasındaki toprağın yanık izleri içerdiği görülmüştür. Yanık izlerinin görüldüğü bu seviyede Attika üretimi siyah firnisli seramik parçaları ile çeşitli seramik parçaları ele geçmiştir.

Temelin kuzeybatı duvarının altında, +9.466 m. kodunda başlayan kuzeydoğu - güneybatı yönünde 4.10 m. uzanıp güneybatı - güneydoğu yönünde köşe yaparak 5.60 m. devam eden ve bu noktadan tekrar köşe yaparak kuzeydoğu yönüne doğru 2.10 m. uzunluğunda devam eden diğer temel kalıntısına göre daha erken bir evreye ait yapı temeli açığa çıkmıştır. Bu temel, 10 cm. ile 20 cm. arasında değişen ebatlardaki taş dizilerinden oluşmaktadır. Farklı seviyelerde ortaya çıkarılan her iki temel kalıntısının birbirileri ile bağlantısı olmadığından bu yapıların farklı evrelere ait olduğu anlaşılmıştır.

Üst seviyedeki temelde kullanılan taş dizileri daha kaba taşlardan seçilmiştir ve doğrusal hatlara sahip değildir. Alt seviyedeki taş dizisi ise daha küçük taşlar kullanılarak özenli bir şekilde oluşturulmuş olup doğrusal bir hat izlemektedir. Farklı seviyede bulunan her iki taş dizisinin iki evreli bir yapılaşmaya sahne olduğu anlaşılmıştır.

II Nolu Açma: (Res. 6).

B3 plankaresinin güney köşesinden 1.60 m. kuzeydoğusunda başlayan, I nolu açmanın 4.70 m. güneybatısında bulunan 3 x 3 m. ebatlarındaki II nolu açmanın başlangıç seviyesi +12.066 m. kodunda olup seviye indirme çalışmaları +9.216 m. kodunda sona ermiştir.

+9.866 m. seviyesine ulaşınca kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir kültür iziyle karşılaşılmemiştir. Açmanın kesitleri takip edildiğinde herhangi bir kültür izinin kesitlerde bulunmadığı görülmüştür.

I nolu açmada yer alan taş dizilerinin +9.716 m. koduna kadar indiği düşünüldüğünde açmanın güney köşesinden kuzeydoğu ve kuzeybatısına doğru her iki yönüne yayılarak 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiştir. Böylece bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmalarında +9.216 m. koduna kadar gelinmiş ancak bu kısımda da bir kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar sonlandırılmıştır.

III Nolu Açma: (Res. 7, 8, 9).

A3 plankaresinin batı köşesinden 1.60 m. kuzeydoğuda, 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda +10.016 m. kodunda başlayan derinleşme çalışmaları +9.066 m. seviyesinde sona ermiştir. Mimari bulguları olan diğer açmada olduğu gibi bu açmada da ortaya çıkan mimari kalıntılar doğrultusunda açma genişletilerek derinleşme çalışmalarına devam edilmiştir.

Derinleşme çalışmaları neticesinde, +9.510 m. seviyesinde 1.60 m. genişliğinde ve 4.30 m. uzunluğunda kuzeydoğu - kuzeybatı yönünde uzanan irili ufaklı moloz taşlardan oluşmuş bir yığıntıya rastlanılmıştır. Bu taş yığıntısının açmanın kuzeydoğu kesitinden kazı alanı dışına taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle bu taş yığıntısının herhangi bir mimari ile bağlantısının olup olmadığı anlaşılamamış ve işlevi hakkında bilgi sahibi olunamamıştır.

Ortaya çıkan taş yığının sona erdiği güneydoğu kısımda ise +9.066 m. kodunda, 1.50 x 1.50 m. ebatlarında, içinde yer yer yanık izleri bulunan pişmiş toprak bir yüzey gözlemlenmiştir.

Açmada gerçekleşen derinleşme ve genişleme faaliyetlerinde bol miktardaki Attika üretimi siyah ve kırmızı figürlü seramik parçaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca seviye inme çalışmalarında, pişmiş toprak heykelcik parçaları da oldukça yoğun olarak ele geçmiştir.

III nolu açmadaki çalışmalar tamamlandıktan sonra kesitler incelendiğinde açmadaki duvarlarla tamamen bağımsız, yüzeye oldukça yakın taş örgülü iki duvarın varlığı gözlemlenmiştir. Asfalt dolgunun hemen altındaki iki duvardan ilki 4.10 m. uzunluğunda, 1 m. genişliğinde olup kuzey - güney yönünde uzanmaktadır. İkinci taş örgü de kuzeybatı yönünden batı yönüne uzanır konumdadır. İkinci duvarın uzunluğu 4.70 m. olup genişliği 70 cm.'dir. Bu her iki taş örgülü duvar herhangi bir mimari özellik göstermemektedir.

IV Nolu Açma: (Res. 10).

B2 plankaresinin güneydoğusu köşesinde, 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda +12.260 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.260 m. seviyesinde sona ermiştir. Temel kalıntısına ait bulguların varlığından dolayı açma sınırları genişletilerek derinleşme çalışmalarına devam edilmiştir. Zeminde yoğun olarak stroter ve kalypter parçaları ile sıva kalıntıları ele geçmiştir.

V Nolu Açma: (Res. 11).

B3 plankaresinin kuzey köşesinden 2.03 m. güneybatıda başlayan, III nolu açmanın 3.50 m. güneybatısında bulunan 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda, +11.566 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +8.866 m. kodunda sona ermiştir.

Seviye +9.816 m. koduna ulaşıncaya kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir kültür izi ile karşılaşmamıştır. Açmanın kesitleri takip edildiğinde de yine herhangi bir kültür izinin kesitlerde bulunmadığı görülmüştür.

Açmanın kuzey köşesinden güneydoğu ve güneybatıya doğru her iki yöne yayılarak 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiştir. Böylece bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmalarında +8.866 m. koduna kadar inilmiş ancak bu kısımda da kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar sonlandırılmıştır. Bu seviyede ortaya çıkan kesitler üzerinde de herhangi bir kültür izine rastlanılmamıştır.

VI Nolu Açma: (Res. 12).

A2 plankaresinin güney köşesindeki 4 x 4 m. ebatlarındaki alanda, +12.260 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +10,020 m. kodunda sona ermiştir. Zemin seviyesinde açmanın kuzeydoğu ile güney kesitlerinde kaba moloz taşlardan inşa edilmiş düzenli bir taş sırası açığa çıkarılmıştır. Taş sırasına ait bulguların varlığından dolayı açma sınırları, IV ve VIII nolu açmalardaki mimari kalıntılarla bağlantılı olduğu için genişletilerek seviye inme çalışmaları sonlandırılmıştır.

VII Nolu Açma: (Res. 13).

B4 plankaresinin güney köşesinden başlayan, V nolu açmanın 1.20m. güneybatısındaki 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda, +11.866m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.266 m. kodunda sona ermiştir.

Seviye +9.966 m. koduna ulaşıncaya kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir kültür izi ile karşılaşmamıştır. Açmanın kesitleri takip edildiğinde yine herhangi bir kültür izinin kesitlerde bulunmadığı görülmektedir.

Açmanın kuzeybatı kesitini ortalayacak şekilde güneydoğuya yönelen 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiştir. Böylelikle bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmalarına +9.266 m. koduna kadar devam edilmiş ancak kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar sonlandırılmıştır. Bu seviyede ortaya çıkan kesitler üzerinde de herhangi bir kültür izine rastlanılmamıştır.

VIII Nolu Açma: (Res. 14, 15).

B1 plankaresinin doğu köşesinde 5 x 5 m. ebatlarındaki alanda, +12,260 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.180 m. kodunda sona ermiştir. Açma içerisinde kare formlu blok taşlardan oluşan bir duvar yapısı ile bu duvar arasından geçen sıvı akışını sağlayan konglomera kayaçtan yapılmış bir oluk parçası (akar) bulunmaktadır. Duvar ve oluk kısmın üzerinde yığıntı halde stroter ve kalypter parçaları ile kabartmalı fresko parçaları ortaya çıkmıştır.

Mimari kalıntılar, IV ve VI nolu açmalardaki mimari kalıntılarla bağlantılı olduğu için açma genişletilerek zemin seviyesinde çalışmalar tamamlanmıştır.

IX Nolu Açma: (Res. 16).

B5 plankaresinin doğu köşesinden 70cm. güneybatıda başlayan 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda, +11.666 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.266 m. kodunda sona ermiştir.

Seviye +10.066 m. koduna ulaşınca kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir taşınmaz kültür varlığı ortaya çıkmamıştır.

Açmanın doğu köşesinden kuzeybatı ve güneybatıya doğru her iki yönde yayılarak 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiştir. Böylelikle bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmaları, +9.266 m. koduna kadar devam etmiş ancak bir kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar sonlandırılmıştır. Bu seviyede ortaya çıkan kesitler üzerinde de herhangi bir kültür izine rastlanılmamıştır.

X Nolu Açma: (Res. 17).

B6 plankaresinin doğu köşesinden 2.30 m. güneybatıda, IX nolu açmanın 6.80 m. kuzeybatısında bulunan 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda, +11.666m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.266 m. kodunda sona ermiştir.

Seviye +10.066 m. koduna ulaşınca kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir taşınmaz kültür varlığı ortaya çıkmamıştır. Seviye inme çalışmalarında dolgu toprak içinde çakmaktaşıdan yapılmış kesiciden başka bir kültür izine rastlanılmamıştır.

Açmanın doğu köşesinden kuzeybatı ve güneybatıya doğru her iki yönde yayılarak 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiştir. Böylelikle bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmaları, +9.266 m. koduna kadar devam etmiş ancak bu kısımda bir kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar sonlandırılmıştır. Bu seviyede ortaya çıkan kesitler üzerinde de herhangi bir kültür izine rastlanılmamıştır.

XI Nolu Açma: (Res. 18).

B7 plankaresinin güney köşesinden 3 m. kuzeydoğuda, X nolu açmanın 6.50 m. kuzeybatısında bulunan 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda, +11.566 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.266 m. kodunda sona ermiştir.

Seviye +10.066 m. koduna ulaşıncaya kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir kültür izi ile karşılaşılmamıştır. Açmanın kesitleri takip edildiğinde de yine herhangi bir kültür izinin kesitlerde bulunmadığı görülmüştür.

Açmanın güney köşesinden kuzeybatıya ve kuzeydoğuya doğru her iki yönde yayılarak 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiştir. Böylelikle bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmaları, +9.266 m. koduna kadar devam etmiş ancak bu kısımda da kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar sonlandırılmıştır. Bu seviyede ortaya çıkan kesitler üzerinde de herhangi bir kültür izine rastlanılmamıştır.

XII Nolu Açma: (Res. 19).

B8 plankaresinin doğu köşesinden 2.60 m. güneybatıda başlayan, XI nolu açmanın 7.10 m. kuzeybatısında bulunan 3 x 3 m. ebatlarındaki alanda, +11.466 m. kodunda başlayan seviye indirme çalışmaları +9.266 m. seviyesinde sona ermiştir.

Seviye +11.266 m. koduna ulaştığında kuzeydoğu kesit üzerinde kuzey köşeye 0.20 m. uzaklıkta atıl durumda bir temiz su borusuna rastlanılmıştır.

Seviye +10.066 m. koduna ulaşıncaya kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir kültür izi ile karşılaşılmamıştır. Açmanın kesitleri takip edildiğinde de yine herhangi bir kültür izinin kesitlerde bulunmadığı görülmüştür.

Açmanın doğu köşesinden kuzeybatı ve güneybatıya doğru her iki yönde yayılarak 1.5 x 1.5 m. ebatlarında bir sondaj alanı belirlenmiş, böylece bu kısımda seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu kısımdaki seviye inme çalışmaları, +9.266 m. koduna kadar devam etmiş ancak bu kısımda kültür izinin ortaya çıkmaması üzerine çalışmalar tamamlanmıştır. Bu seviyede ortaya çıkan kesitler üzerinde herhangi bir kültür izine rastlanılmamıştır.

Taş Döşemeli Yol: (Res. 20).

Kazı alanının güneydoğu kesitinden kuzeybatı yönüne doğru ilk karşılaşılan yapısal özellik, güneybatı köşesinden çıkarak doğuya doğru meyil yapan taş döşemeli bir yoldur. Döşemede kullanılan çeşitli ebatlarda moloz taşlar bu yol boyunca yer yer kesintiye uğrayarak devam etmektedir. Taş döşemeli yol, +9.526 m. ile +8.606 m. kodları arasında eğim yaparak ilerlemekte olup yolun görülen en geniş kısmı 12.70 m.'den 1.20 m.'ye dek daralmaktadır. Döşemeli yolun kesintilerle açığa çıkarılan toplam uzunluğu 17.70 m.'dir. Bu yol her iki yönde de kesitleri taşarak kazı alanının dışına uzanmaktadır.

Mekan Kalıntısı: (Res. 21).

Kazı alanında mekan olarak adlandırılan yapılar, taş döşemeli yolla paralel olarak uzanan koridorun kuzey batısına konumlandırılmıştır. Bu koridorun kuzeybatısında uzanan duvar aynı zamanda mekanların dış duvarını oluşturmaktadır. Koridorun görülebilen kısmı 1.60 m. genişliğinde ve 10 m. uzunluğunda olup kesintili olarak devam etmektedir. Koridorun doğu köşesinden 6.30 m. mesafede +9.506 m. ile +9.376 m. kodları arasında yer alan 2 basamaklı bir krepis bulunmaktadır. Alttaki krepis 40 x 40 cm. ebatlarında 4 adet blok taştan; diğeri ise 40 cm. genişliğinde ortalama 50 cm. uzunluğunda 3 adet kesme blok taştan oluşmaktadır. Yapıda kullanılan kesme taşlar konglomera kayaktan yapılmıştır. Koridorun

kuzeyinde ise açığa çıkarılan 3 odalı bir mekan yer almaktadır. Bu odalar koridorla paralel olarak doğu - batı yönünde genişleyip kuzey - güney doğrultulu bir uzantıya sahiptir. Odalar, batıdan doğuya doğru A, B ve C Mekanları olarak adlandırılmıştır. Mekanın kuzeyinde doğu - batı yönünde 18.20 m. uzanan, doğu yönünde 1.5 m. kalınlığa sahip, batı yönünde ise 1 m. kalınlığında olan +10.986 m. ile +9.466 m. kodları arasında yer alan dış duvar örgüsü bulunmaktadır.

A Mekanı: (Res. 22).

Mekanın doğu duvarı, +10.366 m. zemin kodunda başlayıp +10.986 m. ile +10.036 m. kodları arasında bir yükseltiye sahiptir. Batı duvarı, kuzey - güney yönünde uzanan çift sıra kaba taş örgülü 60 cm. kalınlığında ve 4.10 m. uzunluğundadır. Batı duvarının geri kalan kısmı ise güneybatı köşesinde tahribata uğramış olup bu kısımdan da kesit dışına taşmaktadır. Güney duvarı, doğu - batı yönünde 2 m. uzunluğunda olup ortalama 60 cm. genişliğindedir. Güney duvarı da güneybatı köşesinde tahribata uğramış olup bu kısımdan sonra kesit dışına taşmaktadır.

Mekan genişliği 7 x 9 m. olup +10.366 m. kodunda görülen tabanın bir kısmında yer yer yanık içeren toprak dolgu üzerine kireç harcı ile oluşturulmuş sıva izleri görülmektedir. Ayrıca bu mekan içerisinde farklı kültür katları çıkabileceği düşünülerek +9.136 m. koduna kadar inilerek çalışmalar sonlandırılmıştır.

B Mekanı: (Res. 22).

Mekanın +9.466 m. kodundaki doğu duvarı, 9.30 m. uzunluğunda, 60 cm. genişliğinde olup moloz taşlardan oluşmaktadır. Batı duvarı, A Mekanı ile ortaktır. Kuzey duvarı ise diğer mekanlardaki gibi çevre duvarına dayandırılmıştır. Güney duvarı ise 6.70 m. uzunluğunda ve 60 cm. genişliğindedir. Mekanın güney duvarının 90cm. kuzeyinde duvara paralel uzanan ortalama 40 cm. genişliğinde konglomera kayaktan kesme blok taşlarla yapılmış, kesintilerle birlikte görülebilen uzunluğu 5.10 m. olan ikinci bir sıra görülmektedir. Bu sıranın ortasında, mekanın güney duvarı ile içteki duvar arasında bir oluk (akar) yer almaktadır. Konglomera kayaktan yapılmış bu oluğun doğusunda bulunan ek blokta ise zıvana deliği bulunmaktadır ve buranın yapının girişi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu kısımda ortaya çıkan demir çiviler burada bir giriş kapısının olması ihtimalini güçlendirmektedir. Çalışmalar, +9.130 m. kodunda sonlandırılmıştır. Bu kodla aynı seviyede batı duvarının doğusunda moloz taşlardan oluşan bir yığıntı görülmektedir.

C Mekanı: (Res. 22).

Mekanın +8.821 m. kodundaki doğu duvarının ölçüleri 1.10 m. genişliğinde ve 4.60 m. uzunluğundadır. Bu duvarın, kuzeybatı kesitten kazı alanı dışına devam ettiği gözlemlenmiştir. Batı duvarı, 60 cm. genişliğinde ve 7m. uzunluğunda olup bu duvarın köşesinden doğu yönüne doğru 60 cm. kadar daha uzanan mekanın güneyindeki duvar ise koridorun dış duvarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu duvar, B Mekanının doğu duvarını oluşturmaktadır. Mekanın kuzey duvarını, diğer mekanlarda olduğu gibi çevre duvarı oluşturmaktadır. Bu mekanın özellikle batı ve kuzey duvarlarında sıva izleri görülmektedir. Bu sıvalar duvar yüzeyine kil ve 3 kat kireç sıva uygulamasıyla oluşturulmuştur. Ayrıca bu mekandaki çalışmalarda ortaya çıkan kabartmalı ve boyalı sıva parçalarından yola çıkılarak bu mekandaki duvarlarda kabartmalı ve boyalı sıvaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mekanın kuzeybatı köşesinde +9.186 m. kodunda da yine yanık ve yıkık kalıntılar üzerine düşmüş sıva parçaları gözlemlenmiştir. Duvar yüzeyinde +8.966 m. kodundan daha aşağı kodda sıva izi görülmediği saptanmıştır.

Mekandaki zemine yönelik derinlik çalışmalarına devam edilmiş, +8.656 m. ile +8.216 m. arasındaki kodda mekanın tam ortasında değişik boyutlarda moloz taşlardan oluşan ve

eğim yaparak ilerleyen bir yığıntı ortaya çıkarılmıştır. Bu yığıntıların arasında toprak ve yanık izleriyle karışık dolgu gözlemlenmiştir.

Üç mekanın ortak duvarlı dikdörtgen bir plana sahip olması, duvarlarının kaba moloz taşlardan oluşmasıyla ortak özellik taşıdığı görülür. B ve C Mekanlarının ölçüleri birbirlerine yakınlık gösterirken, A Mekanı daha geniş bir ölçüye sahiptir. C Mekanının duvarlarındaki kaliteli kabartmalı fresko ve boyalı duvar sıvalarından dolayı diğer mekanlardan daha farklı olduğu görülmektedir.

A ve C Mekanının bir kısmının doğu ve batı yönde kazı alanı dışına gittiği gözlemlenmiştir. Bu 3 mekanın farklı kodlarda olmasının sebebi arazi eğiminden kaynaklanmakta olup bundan dolayı da yapılar bir teras üzerine konumlandırılmıştır. Aynı zamanda bu teraslama denizle yerleşim yeri arasındaki eğimi de ortaya koymaktadır.

Üç mekanın arka ve kuzey duvarını oluşturan, doğu - batı doğrultuda uzanan ve bu duvardan kuzeye doğru aralıklarla birbirine paralel uzantılı moloz taşlardan oluşan duvar örgüleri gözlemlenmiştir. Bu duvar örgülerinden en kuzeydeki alanın kuzeydoğu kesiti boyunca kuzey - güney yönünde uzanıp destek duvarına bağlanır. Duvarın, takip edilebildiği kadarıyla 4.20 m. uzunluktan sonra kazı sahası dışına taşıdığı görülmektedir. Bu duvarın 50cm. batısında yine destek duvarına bağlantılı 1.20 m. genişliğinde diğer bir sıra yer almaktadır. Bu duvar 9.20 m. kuzey yönüne ilerleyerek I nolu açmadaki destek duvarıyla birleşmektedir. Bu duvarın kuzey kısımlarında batı ve kuzeydoğu yönünde uzanan 2 farklı çıkıntı yer alır. Kuzeydoğu yönünde uzanan duvar, 1.10 m. genişliğinde ve 1.70 m. uzunluğunda eğim yaparak kazı alanı dışına doğru ilerler, batı yönünde ilerleyen duvar ise 60 cm. genişliğinde ve 3.60 m. uzunluğunda olup devamı ise tahribata uğramış olmalıdır. Destek duvarı ile bağlantılı son duvar, doğusundaki duvara 6.20 m. uzaklıkta olup kuzey yönünde ilerlemektedir. Bu duvar 2.70 m. uzunluğunda ve 1 m. genişliğindedir. Bu alandaki kazı çalışmaları +9.266 m. kodunda sonlandırılmıştır.

Miletos Kolonizasyonu İlişkili Buluntular: (Res. 23 - 75).

Kazıda ele geçen buluntular çeşitli formlarda işlenmiş çoğunlukla pişmiş toprak buluntulardan oluşmaktadır. Ele geçen buluntulardan adak amaçlı yapılmış grafitili seramik parçaları, Kybele ve Kore heykelciklerinde olduğu gibi MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıla tarihlenen siyah ve kırmızı figürlü seramik parçaları da Miletos kolonizasyonu etkisini¹⁵ göstermektedir (Res. 23 – 26). Samsun'un Atakum İlçesi, Çakırlar Mahallesi'nde bir yer altı kaya mezarı buluntusu olan ve Helenistik Döneme tarihlenen "MENEMAXOY" yazılı bir megara kasesinin varlığı da bu etkinin uzantılarına işaret etmektedir.¹⁶

Çakalca - Karadoğan kazısında çoğunlukla III nolu açmada ele geçen MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıl aralığına tarihlenen siyah ve kırmızı figür tekniğinde yapılmış genellikle kylix, lekythos ve alabastron olmak üzere çeşitli kaplara ait seramik parçalarında insan, hayvan, mitolojik figürler ve geometrik motifler işlenmiştir (Res. 27 – 70). Yine aynı yüzyıllara tarihlenen siyah firnisli seramik parçaları da kazı alanından yoğun olarak ele geçen Miletos kolonizasyonu ile ilgili buluntuları oluşturmaktadır (Res. 71-72).

Ayrıca metal, cam ve taş olmak üzere çeşitli kap formlarına ait buluntularda yer almaktadır (Res. 73-75). Genellikle I ve III nolu açmada ortaya çıkan buluntuların yoğunluğu diğer açmalarda azalarak devam etmiştir. MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren artan buluntu yoğunluğu MÖ 2. yüzyıla doğru azalma göstermektedir.

¹⁵ Milet etkileri için bkz. Temür 2015, 817-825

¹⁶ Şirin - Kolağasıoğlu 2016, 38, Res. 41.

Çakalca – Karadoğan Höyüğünde ele geçen buluntular, yapım teknikleri, benzerleri, işleniş özellikleri, buluntu seviyeleri ve konumları gibi hususlar dikkate alınarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Bazı buluntular genel olarak tarihlendirilerek toplu olarak verilmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, U., Kolağasıoğlu, M., Şirin, O. A. 2010, “Samsun İli, Atakum İlçesi, Çakalca (Karacadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009”, *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (29 Nisan – 01 Mayıs 2010, Ordu)*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No:150, 117-134.
- Atasoy, S. 1997, *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samoto Otomobil/Koç Holding, Samsun.
- Bean, G. E. 1997, *Eskiçağda Ege Bölgesi*, (Çev. Delemen, İ.), Arion Yayınları, İstanbul.
- Blegen, C. W., Palmer, H., Young, R. S. 1964, “The North Cemetery”, *Corinth*, Vol. XIII, American School of Classical Studies at Athens.
- Brownlee, A. B. 1987, “Attic Black Figure from Corinth: I”, *Hesperia*, 56, 73-95.
- Brownlee, A. B. 1989, “Attic Black Figure from Corinth: II”, *Hesperia*, 58, 361-395.
- Brownlee, A. B. 1995, “Attic Black Figure from Corinth: III”, *Hesperia*, 64, 337-382.
- Cook, J. M. 1962, *Greeks in Ionia and the East*, Thames and Hudson Publisher, London.
- Corbett, P. E. 1949, “Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora”, *Hesperia*, Vol.18, No.4, 298-351.
- Emir, O. 2012, “Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13, 9-26.
- Görkay, K. 1999, *Batı Anadolu'ya Korinth ve Attika Siyah Figür Seramiğinin İthali, Dağılımı ve Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Mcphee, I. D. 1976, “Attic Red Figure of the Late 5th and 4th Centuries from Corinth”, *Hesperia*, Vol.45, No.4, 380-396.
- Moore, M. B., Philippides, M. Z. P., ve Bothmer, D. V. 1986, “Attic Black-Figured Pottery”, *The Athenian Agora*, Vol.23, The American School of Classical Studies at Athens.
- Moore, M. B. 1997, “Attic Red-Figured and White-Ground Pottery”, *The Athenian Agora*, Vol.30, The American School of Classical Studies at Athens.
- Patacı, S. 2007, *Helenistik Dönemde Batı Anadolu'da Kybele Tapınımı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Solovyov, S. 2012a, “Karadeniz'de Yunan Kolonileri”, *Arkeo Atlas*, 2012/01, 380-385.
- Solovyov, S. 2012b, “Arkaik ve Klasik Dönem Anadolu ve Rusya”, *Arkeo Atlas*, 2012/01, 386-393.
- Strabon, XII, *Strabon Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*, (Çev. Pekman, A.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şirin, O. A. - Kolağasıoğlu, M. 2016, *Çakalca – Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde*

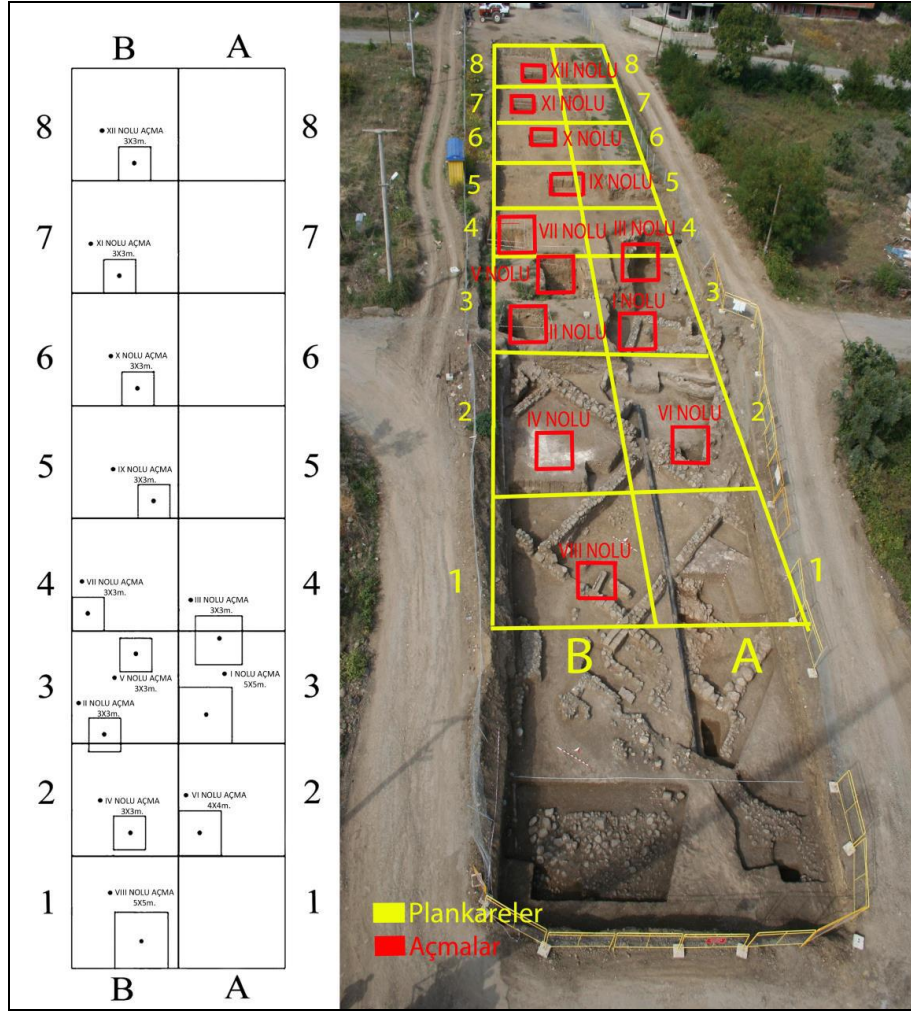
- Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB (Samsun ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birimi) Yayınları-1, Samsun.
- Şirin, O. A. 2018, “Amisos'ta Roma İmparatorluk Dönemi (M.S. 2. Yüzyıl)'ne Ait Kalıntılarda Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı Ve Kazı Buluntuları”, *Amisos*, 3/5, 212-234.
- Şirin, O. A., Kolağasıoğlu, M., Yiğitpaşa, D. 2018, “Tekkeköy İlçesi Kaya Mezarları”, (ed. Erler, M. Y., Temür, A., Yiğitpaşa, D.), *Tekkeköy Tarihi, Düünden Bugüne: Antik Dönem - Cilt 1*, Samsun, 78-115.
- Şirin, O. A. 2019, “Amisos Nekropolü'nden Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne Ait Bir Yer Altı Kaya Mezarı Ve Defin Buluntuları”, *Amisos*, 4/7, 238-278.
- Talcott, L. - Philippaki, B. 1956, Figured Potery, *Hesperia Supplements, Vol.10, Small Objects from the Pnyx 2*, The American School of Classical Studies at Athens, 1-223.
- Tekin, O. 2011, *Hellen ve Roma Tarihi*, (Ed. Tekin, O.), Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2364, Eskişehir.
- Temür, A. 2015, “Thoughts on a Grave Stele from the Classical Era in Samsun Museum” *Belleten*, Cilt: 80, Sayı: 286, 2015, 817-825.
- Temür, A. 2018, “Karadeniz'de Grek Kolonizasyonu ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları” *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat* (Ed. L.G. Gökçek, E. Yıldırım O. Pekşen), Değişim Yayınları, İstanbul, 661-672.
- Temür, A.-Şirin, O. A. 2018, “Amisos'tan Boğa Başı Formunda Bir Kandil ve Kandelabrum”. *The Journal of International Social Research*, 11(56), 233-242.
- Temür, A.-Özbilgin, Ö. 2019a, *Group of Glass Bracelets from Samsun Museum” Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity* (Ed. G. R. Tsetschladze-S. Atasoy), Archaeopress, Oxford, 281-288.
- Temür, A.-Özbilgin, Ö., 2019b, “Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe”, *TÜBA-KED*, 20, 41-72.
- Tsetschladze, G. R. 2005, *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine-Arkaik ve Klasik Dönemlerde Karadeniz'de Ticaret: Bazı Gözlemler-İskit ile Thrak Kral ve Seçkin Mezarlarını Kim İnşa Etti?-Anayurtları Dışındaki İonialılar*, (Ed. Atasoy, S.), Ege Yayınları, İstanbul.
- Tsetschladze, G. R. 2010, “Hellen Kolonizasyonu Karadeniz”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 18, 76-83.
- Ünan, S. 2010, *Samsun ve Çevresi Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri (MÖ. III. Bin – MS. IV. YY.)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.

Res. 1: Çakalca - Karadoğın Höyüğü'nün kazı öncesi görünümü (Kaynak, Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res.1).

Res. 2: Çakalca - Karadoğın Höyüğü'nün kazı sonrası görünümü.

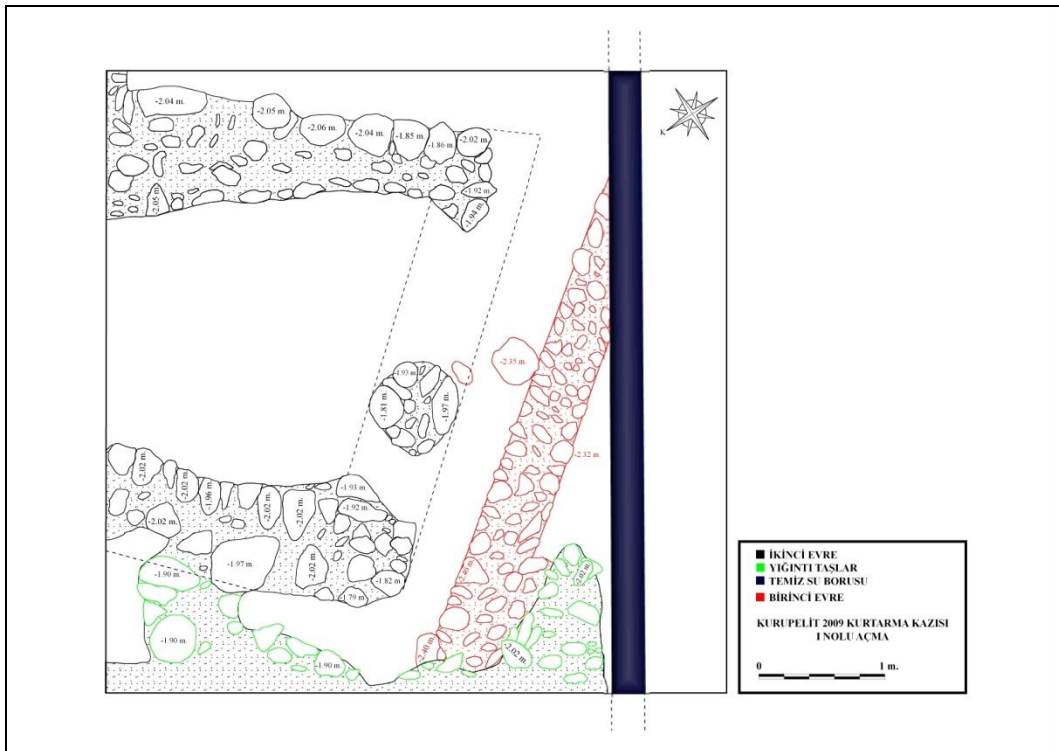
Res. 3: Kazı alanındaki plankareler ve açmaların konumundan görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Pl. 1).

Res. 4: I nolu açmadan görünüm.

Res. 5: I nolu açmadan görünüm.

Çiz. 1: I nolu açmanın çizimi (Çiz. Mustafa ERDEM)

Res. 6: II nolu açmadan görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 18).

Res. 7: III nolu açmadan görünüm.

Res. 8: III nolu açmadan görünüm.

Res. 9: III nolu açmada in-situ olarak ele geçen pişmiş toprak heykelcikler örnekleri (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 16).

Res. 10: IV nolu açmadan görünüm.

Res. 11: V nolu açmadan görünüm.

Res. 12: VI nolu açmadan görünüm.

Res. 13: VII nolu açmadan görünüm.

Res. 14: VIII nolu açmadan görünüm.

Res. 15: VIII nolu açmadan ortaya çıkan kabartmalı fresko parçasından görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 12).

Res. 16: IX nolu açmadan görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 18).

Res. 17: X nolu açmadan görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 18).

Res. 18: XI nolu açmadan görünüm.

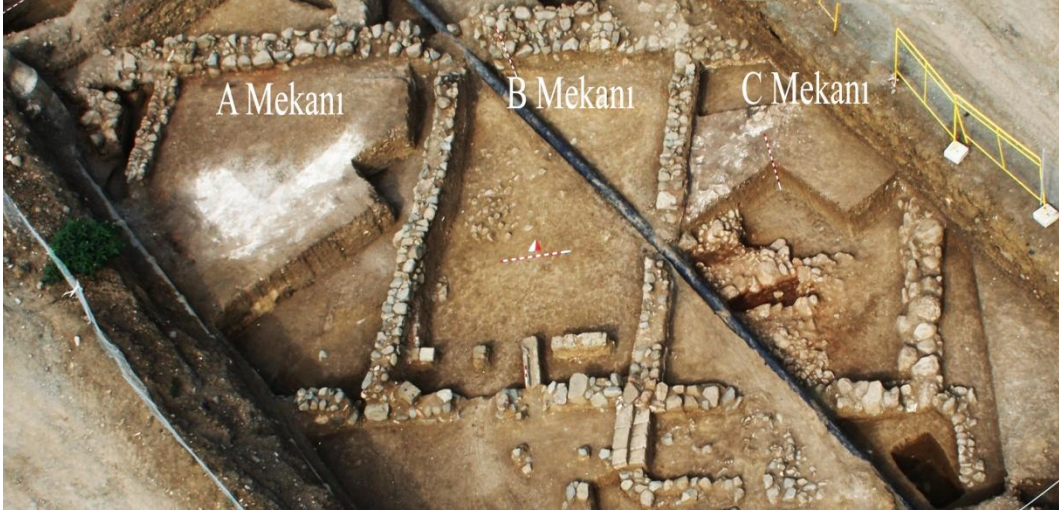
Res. 19: XII nolu açmadan görünüm.

Res. 20: Kazı alanında ortaya çıkan kalıntılardan ve A, B ve C Mekanı olarak adlandırılan odalı mekandan genel görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 5).

Res. 21: Kazı alanındaki krepiten görünüm.

Res. 22: A, B ve C mekanları olarak adlandırılan odalı mekandan görünüm (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 8).

Res. 23: MÖ 6. yüzyılın ortalarına ayakta duran Kore ve kuş tutan Kore heykelciklerinden örnekler (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 22, 25, 27).

Res. 24: MÖ 6. yüzyılın ortalarına ait başı poloslu ve örtülü oturan ana tanrıça Kybele heykelciklerinden örnekler (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 20, 21).

Res. 25: MÖ 6. yüzyılın ortalarına ait yazılı seramik parçasından bir örnek.
Çeviri: "Drymo bunu Kybele için adadı." (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 35).

Res. 26: MÖ 6. Yüzyılın ortalarına ait yazılı seramik parçasından bir örnek.
Çeviri: "...lemio bu kyliksi Kybele için adadı." (Şirin - Kolağasıoğlu 2016, Res. 36).

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

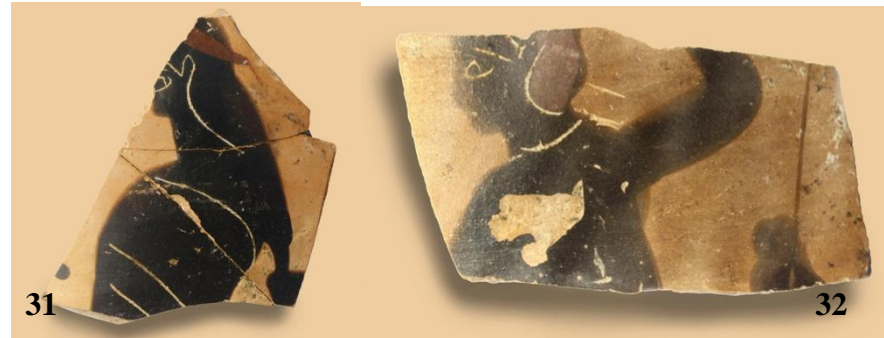
Res. 27: Kyliks parçası, III n.a. (nolu açma) / b.s. (buluntu seviyesi) -3,20 m., MÖ 6. yüzyılın ortaları.¹⁷

Res. 28: Kyliks parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 6. yüzyılın ortaları.¹⁸

Res. 29: Kyliks parçası, I n.a. / b.s. -2,20 m., MÖ 6. yüzyıl.

Res. 30: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl.¹⁹

Res. 31: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl.²⁰

Res. 32: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl.²¹

¹⁷ Brownlee 1987, 76, Pl. 12, 1.

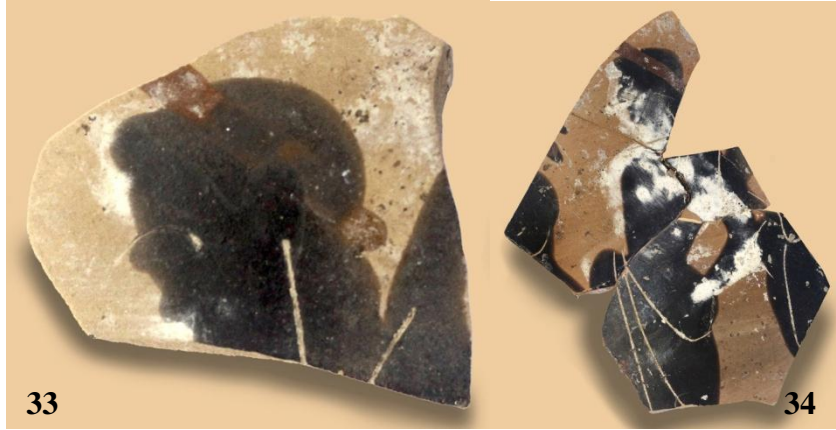
¹⁸ Brownlee 1987, 76, Pl. 12, 1.

¹⁹ Moore vd. 1986, 128, Pl. 24, 207.

²⁰ Moore vd. 1986, 128, Pl. 24, 207.

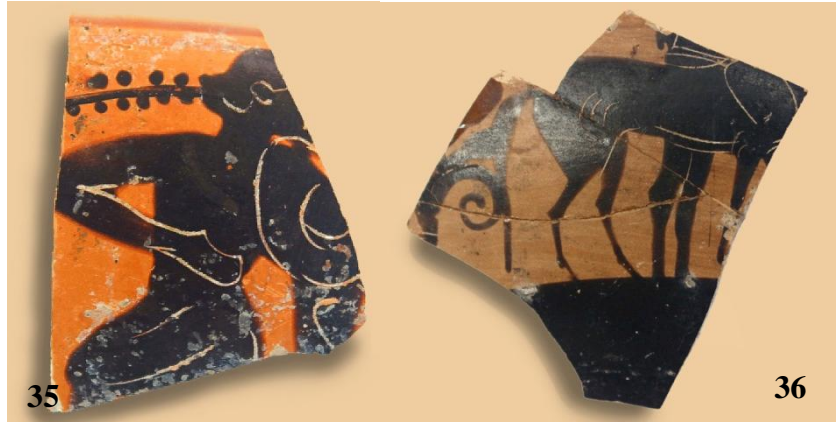
²¹ Moore vd. 1986, 128, Pl. 24, 207.

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

Res. 33: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3,20 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²²

Res. 34: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -2,90 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²³

Res. 35: Kylisk parçası, III n.a. / b.s. -2,90 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²⁴

Res. 36: Kylisk parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²⁵

Res. 37: Kyliks parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²⁶

Res. 38: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²⁷

²² Moore vd. 1986, 161, 172, Pl. 45, 474, Pl. 53, 557.

²³ Moore vd. 1986, 161, 172, Pl. 45, 474, Pl. 53, 557.

²⁴ Brownlee 1995, 365, Pl. 84, 241.

²⁵ Moore vd. 1986, 287, Pl. 104, 1567.

²⁶ Moore vd. 1986, 295, Pl. 107, 1630.

²⁷ Moore vd. 1986, 111, Pl. 10, 82.

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

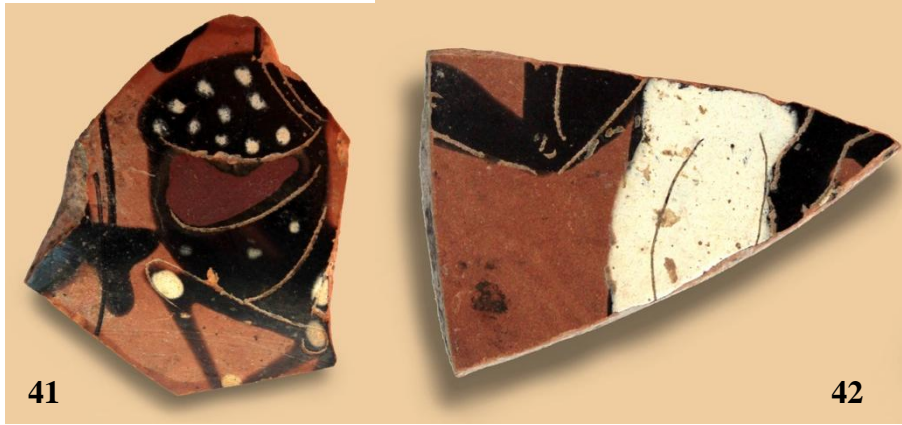

39

40

Res. 39: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 6. yüzyıl.

Res. 40: Gövde parçası, I n.a. / b.s. -2,20 m., MÖ erken 5. yüzyıl.²⁸

41

42

Res. 41: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ 5. yüzyıl.

Res. 42: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 5. yüzyıl.

43

44

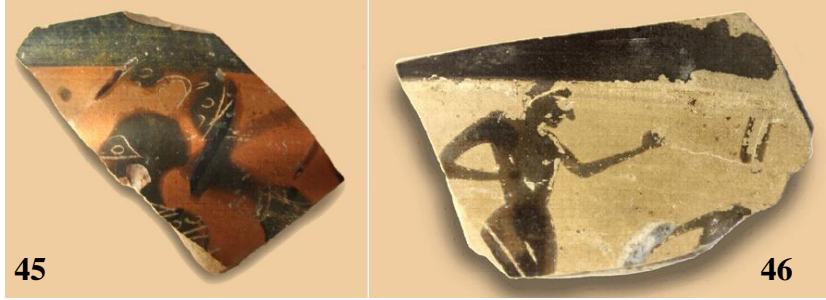
Res. 43: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 6. yüzyıl.

Res. 44: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl.²⁹

²⁸ Moore vd. 1986, 175, Pl. 55, 583.

²⁹ Moore vd. 1986, 303, Pl. 111, 1712.

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

Res. 45: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl.³⁰

Res. 46: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 5. yüzyıl.

Res 47: Kylix parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ erken 5. yüzyıl.³¹

Res 48: Gövde parçası, VIII n.a. / b.s. -2,50 m., MÖ 6. yüzyıl.

Res. 49: Kantharos parçası, VIII n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ 5. yüzyıl.

Res. 50: Ağız parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 5. yüzyıl.

Res. 51: Ağız parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 5. yüzyıl.³²

Res. 52: Gövde parçası, I n.a. / b.s. -2,40 m., MÖ 5. yüzyıl.

³⁰ Moore vd. 1986, 243, Pl. 86, 1165.

³¹ Moore vd. 1986, 322, Pl. 121, 1906.

³² Moore 1997, 280, 288, Pl. 109, 1148, Pl. 101, 1063.

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

Res. 53: Bodur lekythos parçası, III n.a. / b.s. -2,30 m., MÖ 5. yüzyıl.

Res. 54: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ erken 5. yüzyıl.³³

Res. 55: Kyliks parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl.³⁴

Res. 56: Gözlü kyliks parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl.³⁵

³³ Moore vd. 1986, 175, Pl. 55, 583.

³⁴ Brownlee 1995, 368, Pl. 86, 254a; Görkay 1999, 364, Lev. 115, 123.

³⁵ Blegen vd. 1964, 219, Pl. 38, 272-6; Moore vd. 1986, 128, 206, Pl. 24, 206, Pl. 76, 819.

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

Res. 57: Gözlü kyliks parçası, III n.a. / b.s. -2,75 m., MÖ geç 6. yüzyıl.³⁶

Res. 58: Gözlü kyliks parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl - erken 5. yüzyıl.³⁷

Res. 59: Gözlü kyliks parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 6. yüzyıl.³⁸

³⁶ Brownlee 1989, 376, Pl. 62, 72; Moore vd. 1986, 125, 142, 185, Pl. 522, 183, Pl. 33, 324, Pl. 62, 646.

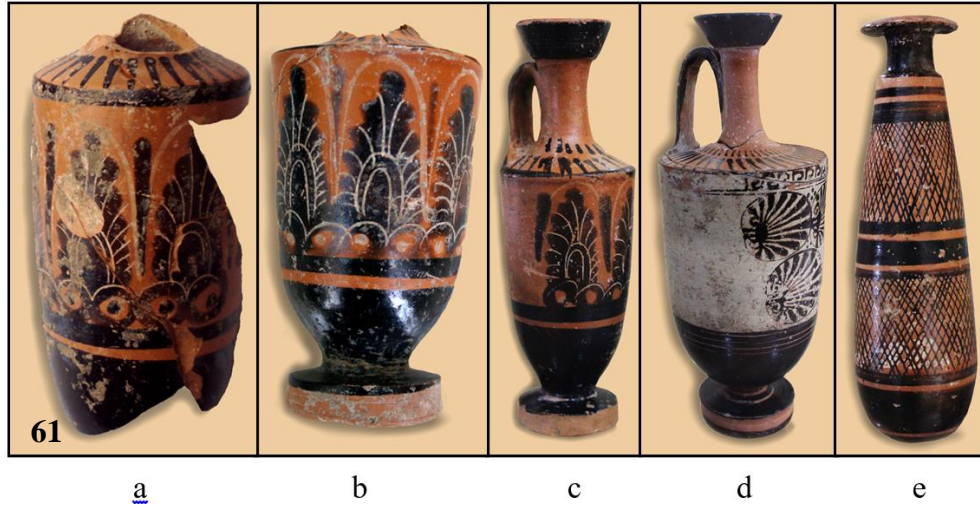
³⁷ Brownlee 1995, 368, Pl. 86, 254a; Görkay 1999, 364, Lev. 115, 123.

³⁸ Brownlee 1989, 374, Pl. 61, 63; Brownlee 1995, 366, Pl. 84, 242.

Siyah Figürlü Seramik Parçaları

Res. 60: Rython parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ geç 6. yüzyıl.³⁹

Res. 61: a, b ve c: Lekythos parçaları ve lekythos, I n.a. / b.s. -1,50 m./-2,20 m./-2,80 m., MÖ 480-460.⁴⁰

d: Beyaz zeminli lekythos, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 470-460.⁴¹

e: Alabastron, I n.a. / b.s. -1,50 m., MÖ 5. yüzyıl.

³⁹ Brownlee 1987, 87, Pl. 15, 22.

⁴⁰ Blegen vd. 1964, 229, Pl. 44, 299-9, 10, 11; Brownlee 1995, 358, Pl. 78, 206, 207, 208, 209.

⁴¹ Blegen vd. 1964, 230, Pl. 44, 300-8.

Kırmızı Figürlü Seramik Parçaları

62

63

Res. 62: Gövde parçası, VIII n.a. / b.s. -2,30 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴²

Res. 63: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴³

64

65

Res. 64: Gövde parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ 5. yüzyılın sonları.⁴⁴

Res. 65: Gövde parçası, I n.a. / b.s. -1,80 m., MÖ geç 5. yüzyıl.

66

67

Res. 66: Ağız parçası, III n.a. / b.s. -3 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴⁵

Res. 67: Gövde parçası, VIII n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴⁶

⁴² Corbett 1949, 330, Pl. 74, 1.

⁴³ Corbett 1949, 330, Pl. 74, 1; Talcott - Philippaki 1956, 55, 219, 241.

⁴⁴ Moore 1997, 356, Pl. 156, 1678.

⁴⁵ Moore 1997, 332, Pl. 142, 1505.

⁴⁶ Moore 1997, 282, Pl. 103, 1080; Talcott - Philippaki 1956, 48, 147, 206.

Kırmızı Figürlü Seramik Parçaları

Res. 68: Krater parçası, III n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴⁷

Res. 69: Gövde parçası, VIII n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴⁸

Res. 70: Gövde parçası, VII n.a. / b.s. -2,40 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁴⁹

Res. 71: Kyliks parçası, VIII n.a. / b.s. -2,80 m., MÖ geç 5. yüzyıl.⁵⁰

⁴⁷ Mcphee 1976, 384, Pl. 85, 6; Moore 1997, 331, Pl. 141, 1491.

⁴⁸ Moore 1997, 310, Pl. 125, 1346; Talcott - Philippaki 1956, 16, 14, 17.

⁴⁹ Moore 1997, 329, Pl. 139, 1477; Talcott - Philippaki 1956, 33, 95, 125.

⁵⁰ Moore 1997, 331-332, Pl. 142, 1497.

Res. 72: MÖ 6. - 5. yüzyıllara ait çeşitli seramik parçalarından örnekler.

Res. 73: MÖ 6. - 5. yüzyıllara ait çeşitli seramik parçalarından örnekler.

Res. 74: MÖ 5. - 4. yüzyıla ait çeşitli buluntu parçalarından örnekler.

Res. 75: MÖ 3. - 2. yüzyıla tarihlenen çeşitli buluntulardan görüntüler.

YAZIM KURALLARI

Amisos Dergisi, yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan ve tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün ve nitelikli makalelerini, kazı raporları, kitap tanıtımı ve eleştiriler ile haberleri içeren şimdilik İnternet üzerinden yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergiye gönderilen makaleler ön kontrol sonrasında uygun bulunduğu taktirde 2 hakeme (kör hakemlik) gönderilir. İhtiyaç olması halinde 3. hakeme de gönderilebilir. Gelen makaleler alan yoğunluğuna göre makalenin ilk teslim tarihinden sonra çıkacak ilk sayıda yayımlanması beklenmemelidir.

Dergiye gönderilen yazıların, daha önce yayınlanmamış veya bir başka dergiye yayın için teslim edilmemiş olmalıdır.

Dergiye gönderilecek olan yazıların yazar tarafından benzerlik raporu alınmalı ve yazı ile birlikte gönderilmelidir. Çalışmanın yayınlanması için benzerlik oranı %20'den fazla olmamalıdır.

Yayımlanması için gönderilen çalışmaların, akademik yazım kurallarına uyularak ve Türkçe, Almanca, İngilizce veya Rusça dillerinden biri ile hazırlanmış olması gerekir. Yayınlanan her türlü çalışmanın yayın hakkı dergiye aittir. Telif hakkı formu doldurularak yazı ile birlikte gönderilmelidir.

İlgili editör gerekli gördüğü yazım düzeltmelerini kendisi yapabilir. Yabancı dildeki özeti yabancı dil editörü gerekli görmesi durumunda düzeltebilir.

Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarını bağlar. Yazıların bütün hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar.

Yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Amisos, **yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.**

Dergiye gönderilecek bilimsel çalışmalarda araştırma ve yayın etiğine uyum konusunda azami dikkat gösterilmelidir.

Yazı Teslim Kuralları

Amisos Dergisine gönderilen yazılar, Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise, bu fontlar makale ile birlikte gönderilmelidir. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır.

Etik Kurul Onayı

TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'in ilgili kurullarınca alınan kararlara göre 2020 yılı için TR DİZİN'de dizinlenen ve değerlendirme aşamasında olan tüm dergilerde yayınlanmak üzere başvurusu yapılacak derleme türü dışındaki makalelerin yazarlarından;

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar, Ayrıca;
- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

Ayrıntılı Bilgi İçin Linklere Tıklayınız.

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/yasal_ozel_izin_belgesi_bilgi_notu.pdf

Sayfa Yapısı:

Metin boyutu: 12 punto

Dipnot boyutu 10 punto

Paragraf aralığı: 1 6 nk

Paragraf girinti: 1.25 cm

Üst kenar boşluğu: 2,5 cm

Alt kenar boşluğu: 2,5 cm

Sağ kenar boşluğu: 2,5 cm

Sol kenar boşluğu: 2,5 cm

Satır aralığı: Tek

Başlık:

Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve temel savını yansıtmalı ve mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Times New Roman yazı karakteriyle 12 punto, büyük harflerle ve ortalı olmalı, yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalı, yazar adı yer almamalıdır. Bir toplantıda tebliğ edilmiş ancak yayımlanmamış olan bildirimlerde toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir. Yazarlar bilgilerini yazı metninde değil dergi sisteminde, isimlerini, tam ve açık kurum

adreslerini, telefon ve faks numaralarını, elektronik posta adreslerini ve ORCID ID'lerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Öz (Abstract):

Özet metninin Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto ile 150 kelimedenden az, 250 kelimedenden fazla olmayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelime 1, Kelime 2, Kelime 3, Kelime 4, Kelime 5 (En az 5 kavram olmalıdır.)

Abstract:

Dergimizde yayımlanacak her makalede bulunması zorunlu olan İngilizce özet (Abstract) için de yukarıda verilen kuralların uygulanması gerekmektedir.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5. (En az 5 kavram olmalıdır.)

Ana metin

Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto ile tek satır aralığında yazılıp, paragraf girintisi 1.25 cm ve önce 0 nk sonra 6 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar eğik harflerle (italik) yazılmalıdır.

Alt Başlık

Makalede Times New Roman yazı fontu, 12 punto kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar makale ile birlikte sisteme yüklenmelidir.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Resimler, Çizimler, Grafikler:

Fotoğraflar, bilgisayar yazılımlarında oluşturulmuş görsellemeler, vb. resim olarak, ister elle ister yazılımlarda çizilmiş teknik resimler çizim olarak adlandırılmalıdır. Bunlar haricindeki diğer görseller de uygun bir adlandırma ile (örneğin; harita, şekil, grafik) değerlendirilmelidir. Resim, çizim, harita, şekil ve grafikler ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde (Res. 1), (Şek. 1), (Grafik 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir görsel için uygun bir kısa tanım kullanılmalı ve tanım görselin altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır; ayrıca görsel bir başka kaynaktan alındıysa kaynak bilgisine de yer verilmelidir. Görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır.

Tablolar:

Tablo başlıkları tablonun üstünde-ortada, diğer şekil, harita vb görsellerin başlıkları altında-ortada olmalıdır.

Tablolar da ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Tablolara metin içinde numaralarıyla (Tab. 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo için uygun bir başlık kullanılmalı ve bu başlık tablonun altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır. Örnek: Tablo 1: Çanak çömleklerin

merkezlere göre dağılımı. Tablo başka bir kaynaktan alındıysa tablonun sol alt köşesinde belirtilmelidir. Örnek: Kaynak: 1983 tarihli ve 2863 sayılı Kanun Hükmü.

*** Bu biçimsel özelliklere göre düzenlenen makaleler sayfa sınırlaması olmamakla beraber 30 sayfayı aşmamasına özen gösterilmelidir.**

DİPNOT VE KAYNAK GÖSTERİMİ

Dipnotta Sayfa Altında Başka Eserlere Yapılan Atıflar (Times New Roman, 10 Punto)

- Yazar soyadı, yıl ve sayfa kullanılarak “Yazar 1999, 113” şeklinde yapılmalıdır.
- İki yazarlı eserlerde iki yazarın soyadı “Yazar-Yazar 2000, 120” şeklinde kullanılmalıdır.
- Daha çok yazarlı eserler, yalnızca ilk yazarın soyadı verilerek “Yazar vd.” şeklinde ve yine benzer biçimde yıl ve sayfa numarası yazılarak kullanılmalıdır.
- Atıfta bulunulan eserler Kaynakça bölümünde ilk yazarın soyadına göre alfabetik liste olarak sıralanmalıdır.
- İlk yazarı aynı olan eserlerde sıralamayı belirlemek için sırasıyla ikinci ve daha sonra gelen yazarların soyadları kullanılmalıdır.
- Tüm yazarları aynı olan eserler yılına göre eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır.
- Tüm yazarları ve yılları aynı olan eserler ise yılın sonuna eklenen küçük harfler kullanılarak “1999a” ve “1999b” şeklinde birbirlerinden ayrılmalıdır.
- İlk yazarı ve yılı aynı olan üç ve daha fazla yazarlı eserler de aynı şekilde ayrılmalıdır.
- Metnin tümü, ara başlıklar dâhil, son notlar (endnote) hariç, aralıksız olarak yazılır.
- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir; metin sonuna konulmaz.

Kaynakça (Times New Roman, 12 punto):

- Kaynakçada tüm yazarların soyadları ve diğer adlarının ilk harfleri yer almalıdır. Kaynaklar aşağıdaki örneklere uygun olarak yazılmalıdır.
 - Kaynakçada aynı yazarın çok sayıda kaynağı varsa, kaynaklar eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır. Örneğin: 2000a, 2000b.
- Dinçol, A.–Dinçol B. 1992, “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal–H. Ertem–A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 109-117.
- Karaosmanoğlu, M. 2010, “Yeni Bulgular Işığında Altintepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 209-220.
- Öniz, H. 2008, *Arkeolojik Suallere Araştırmacılığın Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Temür, A. 2015 “Thoughts on a Grave Stele From The Classical Period in Samsun Museum”, *Bellekten*, 286/LXXIX, 817-826.
- Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer–H. Genz–E. Jean–K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition*

from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceeding of the International Workshop Istanbul, Nowember 8-9, 2002, İstanbul, 11-19.

Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, MAKALE GÖNDER SİSTEMİ üzerinden gönderilmelidir. E-mail yoluyla gönderilen makaleler dikkate alınmamaktadır. "MAKALE GÖNDER SİSTEMİ"nden makale göndermek için:

* ULAKBİM/DergiPark'a üye olduktan sonra, kullanıcı adı (sisteme kaydedilen e-mail adresi) ve şifre ile sayfaya girilmelidir.

* Açılan sayfada "makale gönder" bölümü açılarak ilgili boşluklar doldurulmalıdır.

* Makale word dosyası halinde, yazar bilgileri olmadan sisteme yüklenmelidir. Kör hakemlik sürecinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için yazarlarımızın bilgilerini paylaşmamalarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Aynı bir word dosyasında yazar bilgileri eklenebilir.

Yazar bağımsız hakem değerlendirmesinin sağlanması

Başvuruların yazar bağımsız değerlendirilmesi, yazar ve hakem kimliklerinin birbirlerine bildirilmemesi için gayret gösterilmektedir. Bu amaçla sisteme dosya gönderen yazar, editör, hakem gibi kişilerin metin ve dosyalar ile ilgili aşağıdaki noktalara dikkat etmeleri gerekir.

Yazarlar metinde adları ve kurumları geçen yerleri silmelidirler. Sayfa altı notları vb yan metinler dahil olmak üzere Mikrosoft belgeleri saklanır iken dosya bilgileri içine kişisel bilgiler de yazılır. Bu nedenle ya bu kişisel bilgiler belge özelliklerinden bulunup silinmeli, ya da aşağıdaki sıra ile belge kişisel bilgi içermeyecek biçimde yeniden kaydedilmelidir. (File > Save As > Tools (or Options with a Mac) > Security > Remove personal information from file properties on save > Save) (Dosya > Farklı Kaydet > Araçlar > Güvenlik > Kişisel bilgileri silerek kaydet > Kaydet)

PDF dosyalarda da Adoba Acrobat ana menüsünden belge özellikleri seçilerek, yazar adı silinmelidir.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

Amisos Journal is an international peer-reviewed journal that is published twice a year (June-December) and includes the texts of the papers presented at all conferences, scientific innovations, original and qualified articles, excavation reports, book introduction and criticism and news.

Articles sent to the journal are sent to 2 referees (blind refereeing), if deemed appropriate, after pre-control. If necessary, it can be sent to the 3rd referee. Incoming articles should not be expected to be published in the first issue after the first submission date of the article, depending on the field density.

Manuscripts submitted to the journal must not have been published before or submitted to another journal for publication.

The similarity report of the articles to be sent to the journal should be obtained by the author and sent with the article. The similarity rate for the publication of the study should not be more than 20%.

Manuscripts submitted for publication must be prepared in accordance with the academic writing rules and in one of Turkish, German, English or Russian languages.

The copyright of any published work belongs to the journal. The copyright form should be filled in and sent with the article.

The relevant editor can make the spelling corrections he deems necessary. The summary in a foreign language can be corrected if deemed necessary by the foreign language editor.

The opinions expressed in the articles published in the journal bind its authors. All legal responsibility of the articles belongs to their authors. Authors must consider the reports of the editorial board and referees.

No royalty fee is paid for published articles. Amisos does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process.

In scientific studies to be sent to the journal, maximum attention should be paid to compliance with research and publication ethics.

Article Submission Rules

Articles sent to Amisos Magazine, Times New Roman, single line spacing, 12 pt; footnotes should be given at the bottom of the page in 10 font size. However, as a requirement of some fields, if a special font is used during writing, these fonts should be sent with the article. The submitted article should not have been published before and should not be submitted to any journal for evaluation.

Ethics Committee Approval

According to the decisions taken by the relevant boards of TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN, among the authors of the articles that are indexed in TR DİZİN for 2020 and to be submitted for publication in all journals that are in the evaluation phase;

Research requiring the permission of the Ethics Committee

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques.
- Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical trials on humans,
- Research on animals,

Retrospective studies in accordance with the law on protection of personal data,

Also;

- Stating that "informed consent form" was obtained in case presentations,
- Obtaining and indicating permission from the owners for the use of scales, surveys and photographs belonging to others,
- Stating that copyright regulations are complied with for the intellectual and artistic works used.

Click on the links for detailed information.

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/yasal_ozel_izin_belgesi_bilgi_notu.pdf

Page structure:

Text size: 12 points

Footnote size 10 points

Paragraph spacing: 6 pt

Paragraph indent: 1.25 cm

Top margin: 2.5 cm

Bottom margin: 2.5 cm

Right margin: 2.5 cm

Left margin: 2.5 cm

Line spacing: Single

Title:

The title should describe the article, reflect the basic concepts, discussions, and main argument of the article and, if possible, should not exceed 12 words. It should be in Times New Roman font with 12 pt, capital letters and centered, on the manuscripts and abstracts, there should only be the title of the article and not the name of the author. In papers that were delivered but not published at a meeting, the name, date and place of the meeting should be specified.

Authors should provide their information not in the manuscript but in the journal system, their names, full and open institution addresses, telephone and fax numbers, e-mail addresses and ORCID IDs. This information will not be sent to the referees.

Abstract:

The abstract should be prepared in Times New Roman font with 10 font size, not less than 150 words and not more than 250 words.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5 (There should be at least 5 concepts.)

Abstract:

The rules given above must also be followed for the English abstract, which is mandatory for every article to be published in our journal.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5. (There must be at least 5 concepts.)

Main text

It should be written in Times New Roman font with 12 pt and single line spacing, and the paragraph indent should be 1.25 cm and first 0 pt, then 6 nk paragraph spacing. The parts that need to be emphasized in the text should be written in italics.

Subtitle

The article should use Times New Roman font and 12 pt. However, as a requirement of some fields, if a special font is used at the time of writing, these fonts should be uploaded to the system with the article.

The abbreviations to be used in the articles should be based on the TDK Spelling Guide.

Pictures, Drawings, Graphics:

Photographs, computer software visualizations, etc. As drawing, technical drawings drawn either by hand or in software should be named as drawing. Other visuals should be evaluated with an appropriate naming (eg map, figure, graphic). Pictures, drawings, maps, figures and graphics should be numbered consecutively. These should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 1), (Graph 1). An appropriate short description should be used for each visual and the description should be written under the image with its number; In addition, if the visual is taken from another source, the source information should also be included. The resolution of the visual material should be at least 300 pixels / inch, the long edge should be at least 15 cm, and in the case of a full-page photo or drawing, it should be at least 22 cm.

Tables:

Table titles should be above-in the middle of the table, under the headings of other figures, maps, etc. in the middle.

Tables should also be numbered consecutively. Tables should be referred to in the text as numbers (Tab. 1). An appropriate title should be used for each table and this title should be

written under the table with its number. Example: Table 1: Distribution of pottery by center. If the table is taken from another source, it should be specified in the lower left corner of the table. Example: Source: Act No 2863 of 1983.

* Articles arranged according to these formal features do not have a page limitation, but should not exceed 30 pages.

FOOTNOTE AND REFERENCES

Citations to Other Works Below the Page in Footnote (Times New Roman, 10 font size)

- It should be made in the form of "Author 1999, 113" using the surname of the author, year and page.
- For works with two authors, the surnames of the two authors should be used as "Author-Author 2000, 120".
- Works with more authors should be named "Author et al." By giving only the first author's surname. and again similarly by writing the year and page number.
- The cited works should be listed alphabetically in the Bibliography section, according to the surname of the first author.
- For works whose first author is the same, the surnames of the second and subsequent authors should be used respectively to determine the order.
- Articles with the same authors should be listed according to their year from old to new.
- The works with the same authors and years should be distinguished from each other as "1999a" and "1999b" using the lower case letters added to the end of the year.
- Works with three or more authors with the same first author and year should be separated in the same way.
- The entire text, including subheadings, excluding the endnote, is written continuously.
- Footnotes in the text are given by numbering on the relevant page; it is not put at the end of the text.

Bibliography (Times New Roman, 12 pt.):

- The bibliography should include the surnames of all authors and the first letters of their other names. References should be written according to the examples below.
- If there are many references of the same author in the bibliography, the references are written in order from the old to the new date. The sources with the same date are listed by letter. For example: 2000a, 2000b.

Dinçol, A.–Dinçol B. 1992, “Die Urartäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal–H. Ertem–A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 109-117.

Karaosmanoğlu, M. 2010, “Yeni Bulgular Işığında Altintepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 209-220.

- Öniz, H. 2008, *Arkeolojik Sualtı Araştırmacılığına Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Temür, A. 2015 “Thoughts on a Grave Stele From The Classical Period in Samsun Museum”, *Bellekten*, 286/LXXIX, 817-826.
- Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer–H. Genz–E. Jean–K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceeding of the International Workshop Istanbul*, November 8-9, 2002, İstanbul, 11-19.
- Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

SUBMITTED ARTICLES

Articles prepared in accordance with the above principles should be sent via the SUBMISSION SENDING SYSTEM. Articles submitted via e-mail are not considered. To submit an article from the " SUBMISSION SENDING SYSTEM":

* After subscribing to ULAKBİM/DergiPark, you should enter the page with username (e-mail address saved in system) and password.

* In the opening page, the "send article" section should be opened and the related spaces should be filled in.

* The article should be loaded into the system as a word file. In order for the blind arbitration process to be carried out better, the authors should be careful not to share their knowledge. Author information can be added in a separate word file.

Author independent peer review

Independent evaluation of the applications of the author, authors and referees are not being reported to each other. For this purpose, people who send files to the system, such as authors, editors, referees should pay attention to the following points about text and files.

Authors should delete names and institutions in the text. The page information is also written into personal information while the page is stored in the Microsoft documents including sub-texts etc. Side texts. Therefore, either these personal information must be found and deleted from the document properties, or the document in the following order should be re-recorded so that it does not contain any personal information. (File> Save As> Tools> Security> Delete Personal Information> Save)

In PDF files, the author name should be deleted by selecting document properties from the Acrobat main menu.

